ERGİN KİTABEVİ YAYINLARI: 1

Muvazzah İlmi Kelâm

Müellifi :

Fatih Dersiâmlarından İstanbul Müftüsü
ÖMER NASUHİ BİLMEN

Üçüncü Baskı

Satış ve Dağıtma Yerleri :

ERGİN KİTABEVİ
Muzaffer Ozak
Beyazıt, Sahaflar Çarşısı No: 7
Tel.: 22 05 91

SALÂH BİLİCİ KİTABEVİ
Beyazıt, Ordu Cad. Hasan Paşa
Han No: 135 - 19
Tel.: 22 22 77

YENİ MATBAA, İSTANBUL — 1959

Nuruosmaniye Caddesi No: 75 — Tel.: 22 00 51

MUVAZZAH

İLMİ KELÂM DERSLERİ

(Bu kitab, Müslümanların sahih akîdelerini havîdir. Alel'ıtlak dinlere ve bilhassa mübarek İslâm Dininin ulvî mahiyetine dair bir hayli mühim mebhasleri ihtiva eder. İslâm akîdeleri hususunda bir çok tedkikleri cami, kelâm mes'elelerile alâkadar bulunan bir kısım felsefî nazariyeleri, tetebbu'ları muhtevidir. Zamanımızda münakaşa mevzuu olan tarihî, içtimaî bir takım mes'eleler hakkında bir hayli malûmat ve mütalâatı haiz bulunmaktadır. Efradı Ümmetin maneviyatını yükseltmeğe, hakikatleri araştırmakta bulunan genç fikirleri tenvire, cem'iyeti beşeriyenin ruhî ihtiyaçlarını tatmine hizmet edecek yeni bir tarzda yazılmıştır. Bu hususlarda muhterem eslâfımızdan ve muasırlarımızdan bir çok zatların ilmî eserlerinden istifade olunmuştur.

Bu kitabın metin kısmı, başlı başına muhtasar, müfid bir akaid risalesi demektir. İzah serlevhası altındaki kısım da bir şerh mahiyetinde bulunmaktadır.)

Ömer Nasuhi Bilmen

بسم الله الرحمن الرحيم

— M E D H A L —

ÜÇ MEBHASİ HÂVİDİR

«BİRİNCİ MEBHAS»

Münderecat: İlm-i kelâmın mahiyeti, ulûm-i müsbete ve felsefe ile aralarındaki fark - ilm-i kelâmın mevzuu, mesâili, vechi tesmiyesi, gaye ve mertebesi, mebnasi - esbab-ı ilim kelâmın tarihcesi - firek-i islâmiye - hakaik-ı islâmiyenin tecellisini temin maksadı ile vuku' bulan mebahisi- ilmiye - başlıca mesâlik-i felsefiye - ulûm-i islâmiyenin tetvini. Mezahib-i fıkhıye - içtihad.

1 — İlm-i kelâm, Allah Taâlâ hazretlerinin zât ve sıfatından, nübüvvet ve risalete âid mesailden ve mebde' ve mead i'tibariyle mükevvenatın ahvalinden kanunu islâm üzre bahseden bir ilimdir.

İlm-i kelâm, «Mebde' ve mead» kaydiyle ulûm-i müsbeteden, «Kanunu islâm» kaydiyle de felsefeden ayrılır. Çünkü ulûm-i müsbete, hissen sabit olan hadisat-i kevniyeden ve bu hadisatın keyfiyetinden, mevad ve anasırından, esbab-ı tâliyesinden, tabi' olduğu bazı kanunlardan bahs eder. Yoksa mebde' ve mead i'tibariyle mükevvenâtın ahvalinden vesaireden bahs etmez.

Ulûm-i müsbete, tecrübe ve his sahasına dahil olmayan mesaili tetkike salâhiyettar değildir. Felsefeye gelince mebde' ve mead itibariyle mükevvenâtın ahvalinden, zât ve sıfat-ı ilâhiyeye âid bazı mesail-i âliyeden bahs ederse de bu hususata yalnız kanunu akla tabi' olur, kanunu islâma tabi' olmaz.

İ Z A H

Her ilmin kendine mahsus bir tarifi vardır ki bu sayede insan o ilme dair bir fikr-i icmalî edinir ve o ilmi tahsile mutebessirâne bir halde çalışarak bir meçhul-i mutlaka teveccüh etmekten kurtulur. Bununla beraber her ilmin tarifi bir takım kayıtları ihtiva eder ki bu kayıtlar

o ilmin dairei ihatesini ta'yin ederek sair ilimleri bu daireden hariç bırakır.

İşte ilm-i kelâmın balâdeki tarifi de bize bu ilmin mahiyeti ulviyesi hakkında bir ilm-i icmalî vermektedir. Muhtevi olduğu kayıtlar da sair ilimleri bunun daire-i şumulünden hariç bırakmaktadır.

Biraz izah edelim: Şöyle ki: Bu tarifte gördüğümüz «Mebde' ve mead» kaydiyle riyaziyat, kimya, Mevalid gibi ulûm-i müsbete ilm-i kelâmın dairesinden hariç kalmıştır. Vâkıa bu ilimler de bir takım mükevvenâtın ahvalinden, hâdisâtı kevniyeden bahs eder. Fakat mebde' ve mead itibariyle bahs etmez. Yani: bu hadisat nereden vücuda geliyor? Bunların mûcidi kimdir? Sebeb-i a'lâsı, illet-i ûlâsı, nedir? Bunların yaradılışındaki hikmet, gaye-i ahîre neden ibarettir? diye bu cihetleri nazarı tetkike almaz, bu cihetler ulûm-i müsbetenin daire-i salâhiyetinden hariçtir. Bu gibi ulûm ve funûn yalnız hadisat-ı mahsuseyi nazara alır, bu hadisatın nasıl ve neden vücuda geldiğini araştırır, tâli derecelerdeki sebeplerini taharri eder, tabi' olduğu bir kısım kanunları keşfe çalışır. Meselâ: Rahm-i maderdeki bir cenînin nasıl nema bulduğunu, ne gibi safahat geçirdiğini tetkik eder, yoksa bunun ne için, böyle olduğunu tetkik etmez. Halbuki ruhi beşer, bir şeyin yalnız «Nasıl?» ve «Neden?» olduğuna vâkıf olmakla iktifa etmez, belki o şeyin mebdeini, mubdi'ini, hikmet-i hılkatını öğrenmek de ister, bu arzu bir emr-i fitrîdir. İnsan bu hakikatlara muttali' olmadıkça kabil değil teheyyücatı ruhiyeden kurtulamaz. İnsanın bu arzusunu, bu ihtiyac-ı ruhîsini tatmin etmek salâhiyeti ise ilm-i kelâm ile felsefeye âiddir. Maamafih «Kanunu islâm» kaydiyle de felsefe, ilm-i kelâmın sahasından hariç kalmıştır.

Filvaki felsefe de mebde' ve mead itibariyle mükevvenâtın ahvalinden bahs eder. Mükevvenâtı ibda' eden zât-i bârinin evsafı celilesini vesaireyi tetkike çalışır. Şukadar var ki bu hususta mücerred kanun akla tabi' olur, sırf muhakemât-ı zihniyyeye binayi hükm eder, bir takım faraziyelere, nazariyelere kıymet verir, çıkardığı neticelerin akıde-i dîniyeye, kevaid-i şer'iyyeye muvafık olup olmadığını nazara almaz.

İlm-i kelâm ise böyle değildir. Bu ilim, mevzuu bahs ittihaz ettiği mesailde hem aklî düsturlara müracaat eder, hem de kanunu islâma, şer'î kaidelere riayet eyler. Aklî deliller ile isbat ettiği birçok âlî mesaili naklî deliller ile de teyide muvaffak olur. Bu sayede hem bütün mebhasları, usûl-u şer'iyeye mutabık bir tarzda cereyan eder, hem de fennin, felsefenin bahs etmediği, edemiyeceği birçok hakikatleri tefehhus ve tetkik eyler.

2 — İlm-i kelâmın mevzuu ol malûmattır ki onlardan her biri kendisine haml olunan bir şey ile ya bir akıde-i dîniye veya bir akıde-i dîniye mebdeini teşkil eder. Meselâ: «Allah Taâlâ birdir, her cisim hadistir» kazıyelerinde «Allah Taâlâ» ile «her cisim» birer ma'lûmdur ki bunlar kendilerine haml olunan «Birdir», «Hadistir» lâfızlarile birer akîde teşkil etmektedir. Şu kadar ki birinci kaziye bir akîde-i dîniye, ikinci kaziye de bir akîde-i dîniye mebdeidir.

İZAH

Her ilmin kendine mahsus bir mevzuu vardır. Bir ilmin sair ilimlerden temayüz ederek müstakil bir halde bulunması mevzuu itibariyledir. Bir ilmin mevzuu ise «O ilimde kendisinin avariz-i zatiyesinden bahs olunan şey» demektir. Meselâ: ilm-i kemlâmda zât-i barînin kıdem ve bekasından, mükevvenâtın hudûs ve fenasından bahs olunur. Kıdem ve beka, hudûs ve fenâ ise avârızı zâtiyeden, ya'ni bu malûmata haml ve isbat olunan evsaftan ibarettir.

Bir şeye veya beyinlerinde münasebat-ı külliye bulunan müteaddit şeylere müteallik olan meselelerin mevzuları bir ilmin mevzuunu teşkil eder, bu suretle bu meselelerin hey'et-i mecmuası başlı başına bir ilim vücuda getirmiş olur.

Meselâ: «Mu'cizât-i enbiya haktır», «Kur'an-ı mübin bir mu'cize-i muazzamadır» kaziyeleri birer meseledir. Bu meselelerde «Mu'cizat», «Kur'an» lâfızları mevzu', «Haktır», «Mu'cizat» lâfızları da mahmuldür. Bu mevzu'lar ise ilm-i kelâmın mevzuunu teşkil eden malûmat cümlesindendir.

İlm-i kelâmın mevzuunda muhtelif kaviller vardır. Evvelâ kelâmın mevzuu: «Cenabı hakkın zâtından ve sıfat ve ef'alinden ibarettir» denilmişti. Sonra bu ilmin sahası tevsi' edilerek mukevvenâtın ahvalinden bahsa ihtiyaç görüldüğünden «Her mevcud mehza mevcud olması itibariyle kelâmın mevzuunu teşkil eder» denilmiş ve bu cihetle ilm-i kelâm, mevcudattan bâhis bulunan felsefeye muhtaç olmaktan kurtulmuştur. Lâkin daha sonraları ilm-i kelâm delillerin ahvalinden, kıyasların aksamından da bahsa lüzum görüldüğünden bu ilmin mevzuu metinde beyân olunduğu veçhile «Ma'lûmattan ibarettir» denilmiş ve bu suretle ilm-i kelâm, mantık'a da arz-ı ihtiyaçtan vâreste kalmıştır. Filhakika ilm-i kelâmda ma'lûmatın, yani bilinmesi mümkün olan şeylerin ahvalinden bahs olunur. Ve bu malûmattan herbiri kendisine haml ve isnat olunan diğer bir şey ile ya doğrudan doğruya bir akîde-i

dîniyye teşkil eder: «Allah Taâlâ hâlik-i âlemdir», «Peygamberimiz hâtemül enbiyâdır» gibi. Yahut bir akîde-i dîniyyenin mebdeini vücuda getirir: «Ecsâm hâdistir», «Ecsâm a'razdan hâli değildir» gibi.

Meselâ: «Ecsâm hâdistir» denildi mi bu kaziye âlemin hudûsunu isbata sebep olur. Hudûs-i âlemin sübutu ise bir muhdisin, bir hâlık-ı kadîmin varlığına delildir. Bir hâlık-ı kadîmin varlığı ise bir akîde-i dîniyyedir. Bu halde «Ecsâm hâdistir» kaziyesi de bu akîdenin bir mebdei «Mevkûfun aleyhası» olmuş olur.

3 — İlm-i kelâmın mesaili, mevzu'ı - kelâma sabit olan ve birer dînî akîde veya dînî akîdeye mebde' teşkil eden bir takım ahkâm-ı nazariyeden ibarettir. Meselâ: «Allah Taâlâ vâhiddir», «Âlem hâdistir» kaziyelerindeki hükümler - ya'ni vâhidiyyetin zât-i ilâhîye sübutu, hudûsun âleme isnat olunması - ahkâm-ı nazariyeden ma'dûd olup birer mes'ele-i kelâmiye bulunmuştur.

İZAH

Her ilmin kendine mahsus bir takım mebadisi, mekasıdı vardır. Mebadîden âd olunan şeyler mekasıdın husülüne birer vesiledir. Mekasıd ise ilmin hakikatından ibarettir. İşte her ilmin mesaili o ilmin mekasıdını teşkil eder. Binaenaleyh mesail-i kelâmiye de bu âlî ilmin hakikatından, mekasıd-ı asliyesinden ibarettir.

Mesail-i kelâmiyenin nazarî hükümlerinden olması, yani: isbâti, fikir ve istitlâle muhtaç olan hükümlerden bulunması ekseriyeti itibariledir, yoksa bazı mesâil-i kelâmiye vardır ki bedihiyattan ma'dut olduğundan isbatı nazar ve burhana muhtaç değildir. «Her insan mahlûktur» mes'elesi gibi.

4 — İlm-i kelâm tesmiyesi hususunda müteaddit vecihler vardır. Ezcümle bu ilimdeki mebhasların en meşhuru, kelâmullahın, ya'ni Kur'an-ı Mübînin mahlûk olup olmadığı meselesi olduğundan bu cihetle kendisine bu isim verilmiştir.

İZAH

İlm-i kelâm, i'tikadiyata aittir. Bu cihetle buna evvelce: ilm-i i'tihâd, ilm-i tevhîd denilmiş iken muahheren ilm-i kelâm da tesmiye edilmiştir. Bu tesmiyede müteaddit vecihler vardır. Ezcümle evvelâ: Bu ilme âit mübaheselerin en meşhuru ehl-i sünnet ile erbab-ı i'tizal arasında kelâmullah olan Kur'anın mahlûk olup olmaması meselesi

hakkında cereyan etmiş olduğundan bu itibar ile mebhaslerin en meşhuru olan kelâm, tağlip tarikiyle bu ilmin umumî hey'etine unvan olmuştur.

Sâniyen: Sâir ilimleri tahsil etmek alelekser mütalâa ve tefekkür ile mümkün olur. Halbuki ilm-i kelâmın hariçten lâiki veçhile elde edilebilmesi mubahese ve münazaraya, iki taraftan kelâm teatisine mütevakkıf olduğundan bu cihetle kendisine bu isim verilmiştir.

Sâlisen : Mantık, akliyyât ve felsefiyyâta ait meselelerde nutuk iradı için insana kuvvet verdiği gibi ilm-i kelâm da şer'iyyâta müteallik mesâil hakkında îradi kelâm için sahibine kuvvet bahş olur. Binaenaleyh mantığa mukabil olmak üzre kendisine, «Kelâm» tesmiye edilmiştir.

5 — İlm-i kelâmın gayesi sahibini taklitten kurtararak îkân şahikasına yükseltmek, müsterşit olanları irşad, inad edenleri ilzam, akaîd-i islâmiyeyi bir takım mubtil kimselerin îrad edecekleri şüpheler ile tezelzüle uğramaktan siyanet, sâir şerî ilimlere muavenet eylemek ve bu sayede saadet-i dâreyne nâil olmaktır. Binaenaleyh ilm-i kelâm, ulûm ve fünûn arasında en âlî, en şerefli bir mertebeyi hâizdir.

İZAH

Her ilmin kendine göre bir gayesi, bir faidesi vardır. Bir ilmin kıymeti, yüksek mertebesi, gayesinin kıymetiyle, faidesinin ulviyet ve ehemmiyetiyle mütenasibdir. Binaenaleyh ilm-i kelâmın gayesi pek ulvî, faidesi pek mühim olduğundan mertebesi de o nisbette âlîdir. Söyle ki :

Evvelen: ilm-i kelâma güzelce vakıf olan bir mü'min taklidden kurtulur, tahkik mertebesine vasıl olur, kalbi yakîn nurlariyle parlar durur.

Sâniyen: Bu ilmi güzelce bilen bir mü'min doğru yolu arayanlara rehberlik eder, iştibahi mucib olan meseleleri lâiki ile tavzih ve tenvir ederek talib-i hidayet olanları irşada kadir olur. Bilâkis sırf inad ve ilhadından nâşi hakkı teslime, dînî akîdeleri kabule yanaşmayan kimseleri de en mukni' delillerle ilzam ve iskât eder.

Sâlisen: Bir mü'min bu ilim sayesinde akaid-i dîniyesini bir takım ilhad erbabının, bir takım dalâlet-i fikriyye ashabının kötü ilkaâtından siyanet eder. İmanını bir kısım sahıf mütalâaların fena tesirleriyle mütezelzil olmaktan muhafazaya kâdir olur.

Râbi'an: İlm-i kelâ msair şer'î ilimleri te'yid, onların hakikat ve ulviyyetini takdir ve tesbit eder. Maahaza bu faidelerin intac edeceği da-

ha mühim bir faide, bir gaye vardır ki o da saadet-i dâreyne mazhariyettir. Zira bu sayede nezîh bir i'tikada nâil olanlar hem dünyaya hem de âhirete müteallik vazifelerini güzelce ifa edeceklerinden her iki âlemde de saadete mazhar olurlar.

6 — İlm-i kelâmın mebnâsı, mükevvenâtın vücudu ve hakaik-i eşyanın sübutu ile sâni'-i hakîm olan Allah'-u Azîmüşşanın zât ve sıfatına istidlâl etmektir.

Hakaik-ı eşya: Evhâm ve hayalâttan ibaret değildir. Belki hâriçte mevcud ve bu hakikatlara insanların ilim ve vukufları bi kaderil' imkân lâhıktır.

İnsan için esbâb-ı ilim ise akıl, havâss-ı selîme, haber-i sâdıktan ibaret olmak üzere üçtür. Haber-i sâdık ta haber-i mütevatir ile haber-i enbiyadan ibarettir.

İZAH

İlm-i kelâm bu bedâyi'hane-i âlemin her zerresinden mütecelli olan feyz-i kudreti nazar-ı dikkate alarak bunların vücudu ile alîm ve hakîm, mürid ve kadîr olan bir hakıkî müessirin, ya'ni Allah'-u zülcelâl hazretlerinin vücuduna, ulûhiyet ve rububiyetine istidlâl eder. Maamafih şu gördüğümüz eşya ve manzaraların vücudu ile bir fatır-i kadîm, bir müessir-i hakîmin mevcudiyetine, kudret ve azametine istidlâl edebilmek için bunların birer sâbit hakikati hâiz olmaları lâzımdır. Filvaki bunlar da böyle bir hakikati hâizdir. Meselâ: Yer, gök, taş, ağaç dediğimiz şeyler haricde mevcud olup birer mahiyet-i mahsusaya maliktirler. Yoksa bunlar bir takım evham ve hayalâttan, onun bunun itibar ve itikadına tâbi suretlerden ibaret değildirler. Nitekim bâzı felsefî meslek erbabı böyle bâtıl bir fikre zâhib olarak âlemde hiçbir hakikat-ı yakîniyenin mevcut olmadığına kâil olmuşlardır.

Velhasıl gördüğümüz şeyler birer sabit hakikata mâliktir. Biz de bu hakikatlara kudretimizle mütenasip bir surette vâkıf olabiliriz. Hattâ bu hakikatları bikaderil'imkân tetkik ve tefekkür ederek bunları vâr eden zât-ı akdesi tevhîd ve tehlîl etmekle mükellefiz.

«Teemmel sudûrel kâinâtı feinneha
Minel meleil a'lâ ileyke resâilü»

Esbab-ı ilme gelince bunlar başlıca üçtür, akıl, havass-ı selîme haber-i sâdık. Biz insanlar bu esbap vasıtasiyle bir şeyin vücuduna, hakikatına vâkıf olabiliriz.

Akıl, bir mevhibe-i ilâhiyedir, nefs-i nâtıkaya mahsus, lâtif bir kudrettir ki, insan bununla ulûm ve fünûnu kesbe, nazariyat ve ilâhiyatı idrake müsteid olur.

Hads, vicdan, tecrübe, istikrâ, gibi şeyler de esbab-ı ilim ve ma'rifetten iseler de bunlar müstakil olmayı pakla râci bulunmaktadırlar.

Havâss-ı selîme: Bâsire, sâmia, lâmise, zâika, şâmme denilen beş kuvvetten, havâss-ı hams-i zâhireden ibarettir.

Haber-i sâdık: İki kısımdır. Kısm-ı evvel: Kizb üzerine ittifakları aklen câiz olmayan bir cemaatın - haddi zâtında mümkün ve mahsûs olan bir şeye dâir - verdiği haberdir. Buna «Haber-i mütevatir» denir. Bu cemaatın adedi muayyen değildir. Hadiseye göre tebeddül eder.

Görmediğimiz memleketlerin mevcudiyeti ve nice eski milletlerin dünyadan gelip geçtiği bütün mütevatir haberlerle sabittir ki, hiçbir kimse bunları inkâr edemez.

Kısm-ı sânî: Enbiyâ-i izâmın verdikleri haberlerdir.

Nübüvveti hâiz olmayan zevâtın mazhar olacakları ilhâmât - yani: Esbâba tevessül etmeksizin taraf-ı ilâhîden feyz tariki ile kalblerine ilka olunacak bir takım ma'nevî hâlât - kendi haklarında esbab-ı ilimden olarak hoccet olabilirse de başkaları hakkında olamaz. Fakat enbiyâ-i izâmın mazhar oldukları vahy ve ilhâm hem kendileri, hem de ümmetler ihakkında esbab-ı ilimden olarak birer hoccettir.

7 — İlm-i kelâmın geçirmiş olduğu safahat, başlıca üç devreye ayrılır. Şöyle ki: İ'tikadî meseleler, asr-ı nebevîde müstakil bir ilim halinde müdevven değildi. Bilâhere dîn âlimleri tarafından «İlm-i tevhîd, Fıkh-ı ekber» unvâniyle tedvîn olunmuş ve bu suretle birinci devre vücuda gelmiştir. Ba'dehu bir takım bidat erbabı(1) zuhûr ederek selef-i sâlihinin mezhebine muhalif ve felsefe ile mümteziç olarak «Kelâm» unvâniyle bir ilim tedvîn ve neşr ettiler. Bunun üzerine eimme-i dîn, ehl-i sünnete mahsus olmak üzre diğer bir ilm-i kelâm tedvîn ederek ehl-i bid'atın kötü neşriyatına mâni oldular. Bu suretle de ikinci devre vücuda geldi. Daha sonraları islâm muhitinde felsefenin ziyade şuyu'u

---

(1) Bid'at: aman-ı saadetten sonra dinde hâdis olan şeydir. Eshab-ı kirâm ile tâbiîn hazerâtının yapmadıkları ve delîl-i şer'înin iktiza eylemediği her emr-i muhdes, bid'attan ma'duddur. Ehl-i sünnetten maada muhtelif mezâhib-i islâmiye müntesiplerine «Erbab-ı bid'at» denir. Erbâb-ı bid'at, küfre mueddî olan ef'al ve ekvaldan berî oldukça ehl-i kıbladan ma'dud olup tekfir olunmazlar, ehl-i kıble: dînî islâmı, zaruriyyât-i dîniyeyi cezmen tasdik ve iki şehadet kelimesini telâffuz eden zatlardır.

üzerine islâm âlimleri felsefe nazariyatın akaid-i islâmiyeye münafi olan kısmını ilm-i kelâmda tetkîk ve tenkid ederek gerek feylesofların bir yığın fâsid fikirlerini ve gere konların peyrevleri olan bir kısım firak-ı dâllenin sahîf akîdelerini redd-ü cerh ettiler. Bu suretle de üçüncü devre vücuda gelip bir «Hikmet-i islâmiye» olmak üzre bugünkü ilm-i kelâm teessüs etmiştir.

Bu ilme dair birçok kıymetli eserler te'lîf olunmuştur. «Kitab-u - ttevhîd, el - erbeîn, ebkâr-u - lefkâr, tevâli', şerh-ı mevâkıf» bu cümledendir.

İZAH

Kur'an-ı mübîn ile ehadis-i nebeviye, ahkâm-ı i'tikâdiyemizin birer menbaıdır. Biz bilumum i'tikâdî meselelerimizi bu muazzam menbalardan ehz etmekteyiz. Meselâ: Kur'an-ı azîmde «Allah Taâlâ birdir», «Cenab-ı hak ölüleri diriltecektir» kibi bir çok i'tikâdî meseleler vardır. Sonra bu meseleleri isbat edecek bir nice âyet-i kerîme de vardır ki, bunlar edille-i şer'iyyeden olmakla beraber aynı zamanda aklî delillerden de ma'dûddur. Binaenaleyh i'tikadî meselelerimiz hususunda en birinci müracaatgâhımız, Kur'an-ı Kerîm ile ehâdis-i nebeviyeden ibarettir.

Ancak işbu i'tikadî meselelerin başlıca bir ilim halinde tedvîni, ulemâ-i ümmet tarafından ifa edilmiştir.

İLM-İ KELÂMIN TARİHÇESİ :

İlm-i kelâmın tarihi nazar-ı dikkate alınırsa başlıca üç devreye tesadüf olunur. Şöyle ki: Bidâyet-i islâmda nebîyyizîşan efendimizin sohbet-i seniyeleri berekâtiyle efrad-ı ümmetin akîdeleri pâk, vicdanları nezih, aralarında vifak ve ittihad mevcud idi. Şüphe ettikleri meseleleri resûl-i ekrem efendimize, ba'dehu Hulefâ-i Râşidîn hazeratiyle sâir eâzım-ı eshâba bilmüracaa hal ettirilirdi. Bu zamanda dînî akîdelerden bâhis olan ilm-i kelâmın tedvînine ihtiyaç görülmemişti. Fakat aradan bir hayli müddet geçip de huzur-i nebevide bulunarak o lâhûtî nurun pertev-i feyzinden müstefid bulunmuş olan zâtlar azalınca vaziyet değişti, bir kısım müslümanların akîdelerindeki safvet, fikirlerindeki metanet, aralarındaki vifak ve samimiyet azalmaya yüz tuttu. Artık din uleması, bu sû-i cereyanın önünü almak maksadiyle i'tikâdî hükümleri delilleriyle bildirmek üzre «İlm-i tevhîd, Fıkh-ı ekber» unvaniyle bir ilim tedvînine lüzum gördüler. Bu babdaki âsârın en meşhuru İmam-ı A'zam hazretlerinin «Fıkh-ı ekber» adlı kitabıdır. İşte ilm-i kelâmın birinci devresi bu vechile vücuda gelmiştir.

Sonra hicret-i nebeviyenin birinci asrı nihayetinde zuhur eden bir takım fırkalar tarafından ehl-i sünnete muhalefet maksadile i'tikâdiyata müteallik kitaplar yazılmaya başlandı. «Vasil ibni atâ, Ebulhuzeyl, İbrahimunezzâm» bu babta kitap telif eden mu'tezile eimmesindendir. Bu bid'at âlûd eserler bir yığın bâtıl akîdeleri, bozuk fikirleri câmi' bulunuyordu. Bunlar bu yolda tedvîn ettikleri ilme «Kelâm» nâmını verdiler.

Ehl-i sünnet ulemâsı ise nâsı bu kelâmdan men' ve tahzîr ediyordu. İşte ecille-i ulemâdan ve bilhassa mezheb-i i'tizâlin şuyûu zamanında zuhur eden müctehidîn-i erbee hazeratından ilm-i kelâmın zemmi ve tahsilinin men'i hakkında rivayet olunan sözler bütün iş bu erbab-ı bidat tarafından tedvîn edilen ilm-i kelâma aiddir. İşbu bid'at erbabının fena telkinat ve neşriyatına mâni, olmak üzre ehl-i sünnet uleması dahi ilm-i tevhîde dair eserler tasnif ediyorlardı. Nihayet hicret-i nebeviyenin üçüncü asrı evailinde idi ki mütekellimlerin meşahirinden «Abdullah ibni saîdil küllab» hazretleri, ehl-i sünnet tarikini ihyaya ve ehl-i bid'atı red ve tazyife kıyam ederek bu hususta bir hayli eserler te'lif eyledi.

ABDULLAH İBNİ KÜLLÂB :

(Ebu Muhammed Abdullah ibni saîd elküllâb ettemîmî, i'tizal mezhebi şuyû' bulmuş, Ahmed ibni Hanbel gibi ehl-i sünnet eâzîmi eza ve cefaya uğramış olduğu bir tarihte zuhûr ederek erbab-ı bid'atı tenkîle çalışmış, Halife Me'mun'un meclisinde vukû bulan kelâm mübaheselerinde mu'tezileyi tetmîr ve tezlîl etmiştir. Müşarün ileyh husemasiyle yaptığı münazerelerde fevkalâde bir kuvvet ve metanete mâlik idi. Kendisiyle münazaraya cesaret edenleri kuvve-i ilmiyesiyle kapıp tarafına cezb ettiği cihetle «İbni Küllâb diye yâd olunmuştur. Kendisi Basralıdır. Zaman-ı irtihali (240) tarihlerinden biraz sonradır.)

İbni Küllâbtan i'tibaren bir de ehl-i sünnete mahsus olmak üzere bir ilm-i kelâm teessüs etti. Lâkin ehl-i bid'at da bir taraftan mezheblerini neşr ve te'yide çalışıyor, vakit vakit bazı ekâbirin himayelerine mazhar oluyorlardı. Felsefe kitapları Me'mun'un emriyle arapçaya tercüme edildiğinde mu'tezile taifesi mezheblerini nazariyat-ı felsefiye ile te'yide ve kadîm feylesofları taklide çalışmış; islâm nâmı altında yaşayan bir takım fırkalar ise müslümanları ilhâda sevk etmek emelinde bulunmuş idi. **İşte bu sırada idi ki Ebül Hasan el Eş'erî hazretleri İbni**

Küllâb'dan itibaren teessüs eden ehl-i sünnet kelâmına başka bir revnak ve kuvvet vererek mezheb-i i'tizali kıymetten iskat ve zamanının ehl-i bid'atini acz ve ye'se ilka etti.

EBÜL HASAN EL EŞ'ERİ :

(Ebül Hasan El Eş'erî, fıkhen Şafiiyyül mezheb idi. İlm-i kelâmda ehl-i sünnetin imamıdır. Evvelce mezhebi i'tizalde bulunuyordu. Mu'tezile tâifesinin rüesasından bulunan Cubai'nin dersine devam ediyordu, sonra bir hidâyeti ilâhiye eseri olarak mezhebi i'tizali terk ile ehl-i sünnet mezhebine dahil oldu. İslâmiyetin sahih akidelerini neşr ve müdafaa hususunda pek büyük hizmetler etti. O zamana kadar tevkîre mazhar olan i'tizal mezhebini yüksek mübaheseleri sayesinde mağlûp ve perişan eyledi. Kendisi Basra'lıdır. (260) tarihinde doğup (324) senesi Bağdat'ta vefat etmiştir.)

İmam-ı Eş'erînin mezhebi hemen selef-i ümmetin mezhebine muvafıktır. Ancak bazı noktalarda, hususiyle edille usulünün fikir ve istidlâl yolunda bazı teceddüdleri haiz bulunmuştur. Müşarünileyhin mezhebi Şam'da, Mısır'da, Mağrib'de vesair birçok islâm beldelerinde intişar etmiştir. Fakat o zaman Maveraünnehirde selefi ümmetin mezhebine daha ziyade muvafık olan Matüridiye mezhebi şayi olmuştu.

İMAM-I MATÜRİDÎ :

(Ebu Mansûr Muhammed İbni Muhammed İbni Mahmud, Hanefiyyül mezheb idi. İlm-i kelâmda ehli sünnetin pek celîlüşşan bir imamıdır. Mu'tezile, Karamıta, Revafız taifeleriyle bir nice mübahasatta bulunmuştur. «Ettevhîd, El makâlât, Te'vilül' Kur'an» âsarı cümlesindendir. Doğumu (280) tarihine müsadiftir. (336) senesi Semerkand'da irtihal etmiştir.)

İşte bu zevâtı fazilenin meydana çıkardıkları birçok mühim eserler de ilm-i kelâmın ikinci devresini vücuda getirmiştir.

Bilâhere İmam-ı Gazali'den itibaren ilm-i kelâm başka bir suret iktisab etti. Müdde'ayı isbat hususunda kadîm mütekellimlerin kabul etmedikleri mantık usulü kabul edildi. Kudema zamanında o kadar tevessü etmemiş olan felsefî meseleler, Gazalî zamanında tamamiyle intişara başlamıştı. Nâsın bir kısmı filozofların sözlerini kâmilen inkâr eder; diğer bir kısmı da felsefeye pek büyük bir inhimak göstererek felâsifenin bilcümle akvalini ayni hakikat olmak üzre telâkkî eylerdi. Gazalî ise felâsifenin sözlerini bî tarafâne bir surette tetkik etmiş, ahkâm-ı diniyemize münafi olmayanlarını kabulde bir mahzur olmadığını, bilâkis edille-i yakîniye ile sâbit olan bir kısım felsefî meseleleri inkâr etmenin dîn hakkında fünûn erbabının levm ve teşni'ini celb edeceğini beyan eylemiştir. Fakat filozofların bir takım vâhî nazariyelerini, mütalâalarını da pek mukni' ve mülzim deliller ile red ve cerh ederek o tarihte fevkalâde revacda bulunan Yunan felsefesine büyük bir darbe vurmuştur.

İMAM-I GAZALÎ :

(Ebu Hâmid Muhammed İbni Muhammed Gazalî, evvelâ mahalli velâdeti olan Tus'ta, ba'dehu Nişabur"da tahsilde bulunmuş ve birçok yerlere seyahat etmiştir. Bağdat'ta Nizamülmülkün meclisinde ulema ile münazarada bulunarak cümlesini ilzam ve iskât eylemiş; kemâlât-i ilmiyesini böyle parlak bir surette isbat ettiğinden uhdesine Nizamiye medresesi müderrisliği tevcih olunmuştu. Bir müddet sonra Hicaza azimet etti. Biraz Şam'da, bir müddet de Kudüs ve İskenderiyede ikamet ettikten sonra meskatı re'sine avdet ederek sofiyeye iltihak etmiş; aradığı ruhî zevkleri zühd ve takva yolunda bulmuştur.

Gazalî, muhidi islâma revnak bahş olan kübera-i ümmettendir. Felasifenin ilâhiyata, hikmet-i tabiiyeye ait bir takım nazariyat ve delâilini tenkit maksadiyle «Tehafütül' Felasife» unvanlı kitabı te'lif etmiştir. İlâhiyat ve ahlâkiyata dair vücuda getirdiği «İhyaül' ulûm, Mîzanül' A'mal» nâm kitapları müteaddit ecnebi lisanlarına terceme olunmuştur. «El iktisad fil i'tikad, El mekasıd fil i'tikad, ilcamül, avâm fi ilmil' kelâm» unvanlı kitapları da meşhurdur. (450) tarihinde doğup (505) de irtihal etmiştir.)

Fahri Râzi, âmidî, Kazı-i Beyzavi dahi İmam Gazali'nin tarikini takip ederek bu mesleğe başka bir kemal ifaze etmiş, kelâm ile felsefeyi daha ziyade mezc ederek ilim sahasında pek büyük bir iktidar göstermişlerdir.

FAHRİ RÂZÎ :

(Muhammed İbni Ömer-itteymî; arabî ilimleri, usûl ilmini hatıbur-rey diye meşhur olan pederinden Taberistan'da Rey şehrinde tahsil etmiş, sair ulûm ve fünunu da müteaddit zevattan telâkki eylemiştir. Son derece âlim ve o nisbette zühd ve takva ile muttasıf idi. Daima erbabı i'tizal ile mübahasede bulunurdu .Maveraünnehire azimet ederek orada mü'tezile ile münazarada bulunmuştu. Sultan Şahabüddini Gevrî ve Sultan Alâüddini Harzeminin fevkalâde ihtiramatına mazhar olmuştur.

Müşarünileyh son derece bir talâket-i lisana malik idi, va'z ve nasihat esnasında kendisine vecd ve istiğrak ariz olurdu. En mühim mebahisi en vâzıh bir surette yazmak kendisine has bir meziyettir. Asâri ilmiyesi okuyanların mütalâa şevkini artırır. Tefsiri Kebîri pek meşhurdur. «Metalibi Âliye, Nihayetül' ukûl, Kitabül, erbaîn» nam kitapları ilâhiyata, ilm-i kelâma dair yazdığı asâri âliyedendir.

Müşarünileyh, kendisinin en ziyade muahazat ve i'tirazatına hedef olan Kerramiye taifesi tarafından bir takrib ile tesmim edilmiştir. (544) tarihinde Rey şehrinde dünyaya gelmiş ve (606) tarihinde irtihal eylemiştir.)

ÂMİDÎ :

(Ali İbni Ali İbni Muhammed-i ssa'lebî, şafiiyyül, mezheb idi. Irak'a giderek orada cedel ve münazara ilimlerini tahsil etmiş ve Kerh'de bazı Yahudi ve Nesara muallimlerinden ulûm-i evâili taallüm eylemiştir. Badehu Mısıra rihlet ederek bu ilimlere aid âsarını orada neşr etmiştir. «El bahir fi ilmil' avâil, El hakâık fi ulûmil evâil» namındaki kitapları meşhurdur. Âmidî, ilm-i kelâma büyük hizmetler etmiştir. Kelâma dair yazdığı «Ebkârül' efkâr» unvanlı kitabı dört cilddir. (550) de doğmuş ve bilâhere Dımışk'da teveddun ederek (631) de vefat eylemiştir.)

KÂZI-İ BEYZÂVÎ :

(Nasruddîn ebul' hayr Abdullah, Şîraz'da kâzıl' kuzât idi. Tebrizde ulemâ ile münazarada bulunarak hâiz olduğu kemalât ile herkesi hayrette bırakmıştır. Tefsîri pek meşhur ve muteberdir. «Tevali» nâm kitabı ilm-i kelâma aiddir. Daha başka âsarı da vardır. Şîraz'da Beyza karyesinde doğmuş ve (641) tarihinde Tebriz'de vefat etmiştir.)

İşte ilmi-kelâmın üçüncü devresini vücuda getiren de bu muktedir zevatın ilm-i kelâma dair olan eserleridir. Şimdiye kadar eydii istifademizde bulunan «Şerhi Mevâkıf; Şerhi makasıd» gibi en meşhur akâid kitapları bunların meslekleri üzre telîf olunmuş âsârı muteberedendir.

Şüphe yok ki dînî akîdelerimiz zaman itibariyle tebeddül etmez. Akâidi islâmiye bundan on dört asır evvel ne ise şimdi yine odur. Ancak ulûm ve fünûnun tevessüü, felsefî mesleklerin tenevvu' ve teceddüdü sebebiyledir ki ilm-i kelâm böyle muhtelif devirlerde birer yeni kisveye bürünmüş; bir takım yeni yeni mebhaslar ile, burhanlar ile mücehhez bulunmuştur.

Evet, her asırda islâm uleması zamanın ruhî, mânevî ihtiyacatını nazarı dikkate almış; umumun zihinlerini işgal eden meseleleri teşrîhe çalışarak islâm muhitini bir kısım muzır fikirlerin, bâtıl nazariyelerin sû-i tesirinden siyanete muvaffak olmuştur. Binaenaleyh asrımızdaki islâm âlimleri dahi bu zamanın umumî zihinlerini iz'ac eden bir takım yeni yeni felsefî nazariyeleri nazarı tenkide alarak bu nokta-i nazardan ilm-i kelâmda bir teceddüd eseri göstermek mecburiyetinde bulunmaktadırlar.

8 — Zaman-ı sad iktiranı nebevîyi müteakip islâm muhitinde bir takım dînî fırkalar zuhur etmiştir. Bu fırkaların en büyükleri Fırka-i Nâciye ile Mu'tezile, Şî'a, Havarıc, Mürcie, Neccariye, Cebriye, Müşebbihe fırkalarıdır. Fırka-i Nâciyeden olan zevat, bid'attan beri, sünnet-i nebeviyyeye lâiki vechile mütemessik, dînî hükümleri kendi arzularına göre te'vil ve tahriften müctenib, ehl-i islâm arasına tefrika bırakmaktan muhteriz oldukları için kendilerine «Ehl-i sünnet ve cemaat» denilmiştir.

İ Z A H

Resuli Ekrem sallallahü taâlâ aleyhi ve sellem efendimizin zamanı irtihallerine kadar bütün mü'minler bir akîde, bir tarikat üzre idiler. Ba'dehu bazı ictihadî umurdan nâşi ihtilâfa düştüler. Daha sonra asrı hicrînin sonlarına yakın ilmî, siyasî bazı esbab dolayısiyle bir takım dînî fırkalar, mezhebler zuhura başladı. Zaten Peygamberi zîşan efendimiz «Ümmetinin az bir müddet sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve bu fırkalardan yalnız zâti nebevîleriyle ashabı kiramının tariki üzere bulunanlar müstesna olup maadasının azaba müstahak olacaklarını» bir bâhir mucize olmak üzre evvelce haber vermişti.

Bu fırkaların zuhuru efkârı islâmiyenin birçok mübahaseler ve münazaralar ile tenevvür ve tevessuuna ve bir takım dînî hakikatların inkişafına yardım etmiş ise de maalesef indî ictihadlara, nazariyelere tâbi olan bir kısım fırkaların vücudu beynel' müslimîn tefrika îkaına, safveti itikadiyenin tenakusuna sebep olmuş ve asırlarca cereyan eden münakaşalar ve mücadeleler yüzünden islâm vahdeti bir hayli sarsılmıştır.

İslâm fırkalarının en büyükleri sekizdir :

I — FIRKA-İ NÂCİYE :

Fırka-i Nâciye: Kitaba, sünnet eve kitap ile sünnete muvafık olan aklî delillere ittiba' eden zevattır. Bunlar: Selefiye, Matüridiye, Eş'ariye nâmiyle üç zümreye ayrılırlar.

1 — Selefiye: Selefi ümmetin, ulemâi tâbiînin tarıkına sâlik olan zatlardır. Bunlar Kur'an-ı Kerîm ile ehâdisi nebeviyenin ihtiva ettiği naklî, aklî berahin ile akaidi islâmiyeyi isbat eder, semaların ve zemînin ve bunlardaki bî adet bedî' mesnûatın mevcudiyetiyle Hâlıkı âlem hazretlerinin vücuduna, vahdâniyetine, ulûhiyet ve ma'budiyetine istidlâlde bulunurlar.

Muteşabihattan olan âyetlerin (1) ma'nalarını ilmi ilâhiye havale ederek bunları te'vilden ihtiraz ederler. Kitap ve sünnet ile sâbit ve ashabı kiramın ittifaklarını hâiz olmayan meselelere dalmazlar. Eslem olan tarık da budur.

2 — Matüridiye: Ebu Mansûr Matüridî hazretlerini i'tikatta imam ittihaz eden zatlardır. Hanefiyyülmezheb olanların kısmı a'zamı matüridiyedir. Hanefîlerin kudeması selefiye mezhebinde idiler.

3 — Eş'ariye: Ebul Hasan Eleş'ari hazretlerini i'tikâdiyatta imam ittihaz eden zatlardır. Malikî, Şafii mezheblerinde bulunanların çoğu eş'ariyedir. Bunların kudeması selefiye mezhebinde idiler. Hanbeliyyül mezheb olanların kısmı a'zamı selefiye, bir kısmı da eş'ariyedir.

Matüridiye ile Eş'ariye arasındaki ihtilâfât, usula aid olmayıp cüziyata mütedair ve ekserisi münazaati lâfzıyeden ma'duddur. Bunlardan hiçbiri diğerini dalâlete nisbet etmez. Cümles hidâyet üzeredir.

2 — MÜ'TEZİLE :

Mü'tezile: Vâsil ibni Ata'ya tabi' olan kimselerdir. Fırekı dâllenin birincisini bunlar teşkil ederler. Vâsil, Hasani Basrî hazretlernin talebesnden idi. Kebîre ehlinin mü'min olup olmaması meselesinden dolayı ustasına muhalefet ederek meclisi tedrîsini terk ve bu suretle i'tizâl etti.

Vâsilin i'tikadına göre bir kabîreyi irtikâb eden kimse ne mü'mindir, ne de kâfir; bu kimse tevbesiz âhirete giderse muhalled finnâr olur.

---

(1) Âyâtı müteşabihe, kendilerinden ne gibi bir mâna maksûd olduğunu bilmek ümidi ümmet için munkatı' olan âyetlerdir.

Müteşabih; iki türlüdür. Birincisi: Kendisinden hiçbir şey anlaşılmayan lâfızlardır. Sûrelerin evvellerindeki (الم) - (الر) gibi. Bunlara Müteşâbihüllefz denir. İkincisi: Ma'nai zâhirîsini irade aklen mustahil olan elfazdır. (يد الله فوق ايديهم) âyeti kerimesindeki (يد) lâfzı gibi. Bunlara da müteşâbihül'ma'na denilir.

Mü'tezile taifesi «İnsanlar kendi ef'ali ihtiyariyelerini halk ederler» diyerek bu fiiller de kaza ve kader tesirini inkâr ettikleri için kendilerine «Kaderiyye» de denilmiştir.

Mü'tezileden birçok şu'beler ayrılmıştır. «Cahiziye», «Cübaiye» bunların meşhurlarındandır.

3 — ŞÎ'A :

Şî'a: Hazreti Peygamberden sonra imametin cenabı Ali ile evlâdı kirâmına âid olduğunu iddia eden kimselerdir.

Hazreti Osmanın şehadeti üzerine müslümanlar iki kısma ayrıldı. Bunlardan hazreti Ali'ye mâil ve onun imam bilhak olduğuna kâil olanlara şi'a-i Ali denilmişti. Bu zatlara «Şî'a-i ûlâ» dahi denir ki, ehli sünnet i'tikadında idiler. Bilâhere ehli sünnete muhalif olarak bir takım kimseler zuhûr etti ki bunlar imamı Ali ile evlâdını sair hulefâi râşidîne tafzil eder ve bu hususta pek ileri giderlerdi. İşte Şi'a unvanı muahharan bunlara tahsis edilmiştir.

Usulü şi'a: gâliye, zeydiye, imamiye namlariyle üç şu'beye ayrılır.

1 — Gâliye: İmamları nebî veya ilâh ad eden kimselerdir. Bu şu'beye mensup olanlar hulûle - yâ'ni cenabı hakkın bedeni insanda mütecellî olmasına - ; ibaheye - ya'ni muharremâtın mubahiyetine - kâil olmuş ve bizzarure dâire-i islâmdan hariç kalmışlardır.

Abdullah ibni sebe') gâliyedendir. Kendisine mensup olanlara «Sebeiyye» denir. Merkûm yehûdiyyül' asl iken sonra müslüman olduğunu iddia etmiştir. Hazreti Osman'ın şehadetine sebebiyet vermiş, imamı Ali'nin ulühiyetini iddiaya, Hulefâ-i selâseye sebb-ü şetme mutecasır olmuştur.

2 — Zeydiye: Zeynül' âbidîn hazretlerinin oğlu Zeyde mensubiyet iddiasında bulunanlardır. Bunlar imameti hazreti Fatıma'nın evlâdına hasr ederler; ashab-ı kebâirin muhallat finnâr olduğuna kâildirler. Elyevm i'tikâdiyyatta i'tizal tarıkına sülük etmişlerdir. Birçok fer'î meselelerde hanefiyyül, mezhebdirler. Yemen taraflarında bulunurlar.

3 — İmamiye: Hazret-i Ali'nin imametine nass-ı celî ile hükm eden ve eshâb-ı kiramdan bazılarını tekfire mucasir olan kimselerdir. Bunlar birkaç şubeye ayrılmışlardır.

Bunlardan imamı Ali ile onbir evlâdının imametine kail olanlara «isna aşeriye» denir. Bunlar imamın masûm, yani: Kavlen ve fi'len hatadan ma'sun olmasını şart ittihaz ederler.

İmamiye taifesi bilâhere mu'tezile, müşebbihe mezheblerine sülük etmişlerdir. Esasen şiilik siyasî bir maksada binaen teessüs etmiş; birçok kimselerin mekasıdına alet ittihaz olunarak renkten renge girmiştir. Hatta şah İsmaili safevî dahi kendi saltanat tağallübunu takviye çiin İran'da şiiliği terviç ve tevsi'e çalışarak bu mezhebi siyasî emellerine alet ittihaz etmişti.

4 — HAVARİC :

Havaric: İmamı Ali kerremellahu vecheh hazretlerinin aleyhine huruc eden kimselerdir. Bunlar tarıkı hidayetten muruk, yani: huruc ettikleri için kendilerine «Mârika» unvanı da verilmiştir. Bu taife, mutteki olmayanları ve hazreti Osman ile hazreti Ali'yi ve bunlara tabi' olanları mü'min saymazlar. Bunlara göre Kur'anı Kerîme muhalefet edenler herhalde kâfirdir, velevki muhalefetleri hataen vuku' bulsun.

İmamı Ali'nin aleyhine hurûc edenler, Sıffeyn muharebesinde kendisiyle beraber bulunan bir takım kimselerdir.

Havaric fırkası, Muhakkime-i ûlâ, İbaziye gibi şubelere ayrılmıştır. Omman ile Afrika'da İbaziye mezhebi mevcuttur. Bahusus Zengibar hükümetinin resmî mezhebi İbaziye mezhebidir. İbaziyeden teşe'ub eden «Yezidiye» mezhebi de Musul havalisinde münteşirdir. Yezidiye taifesi kendilerini islâma nisbet ederlerse de hakikaten müslüman değildirler. Şeytana «Melek-i tavus» derler. İbaziye fırkaları bile bunlardan teberrî ederler.

5 — MURCİE :

Murcie: Ebu Seltissemman nam şahsa tabi' olan kimselerdir. Murciemezhebin i ebu selt, te'sîs etmiş, Hessan ibni Bilâl nam şahıs da Basra havalisinde neşre çalışmıştır.

Murcie taifesi a'malin bihasebirrutbe niyyet ve i'tikattan muahhar olduğuna kail olduğu cihetle bu nâmı almıştır. Çünkü irca': tahir manasınadır. Murcie fıkrası: Murcie-i havaric, murcie-i şi'a, murcie-i cebriye, murcie-i hâlisa namiyle dört şu'beye ayrılır.

Murcie-i hâlise: Yünus nam şahsa ittiba' eden kimselerdir ki, bunlara (Yünusiye) denir. Bunların i'tikadınca iman, ancak ma'rifetullah ile zâti bâriye hudû' ve kalben mahabbtten ve Cenabı Hakka karşı istikbarı terk etmekten ibarettir. Kendisinde bu hasaili cem' eden kimse, mü'min-i kâmildir. Velevki ma'sıyetleri irtikâpta bulunsun...

6 — NECCARİYE :

Neccariye: Muhammed ibni Hüseyin - el - neccar'a tabi' olan kimselerdir. Bunlar fiillerin halkı mes'elesinde ehl-i sünnet ile beraberdirler. Sıfatı vücüdiyy-i ilâhiyeyi inkâr, ru'yetullahı nefy, kelâmullahın hudûsini iddia hususunda da mu'tezile ile müttehiddirler. Bu fırka da üç şu'beye ayrılmıştır.

7 — CEBRİYYE :

Cebriyye: Cebri mahze kail ve Cehm ibni Safvân nam şahsa tabi' olan kimselerdir. Bu fırkanın mesleği, kaza ve kader mes'elesinde kaderiyenin mesleğine tamamen muhaliftir. Cebriyyeye göre insanlar hiçbir şeye kâdir değildir. Âdeta cemadât kabilindendirler. Kulların bütün fiilleri, kaza ve kaderin tesiriyle vücuda gelir, abdin ne kudreti müessiresi ne de kudreti kâsibesi vardır. Bunlara: Cebriyye-i hâlisa ve Cehmiyye dahi denir. (5) bab'a müracaat!

Abd için bilâ tesir kudreti kâsibe isbat eden eş'ariye ile neccariyyeye: Cebriyye-i mutavassıta, denilmektedir.

8 — MÜŞEBBİHE :

Müşebbihe: Sübhanehu ve taâlâ hazretlerini mahlûkâta teşbih, hâdisât ile temsîl eden, Arş üzerinde müstakır i'tikat eyleyen kimselerdir.

Müşebbihe fırkası, bir asırda - hazreti Ali ile Muaviye radiyellâhü anhuma gibi - iki imamın ictimaini tecviz ederler. Müşebbihenin bir takımı (Kerramiyye) taifesidirki bunlar ebu Abdillâh Muhammed ibni kerramın etbaidir.

El yevm âlem-i islâmı teşkil eden efradın kısmı a'zamı ehli sünnet mezhebindedirler. Şi'a, havaric gibi siyasî maksatlar ta'kibeden bir kaç fırka daha mevcuttur. Mücerret ilmî maksatlar ta'kip etmiş olan diğer fırkalar ise çoktan beri munkarız olmuşlardır.

Bununla beraber bu munkarız fırkaların tarihe karışan sedâ-i mevcudiyyeti hâlâ islâm âfâkının hava-i sâfında bazı elim temevvücât vücuda getirmekten hali değildir. Binaenaleyh bu muzır temevvücatın sû-i in'ikâsından dimağlarımızı vikaye etmemiz lâzımdır.

9 — Ehli sünnet uleması, hakaıkî islâmiyetin tecellisini te'min için gerek muhtelif islâm fırkaları ile ve gerek sâir edyan erbabiyle ve felsefî meslek müntesipleriyle asırlarca ilmî mubaheselerde bulunmuşlar-

dır. Bu sayede islâmın akaid-i sahihası halelden masûn kalmış, dinî islâmın ulviyyeti kemaliyle mütecelli olmuş, bu dîni mübînin haiz olduğu hidayet pertevi cihanın şark ve garbını tenvire devam etmiştir.

İ Z A H

Dîn-i İslâmın ahkâmını muhafaza etmek, ulvî hakaıkını âleme anlatmak, bu dîn-i mübîn hakkında hasıl olacak yanlış zehapları tashihe çalışmak ve bu hususta icabederse mubahese de, mücadele-i hasenede bulunmak ehl-i islâm için bir vecîbe-i diniyyedir. İşte bunun içindir ki, ehl-i sünnet uleması sû-i i'tikatlarından dolayı dalâlete dûçar olan bir takım mezahibi islâmiye müntesipleriyle asırlarca mubaheselerde bulunmuş ve bu sayede islâm muhitini birçok batıl akîdelerin sû-i tesirinden sıyanete muvaffak olmuşlardır. Kezalik dinimizi tanımıyan, mukaddesatımıza nazarı hakaretle bakan bir takım batıl veya muharref edyan erbabiyle de vakit vakit munazerede, mücadele-i hasenede bulunmuşlardır.

Ezcümle (240) tarihinde tevellüt ve (328) senesi İspanyada Kurtuba şehrinde vefat eden imamı Kurtubi, Lâtinceyi bittahsil nesraniyyete ait ilimleri tetebbu' etmiş, ba'dehu birçok papaslar ile dinî munazerelerde bulunmuştur. «İkdül' Ferîd» nam kitabı bu munazerelerin hulâsasını muhtevîdir.

Meşahiri ulemadan İbni Teymiyenin telif etmiş olduğu «El cevabussahih limen beddele dînel mesîh» nam dört cilt eseri de bu hususta pek mühimdir.

Hind ulemasından meşhur Rahmetullah efendi dahi «İzharul' hak» adlı kitabiyle nesraniyyeti hazıranın mahiyetini teşrih ederek dîni islâmı pek parlak bir surette müdafaa etmiştir.

Maamafih sâir edyan erbabı kendi dinlerindeki birçok ahkâmın ma'kûl bir esasa müstenit olduğunu edille-i akliyye ile isbattan izhar-ı acz ettikleri için islâm ulemasiyle ilmî, aklî bir surette mubaheselere devam edememişlerdir.

İslâm uleması, öteden beri zamanlarında münteşir olan muhtelif mesalik-i felsefiyye hakkında da pek amîk tetebbuatta bulunarak bunları vâkıfâne, bi tarafâne bir tarzda tenkit etmiş, felâsifenin delâleti fikriyyelerini en kuvvetli delillerle meydana koymuşlardır. Bu sayede felsefî nazariyyat ile dînî islâmın ihtiva ettiği hakâık beynindeki fark tezahur etmiş, feylesofların en parlak nazariyeleri islâmiyyetin ulvî hakâıkı yanında pek sönük kalmıştır.

MESALİK-İ FELSEFİYE (1) :

Mesalik-i felsefiye, muhtelif taksimata tabi' tutulmuştur. Başlıcaları şunlardır :

1 — İlâhiyun meslekidir ki, bunlar, mahsûsât ve ma'kulâtı kabul eder. Cenabı Hakkı tastıkta bulunurlar. Fakat kendi akıllarının, kendi ilimlerinin kâfi bir vasıta olduğuna kani' olarak enbiya-i izame ve ilâhî şeriatlara tabi' olmazlar.

2 — Ruhaniyyun (ruhiye) meslekidir ki, bunlar, haricî mevcudattan ziyade ruhî mefhumlara ehemmiyet verirler. Bunlara göre Cenabı Hak bu âlemden maye i'tibariyle ayrı bir şahsı ruhanidir.

3 — Akliyyün meslekidir ki bunlar, akl ile tetkik edilmiyen veya akla, âdete munafî görülen şeyleri red ederler. Hârikaları, mu'cizeleri te'vile çalışarak bunlara birer şekl-i tabiî vermek isterler.

4 — İhsasiye (hissiyyun) meslekidir ki bunlar, yalnız mahsusatı, haricî mevcudatı kabul ederler. Hissen, tecrübeten sabit olmayan bir şeyin vücuduna kâil olmazlar. Bunlara göre esbabı ilim; his ile tecrübeye munhasırdır. Maba'dettabiiyyat yoktur. Bu meslekten (maddiye) doğmuştur.

5 — Maddiyun meslekidir ki bunlar, maddeden başka bir hakikatın mevcudiyyetini kabul etmezler. Esir gibi, eczayi ferdiyye gibi şeyleri mukevvenatın illeti ûlası olmak üzere i'tikat eder, kâinatın sermediyyetine kail olurlar.

6 — Vücudiyye meslekidir ki bunlar, mutenahî ile gayri mutenahiyi muttahıd tanır, halık-ı mükevvenât ile mükevvenâtı cevher-i vâhid sayarlar. Bunlara göre alemin müstakil bir halıkı yoktur. Mutenahî olan şeyler ise evham ve hayalâttan ibarettir.

7 — Hisbaniye meslekidir ki, müntasipleri şek içinde yaşarlar, insanların bir hakikata muttali' olabileceklerine kani' olmazlar. Bunlara göre âlemde bir hakikatı yakıniyye yoktur. Bunlar ne mahsusâtı kabul eder, ne de ma'kûlâta vücut verirler. Bu meslekin zıddı olan meslek-i felsefiye (ikaniye) denilir.

8 — İkaniye (yekîniyyun) meslekidir ki, bunlara göre hem hakikatı hariciye vardır, hem de maba'dettabiiyyat. İnsanlar için eşyanın hakayıkını idrâk kabildir.

---

(1) Meslek-i felsefî: Bir mebde' veya mütaaddit mebadiye müstenit olan senedât-i felsefiyenin hey'et-i mecmuasıdır.

Mektebi felsefî de: Muayyen bir meslek-i felsefî reisinin kavlünü takliden aynî mesleki ta'lim eden muallimlerin hey'eti umumiyesidir.

9 — İktıtafiye (telfikıye) meslekidir ki, müntesipleri mütenevvi' efkâr-ı felsefiyyeden aralarını te'lif kabil olan anasır-ı fikriyyeyi iktibas ederek umumî bir meslek vücuda getirirler.

———o———

10 — Zamanı seadeti müteakip muhît-i islâmda yüz gösteren bir takım dînî ihtiyacata ve tehaddüs eden muhtelif ictihadât ve nazariyyâta binaen islâm uleması tarafından ulûm-i islâmiye tedvin olunmuştur.

Ulûm-i islâmiye: ulûm-i âliye ve aliye kısımlarına ayrılır.

Ulûm-i âliye-i islâmiye: Kıraat, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, usul-ü fıkıh, hılâfiyat, ahlâk, tasavvuf vesairedir.

Ulûm-i aliye-i islâmiye de: Ulûm-i âliyeyi tahsile vesile olan sarf, nahiv, belâğat vesaireden ibarettir.

Ulûm-i islâmiyeyi tedvin hususnda ulemâi dînin pek büyük hizmetleri sebk etmiş, bu ilimlere dâir pek çok kıymettar kitaplar telif olunmuştur.

İZAH

Asrı saadette ulûm-i âliye-i islâmiye (ulûm-i şer'iye) müslümanlar arasında sadren an sadrin nakil ve rivayet olunurdu. Bilâhere islâm memelketleri tevessu' ve müslümanların efradı tekessür edince bu ulûm, sadırlardan satırlara nakl edilmiş ve bu suretle birçok ilimler tedvin olunmuştur. Bir kısmı bervechi âtidir:

İLM-İ KIRAET :

Kur'an-ı Kerîmin bazı kelimâtı şerifesi birkaç vechile okunabilir. Bu vecihlerden yedisi risalet meâb efendimiz hazretlerinden tevatüren nakl olunmuştur ki bunlara (kıraât-ı seb'a) denir. Bu kıraâtlara, hazreti Peygamberden senedi sahih ile menkul olan, üç kıraât tarzı daha ilâve olunmuştur ki, mecmuuna (kıraâtı aşere) tesmiye edilir. Bunlardan başka bazı vucûhi kıraet daha vardır ki bunlar, birer mu'teber silsile ile hazreti Peygambere kesbi ittisal etmediğinden (garîb, şâz) nâmiyle yad olunur.

İşte kelimâtı Kur'aniyenin vücûhi kıraâtına, tarzı edasına ve bu vecihlerden hangilerinin muteber olup hangilerinin muteber olmadığına dair (ilm-i kıraat) nâmiyle mühim bir ilim tedvin olunmuş ve bu

ilme aid birçok kitaplar yazılmıştır. İmamı Şatıbînin meşhur manzumesi bu cümledendir.

İLM-İ TEFSİR :

Eshabı kiram hazaratı, Kur'an âyetlerinin manalarını, nüktelerini ve mezayasını, nâsıh ve mensuhunu, esbabı nüzülünü pek güzel bilirlerdi. Bilmedikleri bir mes'ele bulunursa onu da hazreti Peygamber'den sorar öğrenir, bu babdaki ma'lûmatlarını sair müslümanlara şifahen nakl ve rivayet ederlerdi. Fakat bilâhere bu âlî zatların adetleri azalmaya başladığından hakaıkı Kur'aniyenin tahriren şerh ve izahına ihtiyaç his edilmiş ve bu ihtiyaç saikasiyle ilmi tefsîr tedvin olunarak bu ilme dair birçok kitaplar yazılmıştır.

Tefsire ait ilk kitap yazan zat (103) de vefat eden «Mücahid ibni Cubeyr» hazretleridir. Mefatihul' gayb, Envaruttenzil Tefsiri ebussuûd, Ruhul' maanî meşhûr, mu'teber tefsir kitaplarımızdandır.

İLM-İ HADÎS :

Kur'an azımın latîf manalarını lâyıkıvechile anlatmak için çok kerre aleyhissalâtü vesselâm efendimizin süneni seniyelerine muracaata lüzum görülür.

Hazreti Peygamberin mübarek sözlerine (süneni kavliye), fiillerine (süneni fi'liye), ümmetten sadır olan bir kavli veya fi'li gördüğü halde inkâr etmiyerek sükût buyurmalarına (süneni takririye) denildiği gibi bunlara ve bilhassa ekvali nebeviyeye (ehadisi şerife) de tesmiye olunur.

Süneni nebeviye, edillei şer'iyeden mühim bir asıldır. Ahkâmı dîniyyemizin menabi'i âliyesinden biridir. Binaenaleyh sehabe-i kirâm hazeratı süneni nebeviyeyi kemali i'tşna ile hifz etmiş ve bunları tabi'ine nakl ve rivayet eylemiştir.

Maahaza memaliki islâmiyenin tevessuu üzerine eshabi kiram her tarafa dağıldı, bunlardan birinin hafızasını tezyin eden bir hadisi şerife diğerleri muttali' olmıyabilirdi. Bu cihetle bazan bir hadisi nebeviye kesbi vukuf için pek uzak yerlere kadar seyahatler ihtiyar eden zatlar bulunurdu.

Bilâhere (muhaddisîn) denilen bir kısım islâm uleması ehadisi nebeviyeyi müteselsil, muntazam bir isnat ile - ananesiyle - çem' ve tertibe çalışarak islâmiyete pek büyük hizmetlerde bulundular. Doğrusu muhaddisîni kiramın bu husustaki hizmetleri akıllara cidden hayret verir. Bu muhterem zatlar, ehadisi nebeviyyenin lâfızlarını zabt, mana-

larını şerh, esbabı vurudunu beyan, ravilerinin teracümi ahvalini pek mükemmel bir surette tetkik etmiş; râvilerin ilim ve fekahet derecesini, hifz ve zabt suretini, adalet ve fazilet mertebesini, zamanı seadete kurbiyyet ve bu'diyyetini nazarı i'tibara alarak ehadisi şerifeyi ona göre tasnif eylemişlerdir.

İşte bu huda pesendâne sa'y ve gayret sayesinde (İlmu rivayetil hadis, ilmu dirâyetil hadis, ilmu tabakatil muhaddisîn) vesaire namlariyle bir çok ilimler vücuda gelmiş, Peygamberimizin sahih hadisleri taayyun etmiştir.

Ehadisi nebeciyeyi en evvel tedvin eden zat (ibni şihap ezzuhrî) hazretleridir. Ba'dehu ilmi hadise dair birçok kitaplar yazılmıştır. Husus iyle üçüncü asrı hicrîde yetişen muhaddisîni kiram ilmi hadisi pek güzel tehzib ve tanzim etmiş, ehadisi şerifeyi bir takım bablara taksim edere kbu hususta pek mu'teber kitaplar telif eylemişlerdir. Bunların arasında İmam Muhammed Buharinin (Sahihul' buharî) namındaki kitabı ve İmamı müslimin (El camiussahih) adlı eseri son derece kabulü âmmeye mazhar olmuştur. Bu iki kitaba (sahiheyn) denilir. (Süneni ebi Davud, süneni tirmizî, süneni neseî, süneni ibni mace) dahi en mu'teber Hadis kitaplarındandır. Sahiheyn ile bu dört kitaba (kütübi sitte) denilir.

EHADİSİ ŞERİFE (Süneni nebeviye) NİN EKSAMI :

Ehadisi şerife, ravilerin adedine nazaran üç kisma ayrılır:

1 — Hadisi mutevatir: Kizb üzerine ittifakları aklen tecviz olunmıyan cemaatların biribirinden ve ilk cemaatın da bizzet hazreti Peygamberden rivayet ettiği hadisi şeriftir. İlmi yakîn ifade eder. Artık bu hadis(acaba Peygamberden sadır olmuş mudur? diye tereddüte imkân kalmaz.

2 — Hadisi meşhur: Asrı evvelde haberi ahâd kabilinden iken asrı sanide iştihar edip kizb üzerine ittifakları aklen tecviz olunmıyan bir cemaat tarafından rivayet olunan hadisi şeriftir. İlmi yakîn derecesine karıb bir surette kalbe itminan verir.

3 — Hadisi âhâd: Bir iki veya daha ziyade zatlar tarafından nakl ve rivayet olunup iştihar haddine bâliğ olmayan hadisi şeriftir. Şeraitını cami' olduğu takdirde zanni galib ifade eder. Binaenaleyh ameliyyat hususunda delil olup muktezasiyle amel vecibolur. Fakat i'tikadiyat hususunda delil olamaz.

İLM-İ FIKIH :

Dini islâm sayesinde bir medeniyyeti fadıla, bir hükümeti âdile teessüs etmiş, herkes dinî, dünyevî bir takım vezaif ile mükellef, bir takım hukuka nail olmuş olduğundan nasın hukuk ve vezaifini ta'yin; medenî, içtimaî, siyasî umuri tanzım için mustakıl bir ilim tedvinine lüzum görülmüştür. Binaenaleyh edille-i erbeeden, yani kitabullah ile süneni nebeviyeden ve icmai ummet ile kıyası fukahadan (1) birçok ahkâmı şeriyye ahz ve istinbat olunmuş ve bu suretle bütün âlemi islâmın bir kanunı umumisi olmak üzere ilmi celîli fıkıh teessüs etmiştir.

İlmi fıkha vâkıf olan ulemai islâmiyeye evvelce (kurra') denirdi, sonra (fukaha) unvanı verilmiştir. İlk fukaha, Hulefâi Raşidîn hezaratı ile İbni Mes'ud, İbni Abbas, Zeyd ibni Sâbit, Abdullah ibni Umer gibi bazı eazımı sahabedir. Rediyellahu Taâlâ anhum.

İlmi fıkhı şimdiki tertip üzre vaz, eden İmamı A'zam hazretleridir. Mesaili fıkhiyeyi muhtasar bir surette cem'utetvin eden zat da İmamı Muhemmeddir. Daha ikinci, üçüncü asrı hicrî geçmeden müdevvenâtı fıkhiyyemiz kemal mertebesine erişerek islâm muhıtında pek geniş bir ilmi hukuk vucuda gelmiştir.

Cihanda fıkıhtan daha ulvî, daha adaletkârane bir kanun yoktur. Bunun ahkâmı munifesine tamamiyle riayet edildiği takdirde beşeriyyetin pek büyük bir huzur ve seadete mazhar olacağı şüphesizdir.

Vaktiyle Avrupalıların elde ettikleri ve bahusus Napulyunun Mısırdan Avrupaya nakl eylediği birçok kıymetli fıkıh kitaplarımızdan garp hukukçuları pek ziyade istifade etmişlerdir.

MEZAHİB-İ FIKHIYYE VE İCTİHAD :

Fukaha-i kiram hazaratı ibadâta, muamelâta, ukubata, mutaallik bazı şerî meseleler hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu cihetle muteaddit mezahibi fıkhiye meydana gelmiştir. Şöyle ki: Edille-i şer'iyyenin esası olan Kur'anı Mübîn ile ehadisi şerifenin bazı elfazından muhtelif manaların munfehim olması beynel fukaha ihtilâfa bais olduğu gibi rivayet olunan bir hadisin hakıkaten hazreti Peygamberden sadır olup olmaması ve zahiren biribirine mubayin görülen iki delilden hangisi-

(1) İcma'i ümmet: Bir asırda bulunan müctehidîni islâmiyenin bir meseleyi şer'iye hakkında ittifak etmeleridir. Kıyası fukaha: Bir şey hakkında liilletin sâbit olan bir hükmü şer'înin mislini o illetin mislini hâiz olan diğer bir şeyde bil ictihad izhar etmektir.

nin tercih olunacağı meselesi de bu ihtilâfata sebep olmuştur. Maa haza vakayi'i kevniyye gayrı mutenahî ve örf ve âdete müstenit olan bazı hükümlerin zaman ve mekân tebeddüliyle tebeddül etmesi iktiza ettiğinden ve her hâdise hakkında bir kat'î nas mevcut olmıyacağından bu cihet de ihtilâfata sebebiyet vermiştir. Bu gibi meşru' esbab sâikasiyle mutecellî olan muhtelif ârâ-i fıkhiyye neticesinde de ehli sünnete mahsus olan mu'teber mezahibi fıkhiyye teessüs etmiştir.

Maamafih bu mezheplerden şaraıtnı tamamiyle cemi', ehli islâmın ihtiyacatını tatmine kâfî, kabulu âmmeye mazhar olan dört mezhep payıdar olmuştur ki, bunlar da «İmamı Â'zam ebu Hanife, İmamı Mâlik, İmamı Şâfi'î, İmamı Ahmet ibni Hanbel» hazaratının mezhepleridir. Diğer mezhepler ise ya mebadii zuhurunda etba'i kalmıyarak munkarız olmuştur. (Abdullah ibni Şubrume, Muhammed ibni ebi Leyla mezhepleri gibi) yahut etba''i vakıt vakıt zuhur ederek cihanı islâmın mahdud bir kısmına munhasır kalmıştır. (Davud-i zâhirî mezhebi) gibi.

Hakkında kat'î nas bulunmıyan hususlarda fukahaı kiramın usul-ü şer'iyyesi dairesinde ictihat etmeleri şer'an caizdir(1) bu ictihadın meşruiyyeti âlemi islâm için bir rahmeti ilâhiye olmuştur. İçtihadın meşruiyeti, ictima'î işlerin güzelce tanzimini, medenî terakkıyatın süratla husulünü mucib, muazzam şariatı islâmiyenin hikmet ve maslahat üzerine müesses ve her asırda, her yerde kâbili tatbik olduğunu müsbittir. Fakat ictihadın birçok mühim şeraıtı vardır. Öyle her kimse ictihada muktedir olamaz. Hele ulûmi islâmiye ile bihakkın mucehhez, diyanet ve fazileti âmmece müsellem olmıyan kimselerin ictihada kıyam etmeleri, birçok dinî mahzurâtı mucib, müslümanların arasında beyhûde yere ihtilâfatı müstelzim olacağından asla cevaza karîn olamaz.

İLMİ USUL-İ FIKIH:

Eslâfı kiram, arapça lâfızların dekaikına meleke-i lisâniye ve fıtrî seliâka sayesinde tamamen vâkıf idiler. Bu lâfızlardan ahkâm istinbatı için ilim halinde müdevven bir takım kavaid ve usula muhtaç değildiler. Binaenealyh onların zamanında şer'î edilleden dinî ahkâmı istinbat ve istihraç için müstekıl bir ilim yoktu. Lâkin sonradan gelenlerin kısmı â'zamı bu iktidarı, bu selıkayı lâiki ile hâiz olmadıkları için böyle bir ilme ihtiyaç görüldüğünden ulemamızın e'azımı tarafından (ilmi usul-i fıkıh) tedvin olunmuştur. Bu ilim sayesinde edille-i erbaanın ahvali ve bu edilleden ahkâmı şer'iyyenin ne gibi muntazam usul ve menahice tevfikan istinbat olunacağı pek güzel ma'lûm olur.

(1) **İctihad: Fürüattan olan bir hükmi şer'iyi delâili şer'iyyesinden istinbat ve istihrac hususunda olanca kuvveti ilmiyeyi bezl etmektir.**

Hukuka, cezaya, siyasete vesaireye mutaallik olan ahkâmı fıkhiyyemiz, ilmi usul kaidelerine tatbıkan şer'î edilleden müstenbet bulunmuştur. Bunlardan hiçbiri başka milletlerin medenî hukukundan vesairesinden alınmış değildir. Bu hal yalnız islâm kevanini şer'iyyesine mahsus, müstesna bir meziyettir.

Usul-ü fıkha dair ilk kitap yazan zat, İmamı Şafi'î hazretleridir. Usul-ü fıkhı esasen İmamı Yûsuf hazretleri vaz' etmiş, sair fukaha-i hanefiyye de bu ilmin mesailini tevsi' ve tezhîb eylemişlerdir. Hele hanefîlerin meşahirinden «Ebu Zeydiddebûsî» ilm-i usuli kemal mertebesine yükseltmiştir. Hanefîlerin muteahhırlerinden «Fahrul' islâm âliyyül' pezdevî» nin usul kitabı ile bunun şerhi olan (Keşfulî esrar) bu babtaki meşhur kitaplardandır.

HILÂFİYAT:

Muctehidîni kiram hazaratı mensus olmıyan bir takım mesail hakkında ihtilâfa düşmüş ve her birinin bu baptaki ictihadı bir kısım edille ve usula müstenid bulunmuştur. İşte bu zatların ihtilâf ettikleri mesaili ve bu hususta ne gibi edille ve kavaide istinaden istinbatta bulundûklarını göstermek ve istinbat olunan hükümleri muhaliflerin red ve cerhine karşı delilleriyle mudafaada bulunmak üzre (ilmi hılaf, hılâfıyat) namiyle bir ilim daha tedvin olunmuştur. Bu ilim bir nevi' (mukayese-i kavanin-i islâmiye) ilmi demektir. İlmi hılâfın ilk müessisi ebu Zeydiddebûsî hazretleridir. Müşarün ileyhin (Kitabutta'lika)si, İmamı Gazalî'nin (Kitabul makasıd)ı, Fahrı Râzînin (El maallim)i, İbni Rüşdün (Bidayetül' müctehid ve nihayetülmuktasıd) nam kitabı bu ilme dair yazılan en güzide eserlerdir.

İLM-İ AHLÂK:

İlm-i ahlâk insanın hayatını tanzîme, siyretini tezhibe hadim bir ilimdir. Öteden beri her milletin uleması, hükeması ahlâka i'tina etmişlerdir. Bu cihetle ilmi ahlâk milletlerarası müşterek bir ilim addolunabilir. Lâkin müslümanlar, kendilerine has başka bir ilm-i ahlâka maliktirler. Kadîm hükema tarafından tedvin edilen ilmi ahlâk alel'ekser mesâliki felsefiye esasatına müstenit bulunmuştur. İslâm ilm-i ahlâkı ise esasen nusus-i kur'aniyeye, beyanatı nebeviyeye, adâbı islâmiyeye müstenit, başka bir ulviyeti haizdir.

Bizde ahlâka dair yazılan ilk kitaplardan biri (Abdullah ibni Mubarek) in «Kitabuzzuhd» ıdır. Muahheren hükema-i islâmiye tarafından telif olunan ahlâk kitaplarında felsefe mesleği de nazara alınmıştır. İbni Sînânın «El birru vel ism» nam kitabı bu kabildendir. (İhyâ-ul' ulûm, Ahlâkı alâî) mu'teber ahlâk kitaplarımızdandır.

İLM-İ TASAVVUF:

İlm-i tasavvuf: Ruhun terbiyesine, kalbin tasfiyesine, seyr ve sulûke, ma'nevî zevklere mutaallik mes'elelerden bahs eder. Tasavvuf: (Rabtulkalbi ilallahi ve kat'ul alâketi an ma sivellahi) diya ta'rif olunmuştur. Yani tasavvuf: Zâti bariye rabtı kalb ile masivadan alâkayi kesmektir.

Diğer bir tarife göre tasavvuf: Âdâbi şeriatla zâhiren ve batınen tezeyyün semeresi olarak insanda tecelli eden feyzi nebevînin kemâlından ibaret bir haldir.

İslâmiyyetin ilk devrelerinde mucadele-i nefs ile, ibadet ve taatla meşgul olan zatlara (âbid, zâhid) denirdi. Muahharan bu gibi zatlara (sufî, mutasavvıf) denilmiştir. Tasavvuf, Cüneydi Bağdâdî hazretleri zamanında muntazam bir şekil almış, bir takım usul ve istılâhata mâlik bulunmuştur.

Tasavvufun me'hazı, Kur'anı Hâkîm ile ehadisi şerifeden ve İmamı Ali gibi eazımı sahabenin bazı kelimâti âliyesinden ibarettir. Bu feyyaz manba'ların ekâbiri ümmete verdiği bir ruhânî neşve sâyesinde islâm tasavvufu vücuda gelmiş, bu neşre ile Mesnevi gibi, ma'nevî gibi hikmet karîn kitaplar yazılmıştır. Yoksa tasavvuf müslümanlara sair milletlerden intikâl etmemiştir. Böyle bir zehâp, hakaikı islâmiyyeye ademi vukûftan neş'et eder.

Tasavvuf neşvesiyle ümmetteki ruhî kabiliyyet inkişâf etmiş olduğu inkâr olunamaz. Fakat sonraları tasavvufun yanlış telâkkıyâta uğraması yüzünden maddî, ma'nevî bir hayli fena neticeler de meydana gelmiştir.

Vaktiyle tasavvuf erbabından olanlar âlim, ârif, müteşerri' zatlardı. Kendilerine has bir takım ta'birat ve istılâhat vardı ki, bunların ruhuna ancak kendileri gibi zevki ma'nevîden hisseyâp olanlar muttali' olabilirlerdi. Halbuki bilâhere birçok câhil mukallidler zuhûr etti, ekâbiri sofiyenin sözleri yanlış tefsirâtâ dûçar oldu, tasavvuf âdeta bir felsefe-i işrakıye kisvesine büründü, hale âit olan tasavvuf, kal'dan ibaret kaldı, şer'i şerife muhalif olan bir kısım akvâl ve ef'al; tarıkattan, hakıkattan addolundu.

Mutasavvıfların en büyüklerinden olan «Seyyid Ahmed Errufa'î» hazretlerinin (El Burhânul' mueyyed) nam kitabından teberrüken iktibâs edilen şu ulvî sözlere dikkat etmelidir. Muşarun ileyh diyor ki: «Tarîkat, ayni şeriat ve şeriat, ayni tarîkattır. İkisinin arasında olan fark, lâfzîdir, maddeten ve ma'nen netice müttahiddir.» «Şeriatın red ettiği her hakikat, zindikiyettir.»; Efendiler! Muttasıl ebu Yezîd böyle dedi, Hâris şöyle söyledi, Hallâc bu sözlerde bulundu (deniliyor) bu nasıl sözdür? Böyle lâkırdılardan evvelce İmamı Şâf'î, İmamı Mâlik, İmamı Nu'mân, bunlar ne dedi? (Ona bakmalısınız) kulluk muamelâtını bunların akvâliyle tashîh etmelisiniz, ba'dehu mekûlâtı zâide ile tefekküh edebilirsiniz! Ebu Hâris ve ebu Yezîd'in dedikleri ile bir şey artıp eksilmez, amma mekali Şâfiî ve Mâlik, ahsen-i turuk ve akreb-i mesâliktir, ilim ve amel ile deayimi şeri'atı teşyîd eyledikten sonra gavamız-ı ilim ve amel cihetine himmetinizi i'lâ ediniz!.»

Ne güzel nasihat!..

(Taarruf, Avârif) meşhur tasavvuf kitaplarındandır.

———o———

«İ K İ N C İ M E B H A S»

Mündericât: Dînin mahiyeti - insanların vâzı'i dîn olamıyacakları - dîni tabiî - edyanın tarihçesi - tetebbuâtı ric'iyye nazariyyesi ve bu nazariyeyi tenkit. Edyan arasındaki tekâmül - dinin en mühim ihtiyacatı beşeriyyeden olduğu - din ahlâkın esası, medeniyyetin istinatkâhıdır - dinsizlik cereyanının ekvâm hakkında netayici vehımesi - saadeti beşeriyeyi temin için dînin lüzumu - dîn makamına terbiye-i ahlâkıye, efriyeyi temin için dînin lüzumu - dîn makamına terbiye-i ahlâkıye, efkârı umumiye, vicdan, kevanini mevzua gibi şeylerin kâim olamıyacağı - edyani ilâhiyenin esasen ittihadı - şerayiin ihtilâfı, neshin mahiyeti - dîni islâmın fıtrî, umumî ve sair edyandan ekmel, son bir dîn olduğu - dîni islâmın ilim ve hikmet üzerine müesses, en yüksek hukukî ve ictimaî kâideleri câmi' bulunduğu - dîni islâmda ruhbaniyetin memnu'iyyeti, ruhanî ve cismanî sınıfların ademi mevcudiyeti - islâmiyete nazaran hürriyet, esaret, cihad - dîni islâmın esatîr ve hurafattan, bâtıl akîdelerden beri olduğu - dîni islâmın hayata, fikre ve akla neler bahş ettiği - dîni islâm sayesinde mezahimi hayatıyyenin tahaffüfi - dîni islâmın terakkiyâtı beşeriyyeyi kâfil olduğu - dîni islâm sayesinde teessüs eden medeniyyeti fâdıla.

DİNİN MAHİYYETİ :

11 — Dîn: Allah Taâlâ hazretleri tarafından vaz' olunmuş bir kanun-i mübîndir ki, insanları yaratılıştaki gaye ve hikmetten haberdâr eder, insanlara hidayet ve saadet yollarını gösterir, insanları (erbab-ı ukûli) kendi gözel ihtiyarlariyle bizatihi hayr olan umure sevk eder. Bu kanuni mubîni enbiyâ-i izam hazaratı canibi ilâhîden vahy tarıkı ile telakkı ederek nâsa tebliğ buyurmuşlardır. Binaenaleyh dînin vâzı-i hakîkısi, Cenabı Hak olup menşe-i aslîsi vahy ve nübüvvettir.

Son asırlarda bazı hükemanın (dîni tabiî - diyanet-i tabiyye) namiyle vaz' etmek istedikleri bir takım umdelere, ve cahiliyyet devirlerinden kalma bir kısım bâtıl mezheplere mutlak surette din namı verilemez. Bunlar hiçbir vechile dîn mahiyeti ulviyyesini hâiz olamazlar. «Dîni tabiî» denilen şey nihayet bir meslek-i felsefîden ibaret olabilir; cahil kavımların sâli koldukları mezheplerde (edyân-ı bâtıla) namiyle yad olunur. Ervâha, bazı ibtidaî maddelere, bir kısım nebatât ve hayvanata, yıldızlara, insanlara, sanemlere (putlara) taabbud eden kavımların zâhib bulundukları yollar bu cümledendir.

İZAH

Dîn hakkında müteaddit tarifler vardır(1). Biz metindeki tarif ile iktifa ediyoruz. Ancak bu tarifin bazı fıkralarını biraz açıklayacağız. Şöyle ki :

1 — Dîn : «taraf-ı ilâhîden vaz' olunmuş bir kanunı mübîndir.» Binaenaleyh insanlar tarafından vaz' olunan kavanîn ve nizamât vesair ilmî, sinaî, müessesat dîn mahiyetini hâiz olamaz.

2 — «Dîn insanları yaratılıştaki gaye ve hikmetten haberdar eder.» Malûm olduğu üzere insanlar beyhûde yere yaratılmamışlardır. Hılkat-ı beşeriyyede bir hikmeti ilâhiye mütecellîdir. İnsanların yaratılışı pek ulvî bir gayeye müteveccihdir. Nitekim: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» âyeti celîylesi bu gayeyi nâtıktır.

İşte dîn, insanları bu yaratılıştaki gaye ve hikmetten haberdar eder, insanlara mebde' ve meâd hakkında pek mükemmel mâlûmat verir. İnsanlara dînî, dünyevî vazifelerini ta'lîm eder.

---

(1) Dîn: Lügatta âdet, sîret, hüküm, ceza, taât, re'y ve siyaset gibi manalara gelir.

3 — «Dîn insanlara hidayet ve seadet yollarını gösterir.» Bu fıkra mühim bir hakıkatı muş'ırdır. Şöyle ki: Dîn, bir hakıkat mürşididir. İnsanlara necat yolunu, seadet şehrahini gösterir, insanların bir i'tilâ sahâsına vâsıl olmalarına delâlet eder. Yoksa insanları ellerinden tutup da hemen hidâyet ve seadete îsal etmez. Belki insanlar, dînî ilâhînin kudsî hükümlerine riayet, gösterdiği tarıkı ta'kibe gayret etmelidirler ki, bil'fiil seadet ve hidayete vâsıl olabilsinler.

4 — «Dîn, insanları - erbabı ukûli - kendi güzel ihtiyarlariyle bizatihi hayır olan umura sevk eder.» Bu fıkradan münfehim oluyor ki, insanların dîni ilâhî sevkiyle hâlen ve meâlen hayra, felâh ve nacata nâil olabilmeleri için o dîni kendi hüsn-i ihtiyarlariyle kabul etmeleri lâzımdır. Yoksa vukû' bulacak cebir ve ikraha veya gizli bir maksada mebni dînî zâhiren kabul edip de kalben münkir olanlar (münafık) nâmı şeniini alacaklarından bu gibi eşhas, dîn sâikasiyle hayra, felâh ve salaha mazhar olamazlar.

5 — «Dînin vâzi'i hakîkisi, Cenabı Hak olup menşei aslîsi vahy ve nübüvvettir.» İnsanlar bizzat dîn vâzii olamazlar, hattâ peygamberânı izâm hazeratı yalnız ahkâmı dîniyyeyi tebliğe me'murdurlar, hiçbiri hakîkaten vâzi'i dîn değildir. Kendilerine vâzi'i dîn, şâri'i mübîn denilmesi mecazdır. İnsanların vâz' edecekleri dîn veya vücuda getirecekleri felsefe beşeriyyetin hidayetini, uhrevî seadetini temin edemiyeceği gibi dünyevî seadetini te'mine, ferdî, ictimaî hayatını güzelce tanzim de kâfî olamaz. Şöyle ki:

Evvelen : İnsanlar Allah Taâlâ hazretleri tarafından bitarîkıl' vahy te'sîs buyurulan bir dîni mübîne nâil olmadıkça bilinmesi lâzım olan birçok hakîkatlara muttali' olamazlar(1). Hele rizâ-i Bariye mutabık olacak ibadât ve taâtın nelerden ibaret olduğunu asla keşf edemezler. Rizâyi ilâhiye mazhariyet şerefi te'min edilmedikçe de beşeriyet için hidayet ve saadete vusûl kabil olamaz.

Sâniyen : Mevzûatı beşeriyyeden olan her şey bir nice nâ tamam cihetleri hâvîdir. Nâ tamam şeyler ise dînden beklenilen âlî mesalihi te'mîne kifayet edemez.

Sâlisen : Beşerî mevzûattan olan bir dîn veya bir felsefe hiçbir zaman hata ve butlandan hâli, beşerin tab'inda meknûz olan, tahakküm ve istibdatın tecelli-i âsarından vâreste olamaz. Bu mahiyette olan bir şey ise umum beşeriyyeti salâha nâil, gayei kemale îsal edemez.

---

(1) Akıl; mevcudiyeti ilâhiyeyi, bazı esasatı dîniyyeyi idrâk edebilirse de sâir dînî ahkâmı, âlî hakâıkı idrâk edemez. Birinci baba müracaat!

Râbian : İnsanlar vâzi'i dîn olabilselerefkârı beşeriyyedeki tehalüfe binaen müteaddit, muhtelif edyan meydana gelir. Bu muhtelif dînler ise beşeriyyeti bir vahdet dairesine celb edecek hasletleri câmi', umum beşeriyyetin saadetini temin edecek kabiliyyeti hâiz olamaz.

Hâmisen : İnsanların vaz' edecekleri dîn hiçbir vakıt beşeriyyetin e'mâk-ı ruhuna nüfûz edemez. Efrâd-ı beşeriyyenin böyle bir dîne itaât ve inkıyadı an samimil' kalb olamaz. Gaye-i emellerine munafi bir hâletin tahaddüsi böyle bir dîne karşı isyân etmelerine kifayet eder.

İnsanlar ancak Allâh Zül' Celâl hazretlerinin evamir ve nevahisine inkıyat etmeye vicdanen muvafakat ederler. Kendileri gibi hüviyeti beşeriyeyi hâiz bulunan eşhasın dîn nâmına ihtira' edecekleri şeyleri kanunu îlâhî mesabesinde telâkkî ederek ona itaât için kendilerinde bir mecburiyet-i vicd:niye his etmezler. Bu itaât temin edilmedikçe de hiçbir vakıt umumî seadet tecellî edemez.

Binaenaleyh bir takım dînlerin asırlardan beri birçok mütefekkirler tarafından hüsn-ü kabule mazhar oluşu ve bunların ahkâmına her asırda mehma emken itaât oluna gelmesi bu edyanın esas i'tibariyle birer dîni ilâhîye râci' olduğuna şehadet eder. Zâten hiçbir millet yoktur ki, kendilerine vaktiyle bir peygamber gönderilmiş olmasın. Nitekim (وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ) âyeti celîlesi bunu nâtıktır (1). Ancak asırların mururiyle bir çok milletler dîn-i ilâhîlerini tahrifata uğratarak cadde-i hakikîkattan çıkmışlardır. Fakat bununla beraber yine aralarında dîn-i ilâhînin bir kısım âlî âsârı bakî kalmıştır. Yoksa esasen bir dîn-i ilâhîye mustenid olmayıp da mevzûat-ı beşeriyyeden olduğu ma'lum bulunan dînlerin payıdar olabilmesi, muhtelif beşerî sınıfların kalblerini teshîr edebilmesi ilmen, tab'an kabil değildir.

Vâkıa bir takım bâtıl dînler vardır ki, bunların menşei zunûn ve hurafattır. Böyle olmakla beraber bu bâtıl dînlere birçok insan kitleleri mu'tekid bulunmaktadır. Şu kadar var ki, gâfil insanlardan her biri dîn namına kabul ettiği tarıkı bir dîni ilâhî olmak üzere telâkkî etmiş, bu bâtıl tarıkların mevzuatı beşeriyyeden olduğuna kail bulunmamıştır. Maahaza bu bâtıl dinler edyan-i ilâhîyenin haiz olduğu maâlîden mahrum olduğundan mutefekkir beşeriyyeti kendi dairesine celb edememiştir.

(1) **Amerika Kadim ahalisi bu kıt'aya Asyadan muhaceret etmiş olduğundan vaktile onlara da peygamber gönderilmiş olduğu şüphesizdir.**

DÎN-İ TABİÎ :

Son zamanlarda garb hukemasından bazıları; «Dini tabiî - diyaneti tabiiyye» nâmiyle bir dîn vaz'ına cür'et etmişlerdir. «Jan Jak Ruso, Lâmartin, Arnest Ronan» gibi meşhur feylesoflar işbu dîni tabiînin en birinci mürevviclerinden idiler. Avrupa hukeması kendi muhıtlarındaki muharref, bâtıl dînlerin ilmî kaidelere, aklî burhanlara munafi olduğunu gördükleri ve diğer taraftan dîn, fitratı beşeriye îcabatından olup hissiyyatı dîniyyenin kabili zeval olmadığını anladıkları için akıl ve fen üzerine müesses bir dînin lüzumuna kani' oldular. Halbuki böyle bir dînin vücuduna muttali' olmadıklarından ilmî kavaid üzerine müesses, beşeriyyetin ruhî, ma'nevî ihtiyacatını tatmine kâfi, tabiate muvafık olmak üzre bir dîn vaz'ına kalkıştılar. Bunların vaz' etmek istedikleri dîn-i tabiînin esasatını şu gibi umdeler teşkil ediyordu:

1 — Sıfatı kemaliye ile muttasıf bir hâlık-ı kâinât vardır.

2 — Hâlık-ı hâinâta ibadet etmemiz lâzımdır.

3 — Vazife ve mes'uliyet üzerine müesses bir kanunu ahlâkî mevcuttur.

4 — Cisimden başka, mustakıl, fenâdan masun bir ruh vardır.

5 — Uhrevî mükâfat ve mucazât haktır.

Eğer dîni tabiî taraftarları dîni mübîni islâmi sair edyana kıyas etmeyip de bu dîni fitrînin hakaikını güzelce tetkike çalışmış olsaydılar şüphe yok ki kendilerinin - yine dîni ilâhîden mülhem olan - bu gibi umdelerini dîni celîli islâmın daha mükemmel, daha kutsî bir surette hâvi olduğunu görür de öyle kendi kendilerine dîn tesisine kıyam etmezlerdi. Bunların böyle «Dîn» diye vaz'ına çalışmış oldukları şey, nihayet bir felsefî meslekten ibaret olabilir. Yoksa - beyan olunduğu üzre - dîn mahiyeti ulviyesini aslâ hâiz olmaz.

TARİHÇE-İ EDYAN

1 — DÎN-İ TEVHÎD :

Beşeriyyetin ilk dîni tevhîd ve tenzihtir. Çünkü ebul' beşer olan hazreti Âdem âleyhisselâm, mazhar olduğu vahy ve ta'lîm-i rebbanî sayesinde dîni tevhide nâil olmuş ve hâiz olduğu nübüvvete binaen bu dîni mübini kendi evlâd ve ahfadına da tebliğ eylemiştir. Binaenaleyh insanlar o tarihten itibaren akîde-i tevhide malik olarak bir hâlikı zul' - celâle ibadet etmişlerdir. Ancak bir müddet sonra âdem oğulları arasında cehalet âsârı yüz göstermiş, gitgide bir takım bâtıl akîdeler türemiştir.

Nitekim : ﴿كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً ...﴾ âyeti celilesi gösteriyor ki, insanlar bidayeten ümmeti vâhide olup her biri selîm fıtrata, güzel bir i'tikâda mâlik idi, bilâhere ihtilâfata düşerek bir kısmı îmanını muhafaza etmiş, bir kısmı da küfr ve isyan vadisine düşmüştür. Bunun üzerine Cenabı Allah ehli imanı sevâp ile tebşir, ehli küfr ve isyanı azâb ile inzar için vakıt vakıt peygamberler göndermiş, nas arasında zuhur eden ihtilâfatı hal ve fasl için de onlara kitaplarını inzal buyurmuş, bu suretle de tevhid üzerine mübtenî, esasen muttahid olan edyani ilâhiye vücuda gelmiştir.

Her paygember-i zî şân meb'ûs olduğu muhiti tenvire çalışırdı. Lâkin birer nuri hidayet olan bu zatların ufukı beşeriyyetten teğayyüb etmelerini muteakip muhiti insaniyyet, zulmetler içinde kalmaya başlıyor, cihanı ihate eden cehâlet bulutları an be an kesafetini artırıyor, eslâftan ahlafa bir takım esatîr ve hurafât intikal ediyor, sonradan gelenlerin güzel tefekkür ve muhakemeden mahrumiyeti kendilerini bir nice muzlim akideleri kabule sevk eyliyordu. İşte bu suretle de bir takım edyanı bâtıla tahaddüs etmiştir.

Vel'hasıl beşeriyyetin dinen mebâdi-i ahvali tevhid ve tenzîhe müstenit olduğundan bir kemalden ibaret bulunmuştur. Yoksa bazı tarihi edyan müelliflerinin iddiaları vechile bir vahşeti mutlakadan, bir dalâleti fikriyyeden ibaret değildir (1).

TETEBBUATI RİC'İYYE NAZARİYYESİ : (2)

Bir kısım tarihi edyan müellifleri «Tetebbuatı ric'iyye» denilen bir nazariyyeye binaen beşeriyyeti ibtidaiyeyi bir vahşeti mutlaka içinde farz ediyorlar. Bunların zehabına nazaran beşeriyet, ezmine-i kablettarihiyede bir vahşeti mutlaka halinde yaşıyordu. Cemaattan, aile hayatından mahrum; ifade-i meramdan âciz idi, bittabi bu zamanda diyanetten eser yok idi; bil'ahere yavaş yavaş medeniyyete, cehaletten fazilet ve diyanete intikal etmiş, artık medeniyyetin terekkisi beşeriyetin gayrı iradî mesaisi neticesi olarak edyan; tekâmüle mazhar olmuştur. Şöyle ki: İnsanlar aleddderecât ervaha, mevaddi ibtidaiyeye, hayvanat ve nebatata, insanlara, esnam ve heyakile, ecramı semaviyeye, kuvayi tabiiyyeye ve nihayet gayei tekâmül olmak üzere bir hâlikı zül'celâle taabbud etmişlerdir.

(1) Ulemai islâmiyeden bazıları edyan ve mezahib hakkında «Milel ve nihel, el farku beynel fırak, kitabül bed'i vettarîh» gibi bazı kitaplar yazmışlardır. Bunlar tarihi edyan ve mezahib mahiyetinde eserlerdir, lâkin son zamanlarda Avrupa fevlesofları tarihi edyana başka bir ehemmiyet vermişlerdir. Âsârı atîka keşfiyatı bu babtaki mesai sahasını tevsi" etmiştir. Maa haza bu feylesofların bir kısmı edyanı ilâhiyeye mu'tekîd olmadıkları cihetle hem kendi fikirlerini te'yîd hem de erbabı diyaneti şüpheye ilka için edyanın mebadisi hakkında bir takım faraziyeler serdetmişlerdir ki, bunların nazarı hakikatte hiçbir kıymeti yoktur.

(2) Bir şeyi sonradan kazandığı tekâmülâttan tecrid ederek evvelki haline irca' etmek.

Tetebbuâtı ric'iyye taraftarları diyorlar ki: Elyevm tekâmül derecesinde bulunan deniz merakibi, sınaî aletler, harb vasıtaları gibi şeylerin mebadisini anlamak için mâzıya doğru irca'i nazar edersek bunların nekadar basit, ibtidaî bir halde bulunmuş olduğunu görürüz. İşte edyan hakkında da bu tarıkla hareket edilirse onların da bidayette pek ibtidaî bir halde olup ba'dehu yavaş yavaş tekâmülâta mazhar olduğu anlaşılır.

TETEBBUATI RİC'İYYE NAZARİYESİNİ TENKİD :

Tetebbuati ric'iyye nazariyyesi, bir şemme-i hakikattan büsbütün mahrum değildir. Biz bununla bir hayli malûmata destires olabiliriz. Maa haza bu nazariyyenin her vechile sıhhat ve isabetine de kani' olamayız. Bir istikra-i nâkısa istinad edebilen bu nazariyenin umumiyetini ibtal edecek bir takım hâdiselerin mevcudiyeti daima dâirei ihtimaldedir.

Hele tetebbuati ric'iyye nazariyesine istinaden beşerin mebadi-i ahvalini bir vahşet-i mutlakaya irca' etmek asla doğru değildir. Böyle bir iddia evvelen: kütübi semaviyenin beyanatına muhaliftir. Ezcümle Kur'anı mübîn, beşeriyetin mebadi-i dîniyesini akıde-i tevhide mübteni bir kemal halinde gösteriyor. Hazreti Âdem'den itibaren kadîm devirlere şeref bahş olan bil'cümle enbiyâ-i izâm hazaratı mazhar oldukları vahyı ilâhî sayesinde ümmetlerini tevhide davet etmiş, kendilerine tabi' olanları zamanlariyle, kabiliyetleriyle mütenasib bir şeriata, bir medeniyete nâil kılmışlardır.

Sâniyen : İlmi elsine, ilmi kıyafeti beşer vesaire tarafından verilen malûmata muhaliftir. Bunlar isbat ediyor ki, akvamı ibtidaiyeden birçokları bir ibtidaî medeniyete mâlik iken bilâhare mehdi medeniyetlerinden ayrılarak gitgide vahşet haline düşmüşlerdir. Filvaki' bugün vahşiyâne bir halde yaşıyan bir takım kavımların menşe'lerine irca'i nazar edilirse şöyle bir medeniyet devresi geçirmiş oldukları müşahede olunur. Ezcümle Amerika kadîm ahalisinin Asya'dan muhaceret etmiş oldukları elde edilen âsârı âtika delâletiyle tahakkuk etmiş, Okyanusya denizindeki cezireler şarktan garba muhaceret eden akvam

için birer menzilgâh olmuş, birçok insan kitleleri adadan adaya intikal ede ede Amerika'i cenubîye kadar varmışlardır. Amerika'nın şimalindeki Meksika kadîm ahalisinin âsârı medeniyeti müşahede olunduğu gibi Amerika'i cenubînin milleti kadimesi olan «Peru» lerin dahi medeniyetini isbat edecek âsâra destres olunmuştur. Bunların Hind ve hattâ Çin akvamına mensub olduklarını gösteren bir hayli âsâr vardır. Halbuki muahharan Amerika keşfedildiği zaman ahalisi vahşet halinde bulunmuştur.

Elhasıl tarihî zamanlar, tetebbuatı ric'iyyeye kail olanların iddiası derecesinde bir vahşeti mutlaka içinde kalmış bir cemaati beşeriye göstermiyor. Ezminei kablettarihiyyeye ait eski eserler ise akvamı kablettarihiyyenin alâimi medeniyetini göstermektedir.

Sâlisen : Tetebbuatı ric'iyye nazariyesi müessesatı beşeriye hakkında kabili tatbik ise de mevzuatı ilâhiyeden olan edyan hakkında kabili tatbik değildir. Çünkü beşeriyet, kendi mesaisine vâbeste olan maddiyât hususunda derece derese terakki etmiş olduğundan bu hususta vücuda getirdiği âsâr da bittabi bu terakki ile mütenasib bir halde tekemmülâta mazhar olmuştur. Hakıki edyan ise vahy ve nübüvvet tariki ile beşeriyete tebliğ edilmiş olduğundan onun ihtiva ettiği usûl-i i'tikadiye hakkında bu nazariyeyi tatbıka imkân yoktur. Mevzuati ilâhiyeyi, müessesâti beşeriyyeye kıyas etmek, kıyas maal' farıktır.

Râbian : Beşerin ma'nevî terakkıyatını, maddî terakkıyatiyle mukayese etmek doğru değildir. Bugün sâbit bir hakikattır ki, muhîti beşeriyette felsefe, maba,dattabiî fikirleri, ulûm ve fünundan, tekâmülâtı maddiyeden evvel hasıl olmuştur. Halbuki eğer ma'nevî tekâmülât, maddî tekâmülât ile müterafik bir halde bulunmak lâzım gelseydi bu gibi ulvî fikirler ulûm ve fünûndan, maddî tekâmülâttan sonra bunların bir neticesi olarak hasıl olmak icabederdi.

Velhasıl insanlar bidayeten akîde-i tevhide, istidatları ile mütenasib bir medeniyet ve cemiyete mâlik iken bilâhare içlerinden birçokları umumî muhaceret ve sair bir takım kevnî hadisât ilcaatiyle sahih akîdelerini gaibetmiş, ahkâmi dîniyelerini unutmuş, medeniyetten vahşete düşmüşlerdir. Maahaza birçok akvamı cahile de vakıt vakıt ba's olunmuş olan enbiya-i izam sayesinde tenevvür ederek diyanet ve fazilete nâil olmuş, dînî ve medenî işlerinde bir i'tilâ vücuda gelmiştir.

EDYAN ARASINDA TEKÂMÜL CÂRÎ MİDİR?

Şüphe yok ki edyanı ilâhiye, usuli i'tikadiyede müttahid olduğundan bu noktai nazardan bunlarda tekâmül vukuu mutasavver değildir. Fakat şerayi' «Ahkâmı ameliye» i'tibariyle bir nevi' tekâmül mevcuttur.

Şöyle ki : Peygamberani izamdan bir kısmının tebliğ etmiş olduğu ahkâmi şer'iye binnisbe mahdud olduğu halde diğer kısmın tebligati birçok ahkâmi şer'iyeyi hâvi bulunmuştur. Bu tebliğdeki tefavüt ise bizzarûre zaman ve mekânın tebeddülünden ve ümmetlerin derecei kabiliyet ve idrakin daki tefavuttan munbaisdir. İşte edyani ilâhiye ancak bu cihetle birbirinden temayüz etmiş, bu i'tibar ile aralarında bir tekâmül vücuda gelmiştir. (15) inci fıkraya müracaat!.. Yoksa edyani ilâhiyede medeniyetin terakkıyatı, beşeriyetin gayrı iradî mesaisi neticesi olarak bir tekâmül vücuda geldiği iddia olunamaz. Böyle bir iddia hem hakaikı tarihiyeye münafi, hem de vahy ve ilham tarıkını inkâra müeddî olur. Ne hacet!.. Din-i islâmın ne gibi bir muhitı cehalette birden bire tulû' ettiği, hiçbir medeniyetin bir netice-i terakkısı olmadığı tarihan ma'lûmdur. Halbuki kendisi tekâmülün derece-i kusvasında olup pek ulvî bir medeniyetin teessüsüne bais olmuştur.

Edyani bâtılaya gelince bunlar zunûn ve hurafata müstenit olduğundan mu'tekidlerinin derece-i medeniyetleriyle mütenasib bir surette bir eseri terakkı göstermiş olabilirler. Maa haza bu edyan ile de medeniyetin terakkıyatı daima birbiriyle mütenasip bir halde bulunmamıştır. Tarihi edyan müelliflerinin beyanına göre Mısır ekvamı kadîmesi «Evvel ve âhır; zâhir ve bâtın» olan bir Rabbul âlemine mu'tekıd idiler. Esnamı bizzat hâizi uluhiyet i'tikad etmezlerdi, mücerred kudreti hâlikıyyetin birer timsalinden ibaret ad ederlerdi. Halbuki daha mütemeddin olan Beni İsrail ile Nasara arasında tevhidi bârî akîdesinin mısrîlerden daha aşağı kaldığı görülür. Çünkü Beni İsrail hâlikı âzimüşşan hazretlerinin yer yüzüne inip İbrahim ve Ya'kup aleyhimasselâm ile görüştüğünü ve onlarla yiyip içtiğini iddia ediyorlar. Nasara ise teslîse kâil oluyor; hâizi ulûhiyyet olan bir zâtın bayağı insanlar tarafından selb olunduğuna kani' bulunuyor, bir takım tasvirlere âdeta tapınıp duruyorlar.

2 — ERVÂHA PERESTİŞ (ANİMİZM)

Tarihi edyan müelliflerinin beyanına nazaran ekvâmı câhileden bazıları bu âlemin mecmeul' ervah olduğuna mu'tekîd olarak bu ruhlara taabbüdda bulunmuşlardır. Şöyle ki: Bunlar her zî hayat mahlûkta bir ruh mevcut olduğunu hissettiklerinden otlarda, ağaçlarda, dağlarda, kayalarda, şems ve kamerde, şimşekte, saikada vesair eczai kâinatta da birer ruhun mevcudiyetine kâni' olmuş ve bu ruhları ervahî tayyibe ve ervahi habise kısımlarına ayırmışlardır.

Bu kavımlar bir takım hâdisatı kevniyeyi bu ervahın keyf ve iradesine, gazap ve intikamına isnad ediyorlar; meselâ gök gürlemesini,

zelzeleyi bazı ervahi habisenin hiddet ve infialine, güzel havaları, mahsulâttaki feyz ve bereketi de ervahi tayyibenin imdat ve iltifatına atfediyorlar. Artık ervahi habisenin şerrinden emin olmak için ona buna hediyeler veriyor, kurbanlar kesiyorlar; ervahi tayyibenin muavenet ve iltifatına mazhar olmak için de onlara tapınıp duruyorlar. Kendi dedelerinin ruhları da işbu ervahi tayyibeden ma'duddur.

El yevm Afrika'da, Amerika'da, Avustralya'da ve bahri muhid adalarında yaşayan birçok ekvamı vahşiyenin i'tikâdatı iş bu ruhîlik esasına müsteniddir.

3 — BAZI MEVADDA PERESTİŞ (FETİŞİZM) :

Ekvamı cahileden bir kısmı de canlı olsun olmasın bazı mevad ve eşyaya taabbud etmekte bulunmuştur. Bu mevad ve eşya kendilerine taabbud edenlerin nazarında dahi bizzat ma'bud değildir. Bunlardaki kudsiyyet; kendilerine hulûl veya kendilerinde tecessud eyledikleri i'tikâd olunan ervahtan neş'et etmektedir.

Bu câhil ekvam nazarında meselâ bir kaya parçası, bir garîb hayvan şayâni takdîs bir şeydir; bunlar bir kısım eşyada harikul'ade bir kuvvet bulunduğuna kâil oluyorlar; en âdî mahlûkı vücuda getirdiği bir hâdiseden dolayı şâyâni perestiş görüyorlar. Meselâ insanı bir kere sokmakla zehirliyen bir böceği esrarengiz bir kuvvete mâlik zan ederek onu ma'bud ittihaz ediyorlar; sonra bu böceği avlıyarak yiyen bir kuşu takdîs ederek kendisine ibadette bulunuyorlar.

Cenup ve Orta Afrika'da sâkin birçok kabilelerin i'tikâdi bu yoldadır.

4 — BİR NEVİ' HAYVANATA VEYA NEBATATA PERESTİŞ (TUTEMİZM):

Vahşî kavımlardan bir takımı da hayvanları yahut bir kışım eşya ve nebatatı kabilelerin ceddi i'tikâd ederek onlara perestiş etmekte bulunmuşlardır. Bu suretle i'tikad ettikleri hayvanatı ve saireyi muhterem ad eder, kendilerinin hâmisi tanır, onlardan muavenet bekler, onların nâmına kurban keser, ziyafetler verirler.

Kabilenin ceddi tanıdıkları hayvanın resmini bedenlerine dövdürür, bu hayvanın harekâtını taklide çalışırlar. Merasimi diniyeden maada vakıtlarda bunun etini yemek memnu'dur.

Şimali Amerika ile Avustralya'da, Afrika zencileri arasında bu mezhep şâyi'dir.

5 — SEMA PERESTLİK - KEVAKİBE TAABUT :

İnsanlar öteden beri bir hâlikı zî kudretin vücuduna kail olmuşlardır. Ancak bu hâlikı kâinatı akıllariyle ta'yin hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunlardan bir kısmı yer yüzündeki hâdisatın âlemi semâdaki mevcüdata merbut bulunduğuna zâhip olarak ecrami semaviyeye hâlikıyyet isnat etmiştir. Bu gafil insanlar ecramı ulviyenin zekâ ve iradeye, bir kuvve-i kâhireye mâlik olduğunu zan ederek onlardan her birine bir hisse-i ulûhiyet ayırmış ve bu suretle mütaaddit ilâh ve âlihelere taabbutte bulunmuşlardır. Meselâ her sabah neşrettiği zerrîn ziyalariyle ufukları yaldızlıyan; yeryüzünde oturanların medarı hayatı olan ekinleri, meyveleri kemâle eriştiren parlak güneşi ilâh ittihaz etmiş; geceleri tuluu ile kubbe-i semaya başka bir revnak veren kameri âlihe i'tikat eylemiş; her gece levha-i semayı tezyin eden zer'afeşan yıldızların câzibe-i letafetine meftûn olarak o dilnişîn nücumu da ilâhların efradı âilesi sanmışlardır.

Bu hayal perest insanlardan bir takımı her gün tulû' eden güneşi vesair yıldızları bir gün evvel tulû' eden güneşten, yıldızlardan başka zan ederek bunların başka başka âliheler olduğuna mu'tekid bulunmuşlardır. Bâhusus yazın tulû' eden ecramı semaviyenin lâtif lâtif günleri rengîn rengîn çiçekleri vücuda getirdiğini görüyor, bilâkis kışın tulû' eden ecrami semaviyenin en hazîn günlerin vücuduna sebebiyet verdiğini, en güzel şugüfeleri soldurduğunu müşahede ediyorlar da bunların başka başka hassıyette birer ilâh olduğuna zahib oluyorlar.

Bir kısım insanlar da yeryüzünde her seadet ve ikbali bir felâket ve idbarın ta'kıb edip durmakta olduğunu nazarı dikkata alarak kâinatta iki hâlikı âzîmin vücuduna kâil oluyor, bunlardan birine hâlikı hayr, diğerine de hâlikı şer namını veriyor; sâha-i semayi bu iki hâlikı zî kudretin bârikâhi azemeti olmak tahayyülünde bulunuyor, artık hâlikı hayre an samimil kalb mahabbet ederek kendisine kemâli şavk ve meserretle ibadet ediyor, rakslar, teğanniler yapıyor. Hâlikı şerre de havfından naşı perestiş ediyor, onun şerrinden emin olmak için ağlıyor, matemler ediyor, kendisine insanları kurban olarak ihda eyliyor. Bu gafil insanlardan bir kısmı da semâvatı, güneşi ve sair ecrami ulviyyeyi ilâh ve âlihelerin tahtikâhi uluhiyeti olmak üzre tanımışlardır. Bunlar sekene-i semâ olan ma'butların yeryüzüne nüzülüne ve hattâ tenezzülen insanlar içine karışıp onlarla istisnas ve izdivac ettiğine kâil olarak yüksek dağların tepelerini, bu ma'butların ikâmetgâhı i'tikad etmişlerdir. Hatta Fenikeliler semalarda sâkin olanlara mesken olmak için ma'betlerini yüksek yerlerde yaparlardı.

Hâşâ ibnullah dedikleri hazreti İsa'nın Allah Taâlâ ile beraber semada sakin olduğu hakkındaki akîde-i Nesraniyede işbu semâ perestlik i'tikadının bir şekli diğeri demektir.

Beşeriyeti câhile, ma'but tanıdığı kevâkib ve buruc ile bir isimde bulunan bir kısım hayvanat ve nebatata da perestiş etmiştir. Şöyle ki: Ekvamı ibtidaiye yıldızların efradını veya gümelerini birbirinden ayırmak için onların her birine bir münasebetle ecsamı arziyeden birinin ismini vermiş, meselâ öküzü sapana koşmak zamanındaki yıldızlara «Sevr», kuzuların doğduğu mevsimdeki yıldızlara «Hamel», zehir gibi şiddetli rüzgârların esdiği mevsimdeki yıldızlara «Akreb», hasad zamanındaki yıldızlara «Sünbüle» tesmiye etmiştir. Bilâhare yeryüzündeki şu mahlûkatı da isimlerini verdikleri kevakip ile bir tabiat ve hassıyette i'tikad ederek bunlara da teabbut etmeğe başlamışlardır.

Mısır'lıların ulûhiyeti tammeye mâlik i'tikat ederek perestiş etmiş oldukları «Âpis» öküzi semadaki sevrin bir timsali hakidanisinden ibaret ad edilmiştir.

Nücum perestlik evvelâ ekvam-ı Mısriye içinde zuhur ederek «Sâbii» mezhebine esas olmuştur.

6 — **İNSAN PERESTLİK :**

Ezmine-i kadîmede bazı hükümdarların, kahramanların fevkal'ade zekâvet ve kuvvetleri muşahede olunmuş olduğundan bunlar halkın ta'zımatına mazhar olmuş, namlarına heykeller rekz edilmişti. Fakat gide gide bunlarda bir kudreti ilâhiyenin mevcudiyeti farz edilerek haklarındaki ta'zımat; ibadet derecesine çıkarılmıştır. Gâfil beşeriyet!. Bu zî haşmet adamların hurafat âmiz ahvali tarihiyesini hayal hane-i dimağında i'zam ede ede bunların haizi ulûhiyet olduğuna zahibolmuş, artık müteaddit, mütenevvi' ilâhların, ma'butların vücuduna mu'tekıd bulunmuştur.

İstiğrabe şâyandır ki, maddeten şu kadar terakılere mazhar olan garplılar bile bugün hazreti İsa'nın ulûhiyetine kani' bulunmaktadırlar.

7 — **PUTPERESTLİK :**

Câhil kavımlardan bir kısmı da hâlıkı kâinat ile kendi aralarında bir mutavassıt olmak üzre kendi elleriyle i'mal ettikleri muhtelifül' eşkâl putlara, sanemlere taabbut etmiş; Cenabı Hakkın bu putlara hulûl ettiğine mutekid bulunmuştur. Putlar ekserî insan şeklinde yapılırdı; Yunanlılar ma'butlarını güzel insan şeklinde, ma'budelerini de birer dilber kadın suretinde olarak pek san'atkârane i'mal ederlerdi. Maamafih ma'butlarını hüsnü ahlâka mâlik bir surette göstermezlerdi, en büyük ma'butlarından olan «Venüs» ve sâireyi son derece çapkın ve zinakâr bir halde göstermişlerdir.

Mısır'lılar dahi ma'butlarını alel'ekser insan çehreli, hayvan bedenli bir surette yaparlardı. Bi'seti nebeviye esnasında Kâ'be-i Mükerremenin içinde üçyüz altmış put bulunduğu mervîdir. Arap kabileleri bu putlara perestiş ederlerdi.

Netice-i mekal : İbtidaî zamanlardan beri birçok insan kütleleri Peygamberanı izâmın tarıkından çıkmış, edyani ilâhiyenin ahkâmi ulviyesini unutmuş, bir takım evham ve zununa tabi' olmuş olduğundan dolayıdır ki muhiti beşeriyette bu kadar muzlim mezhebler vücuda gelmiştir.

Vâkıa efkâri beşeriyye bazan bir eseri teâlî göstererek dalâlet bulutlarını parçalamak, bu bulutların kapattığı bir hakıkat güneşinin zıya-i feyzinden müstefid olmak için çırpınmış; âsâri tabiiyyeyi, mevcudatı cevviyeyi tetkik ile iştigal ederek hafaya-i kâinatı keşf için en yüksek tabakalarda uçmak istemiş; bu suretle de bir takım felsefî meslekler vücuda gelmiştir. Hayfaki «Ukulün ezelleha barîha» tecellisine mazhar olan bu efkâri münevvere dahi istediği hakaıkı keşf edememiş, bir takım zunûn-i bâtılanın tahti tesirinde kalarak tabiî kuvvetlere, esir gibi, madde gibi bir takım latîf mevcudata veya âlemin hey'eti mecmuasına hâlikıyyet sıfatı kudsiyyesini isnad edecek kadar bir sükût-i i'tikada giriftar olmuştur.

12 — İnsanlar maddî, ma'nevî her noktai nazardan dîne muhtacdırlar. İnsanların ilmî, edebî, ictimaî, siyasî tekâmülâtı hususunda dinden daha ulvî, daha mühim bir âmil olamaz. Hele dîn; beşeriyet için öyle bir ruhî ve ma'nevî ihtiyaçdır ki, bu ihtiyac tatmin edilmedikçe insan için safayı kalbe, inşirahi vicdâna, i'tilâyi ruha nâiliyet imkânı mutasavver değildir. Binaenaleyh diyanet duygusu, beşeriyet için fıtrîdir. Her ferd, fitratan hissiyatı dîniyye ile mutahassis, ruhan, kalben dînin lâhûtî kuvvetine müncezibdir. Edvari kadîmden bugünkü güne kadar beşeriyetin hey'eti umumiyesinin dindar oluşu, din hususundaki ihtiyaclarını tatmine çalışması, dinin ne kadar fıtrî, ne kadar zarûrî olduğunu isbata kâfîdir.

ÎZAH

İnsanlar maddî, mânevî bir takı mihtiyaclar içinde yaşarlar ki, bu ihtiyacları istiyfa etmedikce kabil değil selâmete, saadete mazhar olamazlar. Fakat nazarı hikmette insanlar sırf maddî, cismanî olan ihti-

yacılarını te'minden daha ziyade ma'nevî, ruhanî olan ihtiyaclarını tat-mine mecburdurlar. Çünkü yalnız maddî ihtiyacatını istiyfa edemeyen bir şahıs, nihayet dünyevî hayatından, saadetinden mahrum kalır; halbuki ma'nevî ihtiyacatını te'mine muvaffak olamayan kimse ebedî hayattan, sermedî seadetten mahrum kalır ki bir insan için bundan daha büyük bir felâket tasavvur olunamaz.

İşte din dahi insanların her vechile tekemmülâte mazhariyyeti hususunda en büyük bir âmil olmakla beraber beşeriyet için öyle bir ruhî ve ma'nevî ihtiyacdır ki bu ihtiyac te'min edilmedikçe insan için zevk-ı hayata, i'tilâ-i ruha, sermedî saadete nâiliyet imkânı tasavvur olunamaz.

HİSS-İ DİYANET: FITRÎ VE ZARURÎDİR:

İnsan için hissi diyanet fıtrî ve zarurîdir. Hiçbir devirde yaşayan insanlar dinden, fikr-i diyanetten tecerrud edememişlerdir. İnsan öteden beri kendi mevcudiyetini, kendini muhit olan kâinatın şa'şaasını, azemetini düşünmüş, bütün mevcudatın nereden ve kimin tarafından vücuda geldiğini, nereye gideceğini, bu gelip gitmekteki hikmeti tefekkür etmiş, bu babtaki müşkilâtını ancak dîn sayesinde halle muvaffak olmuştur. Beşeriyetin mefdur olduğu hissi diyanettir ki, insanın en hüzünli bir anında imdadına yetişir, topraklar içinde zerrata munkalip olacağını düşünen beşeriyet için tesliyet bahş olur, insanî hayatın hakikî zevklerinden müstefit eder, zekâyi beşeri kemâlât nurlariyle parlatır, selîm ukûl eshabını her türlü meali-i ruhiyeye mazhar eyler.

El hasil bütün zerrati mükevvenât, bir takım kanunlara, kuvvetlere tabi' ve müncezip olduğu gibi beşerin vicdanı umumîsi de dîn denilen bir kanunı ilâhîye, bir lâhutî kuvvete fıtratan munkad ve müncezibdir. Ancak bir kısım eşhas vardırki, bunlar mücerred kötü terbiye ve telkinât yüzünden bu ma'nevî incizabi idraktan mahrum kalırlar da fıtratı asliyelerine münafî harekâta ictisar ederler. Bir kısım insanlar da hakkıyeti dîne kani', hissi diyanete mâlik oldukları halde mücerred içinde yaşadıkları muhitın vesair alâikın tesiriyle dîni hakka mazhar olamıyarak muharref, bâtıl dinlere mensubiyetle iktifa ederler. Yoksa insanların dinden, fikri diyanetten büsbütün tecerrüd etmelerine fıtratları müsait değildir. Nitekim:

فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

Âyeti celiylesi «Nâs Cenabı Hakkın kendilerini meftur ettiği fıtrat ve hılkatı - îman hakkındaki isti'dâdı - iltizam etsinler, Allah Taâlânın

halk ettiği şeyde tebdil yoktur - zâtı bârinin vaz've takdir buyurduğu dinde tebeddül cârî değildir. - Dîni müstekîm de odur, lâkin nasın birçoğu bilmezler, bu hakîkatı idrak etmezler.» Mealinde olup insanların fıtratı dîniye üzerine yaratılmış olduklarını natıktır.

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الْاِسْلَامِ ثُمَّ اَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ اَوْ يُمَجِّسَانِهِ اَوْ يُنَصِّرَانِهِ

Hadisi şerifi de bütün insanların fıtratı islâmiye üzerine doğmakta olduklarını mübeyyindir. (1)

13 — Ahlâkın esası, medeniyyetin en birinci istinatgâhı dîndir. Dîn olmadıkça ahlâkı fadıladan eser görülemez. Fazileti ahlâkıyeden mahrum olan bir muhitte ise medenî kemâlât, ictimaî mehasin tecelli edemez.

Mütedeyyin olmıyan cemiyetler büyük bir kuvvete, parlak, muhteşem bir hakimiyete mâlik bulunsalar bile bu hal muvakkattır. Bu gibi cemiyetler birçok ictimaî kötülükler içinde kalarak akıbet zeval çukuruna düşer giderler. Nitekim tarihi âlem buna şahittir.

İ Z A H

Şüphe yok ki ahlâkî faziletin, fazılâne bir medeniyetin en mühim esası, en büyük istinatgâhı dîndir. Bir cemiyet ki ulûhiyet fikrine mâlik, uhrevî mes'uliyete mu'tekid bulunmaz, bir cemiyet ki hissi diyanetle vicdanını tehzip, hutkâmlığını ta'dil etmez; o cemiyeti mesavîden, rezailden men' edecek; fezaile, mekârime sevk eyleyecek ne gibi kutsî bir kuvvet bulunabilir?..

Bu gibi kemâlâti insaniyeden nasîbedâr olmıyan bir cemiyette ise fazilet üzerine müesses, ulvî gayelere müteveccih bir medeniyetten nasıl eser görülebilir?.. Şüphe yok ki böyle bir cemiyet; manevî tekâmülâttan, iffet, istikamet, teavün ve tenasur gibi âlî meziyyetlerden, hisseyâp olamaz, bil'akis her türlü inkışafâta müstenid olan fıtratı asliyesini zâyi' ederek pek kesif bir zülmeti fikriye içinde kalır, hatır-u hayale gelmedik fenalıkları irtikâba cür'et eder, bu hal ile behaimden daha aşağı bir derekeye düşerek bakıyye-i hayatına feci' bir surette hâtime verir gider.

---

(1) Her çocuk bidayeten islâm fıtratı üzre doğar, dinî hakka müste'id bulunur. Sonra o çocuğu anası, babası kendi dînlerine döndürürler. Meselâ Yahudî iseler onu da Yahudî ederler. Mecusî veya Nesranî iseler onu da Mecusî veya Nesranî yaparlar.

Kur'an-ı mübîn قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ

فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ

Misilli bir nice âyeti beyyinatiyle bizim enzari intibahimizi bizden evvel gelip geçen ümmetlerin ahvali tarihiyesine celp ediyor; Allahını, Peygamberini inkâra, bir takım fezihleri irtikâba cür'et etmiş olan kavimlerin ne elîm akıbetlere düçar olduklarını haber veriyor.

DİNSİZLİK CEREYANININ AKVAM HAKKINDAKİ VAHÎM NETAİCİ : (1)

Herhangi millet arasındaki bir takım mülhidler zuhur ederek dinsizlik cereyanının tevessüüne sebebiyet vermişler ise o milletin ahlâkı bozulmuş; an'anatı, mukaddesatı birçok tecavüzata uğramış; medeniyet ve siyasetce olan revnek ve azameti zevale yük tutmuş; nihayet pek elîm bir halde sönüp gitmiştir. İşte tarihten birkaç misal :

1 — Beni İsrail — Malûm olduğu üzre Yakup aleyhisselâmın evlâd ve ahfadına Beni İsrail denir. Bunlar Mısır'a muhaceret ettikten sonra orada çoğalmış ve gide gide evvelki mevkilerini kaybederek firavunların tahtı esaretinde kalmışlardı. Muahheren hazreti Musa'nın tebliğ ettiği dîni ilâhî sayesinde yeni bir hayata nail olarak hürriyetlerini istihsal ettiler, bir hayli zaman istiklâl ve hakimiyet nimetine nail oldular. Lâkin birçok sefaletlerden sonra nail oldukları bu nimetleri takdir edemediler; bir takım dinsizlerin sözlerine bakarak tarıkı diyanetten inhirafa yüz tuttular, maddî menfaatları uğrunda uhrevî hayatlarını feda ettiler, ettiler de bu yüzden tekrar türlü türlü zilletlere, düçar oldular; asırlarca Keldanîlerin, İranlıların, Yunanlılar ile Romalıların esaretleri altında kalarak bir daha o eski millî hakimiyyete nail olamadılar.

2 — Yunan milleti — Yunanlılar vaktiyle fikri ahirete mâlik, vatanperver, emanete riayetkâr idiler. Bu sayede parlak bir medeniyete nâil olmuş, metîn bir siyaset takip ederek koca Fars hükümetine galip

---

(1) **Burada muhtelif suveri edyandan muayyen birini kasd etmiyoruz. Dîni ilâhî mevkii bülendi istisnada dursun, muharref bâtıl bir dîn bile müntesiblerine fikri uluhiyeti, mücazat ve mükâfatı uhreviye akîdesini telkin edeceği cihetle dinsizliğe râcih; ahlâkıyat ve ictimaiyat noktai nazarından bir ehemmiyeti mahsuseyi hâizdir.**

gelmişlerdi. Lâkin bilâhere içlerinde zuhur eden (Epîkör) (1) ve etbai gibi bir takım münkirlerin kötü telkinleri yüzünden dînî ve ahlâkî terbiyeleri bozuldu, aralarında eski izzeti nefisten, vekarı hamasetten, metanet ve siyasetten eser görülmez oldu; nihayet Romalıların ellerine esir düştüler.

3 — Romalılar — Tarihin beyanına nazaran Romayı gayrî meşru evlâddan ve haydut takımından bulunan iki kardeş te'sis etmiştir. Bu cihetle mücavir kavimler Romalılar ile münasebette bulunmaktan, onlardan kız alıp vermekten sıkılırlardı. Fakat Romalılar az sonra haydutluğu terk edip metin, adâbi insaniyeye riayetkâr oldular; bu sayede büyük bir hey'eti ictimaiye vücuda geldi. Gerek hükümette ve gerek efrad-i ahalide gayret, mahabbet, hissi fazilet tamamiyle inkişaf etti. Roma zadegânı bile sefahatten kaçınır, fakırâne yaşamayı bir şeref add ederledi. Roma kadınları son derece afiyf idiler; Romalılar arasında zendüstluk lâkırdısı olmazdı; hasılı Romalıların kemalâti medeniyeleri bir dereceye gelmişti ki en büyük hükümdarlar bile Romalı unvanı ile yad olunmalarını kendilerine bir şeref biliyorlardı. Lâkin vaktaki Yunanistan feth olunup da oradaki dinsizlik cereyanı Romayı da istilâ etti, artık Romalıların o bi nazîr olan ahlâkı bozuldu, eski fazilet yerine safahat kaim oldu, aile hayatı tefessuha uğradı. Kadınlar ile erkekler umumî meclislerde toplanır, hamamlarda beraber yıkanır, her türlü fuhşiyatı alenen irtikâp eder oldular. Akıbet bu gibi içtimaî rezâil yüzünden o muazzam Roma devleti kuvvetini kaybederek Cermen barbarlarının hücumu ile münkariz olup gitti.

4 — Kavmi Fâris — Fârisiler diyanet perver bir kavim idi. Sıdk ve emanet ile, ahde vefa ile, vatana mahabbet ile şöhret şiar idiler, namusa, hukuka riayet ederlerdi, belki vadesi hulûlünde eda edemezler de sözlerinde hulf etmiş olurlar havfiyle borç yapmaktan çekinirlerdi, aşiret halinde iken diyanetleri sayesinde temeddün etmiş, şarkın en muazzam bir milleti sırasına geçmişlerdi. Fakat bilâhere (Kubat) şah zamanında «Mezdek» nam şahıs zuhur ederek muharremati ibahaya, kavanini diniyeyi imhaya, emval ve ezvac iştirakini tervice çalıştığından İranda zulm ve taaddi şayi', behimiyet hali, insaniyete galip oldu, dahilî munazaat yüz gösterdi; İran hükümetinin kevkebei şevketi sönmeğe başladı. Vakıa Nûşirevan, Mezdek ile Etbaini katl ederek ahalinin ahlâkını ıslâha çalışmış ise de bunların ekmiş oldukları fesad tohumu-

---

(1) **Epikör, Cenabı Allah'ı tastik ederdi. Lâkin kudreti ilâhiyeyi, bekayi ruhi, âlemi ahireti inkâr eder, menfaatı şahsiyeyi, huzur ve rahatı, eğlenceyi tavsiye eylerdi (893 - 963).**

nu İran'dan izaleye kadir olamamıştır. Akıbetül' emir İran ordularl islâm mücahidlerinin seyfi celâdetleriyle munhazim olup memleketleri havzei islâma dahil olmuş, o cesîm kıt'a; islâmiyet sayesinde yeniden hayat bulmuştur.

5 — Milleti İslâmiye — Müslümanların dîni islâm sayesinde ne kadar terakki etmiş, ne kadar harikalar göstermiş oldukları malûmdur. Şarkın o zamana kadar meçhûl bir köşesinde tulû' eden islâmiyet güneşi derhal bütün âfâkı tenvir etmiş, az bir müddet içinde ehli islâmın adedi milyonlara baliğ olmuş, islâm memleketlerinin hududu şarktan Çine, garbtan bahri muhit-i atlasîye dayanmış, muhiti islâmda ahlâkî, ictimaî her türlü fezail ve kemalât büyük bir inkişafa mazhar olmuştu. Lâkin vaktaki dördüncü asrı hicride bir takım dînsizler zuhur ederek «Batıniye» namı altında islâmiyetin saf havasını tesmime başladılar; daı'lerini bilâdi islâmiyenin her tarafına ve bahusus İran'a göndererek dinsizliklerini neşre çalıştılar, artık âfâkı islâmda birçok karanlık bulutlar yüz göstermeğe başladı. Bu mülhidler şeriati islâmiyenin nuriyle tenevvür eden kulubi müslimîni kolay kolay kendilerine cezb edemiyeceklerini bildikleri için maksad-ı melânetlerini ihfa ediyor, kâh kendilerini şiadan gösteriyor, kâh tasavvuf veya felsefe kisvesine bürünüyor; kâh «Şeriat ve islâmiyet bizim dediğimiz gibidir» diyerek ahkâmı dîniyeyi indî bir surette te'vile çalışıyorlardı. Böyle birer tarık ile sayd edebildikleri sadedilânın kalblerine evvelâ bir takım şüpheler bırakıyor, sonra da kendilerinden tekâlifi ilâhiyenin sakıt olduğunu haber vererek biçareleri ilhad vadisine sevk ediyorlardı. İşte bu fena cereyanın neticesi olmak üzre islâm âleminde bir takım fitneler zuhur etti. İslâm rabıtasına bir hayli vehn âriz oldu. Nihayet bu halden istifade eden frenkler memaliki islâmiyeye tecavüze başladılar, Suriye havalisi asırlarca a'dai dînin cevelângâhı oldu. Tavaifi mülük namiyle zuhur eden islâm hükümetleri ise bu dîn düşmanlarına karşı islâm hukukunu müttefikan müdafaada bulunacakları yerde birbirleriyle uğraşıp duruyorlardı. Halbuki müslümanların arasında uhuvvet ve diyanet rabıtası bukadar haleldar olmadan evvel garblılar - kendi memleketlerinde bulundukları halde bile - satveti islâmiyeden titriyorlardı. Elhasıl bugünkü günde dahi şark ve garb akvamının medenî, siyasî hayatını tahdid eden, bir nice muazzam devletlerin sitarei şevket ve şanını söndüren şey, güzelce tetkik edilirse aralarında tevessu' eden dinsizlik cereyanından başka değildir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ

14 — Saadet-i beşeriyeyi te'min için dîn lâzımdır. Gerek efradın ve gerek hey'et-i ictimaîyenin saadeti, ahengi intizam ve i'tilâsı ancak dîn sayesinde bîhakkın mütecelli olur. Bu saadet ve ahengi te'min için terbiyei ahlâkıye, efkâr-ı umumiye, vicdan, kavanini mevzua gibi şeyler dîn makamına kaim olamaz. Çünki bil'umum kemalât-ı âliyenin üssülesası, bilcümle fezail-i insaniyenin en birinci kuvve-i müeyyidesi dîndir. Binaenaleyh dîn bulunmadıkça terbiye-i ahlâkiye ve sairenin de matlub derecede inkişafına imkân bulunamaz.

İZAH

Dîn pek büyük bir nimettir. İnsanlar bu sayede saadete, kemalâta nâil olur, biribirinin hukukuna, vezaifine mütekabilen riayet ederek muntazam bir cemiyet halinde yaşarlar. İbtidaî devirlerden beri gelip geçen milletlerin tarihî halleri tetkik edilirse görülür ki her hangi millet ki dîne sarılmış, dînin gösterdiği adalet ve istikamet yolunu ta'kibe devam etmiş ise o milletde ictimaî saadet ve medenî, siyasî terakkiyat inkişaf etmiş, o milletin şüunı hayatiyesinde bir intiza mve i'tilâ ahengi mütecelli olmuştur.

DÎN YERİNE BAŞKA BİR ŞEY KAİM OLAMAZ :

Şüphe yok ki gerek efradın ve gerek efraddan teşekkül eden cemiyetlerin saadet ve intizama mazhariyeti için kudsî, ilâhî bir kuvvete ihtiyaç vardır. Bu kuvvet ise dîndir. Bunun yerine terbiye-i ahlâkiye ve saire kaim olamaz.

Ma'lûmdur ki bir hey'et-i ictimaiyenin asayişe, refahi hale, maddî, ma'nevî terakkiyata nâil olabilmesi için o hey'eti vücude getiren efradın afif, vazifeşinas, hukuka riayetkâr olmaları icab eder. Halbuki insanlar mütedeyyin olmadıkça, insanların kalbi Allah korkusiyle lerzenâk bulunmadıkça, insanların ruhunda muhabbet-ül'lah lem'aları parlamadıkça bu gibi âli meziyetlerin beşeriyet ufuklarında inkişafı kabil olamaz.

TERBİYE-İ AHLÂKİYE :

Bir kere terbiye-i ahlâkiyeyi nazara alalım, şüphe yok ki bu terbiyenin ehemmiyeti kabil-i inkâr değildir. Fakat bu terbiye-i ahlâkiyeyi te'yid, ve bu terbiyenin bîhakkın husulünü te'min edecek bir kuvvete ihtiyaç da vardır.

Bazı ahlâk kitablarında beyan olunduğu üzre ahlâkın şahsi içtimaî, maddî, ma'nevî bir kısım müeyyidatı vardır. Meselâ: İnsan sıhhatını kayb etmemek için müskirattan ictinab eder, içinde yaşadığı cemiyetin hüsn-ü teveccühünü kazanmak için afifane yaşar, kanunların tâyin ettiği cezalara uğramamak için bir takım ceraimden kaçınır, vicdanen muazzeb olmamak için başkalarının hukukuna dokunmaz. İşte bunlar ahlâk için birer kuvve-i müeyyidedir. Fakat böyle olmakla beraber bunlardan hiç biri maksadı bihakkın te'min edemez. Bu hususta hâiz-i kudsiyet olan başka bir müeyyideye ihtiyaç vardır ki o da dîndir.

Evet... insan başka bir âlemin vücuduna, o âlemde görülecek mükâfat ve mücazata mu't'ekid, daha bir kısım ulvi hislere mâlik bulunmalıdır ki terbiye-i ahlâkiyesini her türlü sademata karşı muhafaza edebilsin. Bu i'tikad, bu hissi ulvî ise ancak dîn sayesinde vücude gelir. Maahaza beşeriyete ahlâkı ilk ta'lim ve telkin eden zevat, Peygamberanı zişan hazeratıdır. Esasen dîni ilâhînin ziyaı lâhutisinden müstenir olmıyan muhitlerde nezih bir terbiye-i ahlâkıyenin inkişafa mazhariyeti kabil değildir. En dinsiz görülen bir şahıs dahi mutlaka içinde yaşadığı muhite neşr feyz etmiş olan bir dînin pertevinden müstefid olmuştur da zavallının haberi yok!.

EFKÂR-I UMUMİYE :

Bir kere de efkâr-ı umumîyeyi tedkik edelim. Vakıa bir milletin efkâr-ı umumîyesi o milleti teşkil eden efradın sui hareketini ta'dil edebilir. Meselâ içinde yaşadığımız cemiyet, bizim ef'al ve harekâtımızı daima tarassudda bulunur, biz bu ef'al ve harekâtımızdan dolayı o cemiyetin ya tahsin ve takdirine mazhar oluruz; yahud takbih ve tezyifine uğrarız. Bir çok câniler kanunun pençesinden yakalarını kurtardıkları halde cemiyetin enzar-ı istihkarından halâs olamazlar. Maahaza bir cemiyetin efkâr-ı umumîyesi daima isabet etmez; efkâr-ı nâs, çok kere zevahire aldanır, bir şeyin hakikatine infaz-ı nazar edemez, ekseri tahsin ve takbihinde ifrad ve tefritden hâli olamaz.

Şuda unutulmamalıdır ki vaktile bir dînin tecelliyatından müstefid olmayan bir muhitde nezahet-i fikriyeden eser görülemez ki o muhitin efkâr-ı umumîyesi efradı fenalıktan men' edebilsin. Her hangi muhitin umumî efkârında ve muhassala-i ahlâkıyesinde içtimaî faziletlerden bir eser meşhud ise şübhe edilemez ki bu da bir dîni ilâhînin lâtif neticeleri cümlesindendir.

VİCDAN :

Biraz da vicdanı nazar-ı mülâhazaya alalım. Malûm olduğu üzre vicdan bir mevhibe-i ilâhîyedir. Hayır ve şerri tefrik, insanı doğru yola sevk eder bir ma'nevî kuvvettir. Biz yaptığımız ef'al ve harekâtdan dolayı vicdanen ya bir zevk duyarız, yahut bir azab his ederiz. Bu hâlet-i ruhiye ise bizi fezaile sevk, rezailden men' eder. Maahaza herkes bu vicdana ayni derecede mâlik midir?. Hele bu mevhibe-i ruhiyenin bir çok kimselerde mücerred sui emsal ile, sui telkinat ile ne kadar ta'dile uğradığı, ne kadar tebdili mahiyet ettiği görülmüyor mu? Eğer her şahıs nezih bir vicdana mâlik olsa idi âlem-i beşeriyette şu kadar dilhıraş faciaları irtikâb edecek bir kimse bulunmamak lâzım gelirdi. Halbuki öyle cânilere tesadüf olunmaktadır ki kendilerinde hasıl olan itiyad neticesinde hissi vicdanîleri tamamen sönüp gitmiştir. Artık bunlar irtikâb ettikleri en büyük cinayetlerden bile asla müteessir olmuyorlar. Ancak terbiye-i dîniyeden az çok müstefid olan zevatın vicdanlarıdır ki kendilerini fenalıktan men'e, fazilet ve hidayet tarikına sevke medar olur.

KAVANİN-İ MEVZUA :

Kavanin-i mevzuaya gelince. Şüphe yok ki bir memleketin âdilâne ve hekimâne surette vaz' edilmiş olan kanunları güzelce tatbik edildiği takdirde o memleketin i'tilâsına, intizam ve asayişine pek büyük hizmet eder. Maahaza kavanin-i mevzuadan bir çoğu ahlâkıyata tevafuk etmek hassasından mahrumdur. Hele hiç bir kanun insanı bir takım ahlâkî vazifeleri ifaya icbar etmez. Bahusus kanunlar daima tebeddül ettiği ve çok kere bir kuvve-i galibenin te'sirine tâbi olduğu için hiç bir vakit medenî saadetin, içtimaî faziletin tam bir istinadgâhı olamaz. Hele kanunlar mezmum fiiller hakkında bir takım ağır cezalar tâyin ederse de memduh fiiller hakkında o nisbette mükâfat tâyin etmez. Bir çok câniler ise şeytanetleri sayesinde kanunun pençesinden yakalarını tahlis ettikleri halde bir çok bî günahlar bir takım emarelerin ictimaına binaen cezadide olmaktan kurtulamazlar.

Ma'mafih bir memleketin kanunlarını vaz' edenler, şüphe yok ki bir dîni ilihînin ulvî ahkâmından fikren müstefid olmuşlardır. Binaenaleyh kavanin-i mevzuada insanların ahlâkını te'yid, içtimaî faziletleri te'min edebilecek maddeler mevcut olursa bu da ahkâm-ı dîniyenin bir hafi tecelliyatından ibaret olmuş olur.

Velhasıl gerek terbiye-i ahlâkîye ile efkâr-ı umumîye olsun ve gerek o kadar parlak görülen vicdan ile kavanin-i mevzua olsun insanların saadetini te'min, ma'nevî, ahlâkî ihtiyacatını tatmin, hattı harekettini lâikı veçhile tâyin ve tanzim edecek evsafı câmi' değildir. Meselâ bir insan ahkâm-ı kanuniyeye ne kadar riayetkâr olursa olsun zaman olur ki kanunun infaz-ı nazar edemiyeceği bir mahalde memnuat-ı ka-

nuniyeden bir cürmü hiç bir mahzur tasavvur etmeksizin irtikâba cür'et eder. Lâkin güzel bir terbiye-i dîniyeye mâlik olan bir kimse en hücra bir mahalde bile ika'ı cürme cesaret edemez. Ef'al ve harekâtına Cenabı Allahın âlim olduğunu derhatır eder, mehafetül'lah ile mütehalli olan kuvve-i âkılesi kendisini rızayı bâriye muhalif hareketten men' eyler, bu sayede nefsinin her türlü temayülâtına mukavemet ederek iffet ve istikametten ayrılmaz. İşte bunun içindir ki رأس الحكمة مخافة الله buyurulmuştur.

15 — Edyan-ı ilâhîye, umumen tevhid-i bâri âkidesine müstenid, usuli i'tikadiyede, ya'ni: zati ulûhiyete, melâike-i kirama, kütüb-i münzeleye enbiya ve mürselîne, yevm-i âhirete müteallik mesaili esasiyede müttehiddir. Bu cihetle aralarında asla ihtilâf mevcud değildir. Ancak şerayi' i'tibarile beyinlerinde bir fark vardır. Şöyle ki: zaman ve mekânın tebeddülü, akvam ve eşhasın ihtilâfı gibi bazı esbaba binaen bir kısım ahkâm-ı fer'îyede li-hikmetin nesh ve tebeddül cari olmuş ve bu vechile edyan-ı ilâhîye beyninde bir temayüz vücude gelmiştir.

İZAH

Edyan-ı ilâhîye, vahyi subhanîye müstenid, bir ulviyeti lâhutiyeyi hâiz olduğundan (edyan-ı münzele), (edyan-ı semaviye) namile de yâd olunur.

Bütün edyan-ı ilâhîyenin vazıı Hak Taâlâ hazretleri olduğundan bunların arasında esasen ihtilâf imkânı mutasavver değildir. Bu cihetle bil'umum enbiya ve mürselîn hazeratı da yekdiğerini musaddık olup beyinlerinde asla ihtilâf vücude gelmemiştir. Bu hal ise edyan-ı ilâhiyenin hakkıyet ve ulviyeti hususunda başkaca bir burhandır. Halbuki mesalik-i felsefiye erbabı ötedenberi biribirini tekzib ve tahtie etmiş, aralarında büyük büyük ihtilâflar meydana gelmiştir. Edyan-ı ilâhiyenin zahiren taaddüd ve teceddüdü - ümemi sâlifeden bir çoklarının ahkâm-ı dîniyelerini tebdil ve tağyir ederek bir takım esatir ve hurafata, batıl akîdelere tâbi olmaları üzerine - müteaddit peygamberan-ı zişanın irsal buyurulmuş olmasından neş'et etmiştir. Meselâ: İbrahim aleyhisselâmın tebliğ etmiş olduğu dîni ilâhînin ahkâm-ı celilesi müruru zaman ile unutulmuş olduğundan Musa aleyhisselâm yeni bir şeriat ile Benî İsraile mebus olmuştur. Muahharen Hazreti Musanın tebliğ ettiği ahkâm-ı şer'iye dahi tahrif ve tağyire mâruz kalmış, Benî İsrail, esaret devrelerinde putlara tapmış, içlerinden «zerdüşt» mezhebini kabul edenler bile bulunmuştur. Hattâ bu kavim daha Hazreti Musa hayatta iken

muvakkat bir gaybubeti üzerine Mısırlıların mâbudu olan Sevrisemavînin timsaline, yâni altın buzağıya perestiş etmiştir. Bil'âhere Benî İsraile Hazreti İsa aleyhisselâm meb'us olmuş ise de o nebî alişanın tebliğ ettiği dînî ahkâm dahi aradan çok zaman geçmeden büsbütün tebdil ve tagyir edilmiştir. Bir halde ki şeriat-i i'seviye tamamen safveti semaviyesini kaybetmiş, i'seviler arasında âkide-i tevhide bedel Mısır ve Hind akvamının mezhebleri olan (teslis-i ulûhiyet) akidesi meydan almıştır.

Artık sair ektar-ı âlem dahi böyle muzlim, cahilâne âkideler, âdetler içinde kalmış idi ki hâtemülenbiya velmürselîn efendimiz umum beşeriyeti dîni hakka dâvet için meb'us olmuş, tebliğine memur olduğu şeriat-ı münevvere hıfz-ı ilâhide olarak kıyamete kadar tebdil ve tahriften masun bulunmuştur.

İşte edyan-ı ilâhîye arasında bu i'tibar ile zahiren bir taaddüd vücude gelmiştir. Yoksa bütün enbiyayı âzamın tebliğ buyurmuş oldukları dîni celili ilâhî esasen birdir, aralarında usul-ü i'tikadiye i'tibarile muhalefet mevcut değildir. Nitekim: «Ey ümmeti merhume! Allah Taâlânın siz dîn olarak teşri' buyurduğu şey vaktile Nuha tavsiye ettiğ işeydir. Habibim!. Din olarak teşri' ettiğim şey, şimdi sana vahiy ve ilham ve mukaddema İbrahime, Musaya, İsaya tavsiye eylediğim şeydir ki o da dîni muhafaza ediniz, dîn hususunda - tevhid-i bâri, tasdiki enbiya gibi usul-ü i'tikadiyede - tefrikaya düşmeyiniz, emir ve nehyinden ibarettir.» mealinde bulunan شرع لكم من الدين ما وصى به نوحا âyeti celilesi bu hakikati natıktır.

ŞERAYİİN İHTİLÂFI; NESHİN MAHİYETİ :

Şu kadar var ki Peygamberanı zişanın cânib-i ilâhiden bittelâkki ümmetlerine tebliğ buyurmuş oldukları şerayide, yâni ibadata, muamelât ve ukubata ait şer'î hükümlerde zaman, mekân ve ihtilâfı ümem itibarile bazı teceddüdat ve tebeddülât mevcuddur. Bir ümmetin mükellef olduğu ahkâm-ı fer'iyeden bir kısmının ref'ile yerine diğer ahkâmın ikamesi vâkidir ki buna lisan-ı şeri'de (nesih) denir. Nitekim bir kısım akrabanın nikâhı İbrahim veya Musa aleyhisselâmın şeriatinde caiz iken şeriat-ı i'seviye veya islâmiyede tahrim buyurulmuştur. Nesih, haddizatında bir hükm-ü şer'inin bir delili müehher ile tebdil ve tağyir edilmesi suretinde tezahür ediyor ise de şari'i mübine göre böyle bir tebdil ve tağyir mevcut değildir.

Nesih, hikmet ve maslahat icabatındandır. Mizacın, emkine ve ezminenin ihtilâfatile mualecat tebeddül ettiği gibi zaman ve mekânın,

içtimaî şerait ihtilâfatı dolayısile de bazı şer'i ahkâm, şari'i hekimin emrle tebeddül edebilir; bunda istib'ad olunacak bir cihet yoktur. Nitekim zaman ve mekânın ihtilâfı, eşhasın ahvali ruhiyesi itibarile kanunlarda tebeddül eder, bu cihetler nazara alınmaksızın vaz' edilen kanunlar, tatbik kabiliyetini haiz olamaz. Bu hikmete mebnidir ki şeriatı islâmiyede muamelâta ait bir kısım mesaili şer'iyenin ahkâmı sarahaten beyan olunmayarak ulema-i dînin ictihadına ve zaman ve mekâna göre tebeddül edecek örf ve âdetin tarzı cereyanına terk edilmiştir.

Nesih yalnız evamir ve nevahiden ibaret olan fer'î ahkâmın bir kısmına mahsustur. Yoksa usul-i i'tikadiyede, kısas ve ahbare müteallik ahkâmda nesih câri olamaz. Bunlar bizzarure zamana, mekâna ve aşhasın ahvaline tâbi değildir. Maahaza risaletmeâb efendimizden sonra hiç bir vechile nesih imkânı kalmamıştır.

16 — **Dîni islâm, hâtemülenbiya Muhammed-ül Mustafa aleyhisselâtü vesselâm hazretlerinin tarafı ilâhîden tebliğine me'mur olduğu bir dîni ulviyet karin olup edyan-ı semavîyenin ahırı ve ahkâm-ı şer'iye i'tibarile kâffesinin etem ve ekmelidir. Bilcümle enbiya ve mürselin hazeratile kütüb-i münzeleyi musaddık, şerayi-i salifeyi nasihdir. Âlemi beşeriyetin bir fıtrî ve umumî dîni olmak şerefini haiz, ahkâm-ı celilesi kıyamete kadar bâkidir.**

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ

İZAH

Dîni islâm, ekmelüledyandır. Çünkü beşeriyetin akıl ve muhakeme itibarile vasıl olduğu bir devrei tekemmülü tenvir etmiş, muhiti beşeriyette pek mes'ud, bî nazir bir inkılâb vücude getirmiş, en vâsi', en mükemmel ahkâm ve usulü câmi' bulunmuştur. Bütün insanları tevhide, bir müşterek gayeyi ta'kibe dâ'vet eder. Ervah-ı safiye erbabını melekiyet derecesine kavuşturmak gayesini istihdaf eyler. Bina'enaleyh bilcümle edyanın etemmü ekmeli olduğunda şüphe edeilemez.

DÎNİ İSLÂM, ŞERAYİ-İ SALİFEYİ NASİHDİR :

Dîni İslâm, bütün semavî dînlerin telkin ettiği tevhid akîdesi unutulmuş, bütün milletler diyanet nurundan mahrum kalmış olduğu bir zamanda beşeriyet ufuklarına hidayet ziyalarını yağdırmıştır. Dîni İslâm, insanlara en nezih akideleri, en ulvî ahkâmı tebliğ etmiş, kütüb-i

salifenin hakkiyetini tasdik ve tevsik etmekle beraber asırların geçmesile gûnâ gûn tahrifata uğratılarak hakikat-ı asliyeleri meçhuliyet zulümatı içinde kalmış olan bu kitablar ile artık amel olunamıyacağını beyan ederek şerayi-i salifeyi nesh ve tebdil eylemiştir.

DÎNİ İSLÂM, BİR DÎNİ FITRÎ VE UMUMÎDİR :

Dîni İslâm bir dîni fıtrîdir. Çünkü bütün ulvî hükümleri, beşeriyetin fıtratına muvafıktır. Her insan bu dîn ile mütedeyyin olmak istidadında yaratılmıştır. Haricî tesirlerden ma'sun kalan her akıl sahibi mutlaka kendisini bir fıtrî sevk ile İslâm dîninin mübarek ahkâmına tâbi tutar.

Dîni İslâm bir dîni umumîdir. Çünkü kudsî hükümleri bütün beşeriyete şâmildir. Ma'lûm olduğu üzre Enbiyayı Salifeden her biri bir millete, bir cemaate mebus olduğu cihetle tebliğ ettiği dînî ahkâm da yalnız bir millete, bir cemaate müteveccih bulunmuştur. Halbuki Hatem-ül Enbiya Efendimiz وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ âyeti celîlesi mantukunca bütün beşeriyete mebustur. Binaenaleyh tebliğine memur olduğu dîni İslâmda bütün âlemi insaniyete ait, bütün insanları kendi daire-i ulviyetine celbedecek evsafı haizdir.

Dîni İslâm bilcümle peygamberanı i'zam hazeratiyle semavî kitapları tasdik ve tevsik ve bu suretle bütün milletlerin telifi kulübünü temin eder. Binaenaleyh bu dîni mübine mensub olanlar da bil'umum enbiya ve mürselin hazeratiyle kütübi semaviyeyi tasdik ve tebcil ederler. Netekim Kur'anı azîmde :

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

buyurulmuştur. Halbuki sair edyan erbabı peygamberanı i'zam ile kütübi ilâhiyeden bir kısmını tasdik ettikleri halde diğerlerini tasdik etmezler.

DÎNİ İSLÂMIN AHKÂMI KIYAMETE KADAR BÂKİDİR :

Dîni İslâm öyle bir dîni ulvîdir ki, bunun ne suretle teessüs ettiği, ne suretle inkişafa mazhar olduğu olanca vuzuhla tarih sahifelerini tezyin etmektedir. Bu dîni mübinin ahkâmı celilesi savnı ilâhîye mazhar olarak tahrifattan ma'sun kalmış, olanca teferrüatiyle mazbut bulunmuştur. Halbuki dîni İslâmdan başka hiçbir dîn, hiçbir mezhep yoktur ki menşei, sureti teessüsü tamamen malûm olsun, ihtiva ettiği ahkâmın

kısmı âzamı duçarı tahrif olmasın. Maahaza dîni İslâm öyle bir dîni hikmet karnidir ki, üssül' esas olan ahkâm ile en mühim kavaidi, usuli edilleyi cami olup füruata müteallik bulunan bir kısım ahkâmın tâyinini haizi ehliyet olan zevatın içtihadına, örf ve âdetin cereyanına terk etmiştir. Artık zaman ve mekânın ihtilâfına, milel ve akvamın hususiyeti ahvaline binaen kıyamete kadar muhtelif surette tahaddüs edecek olan medenî ve içtimaî vak'aların hükümlerini tâyin ve tespite bu sayede imkân hasıl olmuştur. Elhasıl dîni mübini İslâm, bir dîni fıtrî ve umumî olup ahkâmı münifesi cihanın son gününe kadar devam edecektir.

17 — Dîni İslâm, ilim ve hikmet üzerine müesses, ve ulvî bir mahiyeti haizdir. İlâhiyata, ibadata müteallik ahkâmı münifesi ruhu beşeri füyuzata gark edecek kudsiyeti muhtevidir. İçtimaiyat ve ahlâkiyat hakkında en âli kavaid ve usulü cami, insanlar arasında hukukça müsavatı zamindir.

İlim ve hikmetin ulûvvü kadrine, ilâhiyata vesaireye dair Kur'anı mübîn ile ehadisi şerifenin ihtiva ettiği yüksek nusus, bu hakikati ispata kâfidir.

İZAH

Dîni İslâmda ilmin, hikmetin pek mümtaz bir mevkii vardır. هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ âyeti celilesi erbabı ilmin kadrini i'lâ etmektedir وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا âyeti kerîmesi de hikmet ehlinin çok bir hayre nâil olduğunu nâtıktır.

Dîni İslâm, ilim ve hikmet üzerine müessese olduğu içindir ki, insanları daima tahsili ilme, tedebbür ve tefekküre sevk eder. Filhakika bütün ulûm ve fünun, dînî İslâmın hakkiyyet ve ulviyetini ispata hâdimdir, bütün ilmî keşfiyat, hakayıkı İslâmiyenin daha ziyade inkişafını temine vesiledir. Eğer dîni İslâm, ilim ve hikmete münafi olsa idi mahiyetinin meçhul kalmasını te'min için müntesiplerinin enzarı dikkatini ulûm ve fünun sahasına celbetmezdi. Halbuki bu dîni mübin, ehli İslâma ilim tahsilini farz kılmıştır.

Malûm olduğu üzre sair dinlerde «Teslîs» gibi «Hazreti Âdem'e isnad edilen bir masiyetin ebnayi âdeme sirayetini men' için - hâşâ - ibnullahın fedayı hayat etmesi» gibi bir takım akideler vardır ki bunlar

akla, ilim ve hikmete tamamen münafidir. Dîn reisleri bu gibi akideleri «esrarı dîn» namiyle nasa telkin ederek bu gibi esrarı azimenin akıl ile, fikir ile idrâk olunamıyacağını iddiada bulunurlar. Heyeti ruhaniyenin akıl ve hikmetle kabili telif olmıyan bu gibi garip iddialarına garbta muttali olan bir takım erbabı fünun ise: (İnsanların hidayet ve saadete mazhar olabilmeleri için kuvayı akliye ve fikriyelerini istimal etmeleri lâzımdır. Halbuki rüesayı ruhaniye insanları aklî, fikrî muhakemattan men' etmekte, akıl ve fikrin inkişafına engel olmaktadırlar) diyerek bilûmum edyana karşı hücum etmekte bulunmuşlardır. Filvâki erbabı fününun bu babtaki itirazları gayri ma'kul esasatı ihtiva eden bir takım edyan ile bunları müdafaa eden rüesayı ruhaniye hakkında pek vârittir. Ötedenberi bir takım abai kenisaiye, âlî fikirleri söndürmek, Hak Dînin intişarına mâni' olmak için (Engizisyon) mahkemeleri, (Ehli Salip) muharebeleri vasıtasiyle ne kadar mezalim yapmışlardır ki ,tarihi âlem buna şahittir. Fakat dîni celili İslâm, akıl ve hikmete pek büyük bir kıymet vermiş, mâneviyat ile maddiyatın beynini te'lif etmiş, müntesiplerini hakikî saadete i'sal edecek ilmî düsturları havi bulunmuş olduğu cihetle erbabı fününun itirazatına hedef olmaktan mütealidir. Netekim bu cihet, hakayıkı İslâmiyeyi tetkika çalışan bir kısım munsif müsteşriklerin de tahtı itirafındadır.

DÎNİ İSLÂMDA İLÂHİYAT VE İBADAT :

Dîni İslâm, Cenabı Hakkın vücuduna, vahdaniyetine, halikiyet ve mâbudiyetine, hikmet ve kudretine vesair sıfatı celilesiyle melekûtunun vüs'at ve azametine dair öyle mükemmel malûmat vermiştir ki, bu husustaki talimatı İslâmiyenin ulviyeti en mütefekkir hekimleri bile hayretler içinde bırakır.

Dîni İslâmın emrettiği ibadetler ise o kadar ulvî, o kadar hikem ve mesalihi cami, beşeriyetin itilâyı ruhunu, nezaheti hayatını o kadar müemmindir ki, insan bunları güzelce düşündükçe bu dîni mübinin kudsiyetini tebcilden kendini alamaz (1).

DÎNİ İSLÂMDA İÇTİMAİYAT VE AHLÂKİYAT :

Dîni İslâm, içtimaiyat ve ahlâkiyat hususunda pek mes'ut bir inkılâp vücuda getirmiştir. Ceziretül' Arab'ın biseti nebeviyeden evvelki haliyle sonraki halini düşünmek bu babda insanı tenvire kâfidir.

---

(1) Ahkâm-ı dîniyemizin ihtiva ettiği hikem ve mesalihten bahsetmek üzre (Hikmet-i teşri') namiyle bir ilim tedvin olunmuştur.

Dini İslâm, cemiyet halinde yaşamak fıtratında bulunan insanların refah ve selâmetini, intizamı hayatını te'min için herbirini bir takım medenî, insanî vazifelerle mükellef tutmuş, mukabilinde de kendilerine bir takım hukuk bahşetmiştir.

Dîni İslâmda: Adalet, emanet, istikamet, iffet, şefkat, teavün ve tenasur, sebat ve metanet gibi âlî evsaf, şeâiri dîniyedendir.

Bilâkis: Zulüm, istibdat, hiyanet, adavet, kizb, tekebbür, sefahet, atalet ve meskenet gibi mezmum hallerde memnuatı şer'iyedendir.

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ âyeti celilesi içtimaiyatın, ahlâkiyatın ruhunu, üssülesasını pek ulvî bir surette muhtevidir.

DÎNİ İSLÂMDA MÜSAVATI HUKUKİYE :

Nazarı İslâmda bütün insanlar fıtreten müttehit, bir aileden münşeiptirler. Hiçbir ırkın diğer bir ırk üzerine fazl-ü rüçhanı yoktur. Cinsiyet ve kavmiyet ile tefahur memnudur, insanların indellah en kerîmi en ziyade müttaki olanıdır.

Netekim: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى âyeti kerîmesi bu hakikatı nâtıktır. Müslümanların arasında zadegânlık unvanını, imtiyazını haiz bir sınıfı mahsus yoktur. İnsanlar hilkaten müsavi oldukları gibi hukuken de müsavidirler. Bir hükümdar ile tebaadan bir fert beyninde hukukça bir fark mevcut değildir. Mahkeme huzurunda her ikisi aynî vaziyette bulunmaya diyaneten mecburdurlar.

«İnsanlar birbirine tarak dişleri gibi müsavidirler» mealindeki : اَلنَّاسُ سَوَاسِيَةٌ كَأَسْنَانِ الْمُشْطِ hadisi şerifi dîni İslâmın adalet ve müsavata ne kadar riayetkâr olduğunu ispata kâfidir.

18 — Dîni İslâmda rehbaniyet memnu, ruhanî ve cismanî namiyle iki içtimaî sınıf gayri mevcuttur. Ehli İslâmdan herbiri aynî hukuka malik, aynî vezaif ile mükelleftir. Muhiti İslâmda herkesin hürriyeti zatiyesi, hürriyeti fikriye ve ilmiyesi meşru bir surette mahfuzdur.

Şeriatı İslâmiye, kadîm devirlerden beri cari olan esaret müessesesini ıslah etmiş, izalei rıkkıyeti temin edecek birçok ahkâm vazeylemiştir.

Şeriatı İslâmiyede cihadın meşruiyeti de kelimetullahı i'lâ, mevcudiyeti İslâmiyeyi müdafaa, medeniyeti İslâmiyeyi neşir ve tamim gibi hikem ve mesaliha, ihtiyacatı hayatiyeye müstenit bulunmuştur. Yoksa beşeriyetin sulh ve salâh dairesinde yaşaması esasen dîni İslâmda pek mültezimdir, netekim : وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ âyeti celilesi bu hakikatı nâtıktır(1).

İZAH

Dîniİslâmda لَا رَهْبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلَامِ hadisi şerifi mantukunca rehbaniyet memnudur. Bir kısım kimselerin dünyadan büsbütün tecerrüd ederek nefislerini tâzip etmeleri caiz değildir. Her şahıs meşru surette ezvakı hayatiyeden müstefit olabilir. Hele İslâm muhitinde saltanatı rehbaniye aslâ cari değildir. Hiç bir kimse başkalarının vicdanına, itikadına musallat olamaz. Herkes dînî vazifelerini bizzat yapabilir. Her şahıs yaptığı masiyetten dolayı bizzat taip ve müstağfir olabilir, bu hususta başkalarının tavassutuna muhtaç değildir. İslâm ulemasının vazifesi yalnız nasa dînî ahkâmı tebliğ ve talim etmekten, vaaz ve nasihatleriyle halkı irşada, tenvire çalışmaktan ibarettir.

RUHANİYET, CİSMANİYET :

Dîni İslâmda insanlar ruhanî, cismanî diye iki zümreye münkasim değildirler. İnsanların mesleklerindeki, kıyafetlerindeki ihtilâf, hakikatı zatiyelerini tagyir edemediği gibi kendilerini ruhaniyet ve cismaniyet itibariyle iki zümreye tefrik de edemez. İnsanlardan bir zümrenin yalnız ruhanî umur ile iştigal edip cismanî umurdan alâkasını kesmesi, diğer bir zümrenin de yalnız cismanî umur ile alâkadar olup ruhanî umuru terk eylemesi - beynelbeşer müsavatı hukukiyeyi te'sis eden, tefrika husulüne bâdi olacak şeyleri meneyliyen - dini İslâmda cevaza karin olamaz.

Dîni İslâm yalnız ruhanî, yalnız cismanî bir dîn olmadığından bu dîni mübine mensub olanların uhdelerine terettüb eden vezaif de yalnız ruhanî, yalnız cismanî değildir. Şeriatı İslâmiye hem ruhaniyeti, hem de cismaniyeti daire-i kudsiyetine alarak irtikaya mazhar etmek ister. Bu hikmete mebnidir ki ibadata, vicdaniyata ait vazifelerimizi bize talim ve telkin ettiği gibi idarî, içtimaî, iktisadî, siyasî vezaifimizi

(1) Eğer onlar sulh ve müsalemete meylederlerse sen de meyil et ve Allah Taâlâya tevekkül eyle. Şüphe yok ki Allah-ü Taâlâ semi'dir, alîmdir.

de irae ve tâyin etmiştir. Binaenaleyh bâzı kimselerin «Din yalnız vicdaniyata aittir» demeleri İslâmiyetin hakayıkına ademi vukuftan neş'et etmektedir.

NAZARI İSLÂMDA HÜRRİYET :

Dini İslâma nazaran herkes dünyaya hür olarak gelir, hürriyeti fikriye ve ilmîyeye malik bulunur. Bir kimse başkalarının hürriyetine bigayri hak taarruz edemez. Fakat insanların bu hürriyeti kendilerinin kaydı tekliften vareste kalmaları demek değildir. Zaten bu kâinatta tamamen serbesti-i harekâta malik, bir takım kanunlara gayri münkad bir zerre bile yoktur. İnsanlar ise aklî melekelere malik, tab'an medenîdirler, sair mahlûkattan daha ziyade kudret mevhibelerinden müstefiddirler. Bu cihetle uhdelerine dünyevî, uhrevî bir takım vezaif teveccüh eder, bu da yine kendi menfaatleri icabatındandır. İşte bu hikmete binaen beşeriyetin serbesti-i harekâtı kısmen tahdid edilmiştir. Yoksa hakk-ı hürriyetleri her veçhile şer'an mahfuzdur. Müslümanların on dört asırdanberi mazhar oldukları bu hürriyet hakkına Avrupalılar son zamanlarda kısman nâil oldukları için ne kadar izhar-ı şâdimanîde bulunacaklarını şaşırmış, sevinçlerinden âdeta tecennün etmişcesine harekâta ictisar etmişlerdir. Vâkıa âlem-i nasraniyette rüesa ile ruhban sınıfının tahakkümüne binaen Hıristiyanlar asırlarca hürriyeti zatîyeden mahrum kalmışlardır. Hattâ nice hükümdarlar papaların aforozlarına giriftar olarak uzun müddet mahrumiyetler içinde yaşamışlardır. Rüesayı ruhaniye; istediklerini cennete gönderir, istemediklerini cehenneme yollar! Kendi tavassutları olmadıkça hiçbir kimsenin hidayete nâil olamayacağını iddia eder dururlar. Akılla, fikirle esrarı dîniyeye ıttıla kabil olamayacağını iddia ederek nasın dîne körükörüne mutavaatını ister, bir mevhibeyi ilâhiye olan cevheri aklın kadrini tenzile, insanlardaki tefekkürat hassasını tatile lüzum görürler. Bu adamlar mücerret kendi imtiyazatı mahsusalarını muhafaza, mahiyeti dîniyelerini ihfa için okumak, yazmak meziyetini yalnız kendilerine tahsis etmiş, efradı saireyi asırlarca hürriyeti ilmiyeden mahrum bırakmış, hükemadan, ulemadan nice kimseleri ateşlere atarak yakmışlardır.

Halbuki İslâm âleminde bu gibi facialardan aslâ eser görülemez. Nazarı İslâmda herkes kendi ameline göre mükâfat ve mücazat görür. Hattâ Risaletmaab Efendimiz bile istediğini bizzat nâili hidayet edemez. Dilediğine hidayet eden ancak Allahü Taâlâdır. Netekim.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ âyeti celilesi bunu nâtıktır.

Nazarı İslâmda akıl ve fikrin büyük bir kıymeti vardır. «Yövmi ahırette müminlerin derecatı akliyeleri nispetinde âlî mertebelere nâil olacakları» bir hadisi şerifte beyan buyurulmuştur. Kur'an-ı Kerîm, ahkâmı dîniyeyi idrâk hakaikı kevniyeyi taakkul için kuvvei akliye ve fikriyelerini istimal etmeyenleri: ، أَفَلَا يَعْقِلُونَ ، ، أَفَلَا يَتَفَكَّرُونَ ، misillû bir nice beyanatı celilesiyle zem ve tevbih etmektedir.

Dîni İslâmdâ ilimler, fenler bir had ile mahdut, bir zümreye mahsus değildir. Her müslim ve müslime için lâzım gelen ulûm ve fününu tahsil etmek bir dînî vazifedir. Artık İslâm dinine hücum eden husama, bu dîni hikmet rehînin ulvî mahiyetini görüp de biraz sıkılmalıdırlar.

NAZARI İSLÂMDA ESARET :

Esaret usulü iptidaî asırlardanberi câri olmuştur. Vaktiyle milletler arasında hali aslî, hali harp idi. Bu cihetle her millet eline geçirdiği esirleri idam ederdi. Sonraları bu usul biraz tâdile uğradı. Artık esirler tamamen idam olunmuyordu, bir kısmı ziraî umurda ve sair meşakkatli işlerde istihdam olunuyordu. Bununla beraber esaret usulü yalnız harp esirlerine münhasır değildi. Mütevahhış kavimlerden, Habeşistan'dan bir takım insanlar satın alınıp köle, cariye ittihaz edilirdi, borcunu veremeyen veya oynadığı kumarı kaybeden kimseler dahi köle ittihaz olunabilirdi. Eflâtun gibi, Aristo gibi birçok filozoflar esaret usulünü tahsine şayan görmüşlerdir.

İşte İslâmiyet, esaret müessesesini bu halde buldu. Bunu derhal ilga etmeyi hikmet ve maslahata muvafık görmedi, lâkin bu husuta birçok âdilâne ahkâm vazederek bu müesseseyi ıslah ve tahdid etti.

Şunu katiyen bilmelidir ki, İslâmiyetin kabul ettiği esaret usulü, yakın zamanlara kadar garpta cari olan esaret usulüne aslâ makis değildir. Medenî Avrupalılar?.. Esirlerini hayvanların bile yapamıyacakları kadar ağır işlerde istihdam eder, onları her türlü insanî haklardan mahrum bırakırlardı. Onsekizinci asrın son günlerine kadar zavallı zencilerin hakkında revâ gördükleri mezalim en kasvetli kalpleri bile rikkate getirecek derecede fecî olmuştur. Elyevm esaret usulü mülga olduğu halde mütemeddin Garplıların müstemlekelerinden celbedip mücerret kendi millî ve siyasî hayatlarını muhafaza için harp meydanlarında bol bol sarfeyledikleri binlerce zencilerin, Hindilerin maruz kaldıkları takatfersa muameleler dahi kadîm esaret usulünün bir yeni tarzı değil midir?

Halbuki Müslümanlar vaktiyle köle ittihaz ettikleri esirleri kendi efradı aileleri gibi himaye eder, medreselerde, darülfünunlarda okutur, liyakat ibraz edenlerini en yüksek devlet işlerinde istihdam etmekten çekinmezlerdi.

Hazreti Ömer'in: «Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Salim sağ olsaydı onu veliy-i ahdederdim» dediği meşhurdur.

Kur'an-ı Kerimde: وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ nazmı şerifiyle köle ve cariyeler hakkında rıfk ve ihsan ile muamele edilmesi tavsiye buyrulmuştur. Nebiyy-i Şefkatpenah efendimiz dahi :

اتَّقُوا اللّٰهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يُطِيقُونَ

buyurmuştur (1).

Maahaza İslâmiyette itk-ı rakabe (köleleri, cariyeleri azad etmek) en büyük ibadetlerden mâduttur. Rıkkıyeti izaleyi mucip birçok esbab ve ahkâm mevcuttur. Ezcümle hataen katl, ramazanı şerif orucunu taammüden ifsad, yeminde hanis olmak gibi şeyler itk-ı rakabeyi mucip şer'î esbapdandır.

DÎNİ İSLÂMDA CİHAT :

Malûmdur ki Resuli Ekrem Sallallahü Taâlâ aleyhi vesellem Hazretleri ehli küfrü senelerce mevızayi hasene ile, rıfk ve mülâyemetle tariki hakka davet buyurdu. Ehli küfr ise mütenassıh olmadılar, bilâkis ol hazretin hayatına, dinine, ashabı kiramına suikast edip durdular. Nihayet hicretin birinci veya ikinci senesinde idi ki Müslümanlar cihada mezun oldular. Madem ki mukaddes bir hakkın, ulvî bir gayenin muhafaza ve müdafaası olanca sulhperverâne mesaiye rağmen kuvvet istimal edilmeksizin kabil olamaz, o halde kuvvete müracaattan daha meşru ne olabilir?

Bâzı Garplılar cihad hakkındaki ahkâmı şer'iyemize bakarak dîni İslâmın kılıç kuvvetiyle intişar ettiğini, Nasraniyetin ise bil'âkis sulh ve müsalemet dairesinde tevessü ettiğini iddia ederler. Bu iddia tamamen hakikate muhaliftir. Dîni İslâmın esasen hikmet ve nasihat üzerine müesses olduğu:

(1) Köle ve cariyeleriniz hakkında Allahtan korkunuz! Onlara yediğiniz taamdan yediriniz ve giydiğiniz elbiseden giydiriniz, kendilerine takatlerinin fevkinde işleri teklif etmeyiniz.

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

âyeti celilesiyle sabittir(1). Acaba bıseti nebeviyeyi müteakip birçok münevver zevatın hemen Müslüman olmaları hangi kuvvete müstenid idi?.. Acaba Habeşistan hükümdarı Necaşinin dîni İslâmı kabulü ne gibi maddî bir kuvvetin tesirine mâtuftur?.. Acaba Müslümanlar asırlardanberi cebir ve tazyik icra edebilecek bir vaziyette olmadıkları halde elyevm cihanın her tarafında ve bilhassa garbî ve vasatî Südan'da binlerce insanların dîni İslâmı kabul etmeleri hangi kuvvete müstenid bulunmaktadır? Hayır hayır!. İslâmiyetin intişarı mücerret İslâmiyetin haiz olduğu hakkıyyet ve ulviyetten başka bir şeye müstenid değildir.

Maahaza dîni İslâm bir dîni umumîdir. Bu sayede büyük bir hükûmeti İslâmiye vücude gelmiştir. Böyle bir dînin harp ile alâkadar olmaması, harp hakkında bir takım ahkâmı ihtiva etmemesi nasıl hikmete muvafık olabilirdi?.

Şüphe yok ki insanlar yaşadıkça aralarında muharebeler noksan olmıyacaktır. Bir nice ihtirasatın mağlûbu olan insanlar hiçbir vakit o tekâmül devresini idrâk edemiyeceklerdir ki, aralarında mücadelâtı hayatiyeden asla eser görülmesin. Böyle bir ümide düşmek tatlı bir hayali şairâneden ibaret kalır. Elverir ki kabili içtinap olmıyan bu mücadelâtın vukuu bir takım ahlâkî, insaniyetkârane kavait ve usul ile takyid ve tahdid edilsin. İşte dîni İslâm bu ciheti nazara almış, harp hakkında bir takım âlî, ahlâkî hükümler vazederek bu suretle harbin facialarını tehvin eylemiştir.

Nasraniyette cihadın bulunmaması, Nasraniyetin sulh ve müsalemet dairesinde tevessü etmesi cihetine gelince bu iddia şayanı nazardır. Bir kerre Hazreti İsa dünyada bulundukça kendisini pek az kimseler tasdik etmişlerdi. O halde bu nebiyi zişanın cihada mezun olması zaten tasavvur olunamazdı. Bununla beraber «İsa Aleyhisselâm Hazreti Musa'nın şeriatini nesh etmemiştir» diye iddia olunuyor. Bu takdirde Musa Aleyhisselâmın şeriatinde bulunan cihadı Hazreti İsa'nın da kabul etmiş olması lâzım gelmez mi?.

Acaba sulhperver bir dîne mensub olduklarını iddia eden Hıristiyanlar, tarihi milâttan bu ana kadar muharebesiz bir asır geçirdikleri var mıdır?

(1) Nâsı Hak yoluna, dînî İslâma hikmet ile, güzel mevize ile davet et ve onların muannidleriyle en güzel bir tarik ile mücadelede bulun.

Saniyen: Naraniyetin intişarında kılıcın pek büyük bir tesiri görülmüştür. Siyasî bir maksada binaen Nasraniyeti kabul eden Kostantin'in kılıcı sayesinde Nasraniyetin intişara başladığı bir hakikatı tarihiye değil midir? Ahiren Saksonyalıları kuvvei cebriye ile Hıristiyan yapan Şarlman'ın da bu hususta bir hayli mesaisi görülmemiş midir?

19 — Dîni İslâm; esatir ve hurafattan beri, bâtıl akidelerden mütealidir. Bu dîni mübin; hayata intizam, fikre ulviyet, akla nuraniyet vermiş, müntesiplerini meskenetten, sefaletten, zünun ve evhamdan kurtarmıştır. İnsan dîni İslâm sayesinde maddî, mânevî ihtiyaçlarını tatmine, hayatın zahmetlerini tahfif ve teshile muvaffak olur. İslâm ahkâmındaki safvet, nezahet, vüs'at, sühulet, hikmet ve maslahat buna şahittir.

İZAH

Esatîr: Geçmiş kavimlerin fikren icad ettikleri sırf hayalâttan ibaret bir takım efsanelerdir. Hurafat dahi hayalât ile memzuç, muharref birer vak'ai tarihiyedir. Esatîr ve hurafat alelekser fıtrî kanunların, ilmî hakikatlerin yanlış telâkki ve tefsir olunmasından neş'et etmiştir. Yeryüzünde tesiratı âdiyesi görülen veya tevehhüm edilen ecramı semavîyeye ulûhiyet isnadı; denizler ilâhesi, hüsnü an ilâhesi diye bir takım mevhum ilâhlara, ilâhelere itikad olunması vaktiyle ihtiramata mazhar olmuş olan bazı zevata ait heykellerin muahharen mâbut ittihaz edilmesi; bazı zevatın vefatı veya bazı vakayiin zuhuru için ay ve güneşin tutulması; kürei arzın bir hayvan üzerinde bulunması; yeryüzünü Kaf denilen bir dağın dairen mâdar muhit olması; akvamı salifeden bazılarının fevkalâde cesametlerine binaen gözleri, kulakları içinde hayvanatın yuvalar yapması; Zühre namındaki bir fâcirenin semaya suudiyle yıldız suretine inkılâbı; bazı kuşların ötüşünden veya uçuşmasından bir takım hükümler çıkararak teşe'üm (tatayyür) edilmesi; nazar değmesin diye elbiseye nazar boncuğu takılması; cahil falcılara, kâhinlere müracaat edilmesi bu cümledendir.

İşte İslâm dîninin ulvî sahası bu gibi esatirden, hurafattan, bâtıl akîdelerden berî, her veçhile mütealîdir. Nurı İslâmiyetle tenevvür eden kalblerde bunlar câyi kabul bulamaz. Bu gibi uydurma hikâyeler, hurafeler, garip akîdeler Keldanîlerden, Âsûrîlerden, Mısrîlerden, Kadîm İranîlerden, Romalılardan, Benî İsrailden, putperest Araplardan kalma şeylerdir ki, rivayet oluna oluna İslâm muhitinde de maalesef kısmen intişar etmiştir. Maamafih bunların şu muzlim mahiyeti ehli İslâmca meçhul değildir.

1 — Dîni İslâm hayata intizam vermiştir. Bu sayede hayatın vezaifi, hukuku taayyün etmiş, kıymet ve ehemmiyeti anlaşılmıştır.

Dîni İslâmda düello gibi, intihar gibi hayatı izale edecek şeyler memnu, evkati hayatı beyhude yere zayi etmek maasiden, masaipten mâduttur. Güzel bir terbiyei İslâmiyeye nail olanlar pek muntazam, mesut bir hayata, bir azim ve metanete mazhar olur, meskenetten, sefaletten kurtulur.

2 — Dîni İslâm efkâra ulviyet vermiştir. Bu sayede bir yığın esatîr ve hurafat müesseseleri yıkılmış, garîp garîp mezheplerin, akîdelerin altında ezilmekte bulunan milyonlarca insan kütleleri birdenbire bir itilâyı ruha nail olmuş, muzlim düşüncelerden, yanlış muhakemelerden kurtularak kudret âsârını tefekküre, kâinatın bedialarını tedebbüre başlamıştır.

3 — Dîni İslâm akla nuraniyet vermiştir. Bu sayede milyonlarca insanlar zünun ve evhamdan kurtulmuş, ilim ve irfan nurlariyle tenevvür etmiş, enfüs ve âfâktaki âyati ilâhiyeyi teemmül ve taakkul ederek bir kemal gayesine müteveccih bulunmuştur.

4 — Dîni İslâm sayesinde mezahimi hayatiye tahaffüf etmiştir. Evet, bu dîni mübinde hayatı nmezahimini, maişetin şiddetlerini tahfif ve teshil edecek maddî, mânevî, muhtelif yollar gösterilmiştir. Bu hikmet karîn dinde umumî maslahatları tanzim edecek birçok âli ahkâm mevcuttur. Şeriati İslâmiyede mezayıktan kurtulmak için tedbiri umurda hazakat gösterilir. Zaruret zamanında mahzurât, mündefi' olur. Bir işde darlık, meşakkat görülünce ruhsat ve vüs'at gösterilir. Umumî menfaatler, hususî menfaatler üzerine tercih olunur. Çok zararı def, için hafif zarar ihtiyar edilir. Fukara ve zuafanın ihtiyacını tehvin için ağniyanın mallarından zekât namiyle muayyen bir mikdarını tasadduk etmeleri lâzım gelir. Efradın birbirine tahakküm etmelerine meydan verilmez. Artık bu suretle de mezahimi hayatiye tahaffüf eder, muhiti İslâmda fevzavî haller meydana gelmez, umumî istirahat haleldar olmaz.

Asırlarca cehalet ve meçhuliyet içinde kalmış, gafilâne, derbederâne bir halde yaşamış olan Ceziretül' Arap ahalisiyle sair bir takım akvamın dîni İslâm sayesinde derhal ne kadar muntazam bir hayata malik olduğu; fikren, ruhen ne kadar itilâ ettiği; ilmen, irfanen ne kadar şaşaadar bir vaziyet aldığı; mezahimi hayatiyeyi kemali muvaffakıyetle iktiham ederek ne kadar mesudâne yaşamış olduğu bu iddiamızı ispat için en canlı bir bürhandır.

20 — Dîni İslâm, beşeriyetin maddî, mânevî terakkiyatını hâfildir.

Bir cemiyetin maddî terakkiyatı başlıca iktisadî, siyasî kuvvetiyle mütenasiptir. Mânevî terakkiyatı da ruhen tekemmülâta mazhariyetiyle - yâni: ilim ve irfana, nuraniyeti fikre, dînî, ahlâkî güzel bir terbiyeye nâiliyetiyle - kaimdir.

İşte dîni mübini İslâm, bunları tamamen ulvî nazarına alarak bu babda lâzım gelen avamil ve esbabı beşeriyete irae ve talim buyurmuştur. Dînî kitablarımızın yüksekmuhteviyatı ve İslâm tarihinin geçmiş devreleri bu hakikati ispata kâfidir.

İZAH

Dîni İslâm öyle bir dîni ulvîdir ki, beşeriyetin dünyada da, ahırette de saadete, itilâya nâiliyetini istihdaf eder. Binaenaleyh bu dîni mübîn, beşeriyetin maddî, mânevî terakkiyatını kâfil, her veçhile itilâsını zâmindir. Elverir ki mübeccel ahkâmına tamamiyle imtisal olunsun.

1 — Beşeriyetin maddî terakkileri: Malûmdur ki, bir cemiyetin maddî terakkiyatı başlıca iktisadî, siyasî kuvvetiyle mepsuten mütenasiptir. Kuvvei iktisadiyenin husulü ise say ve gayrete, kuvayı tabiiyeden istifadeye, sermaye denilen şeylerin vücuduna mütevakkıftır. Siyasî kuvvet de muntazam, milletin mevcudiyetini muhafazaya muktedir, lüzumlu vesait ile mücehhez, âdil bir idarenin mevcudiyetine muhtaçtır.

İşte dîni İslâm bu cihetleri tamamen nazarı itinaya almıştır. Bir kere iktisadiyat cihetini düşünelim. Dîni İslâmda atalet ve meskenet mezmum, herkes vus'i' dairesinde çalışmakla memurdur. Netekim Kur'an-ı Azîmde:

وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى ، كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ

buyurulmuştur(1).

Yine Kur'an-ı Azîmde beşeriyetin menafiine hâdim olan nehirlerden, bahirlerden, bulutların yağdırdığı rahmet katrelerinden, rüzgârlardan vesair kuvayı tabiatten (mevahibi fıtretten) bahsedilmiş, bunlardan istifade edilerek Halikı Kerîme arzı şükranda bulunulması emrolunmuştur.

Dîni İslâmda sanat, ticaret, ziraat gibi muhtelif iktisadî meslekler

(1) **Herkes kazancına merhundur. İnsan için mahsulü sayinden başka yoktur.**

hakkında birçok âlî tergibat vardır. Netekim Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz :

« اِلْتَمِسُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْاَرْضِ ، تِسْعَةُ اَعْشَارِ الرِّزْقِ فِي التِّجَارَةِ »

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرِفَ

buyurmuştur(1).

Dîni İslâmda sermayenin üssül'esası olan nukud gibi şeyler de memduhtur. Netekim bir hadîsi şerifte: « نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ »

buyrulduğu gibi diğer bir hadisi şerifte de:

« سَيَأْتِي عَلَى اُمَّتِي زَمَانٌ يَحْتَاجُ الرَّجُلُ فِيهِ لِلدِّرْهَمِ وَالدِّينَارِ لِيُقِيمَ بِهِ اَمْرَ دِينِهِ وَدُنْيَاهُ »

buyurmuştur(2).

Binaenaleyh Müslümanların say ve gayrette bulunmaları, âlemi fıtretteki kuvvetlerden, o tükenmez hazinelerden istifadeye çalışarak sanatla, ticaret ve ziraatle iştigal etmeleri, servet ve sâmâna malik olmaları dinlerinin âlî icabatındandır.

Vâkıâ dünya mallarının mezemmeti hakkında bazı şer'î beyanat vardır. Fakat bu cihet ıtlakı üzerine değildir. Bir mal ki gayrı meşru bir surette kazanılır, bir mal ki cemiyeti beşeriyenin zararına olarak mahdut ellerde birikir, bir mal ki sahibinin fezayihi ahlâkiyesine hizmet eder, bir mal ki sahibinin kasveti kalbine sebebiyet vererek dînî ve insanî vazifelerini ifa etmesine mâni olur, artık o malın nazarı hakikatte ne kıymeti olabilir ki, şer'i şerif lisanı ile zemmolunmasın? İşte dîni İslâmın zemmettiği servet ve sâmân bu makule şeylerdir.

Biraz da siyaset cihetini nazara alalım. Dîni İslâm bu hususa dair de pek âlî ahkâmı havidir. Ezcümle bir hükümeti İslâmiyenin vücudu, cemaati Müslimîni idare eden zevatın adalet dairesinde hareket etmesi, umuru milletin ehil ve erbabına tevdii, Müslümanların haklarını

(1) Allahü Taâlâ sanatkâr olan mümin kulunu sever. Rızkın onda dokuzu ticarettedir. Rızkı toprakta saklı olan şeylerde, ziraatte, madenlerde arayınız!

(2) Salih âdem için salih mal ne güzeldir! Yakında ümmetime bir zaman gelecektir ki, insan o zaman dinine, dünyasına ait umuru ifa edebilmek için altına, gümüşe muhtaç olacaktır. Netekim biz böyle bir zamanda bulunuyoruz.

muhafaza ve müdafaa için lâzım gelen kuvvetin, müessesatın ihzar edilmesi icabatı şer'iyedendir. Netekim Kur'anı mübinde:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا

وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ

« وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ »

buyurulmuştur(1).

2 — Beşeriyetin mânevî terakkileri: Bir cemiyetin mânevî terakkiyatına gelince bu da o cemiyeti teşkil eden efradın ruhen tekemmülâta mazhariyetiyle kaimdir. Efradın bu tekemmülâta mazhariyeti ise ilim ve irfana malik, bir münevver fikre nâil, dinî, ahlâkî güzel bir terbiyeye muvaffak olmasiyle tecelli eder.

İşte dîni İslâm bu cihetleri de fevkalâde bir ulviyetle nazarı ehemmiyete almıştır. Dîni İslâmda ilim, nur, cehalet, zulmettir; her Müslüman tahsili ilm ile mükelleftir. Netekim bir hadisi şerifte:

« اُطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ اِلَى اللَّحْدِ »

buyurulmuştur(2).

Dîni İslâm beşeriyeti tefekküre davet eder. Beşeriyetin efkârını tenvir için enzar intibahını hilkat levhalarına, hilkat sahasını tezyin eden rengârenk kudret âsârına celbeyler. Netekim Kur'an-ı Hakimde:

« اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ »

buyuruluyor(3). Bir hadisi şerifte de:

[تفكر ساعة خير من قيام ليلة]

vârid olmuştur(4).

---

(1) Cenâbı Allah emanetleri ehline tevdi etmenizi, nâs arasında hükmettiğiniz zaman adalet ve hakkaniyetle hükmeylemenizi muhakkak size emrediyor. Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kuvveti, vesair vesaiti harbiyeyi hazırlayınız!

(2) İlmi beşikten mezara kadar taleb ediniz.

(3) Semavat ve zeminin melekûtuna, vüs'at ve azametine ve Cenabı Hakkın yarattığı bütün şeylere bakmıyorlar mı?

(4) Bir saat düşünmek bütün bir geceyi ibadetle ihya etmekten hayırlıdır.

Dîni İslâm, tevhid bârı akidei nezihesine müstenid, en âli ahlâk kaidelerini haiz olduğundan müntesiplerine dînî, ahlâkî en güzel bir terbiye verir, müntesiplerinin ruhunu, vicdanını nurı iman ile, feyzi ahlâk ile tezyin eder. Netekim Kur'an-ı mübinde:

« وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا .. »

buyurulmuş(1), bir hadisi şerifte de:

« اَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ اِيمَانًا اَحْسَنُهُمْ خُلُقًا »

varid olmuştur(2).

Elhâsıl dîni İslâm her veçhile terakkiyatı beşeriyeyi kâfildir. Bu dîni mübinin ihtiva ettiği ahkâm ve vesaya sayesindedir ki «Milleti İslâmiye» denilen muazzam, muhteşem bir millet, sahai âleme şerefbahş olmuş, az zaman zarfında emsali görülmemiş bir terakkiye mazhar olarak hâkim bulunduğu yerleri birer kemalât şükûfezârına döndürmüştür. Netekim tarihi İslâmın yüksek devirleri buna şahittir. Elyevm birçok Müslümanların terakkiden mahrum, bir takım sademata mâruz bulunmaları ise şüphe yok ki mensub oldukları bu dîni ulviyet karinin kudsî hükümlerine lâyıkı veçhile tatbikı hareket etmemelerinden münbâistir. Yoksa beşeriyeti bu kadar fezail ve kemalâta saik olan bir dîni mübinin terakkiye mâni olduğuna kim zahib olabilir? İnsanların terakkilerini fazilet ve nezahetle telifi kabil olmayan ef'al ve harekât sahalarında arayan hevaperestan müstesna!.

21 — Dîni İslâm, beşeriyetin saadetine bâdi olacak öyle muazzam, fazilet ve madelet üzerine müesses bir yüksek medeniyet vücude getirmiştir ki, âlem tarihi bir daha bu kadar âli, mehasinperver bir medeniyete şahid olmamıştır. Biseti nebeviyeyi müteakıp Medinei Münevverede ve bilâhare cihanın her tarafında teessüs eden İslâm hükûmetlerinin ahvali tarihiyesi, bu medeniyeti fazılanın ulvî derecesini göstermeğe kâfidir.

---

(1) Allahü Taâlâya ibadet ediniz, ona hiçbir şeyi şerîk ittihaz etmeyiniz. Ana ve babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın uzak komşulara, arkadaşlara, yolculara, köle ve cariyelerinize ihsan eyleyiniz.

(2) Müminlerin iman cihetiyle en kâmili, ahlâkan en güzel olanıdır.

İZAH

Dîni İslâm sayesinde müstakil, mealiperver hakikî bir medeniyet vücude gelmiştir. Medeniyeti yalnız maddiyat sahasında görenler, medeniyeti mücerred bir dakika zarfında koca şehirleri tahrib eden, insan kütlelerini âdem diyarına gönderen harp vesaitinden ibaret zannedenler; medeniyeti mücerred sefahet esbabının tezayüdünden ibaret addeyleyenler İslâm medeniyetinin ulviyetini lâyıkiyle takdir edemezler. Medeniyeti içtimaî faziletlerin inkişafından, ahlâkî kemalâtın tecelliyata mazhariyetinden ibaret addedenler ise medeniyeti İslâmiyeden daha ulvî bir medeniyetin mevcudiyetine imkân veremezler. Biseti nebeviyeyi müteakıp teessüs eden bir hükûmeti İslâmiyenin şaşaai tarihiyesi zannederim bu hususta fazla söz söylemeye hacet bırakmaz. Yalnız şunu düşünmelidir ki; asırlarca medenî, ilmî teşkilâttan mahrum bulunan bir kavim; İslâmiyet sayesinde derhal tenevvür ediyor, en lâtif bir haleti ruhiyeye, bir içtimaî vahdete mazhar oluyor. İlmen, ahlâken, siyaseten en parlak bir mevkie yükseliyor; inkişaf ve terakkilerine engel olan bütün mânialarını parçalayarak bir seriul' cereyan nehir gibi yeryüzünü vayedarı feyz etmeye başlıyor; aradan çok zaman geçmeden Şam, Irak, Mısır, Kırvan, Endülüs, Afganistan, Belh, Semerkand, Harzem, Hindistan, Anadolu gibi memleketler, iklimler birer medeniyet merkezi kesiliyor; hiç bir millette emsali görülmemiş mikdarda ulemâ ve üdebâ yetişiyor, birçok ilimler tedvin ediliyor; birçok ilimler de ikmal edilerek güzel bir tarza konuluyor; ticaret için yollar açılıyor, haritalar yapılıyor, pusula icad ediliyor, memaliki İslâmiyenin her tarafında en muntazam mâbetler inşa olunuyor, «Elhamra» gibi, «Medinetüzzehra» gibi en muhteşem, bedîül' üslûp saraylar vücude geliyor, Endülüs vasıtasiyle, Şam tarikiyle Avrupa'ya İslâm medeniyetinin iltimaatı aksediyor;bu iki merkezi medeniyetten intişar eden ilim ve marifet ziyalarından birçok milletler asırlarca müstefid oluyor. Bunlar öyle birer tarihî hakikattir ki, hiçbir kimse tarafından inkâr olunamaz. Netekim birçok ecnebiler dahi bu hakikati itiraf etmektedirler. Ezcümle «Areb Medeniyeti» unvanlı eserin müellifi «Güstav Löbon» medeniyeti İslâmiyenin uluvvü şanı hakkında birçok beyanatta bulunmuştur. Amerika filozoflarından «Jon Vilyam Dreyper» dahi «Avrupa'da Tekemmüli Aklî Tarihi» nam eserinde medeniyeti İslâmiyeye dair birçok mütalâatta bulunmuş, dîni İslâmın ne kadar munsif, terakkiperver olduğunu ispat için birço ktarihî vak'alar göstermiştir. Elfazlü mâ şehide bihil'âdâ.

Vâ esafâ ki bilâhare İslâm muhitinde bir nice muzlim fikirler, muzir mezhepler vücuda geliyor; cahiliyet zamanına ait bulunan bir takım menhus dâiyeler tekrar meşum çehresini gösteriyor; dînî ahkâma lâyıkiyle riayet olunmuyor; zamanın hakikî ihtiyacatı nazara alınmıyor; şahsî menfaatler umumî menfaatler üzerine tercih olunuyor; atalet ve cehalet revaç buluyor; birçok kimseler sefahate dalıyor; bir taraftan da yabancı milletler Müslümanların fikirlerini tesmime, İslâmiyetin varlığını imhaya çalışıyor; Müslümanlar ise tehlikeyi takdir edemiyorlar; (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا) emri ilâhîsine ittiba ederek aralarındaki vahdeti, tesanüdü takviyeye çalışacakları yerde tefrikadan bir türlü kurtulamıyorlar, Müslümanlar arasında dîn kardeşliği duygusu azalıyor, rabıtai İslâmiye inhilâle yüz tutuyor, nihayet bu gibi seyyiat yüzünden İslâm âlemi eski kuvvet ve revnakını kaib ediyor, İslâm medeniyetinin parlak çehresini kesif kesif bulutlar setredip duruyor. Fakat âtıfeti ilâhiyeden memuldür ki, bir gün bu muzlim bulutlar parçalanarak medeniyeti İslâmiye güneşi yine olanca letafetiyle, olanca ulviyetiyle beşeriyetin bütün ufuklarını tenvire muvaffak olacaktır. Elverir ki biz halimizi ıslaha çalışalım. (وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ)

«ÜÇÜNCÜ MEBHAS»

Mündericat: Ahkâmı şer'iye - İman - İslâm - İkrar ve şahadet - Amali saliha - İmani icmalî ve tafsilî - Zaruriyatı dîniye - Sıhhatı imanın şeraiti - İmanın muhafazası kesbinden müşkilo lduğu - İmanın sahibini azaptan tahlis, saadete isal etmesindeki şart - İmani taklidî ve istidlâlî - Ahkâmı selâse-i akliye.

*
* *

22 — Ahkâmı şer'iye (dîniye) üç kısımdır: Ahkâmı itikadiye, ameliye, ahlâkiye.

1 — Ahkâmı itikadiye: İman ve itikada taallûk eden hükümlerdir.

2 — Ahkâmı ameliye: İbadata, muamelât ve ukubata müteallik olan hükümlerdir.

3 — Ahkâmı ahlâkiye: Tehzibi ahlâka, terbiyei vicdana mehasini âdaba ait olan hükümlerdir.

İZAH

Dîni İslâmın ihtiva ettiği âli ahkâm üç kısma râcidir.

Birinci kısım: İman ve itikada müteallik olan ahkâmdır.

İtikad: Bir şeye gönül bağlamak, bir şeyin vücuduna veya ademine kalben karar vermektir. Bu ahkâmı itikadiye: (Allahu Taâlâ vardır, Hak Taâlânın şeriki yoktur) gibi vücuduna veya ademi vücuduna kalben karar verilen dinî meseleler demektir.

İnsanın, kalbindeki itikad meselesine (Akîde) denir. Cem'i akaittir. Bu lâfz ile «ahkâmı itikadiye» kasd olunur.

İkinci kısım: Ameliyat ve feriyata müteallik olan ahkâmdır. İdarî, içtimaî, medenî, kazaî, siyasî hükümler bu kısma dahildir. Amelî hükümlerin hey'eti mecmuasına (şeriat, şer'i şerif), cem'ine de (şerayi') denir.

Üçüncü kısım: Ahlâka, vicdaniyata müteallik ahkâmdır ki, insan bu sayede nefsini bir takım âdap ve mehasin ile tehzibe muvaffak olur.

***

23 — İman: Peygamber Efendimiz Hazretlerini - tarafı ilâhîden tebliğ buyurduğu kat'î surette malûm olan umur ve hususatın kâffesinde - (1) cezmen tasdik etmektir. Bu veçhile tasdik eden zata «mümin», tasdik edilen şeye de «mümenün bih» denir.

İZAH

İman: Lûgatte bir şeye inanmak, bir kimseyi veya bir haberi tasdik etmek, onun doğru, vakıa mutabık olduğunu itiraf eylemek mânasınadır.

Lisanı şeriatte: Nebiyy-i Zîşan Efendimizi tarafı ilâhîden tebliğ buyurduğu katiyyen malûm olan her hususta bilâ tereddüt cezmen tasdik etmektir.

Peygamberi Âlişan Efendimiz her ne tebliğ etmiş ise mutlaka tarafı ilâhîden tebliğ buyurmuştur. Onun her kelâmı vahyi ilâhiye, talimi Rabbaniye müsteniddir. Netekim Kur'anı mübinde:

(1) Bunlara zaruriyatı dîniye denir. (28) inci fıkraya müracaat.

« وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى »

buyurulmuştur(1).

Tebligatı nebeviyenin üssül' esası: Allahü Taâlâya, meleklere, kitaplara, peygamberlere, yevmi ahirete, kazâ ve kedere imandan ibarettir. Bunların altısı akaidi İslâmiyenin temelini teşkil eder. Netekim Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz «İman nedir?» sualine

أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى

diye cevap vermiştir.

***

24 — İslâm: Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimizin tebliğ buyurduğu şeyleri zahiren ve bâtınen kabul ve tahsin ile Cenabı Hakka itaat ve inkıyad etmektir.

İZAH

İslâm: Lûgatte ihlâs, inkıyat, mutavaat mânalarına gelir. Şeriat lisanında: Tebligatı nebeviyeyi her veçhile kabul ve tahsin ile Cenabı Hakka itaat ve inkıyad etmektir.

İman ile İslâm: Mânayi lûgavi itibariyle birbirinden ayrılır ise de hükmi şer'i itibariyle müttehiddirler. Her mümin, müslimdir ve her müslim mümindir. Bunların hakkında başka başka hükümler terettüb etmez.

İslâm lâfzı dîn mânasına gelir. Netekim şeriat, millet lâfızları da bu mânaya gelirler.

İslâm lâfzı imanın alâmeti, semeresi olan namaz, oruç, hac gibi âmali salihaya da ıtlak olunur.

İslâm lâfzı bir de tasdika mukarin olmıyan kabuli zahiriye ıtlak

(1) Hazreti Peygamber havadan söz söylemez. Onun beyan ettiği şey vahyi ilâhîden başka değildir.

olunmuştur ki bu, mânayı lûgavîce İslâm olup İslâmı şer'iden mâdut ve indellah makbul değildir.

« قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا »

âyeti celilesinde bu mânayadır.

*
**

25 — İkrar ve şahadet, dünyada ahkâmı İslâmiyenin icrası için şarttır. Binaenaleyh bir kimse vahdaniyeti ilâhîyeyi, risaleti Muhammediyeyi kalben tasdik ettiği halde lisanen ikrar ve itiraf eylemese hali beynelmüslimîn meçhul olacağından hakkında ahkâmı İslâmiye icra edilemez.

İZAH

Ulemanın muhakkıklerine göre iman: Tasdiki kalbîden ibarettir. Kalben musaddık olan bir kimse kendisine teklif vuku bulmadığı cihetle lisanen ikrar ve şahadette bulunmamış olsa bile yine indellah mümin olmuş olur. İmanın kalbe râci bir sıfat olduğu:

« أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ » « وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ »

misillû nusus-ı Kur'aniyeden anlaşılmaktadır.

Şu kadar ki tasdik bir emri bâtınîdir. Bunun nas arasından malûmiyeti bir delili zahiriye mütevakkıftır. Bu delil ise ikrar ve şahadetten ibarettir.

Binaenaleyh ikrar ve şahadette bulunmıyan bir kimsenin İslâmiyetine ıttıla kabil olamıyacağından hakkında İslâmî hükümler icra olunaamz. Meselâ kendisine bir Müslüman kadını tezviç edilemez, vefat edince İslâm makberesine defnolunamaz.

Maahaza Hanefî imamlarından Şemsül' Eimmetis serahsî, Fahrül İslâm El Pezdevî gibi bazı zevata göre iman: Tasdik ile ikrardan mürekkeptir. Yalnız tasdiki kalbî ile iman hâsıl olmaz. Ömründe bir defa olsun ikrar ve şahadette bulunmayan kimse nezdi ilâhîde dahi mümin sayılmaz. Şu kadar ki tekellüme muktedir olmayan kimse müstesnadır. Bunun hakkında tasdik kifayet eder. Netekim katil gibi, şiddetli darp gibi bir suretle vuku bulan ikraha binaen ikrarı terk ile tasdiki kalbî-

sine mugayır tefevvuhatta bulunan kimse de mazurdur. Bununla imanına halel gelmez.

*
**

26 — Âmali saliha, imanın kalbdeki revnak ve nuraniyetini tezyid eder. Müminin azabı uhrevîden halâsına, âtıfeti ilâhiyeye nâiliyetine vesile olur. Bil'akis tekâsülünden veya havayı nefsânîye tebeiyetinden nâşi salih amelleri terk ile masiyeti irtikâpta bulunan kimse asîm olup azabı ilâhîye müstahak olur.

Evamir-i dîniyeden birini istihfaf veya muharrematı şer'iyeden birini istihlâl eden şahıs ise dairei imandan çıkar.

İZAH

İman: Cezm ve yakîn derecesinde bulunan bir tasdikı kalbîden ibaret olduğuna nazaran bizzarure ziyade ve noksanı kabul etmez. Maahaza erbabı züht ve takvâ ile ashabı fısk-u fücurun imanındaki revnak ve nuraniyet de şüphe yok ki bir derecede değildir. Âmali saliha sayesinde kalp tenevvür eder, itikad kuvvet bulur, imanın safa ve ziyası daha ziyade tecellisaz olur. Netekim:

« وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا »

âyeti celilesi gibi îmanın izdiyadına delâlet eden nusus-ı şer'iye; îmanın revnak ve nuraniyetce tezayüd edeceğine delildir. Bilâkis âmali seyyie yüzünden kalp kararır, itikad gevşer, iman, letafet ve nuraniyetini kaybetmiye başlar, bu halin devamı ise neuzübillâh sui hatimeye müncer olabilir.

Binaenaleyh bir nimeti uzma olan imanı güzelce muhafaza için evamir-i ilâhiyeye riayet, menahiden ihtiraz etmek her mümin için elzemdir. Hattâ ulema ve muhaddisini kiramdan birçoklarına göre âmali saliha imanı kâmilden cüz'dür. Binaberin feraizi dîniyeden birini terk veya maasiden birini irtikâp eden kimse diarei îmandan çıkmaz ise de îmanın kemalini fevt ederek onu tehlikeye düşürmüş olur. Netekim maddiyatta da böyledir. Meselâ: İnsanın parmakları, ağacın yaprakları, dalları onların kemalinden birer cüz'dür. Maahaza bu cüz'lerin zevali onların derhal mahvolmasını icabetmez, belki revnak ve kemalini izale ederek onları ölmek ve korumak tehlikesine bırakmış olur.

Filvâki insan menahiden içtinap dînî emirlere imtisal etmeli ki kendisinden îmanı kâmil tecelli etsin.

وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ !

âyeti celilesinde îman ile beraber âmali salihada bulunan insanların husrandan müstesna olduğu beyan buyurulmuştur.

Bir kere düşünmelidir! Bir insan ki hissi ubudiyete maliktir, bir insan ki ahıret âlemine, uhrevî mes'uliyete kanidir, bir insan ki Allahü Taâlâ Hazretlerinin adaleti mutlakasına mutekittir, artık nasıl olur da dînî vazifelerini terke, menhiyatı irtikâba cesaret eder.

Hele rızayı bâriyi isticlâb etmek insan için en büyük bir gaye olmak lâzım gelmez mi? Halbuki ubudiyet vazifelerini terk edenler bu ulvî gayeden ne kadar tebaüd ediyorlar!.

Bizim mükellef olduğumuz bir takım bedenî ve malî ibadetlerin menfaatleri şüphe yok ki yine bize aittir. Dînî vazifelerini ifa edenler dünyada metha, ahırette sevaba nâil olurlar. Bu âli vazifeleri terk edenler ise dünyada zemme, ahırette azaba liyakat kesbederler. Maamafih mümini kâmil olanlar vezaifi diniyelerini ne methü senâya nâil, ne de sevap ve mükâfata mazhar olmak için yapmazlar, belki mücerret rızayı bâriyi isticlâp için ifa ederler, mücerret Cenabı Allahın istihkakı zatisi için zatı ahadiyetine ubudiyette bulunurlar. İşte ibadet ve taatin en mükemmeli, en âli derecesi de budur.

اِلٰهِى اَنْتَ مَقْصُودِى وَرِضَاكَ مَطْلُوبِى

***

27 — İman, icmalî ve tafsilî namiyle iki kısımdır.

İmanı icmalî: Tarafı nebevîden tebliğ buyurulan şeylerin hey'eti mecmuasına inanmak, yâni «her ne tebliğ buyuruldu ise cümlesi haktır» diye tasdik etmektir.

İmanı tafsilî: Tarafı âli-i nebevîden tebliğ buyurulan şeylerin herbirini alettayin bilip tasdik ve itiraf eylemektir.

İZAH

Her âkil üzerine evvelâ imanı icmalî, bâdehu ahkâmı dîniyeye ıttılaı nispetinde imanı tafsilî farz olur. Maahaza yalnız imanı icmaliyi haiz olan kimse dahi mümin olup dairei küfürden halâs bulur. Meselâ bir gayrimüslim: «Hatemül'enbiya Hazretlerinin tebliğ buyurduğu şeylerin cümlesi haktır» diye lâalettayin tasdik edince hemen imanı icmalî ile mümin olur. Sonra namaz, oruç, hac vesaire hakkındaki ahkâmı dîniyeye muttali olup bunlardan her birini alettâyin tasdik edince de imanı tafsilî ile mümin olmuş olur. Velhâsıl îmanı icmalî, îmanı tafsilînin mukaddimesidir. İnsan îmanı icmalî tarikiyle dairei İslâma girer, îmanı tafsilî vasıtasiyle ihrazı kemalât eder.

***

28 — Zaruriyatı dîniye: Tarafı nebevîden tebliğ buyuruldugu kat'î surette malûm olan hükümlere, haberlere denir.

Her mümin için bunları tamamen tasdik etmek lâzımdır. Bunlardan birinde tereddüt ve iştibah etmek şerefi îmandan mahrumiyeti icab eder. Bunların kat'î surette malûmiyeti ise ya asrı nebevîde bulunarak bizzat lisanı nebevîden işitmek veya Hazreti Peygamberden tevatüren naklolunmak suretiyle olur.

İZAH

Zaruriyatı dîniyeden olan şeyleri tasdik etmek, her mümin için lâzımdır. Meselâ Kur'anı Mübin: Kelâmullahtır, Peygamber Efendimize nâsil olmuş ve ondan bize tevatüren naklolunmuştur. Binaberin bunu bilâtereddüt tasdik etmek icab eder. Kezalik Kur'anı azîmin katiyyen ve sarahaten ifade ettiği bütün hükümleri, haberleri ve ezcümle Peygamber Efendimizin risaletini; haşrı cismanînin vuku bulacağını; namaz, oruç, zekât ve haccın farziyetini; sirkat, zina, şürbi hamrın haramiyetini bilâ iştibah tasdik etmek lâzım gelir. Bunlardan her hangi birini tasdik etmiyen şahıs, derhal îman şerefinden mahrum kalır.

***

29 — İmanın sıhhat ve makbuliyeti için üç şart vardır.

Birincisi: İman, hali bese mukarin olmamalı. İkincisi: Musaddık olan kimse zaruriyatı dîniyeden bir şeyi inkâr veya emaratı tekzibden bir şeyi ihtiyar etmemelidir. Üçüncüsü: Ahkâmı dîniyenin cümlesini kabul ve tahsin edip hiçbirinin ifasında taannüd ve istikbar eylememelidir.

İZAH

İmanın sıhhat ve makbuliyeti - metinde beyan olunduğu üzere - üç şartın vücuduna mütevakkıftır. Birinci şarta nazaran bir kâfir; sekera-

tı mevt halinde, azabı ilâhî gözlerinin önünde tecelli ettiği bir anda îman etse bu îmanı makbul olmaz.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا

âyeti kerîmesi bunu natıktır.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ... nazmı şerifi mantukunca gaybe îman edenler naili hidayet olurlar. Muayeneyi azap halinde ise gaybe îman kalmaz.

İkinci şarta nazarn bir kimse Allahü Taâlâyı ve bütün enbiyayı tasdik ettiği halde yalnız risaleti Muhammedîyeyi, yahut farziyeti katiyyen malûm olan bir hükmi şer'iyi inkâr etse veyahut bil'ihtiyar puta tapmak, zünnar bağlamak gibi kendisinden bir tekzip emaresi zahir olsa derhal kâfir olmuş olur. Çünkü îman tecezziyi kabul etmediği cihetle zaruriyatı dîniyeden birini inkâr cümlesini inkâr demektir.

Üçüncü şarta nazaran bir kimse namaz, oruç gibi bir emri şer'iyi gayri müstahsen görse veya Cenabı Allahın emrine muhalefet kasdiyle bir hükmi şer'iyi terk veya nehyine karşı inad ederek bir haramı irtikâb etse artık mümin namı mübecceline müstahak olamaz.

***

30 — Şeraitini câmi olan îmanın sahibini uhrevî azaptan halâs, ebedî saadete isal etmesi için âhiri ömre kadar berdevam olması şarttır. Çünkü itibar hatimeyedir. İmanını hayatının sonuna kadar muhafaza edemiyen kimseye sabık îmanı asla faide vermez.

İZAH

Bir kimse senelerce sahih bir îmana malik olduğu halde âhir ömründe - iyazen billâh - bir sebeple îmandan çıksa ebediyen azabı ilâhîye müstahak olur. Vaktiyle haiz olduğu îman, ifa ettiği ibadat ve taat kendisine faidebahş olmaz. Bil'akis bütün günleri küfür ve ma'siyet ile geçmiş olan bir şahıs; âhır-i hayatında şerefi îmana nâil olup da o hal üzre vefat eylese ebediyen saadete mazhar olur. Evvelce irtikâb ettiği küfür ve ma'siyet kendisine zarar vermez.

ÎMANIN MUHAFAZASI KESBİNDEN MÜŞKİLDİR :

İmanı izale edecek birçok sebepler bulunduğu cihetle îmanın muhafazası kesb ve tahsilinden daha müşkildir. Ezcümle Kur'anı Azîme,

kütübi şer'iyeye, erkânı dîniyeden bir şeye ihanet etmek, katiyyen haram olan bir şeyi tahlil ve helâl olan bir şeyi tahrim eylemek, ahkâmı dîniyeden bir şeyle istihzada bulunmak, âtiyen irtidad edeceğine şimdiden niyet eylemek, bir müminin dîn ve îmanına sebb etmek îmanı izale eden sebeplerdendir. Çünkü bunlar îmana münafi olduğundan onunla içtima edemezler. Binaenaleyh her mümin daima îmanını hüsni muhafazaya ikdam etmeli, kendisini bu ebedî saadetten mahrum bırakacak olan ef'al ve akvalden son derece içtinab eylemelidir. Şayet kendisinden îmana münafi bir hal sudur ederse derhal tecdidi îman ile tâip ve müstağfir olmak ve her zaman havf ve reca üzre bulunarak Allah Taâlâ Hazretlerinin savni semedanisine iltica eylemelidir.

***

31 — İmanın sıhhat ve makbuliyetinde nazar ve istidlâl şart değildir. Taklid tarikiyle olan îman dahi sahih ve indallah makbuldür. Şu kadar var ki bikadarit'taka nazar ve istidlâlde bulunmak farz olduğundan bunu terk eden bir mümin, âsim olur.

İZAH

Nazar: Bir şeyin delilini tetkik ve teftiş etmektir. İstidlâl: Kuvvei zihniyenin eserden müessire ve müessirden esere intikal etmesidir. Taklid ise başkasının kavlini bilâ delil kabul etmektir. Anlaşılması nazar ve istidlâle muhtaç olan şeylere (nazariyat, istidlâliyat) ıtlak olunur.

Her mümin için lâzımdır ki tasdiki kalbîsini bürhana mukarin kılsın, mesaili itikadiyesini delilleriyle beraber öğrensin; maamafih, bir kimse dînî hükümleri böyle nazar ve istidlâl ile değil de mücerret taklid tarikiyle - Meselâ pederinden, mualliminden, sözüne itimadettiği sair kimselerden işitmek suretiyle - bilip cezmen tasdik etse gene îmanı sahih ve bununla müsab olur. Nazar ve istidlâlden hâli olan arabîler huzur-ı nebevîye gelerek yalnız iki şahadet kelimesini telâffuz etmeleriyle mümin olmuş olurlardı. Şu kadar var ki nazar ve istidlâl farzdır. Herkes takatı mıkdarınca îm'anı nazarda bulunmakla mükelleftir; binaenaleyh nazar ve istidlâli terk edenler asım olurlar. Netekim meşhur Kasîde-i Nûniyyede: (1)

وللمقلد إيمان فيثاب به ٭ وان يكن عاصيا بترك معان

(1) **Mukallidin de îmanı vardır, bununla sevaba nâil olur, her ne kadar îm'ani nazarı, istidlâli terk ettiğinden dolayı günahkâr olursa da.**

Denilmiştir. Nazar ve istidlâlin farziyeti, dînî İslâmın ulviyetini, ilim ve hikmet üzerine müesses olup müntesiplerini körükörüne kabule sevk etmediğini ispat eder.

***

32 — Ahkâmı akliye üçtür: Vücup, imtina, cevaz. Akıl her şey hakkında mutlaka bu üç şeyden biriyle hükmeder.

1 — Vücûbi aklî: Bir hükmün subutu zarurî, hilâfı gayrı mümkün olmaktır. Böyle olan hükme «vacibi aklî» denir.
İki dördün nısfı olmak; bu âlemin bir haliki bulunmak gibi.

2 — İmtinaı aklî: Bir hükmün intifası zarurî, subutu gayrı mümkün olmaktır. Böyle olan hükme «mümteni'i aklî ve müstahil» denir. Dört adedi on adedinin nısfı olmak, hallâkı âlemin şeriki bulunmak gibi.

3 — Cevazı aklî: Bir hükmün hem subutu hem de intifası mümkün olmaktır. Böyle olan hükme «caizi aklî» denir. Havanın bulutlanıp yağmur yağması, demirin altuna inkılâbı gibi.

ÎZAH

Bir kısım kelâm meselelerini güzelce anlamak için evvel emirde işbu üç ahkâmı akliyeyi bilmek lâzımdır. Bu ahkâmdan her biri için getirilen iki misalden birincisi bedihî, ikincisi - delil ve bürhana muhtaç olduğu için - nazarîdir. Meselâ: İki dördün nısfı olduğu bedihidir, herkes bunu delile muhtaç olmaksızın bedaheten bilir. Lâkin âlemin bir hâlıkı olduğu delil ile sabit olduğundan nazarîdir, herkes bunu bedaheten bilemez. Kezalik yağmur yağması mümkün ve bu yolda âdeti ilâhiye câri olduğundan bedihîdir, bunun cevazı istib'ad edilemez. Fakat demirin altuna inkılâbı veya cemadatın söz söylemesi haddizatında mümkün olmakla beraber vukuu hakkında âdeti ilâhîye câri olmadığından nazarîdir. Binaenaleyh bunlara «harikulâde ve caizâtı gayrı âdiye» denir.

Harikul'âde denilen şeylerin bir kısmı hiç vuku bulmamış, bir kısmı da pek nadir olarak vücut bulmuş olduğundan bunlar badii nazarda istiğrap ve istib'adı mucib olur. Fakat bunların imtinaı aklen ispat edilemez. Enbiyayı i'zam hazeratının izhar buyurmuş oldukları mucizeler umumen bu caizâtı gayrı âdiye kabilindendir. Kâinatta tecelli eden bir takım bedîî âsarı ilâhiye vardır ki bunların vücudu harikulâde denilen

şeylerden daha ziyade haizi garabettir. Meselâ: Bir katre sudan bu kadar mükemmel havas ve kuva ile mücehhez olan insanların yaradılışı: Bir cins topraktan şu kadar lâtif, rengârenk çiçeklerin, meyvaların zuhuru; bâzı cisimlerden elektrik denilen gayrı mer'î bir kuvvetin, bir harikai lâtifenin husulü ne kadar hayret efzadır!.. Ancak bunların vukuu bermutad tekerrür ettiğinden istiğrabı mucib olamamaktadır. Binaenaleyh insan bir şeyin vücudunu ilk nazarda garip görmekle hemen inkâra kıyam etmemelidir.

———o———

«BİRİNCİ BAB»

İlâhiyat Hakkındadır

Mündericat: Allahü Taâlâya îman - Marifetullahın vücubu ve tarikı marifet - Ehli fıtret - Ehli fıtretin akşamı' künh-i bâriyi idrâk mümkün olmadığı - sıfatı ilâhiye - vacibülvücut hazretlerini ispat hususundaki meslekler - hudûs, imkân, ibda', gaye meslekleri - Mabadattabiî ve ahlâkî meslek - Maddiyüunun hilkatı âlem hakkındaki faraziyelerinin iptali - Hilkat hakkında efkârı İslâmiye - Sıfatı ilâhiyeyi ispat - Taaddüd-i ilâh faraziyesindeki mahzurlar, tevarüd ve temanü' bürhanları - Şanı bâride mümaseleti îham eden sıfatlar - Sıfatı ilâhiyenin taallûkatı - Şanı bâride caiz olan umur - Rüyetullahın cevazı.

★

33 — Allahü Taâlâ Hazretlerine îman farzdır. Bu îman, Cenabı Hakkın varlığını ve şanı ilâhisinde vâcib, mümteni', caiz olan sair sıfatları bilip tasdik etmekle tahakkuk eder.

ÎZAH

Allahü Taâlâ ve tekaddes hazretleri bir mevcud-ı hakikîdir. Zatı ilâhîsine lâyık olan bilcümle sıfatı kemaliye ile ittisafı vacip, herhangi bir sıfatı noksan ile ittisafı mümteni', dairei imkânda bulunan her şeyi halk edip etmemesi caizdir. Binaenaleyh zatı ulûhiyetini bu veçhile bilip tasdik etmemiz lâzımdır.

***

34 — Her âkil için marifetullah bir farizadır. Velev ki sinni bulûğa vâsıl olmuş olmasın. Bütün zerratı kâinat, mevcudiyeti ilâhiyeye şahadet edip dururken âkil olan bir insanın bundan gafil bulunması caiz olamaz. Tarikı marifet ise nazarı sahihtir. Mükevvenatı nazarı dikkatle temaşa eden her âkil şüphe yok ki bir hâlikı azîmin mevcudiyetine intikal eder. Bu hikmete mebnidir ki, Kur'anı Mübinin birçok âyetleri beşeriyeti imâli fikre, elvahı masnuatı nazarı ibretle temaşaya celb ve davet etmektedir.

İZAH

Her âkil için mevcudiyeti ilâhiyeye bikaderittaka marifet farzdır. Ancak bu marifet hangi tarik ile hâsıl olabilir? Bu hususta ihtilâf olunmuştur. Şöyle ki: Tarikı marifet; hükemaya göre ilhamdır. İnsan mazharı ilham olmadıkça marifetullaha nâil olamaz. Sufiye indinde tasfiyei kalbdir. İnsan riyazet ve mücahede sayesinde tasfiyei kalbe malik olmalıdır ki, marifetullah nimetine nâil olabilsin. Mütekellimlerin ehli sünneti indinde ise nazarı sahihtir. İşte asıl ve umumî marifet tarikı da budur. Çünkü nazarı sahih bulunmadıkça, kâinatın bedialarını nazarı teemmüle alınmadıkça her insan terakkıyatı ruhiyeye mazhar olamaz ki ilhamata, tasfiyei kalbiyeye nâil olabilsin, fakat insan Cenabı Hakkın zatı akdesine delâlet eden bu kadar masnuatın ahvalini, ahenk ve intizamını nazarı tefekküre alırsa elbette bunların kudret ve azamet sahibi bir müessire muhtaç olduklarına intikal ederek marifetullaha nâil, halikı kâinatın vücud-ı izzetine kani olur.

İşte bunun içindir ki:

(قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ)

gibi bir çok nusus-ı Kur'aniye, umumen tarikı nazarı âmirdir.

***

35 — Zamanı fıtrette yaşayan ve kendilerine sıytı nübüvvet vâsıl olmayan kimseler dahi Allahü Taâlâ Hazretlerine îman ile mükelleftirler. Çünkü kuvvei akliyeleri, fıtreti selîmeleri kendilerini tevhide, marifetullaha sâiktir. Lâkin bunlar sair şer'î ahkâm ile mükellef olmazlar. Zira bu gibi hükümler, enbiyayı i'zam tarafından tebliğ olunmadıkça akıl ile idrâk olunamaz.

İZAH

Fitret: İnkıta mânasınadır. Biset-i enbiyanın inkıtaiyle vahyi ilâhinin münkatı olduğu zamana denir. Hazreti İsa ile hatemülenbiya hazretlerinin arasındaki zamana ıtlakı maruftur. Böyle bir zamanda yaşayan insanlara ehli fitret tesmiye olunur.

Bıset-i nebeviyeden sonra dünyaya geldikleri halde mücerret şahiki cebelde veya arzın meçhul bir kıtasında yaşadıkları için kendilerine sıytı İslâm vâsıl olmayan eşhas dahi ehli fitret hükmündedir.

Binaenaleyh bunlar bu cihetle mâzur olduklarından namaz, oruç gibi şer'î ahkâm ile mükellef olmazlar. Ancak Allahü Taâlâya îmanın bunlara farz olup olmaması hususunda ihtilâf vardır. Eşarîyeye göre mücerret akıl ve nazar marifetüllahta kâfi değildir. Herhalde Allahü Taâlâya îmanın vücubu şer'î şerîf ile sâbit olur. Ehli fitret, ademi îmanından nâşi azabı nâre müstahak olmaz.

Netekim: (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا) (1) nassı Kur'anîsi de bunu nâtıktır. Fakat matüridiye eimmesi derler ki: Allahü Taâlâya îman etmek fitret muhtezasıdır. Herkes aklen tevhidi bârinin hüsnünü idrâk edebilir. İnsanlar marifetullah ile meftur oldukları cihetle ruhen ulûhiyete meyyal bulunurlar. Her insanın selîm fıtreti mevcudiyeti ilâhiyeye şahadet eder. Bir insan nerede ve hangi zamanda bulunursa bulunsun daima nazarı intibahına çarpan binlerce hilkat bedialarını görür dururken bunların azim mübdiinin vücuduna aklen istidlâl edememesi tecviz olunamaz.

Hazreti İbrahim Aleyhisselâmın yüksek semavî ecram ile Halikı Lâyezal Hazretlerinin vücuduna istidlâl etmesi ve Rüsül-i Kiramın kavimlerine (اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ) (2) diye hitab etmeleri aklın marifetullah hususunda kâfi olduğuna delildir.

(وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ) âyeti celilesiyle nefyolunan azaptan maksat ise dünya azabıdır, ahıret azabı değildir. Yahut bu âyeti kerîmenin nâtık olduğu ademi tâzip, idraki mümkün olmayan ahkâmı şer'iyenin ademi

---

(1) Biz bir kavme resul göndermedikçe azap etmeyiz.

(2) Göklerin ve yerin hâliki olan Allahü Taâlânın vücudunda mı şek ve şüphe vardır?.

icrası haline aittir. Yoksa aklen tahsili mümkün olan marifetullahın terkine şamil değildir. Binaenaleyh marifetullah hususunda hiçbir âkil mâzur olamaz.

EHLİ FİTRETİN AKSAMI :

Bâzı ulemâya göre ehli fitret üç kısımdır. Birincisi: Zamanı fitrette yaşadıkları halde akıl ve nazarlariyle vahdaniyeti ilâhiyeyi tasdik edenlerdir. Bunlar ehli cennettir. (Kusibni Saide, Adiyyibni Zeyd) gibi. İkincisi: Cenabı Allaha şerik ittihaz edenlerdir, bunlar da ehli nârdır. (Amrubni Luhay) gibi. Üçüncüsü: Gaflet üzre olup fikri ulûhiyetten zahil bulunanlardır. İşte ihtilâf bu kısım hakkındadır.

***

36 — Hak Taâlâ Hazretlerinin künhünü, hakikatı zatiyesini aklımızla, havassimizle idrâk edemeyiz. Bu cihet halâikın dâirei takatinden hariçtir. Çünkü hakikatı ilâhiye mümkinatın hakaikine mübain, onlara mücanis ve müşabih olmaktan mütealidir. Artık kendi zatını bile bihakkın anlamaktan izharı acz eden, mahsusat ve maddiyât sahasında bile birçok hatalara maruz kalan insan nasıl olur da hakikatı ilâhiyeyi idrâk edebilir? Binaenaleyh biz bu idrâk ile mükellef değiliz. Biz ancak Allahü Taâlânın varlığını, kudsî sıfatlarını bilir, zatı akdesini tevhid ve tenzih ederiz.

İZAH

Hakikatı ilâhiyeyi idrâk etmek aklen câiz midir? Mes'elesinde ulemâ ve hükemâ ihtilâf etmişlerdir. İmamülharemeyn ile Gazalî ve felâsife ile Sûfiyenin kısmı âzamı bunun imtinaına kani olmuşlardır. Mütekelliminin cumhuru ise cevazına kaildirler. Bunlara göre bir inayeti ilâhiye olmak üzere ilham ve mükâşefe tarikiyle bâzı zevatı mümtaze için bu idrakin husulü muhal değildir. Ancak bunun dünyada vukuuna kail değildirler. Böyle azim bir nimetin dünyada bir ferde nasib olduğunu kabul etmemektedirler. Dârı ahırette rüyetullahtan sonra böyle bir marifetin husule geleceği hususunda ise tereddüd etmişlerdir. Çünkü istikbale aid olan bu ciheti şimdiden keşfe delil yoktur.

Elhâsıl biz dünyada aklımızla, havassımızla hakikatı ilâhiyeyi idrâk edemeyiz, bizim nazar ve istidlâlimiz bu lâhutî idrake kâfi değildir. Bu hikmete mebnidir ki Kur'anı mübinde:

﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾ (1) buyurulmuştur. Peygamber-i Zîşan Efendimiz de:

تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللّٰهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوهُ

buyurmuştur(2).

İnsanlar kendi mahiyetlerini, kendi ruhlarını bile bihakkın anlayamadıkları halde hakikatı ilâhiyeyi nasıl olur da idrâk ve ihata edebilirler? Zatı bâri hiç bir şeye benzemez, o halde onu bir şeye kıyas ve teşbih ile tâyin ve tahmin etmek de kabil olamaz

﴿كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللّٰهُ تَعَالَى غَيْرُ ذٰلِكَ﴾ (3).

Binaenaleyh akıl sahipleri Cenabı Hakkın varlığını, sıfatı ilâhiyesini bilir, idrâk ederler. Yoksa künhü zatını idrâk edemezler. Bir zatın mücerret hakikatı bilinemediği için vücudunu inkâr etmek kabil olamıyacağı gibi mücerret bâzı âsar ve evsafını bilmekten de hakikatine muttali olmak lâzım gelmez. Netekim bedii' bir tarzda inşa edilmiş bir bina gördüğümüz zaman bunun muktedir bir mimarın eseri mehareti olduğunu derhal anlarız; lâkin bu anlayışımızla o mimarın zatını, mahiyetini teşhis etmiş olmayız. Kezalik elektrik denilen bir kuvvetin ziya, hareket, savt gibi âsar ve havassını daima müşahede edip duruyoruz, bununla beraber hâlâ bu kuvvetin mahiyetine vâkıf değiliz.

***

37 — Allahü Taâlâ Hazretleri vücut, kıdem, beka, muhalefetünlil' havadis kıyam bizzat, vahdaniyet, hayat, ilim, irade, kudret, semı', basar, kelâm, tekvîn sıfatı celîlesiyle muttasıftır.

İZAH

Cenabı Allahın bilcümle sıfatı kemaliyye ile ittisafına gerek aklî deliller ve gerek şer'î nusus şahittir. Ancak bu sıfatlardan her biri metinde beyan olunan on dört sıfatı celileden birine râci olur.

---

(1) Zatı Hakkı ilmen ihata edemezler.

(2) Siz Allahü Taâlânın nimetlerini, asârı kudretini düşününüz, zatını tefekküre dalmayınız, çünkü ona kadir olamazsınız!.

(3)Her ne kalbine, hatırına gelirse Allahü Taâlâ onun gayrıdır.

Bâzı kelâm kitaplarında bunlardan vücut sıfatına (sıfatı nefsiye), kıdem, beka, muhalefetünlil' havadis, kıyam bizzat, vahdaniyet sıfatlarına (sıfatı selbiye, maneviye, tenzihiye) denilmiş, mütebaki sekiz sıfata da (sıfatı sübutiye, zatiye, vücudiye) ıtlak olunmuştur.

***

38 — Vücut: Cenabı Allahın varlığı demektir. Şanı ilâhîde bu sıfat, vâcib; zıddı olan adem, mümtenidir.

Cenabı Allah, vâcibülvücuttur, yâni lizatihi mevcuttur. Vücudu başkasından değildir. Cenabı Allahın varlığını, vâcibülvücut olduğunu ispat hususunda birçok meslekler vardır. Mesleki hudus, mesleki imkân, mesleki ibda, mesleki gaye (hikmet) de bu cümledendir.

Bu dört meslek şu suretle takrir olunabilir:

1 — Bu âlem hâdistir. Her hâdisin ise bir muhdisi vardır. Binaenaleyh bu âlemin dahi bir muhdisi vardır. O muhdis ise hudustan münezzeh olan Allahü Taâlâ Hazretleridir.

2 — Bu âlem mümkindir. Her mümkin ise kendisini icad edecek bir mucide muhtaçtır. O mucit ise lizatihi mevcut olan Allahü Taâlâ Hazretleridir.

3 — Bu âlem bir bedialar mecmuasıdır. Mecmuai bedayi olan her şey ise bir kadir ve mürid mübdiin eseridir. Binaenaleyh bu âlem dahi bir kadir ve mürid mübdiin eseridir. O mübdi ise Allahü Taâlâ Hazretleridir.

4 — Bu âlem bir hikem ve gayât manzumesidir. Hikem ve gayât manzumesi olan her şey ise bir hakîm ve alîm müessirin eseridir. Binaberin bu âlem dahi bir hakîm ve alîm müessirin eseridir. O müessir ise Allahü Taâlâ Hazretleridir.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretlerinin vücud-i akdesi urefayı ümmet nazarında o kadar bedihîdir ki, onu ispat için delillere, bürhanlara asla lüzum görülmez. Bütün zerratı kâinat, vücud-i ilâhiye şahittir. Bütün enzarı âliye, nur-i vahdetten müstenirdir. Binaenaleyh bu hususda irad edilecek bürhanlar mücerret gaflete dûçar olan insanları uyandırmak gayesine müteveccih bulunmaktadır. İşte bu bürhanlardan bir kısmını irad ediyoruz:

1 — MESLEKÎ HUDÛS :

Evvelâ şunu bilelim ki, hudûs iki kısımdır. Biri (hudûs-i zamanî) dir ki, bir şeyin sonradan vücuda gelmesi, tâbiri aherle mesbukun bil'adem olması demektir. Böyle sonradan vücuda gelen şeye de (hâdisi zamanî) denir. Diğeri: (Hudûs-i zâtî) dir ki: Bir şeyin kendi vücudunda başkasına muhtaç olması demektir. Velev ki sonradan var olmuş olmasın. Böyle âhere muhtaç bulunan şeye de (hâdisi zâtî) ıtlak olunur. Hâdis, mutlak olarak zikredilince ekserî hâdisi zamaniye masruf olur. Hudûs-i zâtiye hükema kaildir. Şimdi bu mesleği takrir edelim. Şöyle ki:

Bu âlem suretiyle, bütün eczasiyle hâdistir. Her hâdisin ise bizzarure bir muhdisi vardır. Binaenaleyh bu âlemin dahi bir muhdisi vardır. Bu muhdis ise hâdis olamayacağından bizzarure vâcibül' vücuttur. Çünkü hâdis olsa teselsül lâzım gelir; teselsül ise(1) bâtıldır. Âlemin hudûsuna gelince bu bilbürhan sabittir. Çünkü âlem; âyan ve a'razdan mürekkeptir. Yâni: Cisimler gibi bizzat kaim ve mütehayyiz olan şeyler ile elvan gibi bizzat kaim olmayıp kıyam ve tehayyüzde başkasına tâbi olan şeylerden müteşekkildir, âyan ve a'raz ise hâdis olduğundan bizzarure âlem de hâdistir. Bir kere bilumum a'raz hâdistir. Şu kadar ki bunlardan bir kısmının hudûsu bilmüşahede sâbit olduğu halde diğer bir kısmının hudûsu bilbürhan sâbittir. Meselâ: Sükûndan sonra hareketin, hararetten sonra bürudetin, ziyadan sonra zulmetin hudûsu bilmüşahede sabittir, biz bunları daima görüp duruyoruz. Lâkin hareketten mukaddem olan sukûnun hudûsu (tareyan-i adem) delili ile yâni: İşbu hareketin uruziyle sâbit oluyor. Çünkü bu sukûn eğer kadîm olsa idi zail olup da yerine hareket kaim olmazdı. Zira kadîmin zevali mümteni'dir.

Âyana gelince, bu da bîşüphe hâdistir. Çünkü âyan: Madde ile ecsamdan ibarettir. Madde: Sukûn ve hareketten hâli olmadığı cihetle bizzarure hâdistir. Zira bir şey mehall-i havadis olsun da kendisi hâdis olmasın bu olamaz; sonra onunla kaim olan hâdisin de kadîm olması icabeder; halbuki bir şey hâdis olunca kadîm olamaz. Ecsam ise maddelerin imtizacından müteşekkil olduğu cihetle o da bîiştibah hâdistir.

Âlemde her şey mütemadiyen bizzat harekettedir, hiç bir şey hali sükûnda bulunamaz ki, hareket ve sükûnun mevad ve ecsama uruziyle

---

(1) Teselsül: Her birinin vücudu fevkindekinin vücuduna tevakkuf eden gayri mütenahi umurun ezele doğru imtidadı demektir. Bu teselsülün bütlanı aklî berahin ile ve bilhassa mufassal kitaplarda tasvir olunan «bürhan-i tatbik ve tezayüf» ile sâbittir. Felsefei hâzıra dahi bunun muhaliyetini muteriftir.

hudûs-i âleme istidlâl caiz olsun, diye vuku bulacak bir itiraz büyük bir kıymeti haiz değildir.

Bir kere maddelerin minelezel müteharrik olduğu kabul edilemez. Çünkü maddenin harekâtı hazırası harekâtı sabıkasından hâsıldır, harekâtı sabıka da daha evvelki harekâttan mütehassıldır, bu harekâtın maziye doğru namütenahi bir surette devam etmesi ise kabil değildir, çünkü teselsül muhaldir. Binaenaleyh silsilei harekâtın bir bidayeti vardır ve bu harekâtı maddeye tahsis eden bir müessiri ezelî mevcuttur.

Saniyen: Her şeyin bizzat harekette bulunduğunu iddia etmek maddelerdeki atalet hassasiyle kabili telif olamaz. Çünkü fennen sâbittir ki, eşyayı teşkil eden mevadda atalet hassası vardır, yâni: Maddenin hareket ve sükûna nisbeti müsavidir. Madde bir muharrik bulunmadıkça müteharrik, bir müsekkin bulunmadıkça sakin olamaz. O halde mademki madde müteharriktir, elbette onu tahrik eden bir müessiri haricî vardır. Artık maddelerden müteşekkil olan herşeyin hareketi de bir müessiri haricîye muhtaç olmaz mı? Bu halde maddenin hareketi bilfarz ezelî ise onun müessiri de ezelîdir ve bu hareket o müessire muhtaç olduğundan hudüs-i zâtî ile hâdistir. Halbuki hareketin ezelî olması bâtıl ve «mihanikî fizik» fennine münafidir. 40 ıncı fıkranın izahına müracaat!

Maahaza maddenin, kuvvet ve hareketin ezeliyetine kail olanlar dahi âlemin heyeti mecmuasının bir sani'i hakîmden müstağni olduğunu iddia edemezler. Çünkü eczayı ferdiyenin yekdiğeriyle imtizacından ecsamın husulü ve bu suretle gayet muntazam, bediyüluslup, hikmetperver bir âlemin sahai vücuda gelmesi bizzarure hâdis olduğundan elbette alîm ve hakîm olan bir muhdisin, bir sani'i zîkudretin vücuduna muhtaçtır. Bu evsafı âliyeyi haiz olan bir muhdis bir sani' ise «Allah» namı akdesi ile zikr olunan vacibülvücud hazretlerinden başka kim olabilir?

2 — MESLEKİ İMKÂN :

Mümkin: Vücûd ve ademi caiz olan, lizatıhi mevcut olmayıp vücudunda başkasına muhtaç bulunan şey demektir. Mütekellimlere göre her mümkin hâdistir. Hükemâ indinde ise mümkin iki kısma ayrılır. Bir kısmı hâdistir, vekâyii yevmiye gibi; diğer kısmı kadimdir, anasır gibi. Hükemâya göre anasır, kadim olmakla beraber lizatihi mevcud olmayıp bir illeti ulâye muhtaç olduğundan mümkindir.

Şimdi bu mesleği tasvir edelim, şöyle ki:

Bu âlem mümkindir. Her mümkin ise kendisini icad edecek bir müessire muhtaçtır. Öyle ise bu âlem dahi bir müessire muhtaçtır. Bu

müessir ise silsilei mümkinata dahil olamıyacağından bizzarure vacibülvücuttur.

Evet bu âlem mümkindir, zira âlem mevcut olmakla beraber vücudu zarurî değildir. Bunun ademi bilâ tenakuz tasavvur olunabilir. Mademki bir takım eczadan müteşekkildir, daima tagayyürata maruzdur, bu âlemin bütün aksamı birbirine muzaf, birbirine mütevakkıftır. Artık bunun lizatihi mevcut ve kadîm olması kabil olamaz. Çünkü lizatihi mevcut olan bir şey kendi zatından başka bir şeye mütevakkıf olmaz. Bu halde âlemin vücudunu ademine tercih eden bir mucit, bir müessir vardır. Bu mucit ise bizzarure vacibülvücuttur.

Evet... Bu müessiri azîmin vacibülvücut olması zarurîdir, çünkü mümkinatın mucidi, müessiri bir kere mümteniül'vücut olamaz. Bu kabil değildir, zira bir şey mevcut olmadıkça başkasını icad edemez. Kezalik mümkinül'vücut da olamaz. Çünkü böyle farz olunsa üç ihtimalden hâli olamaz. Şöyle ki:

Bu müessir, ya mecmu-i âlemdir, yani hey'eti mecmuai âlemde müessir olan gene kendisidir veya eczai âlemden bir cüz'dür, yahut silsilei mümkinatın ilâ indennihaye birbirinin illet ve malûlü olmasıdır. Birinci ve ikinci ihtimal bâtıldır. Zira bir şey kendisinin müessiri, illeti vücudu olamaz. Üçüncü ihtimal de bâtıldır, çünkü silsilei mümkinat; ciheti ezele doğru ilâ gayrinnihaye devam edemez. «(5) inci baba müracaat!». Teselsül, bilbürhan bâtıldır. Binaenaleyh bu silsilei mümkinatın ezelî, ebedî ve bizzat mevcut - yâni vacibülvücud - olan bir mebdei evvele, bir müessiri zîkudrete müntehî olması zarurîdir ki, o da zâtı bâriden başka olamaz.

3 — MESLEKİ İBDA' :

İbda: Bir şeyi nümunesi, nazîri olmaksızın güzel bir tarzda vücuda getirmek demektir. Bu meslek dahi şöyle takrir edilebilir:

Bu âlem bir mehasin ve bedâyi mecmuasıdır. Mehasin ve bedâyi mecmuası olan her şey ise bir azîm mübdiin, bir irade ve kudret sahibi olan hâlikın eseridir. Binaenaleyh bu âlem dahi bir mübdi-i azîmin, bir irade ve kudret sahibi olan hâlikın eseridir.

Filvâki bu âlem fevkalâde bedi', mehasinperverdir. Bir kere enzarı hayretimize çarpan şu haricî menazırı düşünelim, bunlar mahiyeten müttehid olan eczayı ferdiyyenin imtizaç ve terekkübünden vücuda geldiği halde her birinde ne kadar muhtelif, mütenevvi âsârı bedia, havassı nafia mütecelli olmaktadır.

Gök kubbesini tenvir eden milyonlarca muzî' ve müstazî ecsamdan

her birinin kendine has bir hüviyeti, bir vaz'iyeti, bir miktar deveranı, bir hasiyeti semaviyes vardır.

Yeryüzüne ziynet veren binlerce lâtif çiçeklerin hâiz olduğu muhtelif rayıhalar, renkler, hassalar ne kadar hayretefzâdır!. Artık bu kadar mehasin ve bedâyiden müteşekkil olan mecmuai âlemi ibda' eden zatın kudret ve iradeye malik, azamet ve rububiyeti hâiz olduğunda nasıl şüphe edilebilir?.

4 — MESLEKİ GAYE :

Gaye : Lûgatte bir şeyin nihayeti demektir. Istılahta bir fiil üzerine terettüb eden hikmet ve faideden ibarettir. Bu meslek de şöyle tasvir olunabilir:

Bu âlem bir hikem ve gayât manzumesidir. Hikem ve gayât manzumesi olan her şey ise bir müessir-i hekimin eseridir. Öyle ise bu âlem dahi bir hekimi müessirin, bir alîmi mucidin eseridir.

Filhakika bütün zerratı âlem, fevkalgâye bir intizamı haiz, birer hikmet ve maslahata müstenid, birer gayei hilkati muhtevîdir.

Küre-i arzı nurlara gark eden ecramı ulviyeyi, hayatımızın devamını temin eden havayı nesimîyi, bütün âlemi uzviyete hayatbahş olan suları, medârı maişetimiz olan nebatât ve eşcarı ve bahusus nev'i beşerin mücehhez olduğu maddî ve mânevî kuvvetleri düşünelim; bunlardan hiç birini göremeyiz ki, beyhude yere vücuda gelmiş, bir maksada, bir hikmete gayri mukarin bulunmuş olsun.

Artık bu kadar hikem ve mesalihi câmi, bu kadar fevaid ve gayâtı havi olan manzumei âlemin vücudu nasıl olur da tesadüfe, irade ve şuurdan mahrum bir kuvvetin mevhum tesirâtına hamlolunabilir?

Artık şüphe yok ki bu âlemin vücudu bir fâili hekîmin, bir halikı alîmin eseri ulviyet karînidir. Bu zat-i hakîm ve alîm ise Allahü Taâlâ Hazretleridir.

(1) گر حکیمی نیست این ترتیب چیست
ور حکیمی هست چون فعلش تهیست

İbda' ve gaye meslekleri tarik-ı Kur'andır. Furkanı hakîmde bu iki mesleği ihtiva eden birçok âyâtı celile vardır.

(1) Eğer bir hâlikı hakîm yoksa kâinatta meşhut olan bu tertip ve intizam nedir?. Ve eğer bir hâlikı hakîm varsa onun fi'li hikmetten, gayeden nasıl hâlidir?

يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذى خلقكم والذين من قبلكم لعلكم تتقون الذى جعل لكم الارض
فراشا والسماء بناء وانزل من السماء ماء فاخرج به من الثمرات رزقا لكم فلا تجعلوا
لله اندادا وانتم تعلمون

nazmi celili bu iki mesleği câmidir (1).

39 — Cenabı Hakkın vücud-ı akdesini ispat hususunda mühim iki meslek daha vardır ki, onlar da mesleki mabadattabiî ile mesleki ahlâkîdir.

Bu iki meslek, mütenevvi edilleyi havidir. Şu iki delîl de bu cümledendir.

1 — Biz her şeyden ekmel bir zat tasavvur etmekteyiz. Zâtı ekmel her kemal ile muttasıftır. Vücut dahi bir kemaldir. Öyle ise tasavvur ettiğimiz zâtı ekmel, vücut ile de muttasıftır.

2 — Umum beşeriyet, mevcudiyeti ilâhiyeye fıtreten mutekittir. Umuma şâmil olan bir fıtrî itikat ise kizb olamaz. Binaenaleyh Allahü Taâlâ mevcuttur.

İZAH

Felsefei ilâhiyede vücud-ı ilâhîyi ispat için mabadattabii meslek, ahlâkî meslek vesaire namiyle muhtelif meslekler vardır.

Mabadattabiî meslek: Münhasıran maanî-i akliyeden müstahreç olan delilleri havidir.

Ahlâkî meslek de: Kanun-ı ahlâktan, tabiatı beşeriyeden müstanbet olan delilleri câmidir.

1 — MESLEKİ MABADATTABİÎ :

Mabadattabiî delillerden birini tasvir edelim. Şöyle ki: Biz her şeyden ekmel bir zat tasavvur etmekteyiz. Zâtı ekmel her kemal ile muttasıftır. Vücut dahi bir kemaldir. O halde tasavvur ettiğimiz zatı ekmel ,vücut ile de muttasıftır. Çünkü vücut ile muttasıf olmasa her şeyden ekmel olamaz.

(1) Ey nâs! Sizi ve sizden evvel gelip geçenleri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki, müttakılerden olabilesiniz. Öyle Rabbiniz ki sizin için arzı firaş, semayı bina kıldı, buluttan su indirip onunla size rızk olmak üzere mütenevvi semereleri meydana çıkardı. Artık Allaha şerîk ittihaz etmeyiniz, halbuki siz ilim ve fikre maliksiniz, biraz düşünmekle Allahın varlığını, birliğini anlayabilirsiniz.

Filhakika aklımız bu zâtı ekmelin varlığına hükmetmektedir. Bunu başka türlü tasavvur edemez. Maahaza bizim tasavvur ettiğimiz bu zâtı ekmel kendi muhayyelemizin icadettiği bir mevcud-ı zihnîden ibaret değildir. Zira biz her veçhile gayri mükemmel bulunuyoruz. Gayrı mükemmelden ise ekmel sudur edemez. O halde bize bu tasavvuru hakikaten hariçte mevcudolan bir zatı ekmel, ilham etmektedir ki, o da tasavvur ettiğimiz zatın kendisidir.

Şimdi bu beyanatın daha güzel anlaşılması için meşhur filozoflardan (Sent Anselm) ile (Dekart) ın bu babdaki sözlerini mealen nakledelim. Sent Anselm(1) diyor ki: Mülhidlerin en akılsızlarının, en gafillerinin bile zihninde behemehal bütün mevcudattan büyük ve daha mükemmel bir zat tasavvuru (mânası) vardır. Bu zat yalnız zihnen mevcut değil, zihnin haricinde de mevcuttur. Eğer öyle olmasaydı ondan daha büyük, daha mükemmel bir şey tasavvur olunabilirdi. Binaenaleyh fevkinde başka bir şey tasavvuru kabil olmayan bu zat hakikaten ve bilfiil mevcut olan Allahü azîmüşşandır».

Dekart(2) dahi diyor ki: «Mademki ben düşünüyorum, demek ki ben varım, zira düşünmek için var olmak zarurîdir. Fakat benim bu varlığım mahrumu kemaldir. Çünkü hiçbir şey hakkında şüpheden kurtulamıyorum. Maahaza bende son derece mükemmel, namütenahi bir mevcut fikri vardır. Bu fikir ise bana bizzat benden gelemez, çünkü ben gayri mükemmelim, hiçbir vakit gayri kâmilden kâmil bir şey sudur edemez. Bu fikir bana âlemi haricîden de gelemez, zira o daha gayrı mükemmeldir. O halde tezahür ediyor ki bu ulvî fikir bana bizzat o mükemmel mevcut tarafından ilka - yâni cânibi ilâhîden ilham - olunmaktadır.

Allahü Taâlânın mevcudiyeti hendesede ispat edilen dâvalardan daha vâzıh bir hakikattır. Semadaki yıldızların, yeryüzündeki insanların varlığı vücud-ı ilâhî kadar haizi yakîn bir hakikat değildir. Zira uyanık iken gördüğümüz bu şeylerle rüyada iken gördüklerimiz şeylerin beyninde ne fark vardır? Allahü Taâlânın varlığına ve onun asla iğfal etmeyen bir vücud-ı kâmil olduğuna inanılmalıdır ki, uyanık iken gördüğümüz şeylerin rüyada müşahede ettiğimiz şeylerden daha sahih olduğuna emin olabilelim...»

(1) Meşhur ilâhiyundandır. Peyük eyaletinde kâin aüst kasabasında tevellüd etmiş, bir müddet ruhban mesleğinde bulunmuştur. «1033 - 1109».

(2) Fransız hikmetşinasanından ve riyaziyunundan olup mabadattabiiyata ait felsefesiyle meşhurdur. «1596 - 1650».

2 — MESLEKÎ AHLÂKÎ :

Şimdi bir kere de ahlâkî delillerden birini tasvir edelim. Şöyle ki: Bilûmum beşeriyet vücud-ı ilâhiye fıtreten mutekittir. Âmmeye şâmil olan bir itikad-ı fıtrî ise kizb olamaz. Öyle ise Allahü Taâlâ mevcuttur.

Filvâki iptidaî devirlerden beri her asırda yaşıyan insanlar hâliki kâinat hazretlerinin vücuduna itikad edegelmişlerdir ki, bu hale lisanı felsefede (şahadeti umumiye), (ittifakı âmme) tâbir olunur. Putlara, ateşlere, yıldızlara tapanlar dahi bunların fevkinde bir hâlikı azîmin var olduğuna kani bulunmuş, o hâlikı zîşana tekarrüp için taptıkları şeyleri birer vesile ittihaz etmişlerdir.

Velhâsıl fikri ulûhiyet; fıtreti beşerîye icabatından olduğu cihetle her fert bu fikri ulvîye mazhardır. Bu fikrin bütün insanlarda mevcudiyeti ise Cenabı Allahın mevcudiyetine en güzel bir delîldir. Bütün beşeriyet kütlesinin bu baptaki kanaati fıtriyesini kizbe, hatâya isnad etmek nasıl muvafık olabilir? Vâkıa bütün beşeriyetin bu yoldaki itikadına, kanaati vicdaniyesine rağmen «maddiyyun - gulâtı tabiiye» denilen bir şirzimei kalîle vardır ki, bunlar fıtreti asliyelerine muhalefet ederler; bunlar mücerret kâinatın hali hazırından ve münhasıran madde ile maddiyattan bahseden hikmeti tabiiye ile iştigal ettikleri halde bu ilmin mesailinden hariç olan umurdan dahi bahse tasaddi ederek mâneviyatı, mabadattabiiyâtı inkâra ve bu suretle hâlikı âlem hazretlerini nefye mücasir bulunurlar.

Evet... Ulûm-ı tabiiye yalnız madde ile maddiyattan bahseder, bunların maadasını nazarı tetkika almaz. Netekim tabiiyundan bâzıları ve bilhassa (Letre) diyor ki: «Bizim felsefei hissiyemizin menabii ancak kâinatı mahsûsedir. Biz bu felsefe ile kâinatın aslını, mebde' ve maadini idrâk edemeyiz. Artık bu felsefeye istinaden kâinatın saniini ne ispat ne de inkâr edebiliriz. Bizim bu hikmetimiz mâneviyatı, maverayı tabiiyatı marifete vesile olacak mertebeden noksandır, bu gibi umuru mevzu-ı bahs etmek vazife ve selâhiyet haricine çıkmaktır».(1)

Tabiiyyunun büyük bir kısmı maverayı tabiiyâtı inkâr etmez, belki kendi hikmetlerini hâlikı âlem hazretlerini ispata vesile ittihaz ederler. Netekim meşahiri hükemadan (Herşel) der ki: «Ulûm-ı tabiiye ve

(1) Letre; Fransız ispatiyununu temsil eden Ogüst Kont'un talebesindendir (1801 - 1864). İspatiye mesleğine göre marifeti beşeriye izafîdir. İnsanlar tecrübeye müstenid olan hakaikı idrâk edebilirler. Tecrübe ile tahkîkı kabil olmayan mabadattabiiyeyi, illeti ulâyı keşfedemezler. Binaenaleyh ispatiye mesleği âlemi tabiata nazaran bir «ikaniye» mabadattabiiyeye nazaran bir «hüsbaniye» mesleki felsefîsi demektir. Buna «izafiyei âfakiye» namı da verilir.

riyaziyenin her şubesi terakkiyata mazhar oldukça kudret ve azametine nihayet bulunmayan hâlikı âlem hazretlerinin vücudu hakkında bürhanlar izdiyad etmektedir.» (2).

Hikmeti tabiiye erbabından meşhur (Kotentil) dahi diyor ki: «Bizim hikmetimizin fevaidi, aklımızın îzam ettiği şu bir takım umuru hasiseye munhasır değildir. Belki mevcudatı tabiiyede mütecelli olan kemalâtı ihsas ile efkârımızı tenvir ve bu vasıta ile akıllarımızı hâliki kâinat hazretlerinin marifetiyle i'lâ etmek gibi âli umura da şâmildir.»

Hayfa ki, ilhaddan zevk alan gulâtı tabiiye bu cihetleri düşünmek meziyetinden mahrumdurlar.

***

40 — Maddiyunun hilkatı âlem hakkındaki faraziyeleri ve bu faraziyeye istinaden zatı ulûhiyeti inkâra kıyam etmeleri pek vahîdir. Bu faraziyeye göre âlemi tabiat, şu binlerce bedayii fitret bir tesadüf neticesi olarak tekevvün etmiştir. Şöyle ki:

Henüz mahiyeti tamamiyle anlaşılamıyan esîrden ibaret olan eczayı ferdiyenin - hâli harekette bulunan ezelî ve gayri mütenahi zerratın - yekdiğeriyle tesadüfî ve gayri şuurî olarak birleşmesi üzerine şu gördüğümüz semavî ve arzî ecram şu kadar intizamı bediî haiz olarak vücuda gelmiştir. Binaenaleyh âlemin vücudu şu eczayı ferdîyenin bizzat içtima ve imtizacından hâsıl olduğundan artık başka bir mucide müstenid değildir. Zehî tasavvur-ı bâtıl!..

Maddiyunun serd eyledikleri bu faraziye, his ve tecrübeye müstenid olmayan bir şeyi kabul etmeyecekleri hakkındaki kendi iddialarına münafi, tenakuzu mucib, fennî kaidelere muhalif, delile gayri mukarin, ilmen mecruh olduğundan hiçbir kıymeti haiz, tetkikata mütehammil değildir.

ÎZAH

Kâinat manzumesinin bir tesadüf eseri olduğunu iddia eden maddiyuna göre bütün âlemlerin teşekkülüne bâis olan madde ile kuvvettir. Bunlar mebdei evvel, illeti ûlâdır. Bunların fevkinde bir mebde ve illet yoktur. Madde ile kuvvet, ezelî ve ebedîdir, bunlar birbirinden infikâk etmezler.

(2) Herşel Alman heyetşinaslarından olup Zuhal'in peyklerini ve «Uranus» seyyaresini keşfetmiştir (1738 - 1822).

Madde: Esîrden yâni; fezayı şagil, son derece lâtif, kasd ve şuurdan mahrum, elâstıkî bir basit seyyaleden ibarettir(1).

Esîrin henüz ne olduğu tamamiyle malûm değilse de eczayı ferdiyeden (zerrattan) ibaret olduğu farz olunmaktadır. İşte kuvvet de bu nâmütenahi eczayı ferdiyenin bizzat haiz olduğu daimî harekâttan ibarettir.

Maddiyun şu kâinatın hîni hilkatinde hazır bulunmuşcasına bir vaziyet alarak diyorlar ki: Kadîm olan eczai ferdiyeden her biri cazibe ve dafia kuvvetlerini câmidir. Bunlar şu gayrı mütenahî fezada birbirine temas etmeksizin kendi mihverlerinde hareketi devriye ile muntazaman hareket etmekte iken her nasılsa içlerinden biri muvazenesini, hareketindeki intizamı gâibederek diğer bir cüz'ü ferd ile birleşti; bunlar birleşince civarlarındaik sair cüz'ü fertleri dahi kendilerine cezbettiler; nihayet bütün eczayı ferdîye, muntazam harekâtı gâibederek birçok kümelere ayrıldılar; her küme diğerinden tebaüd ederek bir hayyizde temerküzle harekete başladı. Bu kümelerden sabite denilen yıldızlar teşekkül etti; bunlardan kopan parçalar da birer âlem vücuda getirdi. Ezcümle üzerinde yaşadığımız kürrei arz da güneşten ayrılarak onun etrafında deverana başladı. Vaktiyle bir kütlei nâriye halinde idi. Fakat kendini muhit olan fezanın burutetinden müteessir olarak diğer kütleler gibi tasallüp ve takaşşür ede ede tabakatı tekevvün etti; eczayı ferdîyesinin hareket ve imtizacı ve bir kanunu tekâmüle tabiiyeti neticesinde de alelderecat madenler, nebatat, hayvanat meydana geldi.

İşte maddiyun böyle delile, müşahedeye müstenid olmayan alelâde bir faraziyeye tâbi oluyorlar da bütün âlemlerin vücudunu mücerret madde ile kuvvete, zerratı esîriyenin tesadüfen vuku bulan içtima ve imtizacına isnad ederek başka bir müessirin vücuduna kail olmuyorlar!..

(1) Elyevm hikmeti tabiiye ıstılahınca: madde: âzayi hissiyemiz üzerinde bir takım muayyen ihtisasat husule getiren veya getirebilen herşeye denir.

Zerre veya süz'ü lâyetecezza: Bir cismin maddeten kabili inkısam olmıyan cüz'üdür.

Cüz'ü ferd-: Bir takım zerrelerin birleşmesinden vücuda gelen küçük küçük kümelerdir. Bunlar birer küçük cisim demektir.

Esîr: Cüz-i ferdlerin aralarındaki mesâmatı doldurdukları kabul edilen gayet rakîk, lâtif, elâstıkıyeti hâiz bir siyyaledir.

Kuvvet: Sükûnette bulunan cisimleri harekete, müteharrik olan cisimleri sükûnete getirmeğe muktedir olan esbaba denir ki tesîr ettiği cisimlerin haricinde aranması tabiîdir.

Kuvvetin neden ibaret olduğu meçhul ve kendisi gayr-i mahsustur. Vücuduna ecsâm üzerindeki asariyle istidlâl olunur. Kuvve-i cazibe, kuvve-i hayvayiye ve sâire gibi muhtelif eşkâli vardır.

MADDİYYUNUN HİLKATİ ÂLEM HAKKINDAKİ FARAZİYELERİNİN İPTALİ :

Maddiyyunun bu fâsit faraziyeleri ilim ve fen erbabı tarafından birçok kuvvetli deliller ile iptal edilmiştir. İşte bir kısmını hulâsaten ityan ediyoruz:

1 — Maddiyyun, his ve tecrübeye müstenid, bürhana mukarin olmyaan dâvaların iltifata şayan olmadığına kanidirler. O halde hiçbir vasıta ile görülmesi kabil olmayan esîrin vücuduna, hareket ve ihtizazına ve bu veçhile manzumei âlemin tekevvününe nasıl kani oluyorlar? Bunların bu kanaatleriyle iddiaları arasında tenakuz yok mudur?

2 — Eczayı ferdiye ile kuvvet; mümkünattandır. Bunlar birbirine muhtaç, tebeddül ve tagayyüre maruzdurlar. Asırlar tevali ettikçe eczayı ferdiye kümelerine birçok suretler ârız olmuştur. Binaenaleyh bunlar lizatihi mevcud olamayacağından elbette lizatihi mevcud olan bir müessire muhtaçtırlar. Artık bunların mebdei evvel, illeti ûlâ olduğu nasıl iddia olunabilir?

3 — Maddiyyun âlemde hiçbir şeyin bilâ sebeb vücuda gelemiyeceğini muteriftirler. O halde her cüz'i aynı derecede cazibe ve dafia kuvvetini haiz bulunduğu iddia olunan kümelerden bâzı parçaların ayrılmasının ve elyevm bulundukları hıyyizlere kadar gelip de orada deverana başlamalarının sebep ve saiki nedir? Bunları izah etmek lâzım gelmez mi?

4 — Malûm olduğu üzere tercih bilâ müreccih bâtıldır. Meselâ bir terazinin birbirine tamamen müsavi bir vaziyette bulunan iki gözünden biri - üzerine bir cismin düşmesi, havanın müsademesi, bir kuvvetin uruzu gibi bir müreccih bulunmaksızın - şu müsavatı gâibedip de diğer gözden aşağıya veya yukarıya meyledemez, bu aklen mümtenidir. O halde minelezel muntazaman harekette bulunan eczayı ferdiyeden lâalettâyin bir cüz'ün harekâtını gâibederek kâinatın tekevvününe sebebiyet vermesini tercih eden şey nedir? Şu lâyetenahî zerrat içinde neden ilk evvel bu zerre muvazenesini gâibederek âlemlerin teşekkülüne bâis olmuş da diğerleri olmamış? Hiç aynı derecede kuvvei câzibeye tâbi olan zerrelerden bir haricî müessir olmaksızın muvazenetsizliğin zuhuru kabil olabilir mi?

5 — Malûmdur ki zerratın tesadüfî - mihanikî bir surette imtizacından ecsam hâsıl olamaz. Çünkü fennen sâbittir ki, lâalettâyin zerratı mümkinenin imtizacatı bir cismin husulü için kifayet etmez; belki ecsam, muayyen bir nispette vuku bulan imtizacat ile teşekkül eder. Başka türlü olamaz.

Demek oluyor ki zerratın imtizaciyle ecsamın vücuda gelebilmesi hatâdan salim, lâyetegayyer bir takım kanunlara muhtaç bulunuyor, yoksa gelişigüzel adede tesadüf edecek olan mihanikî kanunlar ile ecsam teşekkül edemez. Binaenaleyh zerratın mücerret tesadüfî bir surette birleşmesiyle manzumei kâinatın vücuda gelmiş olduğunu iddia, fenne muhaliftir.

6 — Bittecribe sâbittir ki bütün eşya, kavanini sâbiteye muvafık bir surette vücuda geliyor, mücerret tesadüf eseri olarak hiçbir şey tekevvün etmiyor; nebatat ve hayvanat daima aynı tohumlar, aynı cürsûmeler vasıtasiyle vücut buluyor. Artık nasıl denilebilir ki, şu kadar mütenevvi âlemler, mücerret zerratın ittifakî bir surette vuku bulan birleşmesiyle meydana gelmiştir?

Vaktiyle maddiyunun bir kısmı nebatat ve hayvanatın bile nev'en kıdemine zahip idiler, lâkin muahharen ilmi tabakatül arz bu zehabın butlanını ispat etti de sonradan gelen maddiyun, nebatat ve hayvanat silsilesinin hudusuna kail oldular.

Fransız tabiiyununun muhakkiklarından olan (Milin Edvars 1800-1885) der ki: «Acaip ve bedayiiyle saniinin kemali hikmetine, halikinin azamet ve kudretine delâlet eden bu meşhudatı kevniyeyi bâzı kimselerin tesadüfe haml veya havassı maddenin âsarından addetmeleri hakkındaki sözlerinden âkil ve basîr olan her insan taaccüp ve istihya eder.»

7 — Malûmdur ki ilim ve fen, âlemi tabiattaki kanunların sabit olması şartiyle tahakkuk eder. Halbuki maddiyun, zerratın tesadüfî olan imtizacatından avalimin tekevvün etmiş olduğunu iddia etmekle kavanini tabiatın gayrı sâbit, kısmete muhavvel, kur'a kabilinden mâdut olduğuna kail bulunmuş oluyorlar. Artık tabiattaki kanunların hüsnü cereyanını, ahengi intizamının devamını temin edecek bir şey kalmıyor. Bu halde maddiyun ya «ilim yoktur» diyecek, bu takdirde tam bir husbaniye olarak kendi delillerini kendileri mahvetmiş olacaklar. Yahut «Kavanini tabiat sâbittir» diyerek, bu surette de kendi mesleklerinin muktezasına muhalefet etmiş bulunacaklardır.

8 — Madde ile hareketin ezelî olması fennen mecruhtur. Fizik gösteriyor ki «Maddelerde atalet hassası vardır. Maddeler bir muharrik bulunmadıkça bizzat müteharrik olamaz». Mihanikî fizik de ispat ediyor ki «Hâli harekette bulunan ecsam manzumesi, mütevazin olmıya saidir. Binaenaleyh müteharrik olan her cisim bir gün bizzarure hali sükûnete gelecektir.»

Halbuki manzumei ecsam henüz hali sükûnete gelmiş değildir. De-

mek ki cisimlerin tevazün ve sükûnu için icabeden zaman hâlâ geçmemiştir. Eğer hareket ezelî olsaydı bu zamanın çoktan geçmiş olması lâzım gelirdi, çünkü ezeldenberi geçen zaman bu tevazün ve sükûneti temin için maaziyade kâfidir. O halde tahakkuk ediyor ki hareket ezelî değildir. Bu takdirde hareketten hâli olmadıkları iddia olunan maddeler de ezelî değildir.

*
* *

«Cisimler tevazün ve sükûnete gelmiş, sonra yine harekete başlamıştır.» denilemez. Zira maddedeki atalet hassası buna münafidir. Binaberin hareketin bir bidayeti vardır. Bidayeti olunca da bizzarure bir illete, bir muharrike, bir mucide muhtaçtır (1).

9 — Eczayı ferdiyeden her birinin kuvvei cazibe ve dafiayı câmi olduğu ve bu iki kuvvetin tevazüniyle mezkûr eczanın harekete geldiği iddia olunamaz. Bu iddiayı ispat için elde bir delil yoktur. Bugün erbabı fen nazarında cazibei cüz'i ferdiyenin mevcudiyetine delâlet edecek bir emare bile görülmemiştir. Eczayı ferdiyede böyle birbirine zıt iki kuvvetin vücudunu farza sâik olan şey, mezkûr ecza arasındaki mesamatın mevcudiyetidir. Halbuki mesamat, zerratın harekâtına müstenittir.

10 — Maddiyuna göre kuvvet, maddenin bir hassasıdır, maddeye tâbidir. Ebedî olan madde ile kuvvet birbirinden infikâk edemez. Halbuki en son fennî nazariyeye göre kuvvet, asıldır. Madde; kuvvete tabidir, kuvvetin sâbit, mütevazin bir şeklidir. Netekim hararet, ziya, elektrik de kuvvetin sâbit, mütevazin olmayan eşkâlinden ibarettir. Maddeye isnadedilen hassalar, umumen kuvvete aittir. Maddeler tedricen inhilâl ederek yine kuvvete inkılâb eder. Bu suretle maddelerin vücudu nihayet bulur.

Lâypniç darülfünunu muallimlerinden doktor (Osvald) diyor ki: «Madde fikri, kudret mefhumu meçhul olduğu zaman ibda edilmiştir. Maddeyi izah için dermeyan edilen evsaf ve havas umumen kudretin eşkâl ve havassıdır. Bu havas ve evsaf, hakikî sahipleri olan kudrete iade olunduğu vakit ortada madde namı verilecek bir şey kalmaz.»

Bu takdirde maddiyunun madde hakkındaki faraziyeleri alt üst olmuş olmuyor mu?

11 — Eczayı ferdiyenin kast ve şuurdan mahrum olduğu malûmdur. O halde bunların öyle bir takımkümelere, manzumelere inkısam

(1) **Bu delile felsefede «hareket bürhanı» deniliyor.**

ve yekdiğeriyle tesadüm etmemek için birbirinden tebaud ederek bu kadar muntazam, şaşaadar âlemleri vücuda getirmeleri nasıl mümkün olabilmiş?... Acaba haddizâtında samiadan, bâsıradan, akıl ve hikmetten bînasip olan bir şey, şu kadar bedî' âlemleri ve bahusus bu kadar mükemmel havas ve kuva ile mücehhez bulunan nev'i beşeri nasıl ibda edebilmiş?.. Hiç eczayı ferdiyenin gayrı kasdî bir surette vuku bulan imtizaç ve içtimaiyle ve sahai tabiatta vücudu mefruz bulunan tekâmül kanunî ile bu kadar mütenevvi âlemler, bir gayei kemale vâsıl olabilir mi?

Meşahiri hukemâdan (Tomareyd) (1) der ki: «Var olmaya başlayan şeyler her halde bir illetin eseridir. Eserde tezahür eden alâim-i kast ve zekâ ise müessirinde akıl ve iradenin mevcudiyetini ispat eder.»

O halde âsârı arasında insan gibi akıl ve zekâ ashabı bulunan bir müessirin ilim ve irade gibi evsafı kemaliyeden mahrum bulunması nasıl tecviz olunabilir?

Vâkıa maddiyunun müteehhirlerinden bir takımı şuurdan mahrum olan zerratın bu kadar bedianüma kâinatı vücuda getiremiyeceğini anladıkları için olmalıdır ki, eczayı ferdiyeden her birinin zîşuur olduğunu iddiaya kıyam etmişlerdir. Halbuki maddiyunun delile müstenid olmayan bu iddiaları da sair faraziyeleri gibi evham âlûddur.

Filvâki biz Müsülmanlar bütün zerratını hayata, şuura malik olduğuna kani olabiliriz. Cenâbı Hak her zerreye bir nevi hayat, şuur vermeye kadirdir. Hattâ

« وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ ... »

âyeti celilesi de bu kanaatimizi teyid eder. Fakat mahsus ve mücerrep olmayan bir şeye iltifat etmeyen maddiyun için böyle bir iddiada bulunmak bir tenakuz teşkil etmez mi?

Maamafih haydi zerreler hayata, şuura malik olsunlar, bundan ne çıkar? Bilâkis bu hal bunların bir hâlıkı zîşana muhtaç olduklarını göstermez mi? Hiçbir zerrenin kendi kendine hayat bulamayacağı, tâbiri aharle bînefsihi tenasülün kabil olmadığı bugün ilmi hayatça malûmdur. O halde bu zerrelere hayatı, şuuru kim vermiş?.. Maddiyun buna kanaat bahş olacak surette cevap vermelidirler.

Acaba kabili inkısam olmayan her zerrei cüz'i ferdiye diğer zerrâtın makasıdını hangi vasıta ile anlamış da aralarında vuku bulan isti-

(1) **İhsasiyeye karşı aksülâmel husule getiren İskoçya mektebi felsefisine mensuptur. Glaskov darülfünununda felsefei ahlâkiye tedris etmiştir (1710-1796).**

şare neticesinde bu mükevvenatı bu kadar ahseni nizam üzere vücuda getirmişler?

Acaba bir zihayatın vücudunu teşkil eden zerrât kendilerinin âtiyen muhtaç olacakları alât ve kuvayı nasıl keşfetmişler de bunlarla müçehhez olarak sahai zuhura gelmişler? Eğer bu zerreler bu kadar şuura malik iseler o halde vücudumuzu teşkil eden zerrâttan her biri ne için kendi halini bile bilmekten âciz bulunuyor?

12 — Farzedelim ki âlemlerin teşekkülâtı maddiyunun tahayyül ettiği veçhile husule gelmiş; acaba bundan esîr ile kuvvetin fevkinde bir müessiri alîmin mevcud olmadığı nasıl iddia olunabilir? Mâddiyun hangi aklî ve hissî delil ile böyle bir müessirin ademi mevcudiyetine muttali' olmuşlar da sanii hakîmin vücûd-i akdesini inkâra cüret ediyorlar?

Evet... Bunlar diyorlar ki: Kâinatta hiçbir şeyin kavanini tabiiyeye muhalif olarak vücuda geldiğini göremiyoruz ki kâinatta icrayı tesir eden diğer bir failin, bir kuvvei mutlakanın, yâni madde ile mukayyed olmayan bir kuvvei mücerredenin vücuduna kail olabilelim; müşahede ettiğimiz umumen maddî şeyelerdir. Binaenaleyh müşahede edemediğimiz şeylerin de maddiyattan olması icabeder.

İşte maddiyunun bu iddiaları da ne kadar vâhidir!...

Evvelâ: Bu iddiaları kendi faraziyelerine münafidir. Zira kâinatın tesadüfî bir surette teşekkül etmesi, tabiatın sabit kanunlarına tevafuk edemez.

Saniyen: Hiç ademi müşahede, ademi vücudu istilzam eder mi? Kâinatta nice hakikatler vardır ki beşeriyet bunları müşahede ve idrake muvaffak olamıyor. Bütün ulûm ve fünun bir takım hakaikin mevcudiyetini tasdik etmekle beraber bugün bunları keşif ve izahtan izharı aczediyor. Şimdiye kadar müşahede edilemediğinden dolayı vücudu inkâr edilmiş birçok hakikatler de vardır ki, bugün ilmî terakkiler sayesinde keşfedilerek herkesin tasdikine iktıran eyliyor.

Müşahede edemedikleri hakikatleri nefyedenler, küçük bir pencereden kâinata bakıp da gözlerine çarpan bir iki manzaradan maada mevcudatı hariciyeyi inkâr eyleyen gafil eşhasa benzerler ki, bu hal kendilerini fünun erbabından sayan kimseler için pek büyük bir nakîse teşkil eder.

Sâlisen: Maddiyunun mevcudatı madde ile maddiyata hasretmeleri bir nakıs istikraya müstenittir. İstikraı nâkıs ise ilim ifade etmez. Görülmeyen şeylerin de her halde maddiyattan olmasına hükmetmek gaibi şahide kıyastan ibaret, temsilât kabîlinden mâdud, vahimeye müstenid olduğundan şayanı tasvibolamaz.

Rabian: Kâinatta hiçbir şeyin tabiî kanunlara muhalif olarak vücuda gelmemesi, neden fevkelmükevvenat kudret ve hikmet sahibi bir müessirin ademi mevcudiyetini iktiza etsin?... Bilâkis kâinattaki intizam ve insicam bir haliki hakîmin vücuduna pek açık bir surette şahadet eder. İşte o müessiri kadir ve hakîmdir ki, kendi eseri kudreti olan bu kâinata o tabiî kanunları tevdi etmiş ve bunlara «süneni ilâhiye» tesmiye eylemiştir.

ولن تجد لسنة الله تبديلا

Şimdi sorarız: Şu fıtret ahengini, şu tabiat kanunlarını, bu koskoca mükevvenatı yaratan: Madenlere, nebatat ve hayvanata şu kadar hassaları, melekleri, akıl ve zekâ lem'alarını tevdi eden bir müessirin bilmez, görmez, câmit bir şey olması mı mâkuldur?.. Yoksa alîm ve hakîm, mürid ve kadir olan bir zâtı ecel ve âlâ olması mı mâkuldur?. Artık maddiyun, vicdana malik iseler biraz münsifâne düşünsünler!..

HİLKATİ ÂLEM HAKKINDA EFKÂRI İSLÂMİYE:

Biz Müslümanlar bu kâinatın esîrden, eczayı ferdiyeden veya bir amayı gazîden müteşekkil ve mütekevvin ve bunlarda bir takım kuvvetlerin mündemiç olduğunu ne inkâra, ne de tasdika lüzum görürüz. Bunlar haddizatında mümkünattandır. Hattâ Fahri Râzî:

[ثم استوى الى السماء وهى دخان]

âyeti celîlesinin tefsirinde «Süphanehu ve Taâlâ Hazretleri evvelâ kabili tecezzi olmayan eczayı ferdîyeyi yaratmıştı. Bunlar dağınık, muzlim bir halde idiler, bu itibarla bunlara (dühan) denilmiştir. Sonra bu müteferrik eczayı cemi' ve terkip ederek bunlarla semaları, güneşi, kameri ve sair yıldızları icad ve kendilerinde ziya hassasını ihdas buyurdu» diyor.

Evet... Biz Müslümanlar âlemlerin teşekkülâtı hakkında kat'î nususa münafi olmayan akval ve nazariyatı ne redde ne de kabule dinen mecbur değiliz. Yalnız şuna mutekidiz ki: Bütün bu mükevvenatın bir müessiri hakîkîsi, bir hâlikı azîmüşşanı vardır. Anın zâtı akdesi maddiyunun «mükevvini âlem» zannettikleri şeylerin kâffesinden müteâli; irade ve kudret, ilim ve hikmet sıfatı celîlesiyle muttasıf; tebeddül ve tegayyürden münezzehtir. Bütün âlemleri kudreti süphaniyesiyle bil'ihtiyar ibdâ ve bil'cümle zerratı bir takım kanunlara münkad eylemiştir.

Muayyen vakitleri muntazam bir surette gösteren bir saate bakıp da onu o suretle tanzim eden üstadı görmemek ne kadar yanlış ise âlemde bir takım hâdisatın vücuduna alelâde sebep olan tabiî kanunları müşahede edip de bu kanunlara o hassaları tevdi buyuran bir hâlikı hakîmin vücudunu tasdik etmemek de andan daha yanlıştır.

Eflâtun der ki: «Allahü Taâlâ hakikati mutlakadır, ezelî ve ebedidir, nizamı âlem bir mevcûd-ı ebedînin eseri olduğuna delâlet etmektedir. Bütün mükevvenatı var eden; maddeye, fezaya şekil veren bir Allahü azîmüşşanın vücudu âşikârdır.»

Bugün ulûm ve fünunun ve bilhassa ulûm-ı tabiîyenin terakkiyatı âlemi beşeriyyete fikri ulûhiyetin daha ziyade inkişafına hizmet ettiği halde bir takım tabiatperest eşhasın insanları vadii ilhade sevketmeleri kadar hüzün âver bir felâket tasavvur olunamaz.

Kendi nefislerinin hevesatına tâbi olan bu gafil ve muğfil gürûh; fennî hakikatlara infazı nazar edemedikleri, daha doğrusu etmek istemedikleri içindir ki, bu kadar müthiş bir dalâleti fikrîyeye dûçar olarak hem kendilerini ilhad vadisine atmış, hem de beşeriyetin saadetini ihlâle, yükselmiye meyyal olan efkârını imhaya çalışmakta bulunmuşlardır.

Bereket versin ki bir takım diyanet ve hikmet erbabının hakîmane müdafaaları sayesinde bu ilhad seyli huruşanının şiddetli cereyanı tâdile uğramış, bir milletin dinsiz olarak yaşayamıyacağı hakkında tekrar umumî bir kanaat husule gelmiş, birçok dinsizler bile gittkleri yolun çıkmaz olduğunu anlayarak itikadlarını tashih etmişlerdir.

*
* *

41 Kıdem; Cenabı Allahın ezelî olması, yâni varlığının evveli bulunmaması demektir. Kıdem sıfatı şanı ilâhîde vâcip, zıddı olan hudus mümtenidir. Çünkü hâlikı kâinat hazretleri hâdis olsa diğer bir hâlika, bu hâlik dahi başka bir hâlika muhtaç olmak ve bu suretle mebdei bulunmayan bir silsilei hâdise ispat edilmek iktiza eder ki, bunun butlanı zâhiridir.

İZAH

Hallâkı âlem hazretleri bizzat kadîmdır. Vücudu ilâhîsi zâtının muktezası olduğundan diğer bir mucide ihtiyaçtan münezzehtir (1).

(1) **Vücut; indel'eş'ari zâtın aynıdır, zat üzerine zâit bir sıfat değildir. Cumhur-ı mütekellîmîne göre zâtın muktezâsıdır. Binaenaleyh zât üzerine zâittir. Hukemâya göre vacibde zâtın aynıdır, mümkinde gayrı olup zât üzerine zâittir.**

Eğer hâlikı kâinat hazretleri kadîm olmayıp da hâdis olsa diğer hâlika muhtaç olur. Zira her hâdis bir muhdise muhtaçtır. Bu halde ikinci hâlika nakli kelâm ederiz. Eğer bu hâlik, kadîm ise işte hâlikı âlem bu olmuş olur. Yok «Bu dahi hâdistir» denirse bunun da başka bir hâlika muhtaç olması lâzım gelir, bu tertip üzere ilâ gayri nihayet hâlikler taaddüd edip her biri mafevkından müteessir, mâdununda müessir bulunmak iktiza eder. Bu hal ise şanı ulûhiyete münafidir. Maahaza bu takdirde teselsül lâzım gelir. Teselsül ise bâtıldır. Binaenaleyh hâlikı âlemin kıdem sıfatiyle ittisafı ve bütün masnûatı kevniyenin ol kadîm sania istinadı bir emri zarurîdir.

Bâzı mülhidler derler ki: «Bu âlem bilâ hâlik mevcud olmayıp Allahü Taâlâ tarafından yaratılmıştır, çünkü bir şey bilâ mucit vücuda gelemez» diyorsunuz. O halde vücud-ı ilâhîyi (hâşâ) ki myaratmış?... Veyâ Cenâbı Allahın bilâ mucid mevcut olması nasıl kabil olmuş?

İşte bu itiraz bir mugalâtadır. Zira âlemin bir hâlika ihtiyacı, bir şeyin bilâ mucit vücuda gelememesi bilbürhan sabit olan hudus ve imkânından dolayıdır. Cenabı Allahın ise kıdemi, kıyam bizzat sıfatiyle ittisafı bilbürhan sabit, hudus ve imkânı mümteni olduğundan ânın hakkında başka bir hâlika ihtiyaç tasavvur olunamaz.

*
* *

42 — Beka: Allahü Taâlânın ebedî olması, yâni varlığının âhırı olmaması demektir. Beka sıfatı, şanı ilâhîde vâcip, zıddı olan fena ve zeval mümtenidir. Çünkü kıdemi sâbit olan zatı bârinin adem ve zevali mümkün olamaz.

İZAH

Cenabı Allah bir mevcud-ı hakikîdir ki, zatı ulûhiyetine asla zeval ârız olmıyacak, her zaman: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ﴾ sırrı tecelli edip duracaktır. Çünkü kıdemi sâbit olduğundan ademi mümtenidir. Şayet ademi farz olunsa iki ihtimalden hâli olmaz. Şöyle ki: Ya bizatihi münadim olur, bu ise muhaldir. Zira Cenâbı Hakkın vücudu, zatı mukaddesinin muktezasıdır; muktezayı zat ise asla tehallüf etmez. Evvelce vücudunu iktiza ettiği halde muahharen ademini iktiza etsin, bu olamaz. Yahut bir emri hariç tesiriyle münadim olur, bu dahi muhaldir. Çünkü bu haric emir «kadimdir» denilse vacib Taâlânın ezelde mevcud olmaması icabederdi. Zira beyinlerindeki tezat, içtimalarına mânidir.

Halbuki Cenabı Allahın ezelde mevcud olduğu ve kendine zıt olacak diğer bir kadimin ademi mevcudiyeti bilbürhan sâbittir. «Hâdistir» denilse hâdisin kadimi ifna ve idam edebilmesi tasavvur olunamaz. Çünkü hâdis, kadime zıt olarak anı def'edemez. Belki kadim hâdisi ref'eder, yâni anı asla icad etmez; bir şeyin ref'i ise def'inden âsândır.

Maahaza zâtı bâriyi-hâsâ-ifna edecek bir kuvvet mevcut olsa, Cenabı Hakkın ol kuvvete mukavemetten âciz olması icabeder. Halbuki Hak Taâlâ Hazretlerinin kemali kudretle muttasıf, acz ve noksandan münezzeh olduğu katiyyen sâbittir.

[وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ]

*
**

43 — Muhalefetün lil' havadis; Cenabı Allahın mükevvenattan hiç bir şeye zatça ve evsaf ve havasça mümasil ve müşabih olmaması demektir. Bu sıfatı celîle şanı ilâhîde vâcip; zıddı olan mümaselet ve müşabehet mümtenidir. Çünkü böyle bir mümaselet ve müşabehet; hakikatı nev'iye itibariyle de mümaseleti iktiza eder. Bu hal ise mahlûkatın levazımı zâtiyesinden olan hâdisiyette ve fena ve zevale maruziyette hallâkı azîmin mahlûkata müşarik olmasını müstelzim olur. Halbuki Cenabı Hakkın kıdem ve beka sıfatları buna münafidir.

ÎZAH

Allahü azîmüşşan hazretleri vâcibülvücuttur, bilcümle sıfatı kemaliye ile muttasıftır, bütün mükevvenatın hâlikidir. Binaenaleyh mükevvenattan hiçbir şeye hiçbir veçhile benzemez. Mümkinata lâhık olan: araziyyet, cevheriyyet, cismiyyet, tevellüd, tevlid, terekküp, tecezzi, ittisal, infisal, mahdudiyet, müsavveriyet gibi cismanî ârızalardan; kıyam ve kuud, ekl ve şurp, hüzün ve ferah gibi beşerî fiillerden, nefsanî infiallerden hiçbiri hakkı bâride tasavvur olunamaz.

Vâcibülvücud Hazretlerine lâzım olan vücup, kıdem, beka ve gına hükümleri mümkinata lâzım olan imkân, hudus, fena ve ihtiyaç hükümlerine münafidir. Şayet zâtı bâri, cismiyyet ve araziyyet gibi evsafta mümkinattan bir şeye müşabih olsa imkân ve hudus gibi vasıflarda da ana müşabih olmak iktiza eder. Çünkü birbirine bâzı evsaf ve havasta müşabih ve müşarik olan iki şeyden her biri için caiz olan ahval di-

ğeri için de caiz olur. Ulûhiyetin şanı celîli ise bu gibi kemale münafî olan evsaf ile ittisaftan münezzehtir.

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾

*
**

44 — Kıyam bizzat; Cenabı Allahın varlığı kendisinden olup başkasından olmaması demektir. Bu sıfatı celîle şanı bâride vâcip, zıddı olan kıyam bilgayr mümtenidir. Çünkü kıyam bilgayr; icad edecek bir mucide, karar edecek bir mekâna, hulûl edecek bir cevhere ihtiyaç demektir. Vacibülvücut hazretleri ise bilcümle ihtiyacattan münezzehtir.

ÎZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri kıyam bizzat (kayyumiyet) sıfatiyle muttasıftır. Çünkü kadimdir, vacibül vücuttur, kendisini icad edecek bir mucide, karar edecek bir mekâna, hulûl edecek bir cevhere ihtiyaçtan münezzehtir.

1 — Cenabı Hak bir mucide ihtiyaçtan münezzehtir. Çünkü ezelî ve ebedîdir, hâliki âlemdir, kendisinin kıdemi, hâlikiyetle ittisafı bir mucide muhtaç olmadığına delildir. Maamafih zâtı bâri her veçhile ekmeldir. Bir mucide ihtiyaç ise ekmeliyete münafidir. Binaenaleyh zâtı bârinin bir mucide ihtiyacı tasavvur olunamaz.

2 — Cenabı Hak mekâna ihtiyaçtan münezzehtir. Çünkü ezelîdir, gayri mahduttur; cisim, cevher, araz olmaktan münezzehtir. Binaenaleyh bir mekânda temekkün etmesi, bir mahal ile kaim olması mümkün olamaz. Mekâna ihtiyaç, cismiyet ve cevheriyyet levazımındandır. Bir mahal ile kaim olmak arazlara mahsustur. Bilfarz Cenabı Hak bir mekânda temekkün etse ya mekânın kadim olması veya zâtı ilâhînin hâdis bulunması iktiza eder. Halbuki mekânın hudusu ve bilâkis zâtı bârinin kıdemi bil'bürhan sâbittir. Artık kadim olan hâliki âlem hazretleri kendisinin yarattığı bir mekânda temekküne nasıl muhtaç olur.

Vâkıa kuvvei vâhime her mevcudun behemahal bir mekânda bulunmasına hükmeder, bu hüküm ise mücerret maddî mevcudatın birer mekânda mütemekkin olduğunu müşahededen neş'et ediyor. Yoksa kuvvei âkıle her mevcudun mutlaka bir mekânda mütemekkin olması-

na hükmetmez. Maddî olmayan bir mevcudun mekâna muhtaç olmadığı aklen sâbittir.

Temekkün iham eden bâzı nusus-ı şer'iye ise müteşabihattan olduğundan bu husus da ihticaca medar olamaz.

Evet... Cenâbı Hak, cisim değildir. Zira cisimler cevahiri ferdeden müteşekkildir. Terekküp ve tecezzi hassalarını haizdir. Bu hassalar ise hudus alâmetleridir. Cevher dahi değildir. Çünkü cevher; mümkinatın aksamından mâduttur.

Maahaza ya kabili inkısamdır, ya değildir. Kabili inkısam ise cisimdir. Kabili inkısam değilse bir cüz'ü lâyetecezzadan ibarettir. Cüz'ü lâyetecezza ise ahkarül' eşyadır. Halbuki şanı ulûhiyet bu gibi şeylerden mütealidir.

Arez dahi değildir. Çünkü arezler - yâni levn, raiha, hareket ve suret gibi başkasiyle kaim olan şeyler - tebeddülât ve tegayürata maruz olduğundan hâdistir. Mucidi âlem hazretleri ise bu gibi ahvalden bizzarure münezzehtir.

3 — Cenâb-ı Hak bir şeye hulûlden münezzehtir. Çünkü sermedîdir, terekküp ve tecezzîden berî, her türlü ihtiyaçtan mütealidir. Binaenaleyh bir şeye hulûlü mümkün olamaz. Nitekim başka bir şey ile ittihadı, başka bir şeyde münderiç ve mündemiç olması da asla mümkün değildir. Bu mes'eleyi biraz tavzih edelim, şöyle ki:

1 — **Zâtı bârinin eşyaya hulûlü mümtenidir(1).** Zira Cenabı Hak bir şeye hulûl etse o şeye tâbi, o şey ile kaim, o şeye muhtaç olması lâzım gelir; bu hal ise anın kıdemine, hâlikiyetine münafidir.

Maahaza o şey kabili inkısam ise zâtı bârinin inkısamı, terekkübü, eczaya ihtiyacı lâzım gelir. Kabili inkısam değilse Hak Taâlânın böyle nâçiz bir şeye hulûlünden nâşi - hâşâ - ahkarül' eşya olması iktiza eder. Zâtı ulûhiyetin bu gibi şaiblerden münezzeh olduğu ise varestei beyandır.

İşte zâtı bârinin bir şeye hulûlü mümkün olmadığı gibi sıfatı celîlesinin hulûlü de mutasavver değildir. Çünkü hulûl ve intikal ancak ecsam kabîlinden olan zevatın hassalarındandır. Sıfatta câri olamaz.

2 — **Zâtı bârinin eşya ile ittihadı mümteni'dir.** Bir kere iki şeyin birbiriyle hakikaten ittihadına, yâni bir şeyin biaynihî şey'i âhar olmasına aklen imkân yoktur.

---

(1) Hulûl üç nev'idir: 1 — Hulûli sereyânidir ki, bir lâtif mayiin sulp ve kesif bir cismin cüzüleri arasına nüfuzundan ibarettir. 2 — Hulûli imtizacîdir ki, bir mayiin diğer bir mayi ile ihtilâtından ibarettir. 3 — Hulûli vasfî - hulûli mahallîdir ki, bir vasfın mevsufiyle, bir arezin mahalli ile kıyamından ibarettir.

Bedihîdir ki, iki mahiyet ve hüviyet arasındaki ihtilâf ve tegayyür, zâtîdir. Bu ihtilâfın zevali mutasavver değildir. Bilfarz iki şey ittihad edecek oldukta eğer hüviyetleri madum olur ise artık ittihad kalmaz. Üçüncü bir şey hâdis olmuş olur. Yalnız birinin hüviyeti madum olursa yine ittihad bulunmaz, çünkü madum; mevcud ile müttehid olamaz. Her iki hüviyet kemakân mevcut kaldığı takdirde ise bizzarure yine ittihad husule gelmiş olmaz; artık mükevvini kâinat ile kâinatın ittihadı nasıl tasavvur olunabilir?

3 — **Zâtı bârinin eşyada münderiç olması mümtenidir.** Şüphe yok ki, Hak Taâlânın bir şeyde münderiç ve mündemiç olması ya hulûl ve temekkün veya ittihad suretile farz olunabilir. Halbuki hakk-ı baride hulûl ve temekkünün ademi cevazı ve alel'ıtlak ittihadın imtinaı bilbürhan tahakkuk etmiştir. Maahaza hudud ile, tenahi ile ittisaftan müteali olan zatı bârinin mahdud, mütenahi olduğu bedihî bulunan eşyaı tabiiyede münderiç olması tasavvur olunamaz.

Velhâsıl Cenabı Allah mükevvini âlemdir, ihtiyaç ve hudusu mutazammın olan bilcümle vasıflardan, hassalardan münezzehtir. Sâir mevcudât ise hâdistir, kudretül'lah ile vücuda gelmiştir, devam ve bekası meşiyeti ilâhiyenin teallûkuna vâbestedir. Binaenaleyh biz Cenabı Hakkı eşyaya hulûlden mahlûkat ile ittihaddan, âlemi tabiatta mündemiç olmaktan tenzih ve takdis ederiz. Böyle bir şeye kail olmak Allahü Taâlânın müstakil mevcudiyetini inkârdan başka değildir. Tabiat levhalarında mütecelli olan kudret âsarını, lâhutî ışrakatı görüp de fatırı tabiatın tabiata hulûlüne veya tabiatla ittihad ve imtizacına zahip olmak kadar cehalet ve gaflet tasavvur olunamaz(1).

﴿ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴾

45 — Vahdaniyet; Cenâbı Allahın zâtında, sıfatında, ef'alinde, ulûhiyet ve mâbudiyetinde müteferrid yâni: Şerik ve nazirden mütenezzih

---

(1) İslâm mutasavvıflarından bâzılarının kail oldukları «Vahdeti Vücut» u yanlış telâkki etmemelidir. Bu zevata göre vücut: «Bizatihi kaim, maadasını mukavvim, binefsihi mütehakkık, masivasını muhakkık» mânasınadır. Bu evsafı haiz olan vücut ise ancak vücudu ilâhîdir. Vücudu mükevvenat ise hâdis, kudretüllâh ile kaim, fenaya maruz olduğundan adem mesabesindedir. Binaenaleyh nazarı hakikatte bir vücut vardır ki, o da vücudu ilâhîdir. Yoksa vahdeti vücuttan maksat - hâşâ - vücud-ı ilâhî ile vücud-ı mükevvenatın müttehid olması yahut vücud-ı mükevvenatın hakikaten vehim ve hayalden ibaret bulunması demek değildir. Nitekim cehelei nâstan bâzıları böyle bir zehapta bulunarak vadii dalâlete düşmüşlerdir.

olması demektir. Vahdaniyet sıfatı şanı ilâhîde vâcip, zıddı olan taaddüd ve iştirâk mümtenidir. Çünkü teaddüd ve iştirâk; zat ve sıfatta terekküp ve mümaselet veya ef'ali ilâhiyede müşareket suretiyle olur. Halbuki şanı ulûhiyetin terekküp ve mümaseletten münezzeh olduğu «muhalefetün lil havadis» sıfatiyle sabit; ef'ali ilâhiyede müşareket ise muhali mutazammın fesad-i âlemi müstelzim, âlemi hilkatteki ahengi intizama, kavanini fıtretteki ıttırad ve insicama münafi olduğundan bilbürhan bâtıldır.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri her veçhile vahdaniyet sıfatı celîlesini haizdir:

Evvelâ — Vacibülvücut olmak itibariyle zâtında vahiddir. Çünkü zatı ilâhîsi sair zatlar gibi cüzülerden mürekkep değildir. Müterekkip olan bir şey cüzülerine, cüzüleri dahi birbirine ve kendilerini yekdiğerine rabt edecek bir kuvvete muhtaçtır. Halbuki zâtı bârinin vücudu, zâtının muktezası olduğundan bu gibi ihtiyaçlardan müberrâdır.

Saniyen — Sıfatı ilâhiyesi itibariyle vâhiddir. Zira sıfatı celîlesinden hiçbirinin bir misli sair zevatta mevcut değildir. Meselâ Cenabı Hak ilim sıfatiyle muttasıftır, mahlûkatında da ilim sıfatı vardır. Lâkin zâtı bârinin ilmi ezelî ve ebedîdir, bütün cüz'iyât ve külliyatı muhittir. Mahlûkatın ilmi ise hâdistir. Daima tahavvül ve zevale maruz ve pek mahdud şeylere münhasırdır.

Salisen — Ef'al ve hâlikiyetinde vahiddir. Çünkü bütün âlemleri var eden ancak zâtı ahadiyetidir. Kâinatın yaradılışında kendi zâtı ilâhisinden başka hakikî bir müessir yoktur. Kavanini tabiiye denilen şeyler ise âdî esbabdan ibarettir.

Rabian — Ulûhiyet ve mâbudiyetinde vahiddir. Zira zâtı akdesinden başka ibadet ve perestişe lâyık hiçbir zat yoktur. Bütün mahlûkatın mazhar olduğu maddî ve mânevî nimetler anın birer eseri âtıfetidir. Binaenaleyh bütün âlemlerin mâbudu ancak hâlikımız, hakikî mün'imimiz olan ol zâtı ecell-ü âlâ hazretleridir.

Seneviyye taifesiyle Mecusîler «Hâlikı hayr ve hâlikı şer» diye iki hâlikın mevcudiyetine mutekid olduklarından vahdaniyeti zâtiye itibariyle müşrik oldukları gibi Vesenîler ile Sabiîler dahi putlara, yıldızlara ibadet ettiklerinden vahdaniyeti mâbud cihetiyle müşriktirler.

TAADDÜD-İ İLÂH FARAZİYESİNDEKİ MAHZURLAR :

Velhâsıl Allahü Taâlâ Hazretlerinin hiçbir veçhile şerîk ve mümasili yoktur. Eğer şerik ve naziiri mevcut olsaydı her şey fesada dûçar olur; şu kadar intizam ve insicamı haiz olan masnuatı kevniye vücuda gelemezdi. Nitekim :

« لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا »

âyeti celîlesi bunu nâtıktır.

Meselâ: İki Allahın mevcudiyeti farz olunsa iki ihtimalden hâli olamaz, şöyle ki:

Ya bu âlemi yaratmak hususunda ittifak ederler; yahut ittifak edemeyip aralarında ihtilâf ve temanü câri olur. Birinci ihtimale göre bu âlem her iki Allahın eseri icadı bulunmuş olur. Bu halde bunlardan hiçbiri tam bir mucid olamaz, belki her ikisi yalnız bir kudreti tammeye malik, müterekkip bir Allahtan ibaret olmuş olur. Halbuki hâliki âlemin müterekkip olması, kudreti tammeye malik olmayıp da âherden istianeye muhtaç bulunması asla caiz değildir.

Denilemez ki: «Bu âlemin bir kısmını bir Allah, âher kısmını da bir Allah halk etmiştir. Veya iki Allahtan biri bu âlemi yarattıktan sonra diğeri de yine bu âlemi yaratmıştır. Yahut her birinin icadiyle bu âlemde iki vücut mütecelli olmuştur».

Çünkü birinci takdirde kudreti ilâhiye tahdid ve zâtı bâri acz ile tavsif edilmiş olur. İkinci takdirde hâsılı tahsil lâzım gelir. Üçüncü takdirde bedahate muhalif hüküm verilmek icabeder, zira âlemin yalnız bir vüçuda malik olduğu bedihîdir.

Kezalik denilemez ki: «İki Allahtan her birinin kudreti gayri mütenahi olup âlemi müstakillen yaratmıya kâfidir. Şu kadar var ki âlemi yalnız biri yaratmıştır, yahut her ikisinin mecmu-ı kudreti yalnız birinin kudreti müstakilesinden zaittir».

Zira birinci takdirde tercih bilâ müreccih lâzım gelir ve iki Allahtan birinin kudret ve hâlikıyeti bilfiil mütecelli olamıyacağından zâit ve muattal bir halde kalmış olur. İkinci takdirde ise bu iki Allahtan her birinin kudreti mahdud ve mütenahî bulunmuş olur. Bu halde mahdud olan iki kudretin mecmuu dahi bizzarure mahdud ve mütenahî bulunmuş olur. Halbuki kudreti ilâhîyenin mahdud ve mütenâhî olması şanı ulûhiyete münafidir.

Vahdaniyeti ilâhiye hakkındaki bu tarzı istidlâle (bürhanı tevarüd) denir. İkinci ihtimale gelince buna göre mefruz iki Allahtan biri

meselâ bu âlemin vücudunu, diğeri dahi ademini irade ettikte üç hal tasavvur olunur. Şöyle ki: ikisinin de iradesi nâfiz olur veya ikisinin de iradesi nâfiz olmaz, yahut yalnız birinin iradesi nâfiz olup diğerinin iradesi nâfiz olmaz.

Birinci tasavvura nazaran iki nakızin içtimaı lâzım gelir... Yâni bir şey bir zamanda hem mevcut hem de mâdum olmak icabeder, halbuki adem ile vücut içtima edemez. İkinci tasavvura nazaran iki nakızin irtifaı lâzım gelir. Yâni: Bir şey bir zamanda hem mevcut hem de mâdum olmamak iktiza eder, halbuki böyle iki nakızin birden irtifaı kabil değildir. Üçüncü tasavvura nazaran iki Allahtan biri kadir diğeri âciz olmuş olur. Âciz ise şani ulûhiyete münafi olduğundan yalnız kadir olan zatın ulûhiyette müteferrid olduğu taayyün eder.

Vahdaniyeti ilâhiyeyi ispat eden bu tarika da (bürhanı temanü) denilir. Nitekim:

[قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ] [وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ] [هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ]

gibi nusus-ı Kur'aniye de vahdaniyeti ilâhîye hakkındaki naklî delillerdendir.

*
* *

46 — Hayat; Allahü Taâlânın hay olması demektir. Hayat sıfatı şanı ilâhîde vâcip, mukabili olan memat mümtenidir. Çünkü hayat bulunmadıkça ilim ile, irade ve kudret ile ittisaf kabil olamaz. Halbuki Cenabı Hakkın bu sıfatlar ile ittisafı bilbürhan sabittir.

İZAH

Sanii âle mhazretleri haydır, hayatı ilâhiyesi ezelî ve ebedîdir. Şüphe yok ki zî hayat olmayan bir zat bu kadar uzvî mevcudatın mucidi olamaz.

Maahaza mahlûkatın bir kısmındaki hayat, ruhun bedene taallûku, bedenî kuvvetlerin ahengi imtizacı neticesi olarak hâsıl olan ve hissî, hareketi iradiyeyi iktiza eden bir sıfattır. Sıfatı ilâhiyeden olan hayat ise böyle değildir. Belki zâtı bârinin ilim ile, irade ve kudret ile ittisafını tashih eden bir sıfatı celîledir.

Cenabı Hakkın hayat ile muttasıf olduğuna:

[اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ] [وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِى لَا يَمُوتُ]

gibi nusus-ı Kur'aniye dahi şahadet etmektedir.

*
* *

47 — İlim; Allahü Taâlânın bilmesi demektir. İlim sıfatı şanı ilâhîde vâcip, nakizi olan cehil mümtenidir. Çünkü bukadar fıtret, bedialarını vücuda getiren sanii azimüşşanın ilim sıfatı ezelîyesiyle muttasıf olmaması mümkin olamaz.

İZAH

İlim, bir sıfatı ilâhîyedir ki anınla cem-i eşya ve ahval zâti bâriye malûm ve münkeşif olur.

Cenabı Allah hem külliyatı hem de cüz'iyatı bilir. Hiçbir şey anın ilminin ihatasından hariç kalmaz. Meselâ: Bu âlemde cereyan edip edecek kâffei vekayii ve ezcümle nev'i beşerin muttasıf ve mürtekip olup olacağı bilcümle ahlâk ve ef'ali bildiği gibi efradı insaniyeden her birinin alettâyin ahvalini, âmali kalbiyesini, ef'ali zahire ve bâtınasını da tamamen bilir:

[وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ]

Manzumei âlemde mütecelli olan intizam ve kemal; hâliki kâinât hazretlerinin ihatai ilmîyesini ispata kâfidir. Güzelce yazılmış bir levha görürsek bunu yazan zatın san'atı kitabete muttali olduğuna hükmederiz. Kezalik evkatı gösterir bir saate bakınca bunu yapan kimsenin saatçiliğe vâkıf olduğunu tasdika mecbur oluruz. O halde nasıl olur ki?.. İnsan bu derece mehasini câmi, bu kadar bedayii san'atı havi olan kâinatı müşahede eder durur da bunun kadîm saniinin ilim ile muttasıf olduğunda şüphe edilebilir!..

*
* *

48 — İrade; Allahü Taâlânın her mümkünü cai zolan bînihaye vech ve evkattan birine tahsis ve tâyin buyurması demektir. İrade sıfatı şanı bâride vâcip, nakizi olan kerahiyet ve icab mümtenidir. Kâinatın vü-

cudu ve mükevvenatın şu kadar muhtelif ecnas ve envaa inkısamı Cenabı Hakkın irade sıfatiyle muttasıf olduğuna delildir.

İZAH

Hâliki âlem hazretleri, bil'irade faildir. Yoksa bâzı hükemanın zu'm ettikleri gibi bilicab fail değildir. Binaenaleyh bütün kâinatı iradei ezeliyesiyle vücuda getirmiştir; iradei ilâhiyesi olmaksızın kendisinden bitarikızzarure hiçbir şey vücuda gelemez ve istemediği bir şeyi kendisine yaptırabilecek hiçbir kuvvet tasavvur olunamaz.

Cenâbı Allahın mükevvenatı yaratması ziyanın güneşten, hararetin ateşten suduru kabilinden değildir. Çünkü bu takdirde mükevvenat; icap ve illiyet tarikiyle mevcut bulmuş olacağından ezelî olmak iktiza eder. Zira Cenabı Hak, ezelî olduğu cihetle kendisinden böyle icap ve illiyet tarikiyle sudur eden şeyin de ezelî olması lâzım gelir; malûl illetine tâbi olduğundan andan teahhür edemez. Netekim malûl olan hararet; illeti bulunan ateşten ayrılamaz.

Halbuki mükevvenâtın hudusu, kerahiyet ve icabın şanı ulûhiyete münafi olduğu bilbürhan sabittir. Mecmuai âlemin hudusu vacibülvücud hazretlerinin «faalün limayürid» olduğuna delil olduğu gibi sahai âlemdeki milyarlarca mütenevvi âsardan herbirinin vücudu da iradei ilâhiyenin vücuduna şahittir. Çünkü bunlardan her biri mümkindir, mahiyetleri müttehid olan eczai lâyetecezzadan müteşekkildir. Böyle olmakla beraber her birinin nev'i, şekli, mikdarı, zamanı zuhuru, havassı tabiiyesi diğerininkine mugayirdir. Kezalik bunlardan herbiri binihaye vücûh ve evkattan brine tercihan tahsis buyurulmuştur. Bu ahval ise şüphe yok ki, hâlikı âlem hazretlerinin iradei ezelîyesinden münbais bulunmaktadır. Başka suretle mümkin olamaz.

Felâsifeden bâzıları: «Cenabı Hak (faalün lima yürid) olsaydı kâinatta bu intizam, meşhud olamazdı. Çünkü daima iradei ilâhiyesi tebeddül edeceğinden âlemde bir takım sâbit kanunlar bulunmamak icabederdi» demek isterler. Böyle bir zehap ise Cenabı Allahı âciz insanlara kıyastan ileri gelmektedir. İnsanlar âtiyi keşf edemedikleri için daima fikirlerini, iradelerini tebdile mecbur olurlar. Zâtı bâri ise alîm ve hakîmdir. Hale, âtiye ait hiç bir şey anın hıtai ilminden hariç kalmaz. Şuun-ı kevniyenin ne veçhile tecelli edeceğini, ne gibi hıkem ve mesaliha müstenid olacağını iradei ezelîyesiyle tâyin ve tespit etmiş ve bu iradei celîle sayesindedir ki, mükevvenatta bir takım sâbit kanunlar vücuda gelmiştir.

*
* *

49 — Kudret: Allahü Taâlânın kâffei mümkinâtta alâ veçhil' irade tesir ve tasarrufa kadir olması demektir. Kudret sıfatı şanı ilâhîde vâcip, nakizi olan acz mümtenidir. Kâinat manzumesinin bu kadar şa.şaadar, ulviyet nisâr bir halde bulunması halikının kudret ve azametine şahittir.

İZAH

Allahü Taâlâ hazretleri kudret sıfatiyle muttasıftır. Mümkinâttan hiçbir şey tasavvur olunamaz ki, kudreti ilâhiyenin dairei şumülünden hariç olsun. Cenabı Hak dilerse bu âlemi bir anda mahveder, dilerse binlerce avalimi bir anda vücuda getirir. Ulûm ve fününun terakkisi kudreti ilâhiyenin daha ziyade anlaşılmasına hizmet etmektedir. Bir kere hey'et ilmine nazar olunsun; fezada cevelân eden milyonlarca ulvî ecramın büyüklüğü, ahenki intizamı düşünülsün; artık bunlar fâtırı kâinat hazretlerinin kudret ve azametini ispata kifayet etmez mi?

﴿وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

*
* *

50 — Semi': Allahü Taâlânın işitmesi demektir. Semi' sıfatı şanı ilâhîde vâcip, mukabili olan samem mümtenidir. Çünkü işitmemek bir nakisedir; Allahü azimüşşan ise bilcümle nakiselerden münezzehtir.

İZAH

Hak Taâlâ Hazretleri semi'dir. Sâir sıfatı ezeliyesi gibi semî sıfatı da gayet kemal üzeredir. Zâtı akdesi kuvvei sâmiaya, cevarih ve âzâya, vusul-i havaya ihtiyaçtan münezzeh olduğu halde bilcümle huruf ve asvatı işitir, kullarının tazarruatını, nevehatı kalbiyesini duyar, gizli, aşikâre hiçbir ses anın işitmesinden hariç kalamaz ve bir şeyi işitmesi diğer şeyleri işitmesine mâni olamaz.

﴿وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

*
* *

51 — Basar; Allahü Taâlânın görmesi demektir. Basar sıfatı şanı ilâhîde vâcip, mukabili olan a'ma, mümtenidir. Çünkü ademi rü'yet bir nakîsa olduğundan zâtı bâride tasavvur olunamaz.

ÎZAH

Hak Taâlâ Hazretleri basîrdir. Tahayyül ve tevehhümden münezzeh, ziyanın in'ikâsına, hassenin tesîrine ihtiyaçtan müberrâ olarak her şeyi görür, görülmek şanından olan her şey, zâtı rubûbiyetine kemali inkişaf ile mütecelli olur. Bir şeyi görmesi diğer şeyleri görmesine mâni olamaz.

﴿ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴾

***

52 — Kelâm; Allahü Taâlânın harf ve savte ihtiyaçtan münezzeh olarak söylemesi demektir. Kelâm sıfatı; şanı ilâhîde vâcip mukabili olan ebkemiyet, mümteni'dir. Çünkü tekellümden âciz olmak bir nakîsa olduğundan şânı bâride caiz olamaz.

ÎZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri mütekellimdir. Kelâm sıfatı ezeliyesiyle ittisafı bilcümle enbiyayı izâm hazeratı tarafından tevatüren menkuldür.

﴿ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴾

âyeti celîlesi de buna delildir. Maahaza kelâmullah, huruf ve asvat cinsinden değildir. Çünkü bunlar hava ile, meharic ile kaim olduğundan hâdistir. Bir sıfatı zâtiye olan kelâmullah ise kadîmdir. Bunun taallûkıyle kütübi ilâhiye, zuhur sahasına gelmiştir.

KELÂMI NEFSÎ VE LÂFZÎ :

Alel'ıtlak kelâm; nefsî ve lâfzî kısımlarına ayrılır. Meselâ biz birçok kerre lisanen sükût ettiğimiz halde kalben kendi kendimize bir şeyler söyleriz, sonra kalbimizdeki bu sözleri huruf ve asavat vasıtasiyle

başkalarına ifham ederiz. İşte kalben olan bu sözlere (kelâmı nefsî), huruf ve asavattan ibaret olan lâkırdılara da (kelâmı lâfzî) denilir.

Kelâmullaha gelince bu da bil'iştirâk kelâmı nefsî (zatî) ile lâfzîye itlâk olunur.

Kelâmı zâtiî ilâhî: Zatullah ile kaim bir sıfatı ezelîyedir. Huruf ve asvattan, tertip ve teliften, Süryânî ve Arabî gibi bir lûgat ile ittisaftan berîdir. Kelâmı lâfzii ilâhî ise kelâmı zâtiyi idrake vesile olan ibarat ve işarattan müretteptir; Elfaz ve huruftan; sûreler ile âyetlerden müellef, vahyi ilâhîye müsteniddir, bu hususta hiç bir mahlûkun dahli yoktur.

Meselâ Kur'anı Mübîn; kelâmullahtır, zatullah ile kaim bir sıfatı ezelîye olması itibariyle bir kelâmı zatîi ilâhîdir. Mesahıfı şerifede mektup, hâfızamızda mahfuz, lisanımızla makruv olan elfaz ve kelimatı itibariyle de bir kelâmı lâfzii ilâhîdir.

Kur'anı azimüşşanın mahlûk olup olmaması mes'elesi bir vakit âlemi İslâmda pek mühim münakaşatı ilmîyeye sebebiyet vermiş, bu babdaki mübahasat ve ihtilâfat Halife Me'mun zamanından Mütevekkil zamanına kadar devam etmiştir.

Ehli sünnetten olanlar kelâmı zâtii ilâhînin sübutuna kail oldukları cihetle bu noktai nazardan Kur'anı Kerîmin gayrı mahlûk olduğuna mutekittirler. Mu'tezile ise kelâmi zâtii ilâhîye kail olmayıp yalnız kelâmı lâfzîyi kabul ettikleri cihetle Kur'anı azîmin mahlûkiyetine zahip olmuşlardır.

Filhakika Kur'anı Mübîn, kelâmullah olup zâtı ilâhî ile kaim bir sıfatı ezelîye olması itibariyle gayrı mahlûktur. Fakat kelâmı zâtii ilâhîyi idrake vesile olan ve bizim tarafımızdan alettertip yazılan, telâffuz olunan, hıfz edilen elfaz ve kelimat, mahlûktur.

***

53 — Tekvîn sıfatı; halk, ibda', ihya, imate, tanîm ve ta'zip gibi bilcümle sıfatı ef'alin mebdei olan bir sıfatı ezelîyedir. Cenabı Allah tekvîn sıfatı celîlesiyle mümkinattan olan şeyleri iradei ezelîyesi veçhile ademden vücuda ihraç eder. Cenabı Allahın tekvîn sıfatiyle ittisafına mükevvenatın vücudu şahittir.

ÎZAH

Tekvîn; lûgatte; halk, icad, ihdas, bir şeyi ademden vücuda ihraç mânasındadır.

Tekvîn sıfatı: Matürîdî eimmesi indinde bilcümle sıfatı ef'alin mebdei ve menşei olan bir sıfatı ezeliyedir ki, mümkin olan şeyleri alâ veçhil'irade vücuda getirmek hususunda tesir eder. Halk ve terzik, ihya ve imate, tan'îm ve tazip gibi bütün sıfatı ef'al bu sıfatı celîleye râcidir, âsarın tenevvüü itibariyle elfaz ve tâbirat, taaddüt ve tebeddül ederse de sıfat, tebeddül etmez. Meselâ: Cenabı Hakka eşyayı yaratması itibariyle (halik ve mûcid) denildiği gibi bu suretle tecelli eden sıfatına da (halk ve icad) denir. Kezalik mahlûkuna hayat ve rızk vermesi cihetiyle (muhyi ve rezzak) tesmiye edildiği gibi bu suretle mütecelli olan sıfatına da (ihya ve terzik) ıtlak olunur.

Tekvîn sıfatı kadîmesinin vücuduna akıl ve nakl şahadet etmektedir. Çünkü mükevvenatın bir mükevvine ihtiyacı aşikârdır. Mükevvin ise tekvîn sıfatiyle muttasıf olan zat demektir. Binaenaleyh Allahü Taâlâ Hazretleri kâinatın mükevvini olduğundan tekvîn sıfatı kadîmesiyle muttasıftır. Nitekim

﴿ إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴾

âyeti celilesi de buna delâlet etmektedir(1).

Lâkin tekvîn, eşariye indinde müstakil bir sıfatı kadîme değildir. Belki kudret sıfatının vücuda gelen şeylere taallûk-ı hassından ibaret bir emri itibarî ve izafîdir.

*
* *

54 — Dîni İslâmda Allahü Taâlâ Hazretlerine Yed, vech, istiva» gibi bâzı sıfatlar nispet olunmuştur ki, bunların mümaselet ve müşabeheti iham eden zahirî mânaları maksut değildir. Çünkü şânı bâride «muhalefetün lil'havadis» sıfatı celilesi sâbit, zıddı olan «mümaselet ve müşabehet» müstehîldir. Binaenaleyh bu sıfatlardan şânı ilâhîye lâyık olan sahih mânalar maksut olduğuna itikad etmek icabeder.

İZAH

Kur'anı mübîn ile ehadisi şerifede Cenabı Allaha bâzı sıfatlar isnad olunmuştur ki, bunların zahirî mânaları mahlûkata mümaselet ve

(1) Cenabı Hakkın emri «şânı» şudur ki, bir şeyi dileyince ana ol der, o da hemen oluverir.

müşabeheti iham ettiğinden bu mânaları kastetmiye naklî ve aklî deliller mânidir. Binaenaleyh ulemâyı selef bu babda tevakkuf etmiş, yâni: Bu sıfatların hakkı sübhanîde sübutuna itikadetmekle beraber sahih mânalarının neden ibaret olduğunu ilmi ilâhîye havale eylemişlerdir. Eslem tarîk de budur. Lâkin ulemanın müteahhırları; bu sıfatları zahirî mânalarına haml veya gayri sahih bir surette tevîl eden bir takım bidat ve cehalet erbabının zuhurunu nazarı dikkate aldıklarından bu sıfatlardan her birini arabî lûgate muvafık, aklî delillere mutabık surette tevîl ve tefsîr etmişlerdir.

Bu gibi sıfatı ilâhîyeyi havi olan nusus-ı şer'iyeye (müteşabihât) denir. Ezcümle:

﴿ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ﴾ ﴿ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾ ﴿ الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ ﴾

âyâtı kerîmesiyle

« قُلُوبُ الْعِبَادِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَٰنِ »

hadisi şerifi bu kabîldendir(1). Bunlardaki: Vech, yed, istiva, esabi' sıfatları: zat, kudret, istilâ ve galebe, kabz ve bast, celâl ve cemal gibi mânalar ile tefsir olunmuştur. Bu sıfatların bu gibi mânalarda istimal olunduğu ise birçok lûgavî şahitler ile sabittir. Nitekim lisanımızda dahi meselâ: «Fülân zatın yüzünden millet istifade ediyor; fâlân vâli koca bir vilâyeti bir eliyle idare eyliyor» denir ki, bu ibarelerdeki yüzden maksad: zat; elden maksad, ehliyet ve iktidar olduğu malûmdur.

Filvâki bazan bir kelâmın hakikî mânasını kastetmek müteazzir olur. Bu halde o kelâmdan karînelerin gösterdiği mecazî mâna kastolunur. Bu cihet her lisanca turuk-ı beyaniyedendir.

Velhâsıl diyaneti İslâmiyede Cenabı Hakka hâşâ sûreti beşeriye isnadı, (antropomorfizm) akîdesi mevcut değildir.

İslâmiyetin hakayıkına, Arap lûgatinin mezayasına, ilmi belâgattaki muhtelif beyan üslûplarına vâkıf olmayanlar bâzı şer'î nususta vârid olan yed, vech gibi elfâzın zâhirine bakarak böyle yanlış bir zehapta bulunabilirler. Halbuki Cenabı Hakkın nazîr ve şebîhten münezzeh olduğuna dair binlerce âyâtı celîle ve ehadisi nebevîye vardır. Bir kere:

﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ﴾

(1) Kulların kalbleri rahmânın parmaklarından iki parmağın arasındadır, yâni celâl ve cemal sıfatlarının tecellîsine mazhardır.

âyeti kerîmesiyle:

[كل ما خطر ببالك فالله تعالى غير ذلك]

hadîsi şerifini düşünmelidir de artık dîni İslâmda böyle bir usulün asla câri olmadığını yakînen anlamalıdır.

Bu usûl tamamen âlemi Nasraniyette görülmektedir. Nasara taifesi Cenâbı Allahı hâşâ ihtiyar bir insan sûretinde tasavvur etmiş ve bu suretle vücuda getirdikleri bir takım elvah ile kenisalarını tezyin etmekte bulunmuşlardır!..

Vâkıa üçüncü asrı Hicrî iptidalarında âlemi İslâmda zuhur edip (Mücessime) namiyle yâd olunan bir şirzimei kılîle dahi zâtı bâriye cisim ve sûret isnad etmiş iseler de bunlar çok zaman yaşayamıyarak munkariz olmuşlardır.

تعالى الله عما يقولون علوا كبيرا

*
* *

55 — Sıfatı celîlei ilâhiyeden irade, kudret, ilim, semi', basar, tekvin sıfatlarının kendilerine has taallûkatı vardır.

İZAH

Sıfatı ilâhiyenin taallûkatından (izafatından) maksat: Cenâbı Hakkın bu sıfatlardan biriyle bir şeyi bir veçhe tahsis etmesi; bir şeyi halk ile terk edebilmesi; bir şeyi bilfiil vücuda ihraç veya ademe isâl eylemesi; bir emri inkişafa mazhar veya başkalarına ifham buyurması demektir. Nitekim âtideki fıkralardan münfehim olur.

*
* *

56 — İrade ve kudret sıfatları yalnız caizata taallûk ederler. İrade sıfatı taallûk ettiği şeyi bir veçhe tahsîs eder, bir şeyin icadiyle terki şıklarından birini müreccih olur.

Kudret sıfatının taallûkıyle de Cenâbı Hakkın bir şeyi vücuda getirip getirmemesi sahih olur.

İZAH

İrade ve kudret sıfatları zâtı bâri gibi vâcibata, şerîki bâri ve iki nakîzin cem'i gibi mümteniata taallûk etmez. Çünkü vâcip olan şey bizatihi mevcud olduğundan bunun icad ve idamı kabil olamaz. Mümteni' olan bir emir ise ademi sâbit, vücudu müstahil olduğundan bunun da icad ve idamı mutasavver değildir.

İrade sıfatının taallûku yalnız ezelîdir, câizatın hiyni vukuunda tekrar taallûkuna hacet yoktur. Kudret sıfatının taallûku dahi matüridiye indinde yalnız ezelîdir. Kudretin ezeldeki taallûkiyle Cenabı Hakkın cemi-i caizatı icad edip etmemesi mümkin olur. Bilfiil icad ve idam ise tekvîn sıfatının taallûkiyle tecelli eder.

Lâkin eşariye; tekvîn sıfatına kail olmadıklarından anlara göre kudretin bir de taallûk-ı lâyezâlîsi vardır, kudretin lâyezaldeki, yâni caizin hîn-i vukuundaki taallûkiyle icad ve idam fiilleri husule gelir.

Meselâ: İradei ilâhiyenin taallûku bir şahsın fülân zaman ve mekânda şu gibi evsafı haiz olarak dünyaya gelmesini ezelde tahsîs ve tayin eder. Kudret sıfatının ezeldeki taallûkiyle de Cenabı Hakkın ol şahsı ol veçhile icad buyurması mümkin olur. Sonra muayyen zaman hulûl edince de kudret sıfatının tekrar taallûkiyle Allahü Taâlâ Hazretleri ol şahsı iradei ezelîyesine muvafık olarak derhal vücuda getirir.

Kudreti İlâhiye; iradei ezelîyeye muhalif bir surette tecelli etmez. Çünkü iradei ilâhiyenin tahallüfü mümteni'dir, Allahü Taâlâ bir şeyi irade buyursun da o şey olmasın bu olamaz.

*
* *

57 — İlim ve kelâm sıfatları hem caizata hem de vacibat ve mümteniata taallûk ederler.

İlim sıfatının taallûku Cenabı Hakka her şeyin münkeşif olmasını icab eder. Kelâm sıfatının taallûku da Cenabı Hakkın emirlerini, nehiylerini vesair hükümlerini melâikei kiram ile enbiyayı izâmın telâkki etmelerine delâlet eyler.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri, ilmi ezelisiyle zatı celilüs' sıfatı gibi vâcibatı, mahlûkatın ef'al ve harekâtı gibi caizatı ve içtimaı nakızeyn gibi müstehillâtı bilir. Hiçbir şey yoktur ki, ilm sıfati celîlesinin taallûkiyle zâtı ulûhiyetine münkeşif olmasın. Malûmatın kesret ve tenevvüü, hâ-

disatın muhtelif zamanlarda zuhuru ilm sıfati ezelîyesinin tenevvü ve tebeddülünü müstelzim olmaz.

Meselâ: Cenabı Hak, zeydin fülân zamanda tevellüd edeceğini ilmi ezelîsiyle nasıl biliyor ise anın tevellüdünü hin-i vukuunda da yine o ilmi ezelîsiyle öylece bilir. Çünkü ilmi ilâhî ezelden ebede doğru müstemirdir, zâtı akdesine gaflet tarayan edemiyeceğinden ilmi ilâhîsinin teceddüdü tasavvur olunamaz. Binaenaleyh muhakkıklere göre ilm sıfati celîlesinin yalnız bir taallûku vardır ki, o da ezelîdir.

Maahaza Cenabı Hakkın zat ve sıfatı zamanî olmadığından ilmi ezelîsi mazi ile, hal ve istikbal ile mukayyet olamaz.

Allahü Taâlâ Hazretleri kelâm sıfati ezelîyesinin ezeli veya lâ yezâlî olan taallûkiyle de dilediği umuru, meselâ: Zati ilâhisinin kıdem ve bekası gibi vâcibatı, akvamın hayat ve mematı gibi caizatı, şerîki bâri gibi mümteniatı melâiki kiram ile enbiyayı izama tefhim buyurur.

Bu tefhim; kelâm sıfatı celîlesinin taallûkiyle hâdis olup kelâmı zatîi ilâhiye delâlet eden huruf ve asvatı işittirmek tarikiyle veya sair bir veçhile vuku bulur.

الله اعلم بحقيقة ذاته وصفاته

***

58 — Semi' ve basar sıfatları, gerek vâcip ve gerek caiz olan her mevcuda taallûk ederek ol mevcudun kemali inkişafını müfid olurlar. Fakat vücuda gelmesi caiz olsun olmasın mâdumata taallûk etmezler. Çünkü mâdumat görülüp işitilmiye müstaid değildir.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri semi' ve basar sıfatlarının taallûkiyle kendi zatı akdesini görüp kelâmı ezelîsini işittiği gibi hafî olsun celî olsun her mevcudu da görüp sesini işitir. Fakat mâdumat görülüp işitilmiye salih olmadığından bu iki sıfatı celîlenin taallûku dairesine dahil olamaz.

Semi' ve basar sıfatlarının taallûkatı, mesmuat ve mübsarâta tâbidir. Binaenaleyh mesmuat ve mübsarât hâdis olunca bu iki kadim sıfatın taallûkları da hâdis olarak lâyezelde vâki olur.

***

59 — Tekvîn sıfatı yalnız caizata taallûk eder. Caizatı icad ve ifnâ hususunda irade vefki üzere müessir olur.

İZAH

Tekvîn sıfatı ezelîyesi, yalnız mümkinata lâyezalda taallûk eder. Yoksa vâcibat ve mümteniata; meselâ: Cenabı Allahın kendi zatı ahdiyetine bir şerîk ve nazîr yaratması, yahut bir şeyin vücudiyle ademini bir anda cem eylemesi gibi hususata taallûk etmez. Çünkü bunlar tekvîn sıfatı celîlesinin taallûkuna müstaid değildirler.

«Cenabı Hak bu gibi umuru halk edemez, buna kadir değildir» tarzındaki tâbirat; şanı ilâhîde aczi iham edeceğinden şimei edebe münafidir. Binaberin bu gibi tâbirattan ihtiraz etmelidir.

***

60 — Mümteniatı aklîyeden maada her şeyi - ne kadar hârikulâde olursa olsun - yaratmak; abd hakkında aslah olup olmayan umuru vücuda getirmek; hidayet ve dalâlet fiillerini halk etmek; küfür ve şirkten maada dilediği mâsiyetleri afv ve mağfiret buyurmak şanı ilâhîde aklen caizdir. Çünkü Allahü Taâlâ Hazretleri kudret ve hikmete malik; mülkünde keyfemâyâşâ tasarrufa müstahıktır.

İZAH

Allahımızın mukaddes şanında şu umur aklen câizdir.

1 — Hak Taâlânın aklen müstehil olmayan her şeyi - ne kadar bedî, ne kadar hârikulâde olursa olsun - yaratması câizdir. Nitekim manzumei âlem buna şahittir.

(إن الله على كل شيء قدير)

2 — Cenâbı Hakkın kulları hakkında aslah olup olmayan şeyleri yaratması câizdir. Cenâbı Hak bir hâlikı hakîmdir, muktezayı hikmetine göre her şeyi yaratır ve mahza bir âtıfeti ilâhiyesi olmak üzere kulları hakkında aslah olan umuru vücuda getirir. Yoksa her halde aslah olan şeyleri yaratmak kendisine vâcip değildir. Eğer vâcip olsa idi kâinata ifaza buyurduğu bilcümle eltafı süphaniyesi ef'ali ıztırariye kabîlinden olurdu da zâtı ulûhiyeti şükr ve hamde müstahık olmazdı. Çünkü şükür ve hamdi müstelzim olan, ihtiyarî fiillerdir.

Maahaza eğer aslah olan umuru yaratmak vâcip olsaydı ya terki mümkin olmazdı; bu surette Allahü Taâlânın hâşâ âciz, muztar olması lâzım gelirdi.

Yahut terki sefeh addolunurdu, bu suretle de zâtı bârinin hâşâ sefeh ile ittisafi iktiza ederdi. Halbuki hallâk-ı hakim hazretlerinin acz ve sefehten münezzeh olduğu bedihîdir.

Eğer herkesin hakkında aslah olnı halk etmek vâcip olsaydı Cenabı Hak dünya ve ukbada muazzeb olan fakir kâfiri yaratmazdı.

Maamafih Cenabı Allah bir kulu hakkında eğer aslah olan umuru yaratmazsa mutlaka bu diğer bir maslâhat ve hikmete mübtenidir; ef'âli ilâhiye hikem ve mesalihten hâli olamaz.

﴿وهو الحكيم الخبير﴾

3 — Cenabı Hakkın dilediği kulu hakkında hidayeti (ihtidayı) ve dilediği hakkında dalâleti halk buyurması câizdir. Hiç kimse Cenabı Allahın hidayete mazhar ettiğini ıdlal; dalâlete düşürdüğünü hidayete îsal edemez.

Nitekim Kur'anı Kerîm'de:

﴿من يهد الله فهو المهتد﴾ ﴿ومن يضلل الله فما له من هاد﴾

(1) buyurulmuştur. Ancak bâzı kerre hidayet ve ıdlâl fiilleri; zâtı ilâhîden başkasına da mecazen isnad olunur. Cenabı Hakkın bir kulunu hidayete mazhar veya dalâlete düçar etmesi, o kulun kendi ihtiyarına mübtenidir. Bu suretle tecelli eden fi'li ilâhîde hâşâ cebir ve ikrah şâibesi yoktur. «5» inci baba'a' müracaat!

4 — Cenabı Hakkın küfr ve şirkten maada sagair ve kebairden olan masiyetleri afv buyurması câizdir. Şöyle ki: Küfr ve şirk insanların irtikâb edebilecekleri cinayetlerin son derçesi olduğundan sahibi bundan rücû ederek dairei tevhide girmedikçe bu cinayetin efve ihtimali yoktur, böyle bir cinayeti afv etmek muktezayı hikmete münafidir. Nitekim Kur'anı Mübînde:

﴿إن الله لا يغفر أن يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء﴾

(2) buyurulmuştur. Binaenaleyh Cenabı Hak küfr ve şirki afvetmez, fa-

---

(1) Allahü Taâlâ kime hidayet ederse o ihtida eder. Hak Taâlâ kimi idlâl ederse artık ana hidayet eden bulunamaz.

(2) Allahü Taâlâ, şüphe yok ki kendisine şerîk ittihaz edilmesini affetmez, fakat bunun mâdunu olan masiyetleri dilediğine affeder.

kat bunun dununda bulunan masiyetleri dilerse afv buyurur, tevbe bulunsun bulunmasın. Ve dilerse afvetmeyip sahibini bir müddet tâzib eder. Bu cihet meşiyetullaha bağlıdır.

Cenabı Allah, erhamür'rahimîn olduğundan mutî olan kullarına sevap va'd buyurmuştur. Bu va'di ilâhîde aslâ tahallüf câri olamaz, çünkü tahallüf tecviz edilse kizb lâzım gelir, kizb ise hakkı bâride müstehildir. Mağfireti ilâhiyesine mazhar olmayan âsi kulları hakkında da vaidi süphanîsi vardır. Binaenaleyh mümin olduğu halde irtikâbı masiyette bulunmuş olan bir kimse - tevbe etmeksizin - vefat eder de mağfierte mazhar olmazsa bu masiyeti yüzünden bir müddet azap görür.

Hâsılı insanlar için masiyetlerden içtinab ederek ibadet ve taatte bulunmak ubudiyet muktezasıdır. Bir müslim dinî vazifelerini mücerret rızayı bâriyi tahsil, zatı ulûhiyeti takdis ve tebcil maksadiyle yapar; cennet ümidi, cehennem korkusu ve başkalarına göstermek emeliyle yapmaz. Bu suretle yapılacak ibadetlerin nazarı İslâmda kıymeti yoktur. Zaten bizi ifayi ubudiyete muvaffak eden de yine Cenabı Hakkın zatı ülûhiyetidir.

Artık bizim nail olacağımız sevap ve mükâfat, şüphe yok ki mahza fazlı ilâhîdir. Maruz kalacağımız azap ve mücazat da adaleti ilâhiyenin tecellisinden başka değildir.

⁂

61 — Zatı bârinin şanı ülûhiyetine lâyık bir veçhile görülmesi aklen caiz, naklen sâbittir. Müminler dârı bekada bu nimeti uzmaya nail olacaklardır. Nitekim :

﴿وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة﴾

âyeti celîlesi buna delildir(1).

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretlerinin göz ile görülmesi aklen gayri mümtenidir. Şu kadar ki, ekseri ulemânın beyanına göre bu azîm nimete dünyada hiçbir zat nail olmamıştır. Fakat dârı ahırette müminlerin bu ni-

---

(1) Yevmi kıyamette bir takım yüzler (ehli iman) behcet ve nuraniyete malik, Rablerine nâzır bulunacaklardır.

meti celîleye nail olacakları hakkında ehli sünnet ulemâsı müttefiktirler. Nitekim :

[سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَلَا تُضَارُّونَ] âyehadîsi şerifi de bunu nâtıktır(2). Ancak şia ile mu'tezileden bir fırka, rüyetül'laha kail değildirler. Bunlar: [لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ...] âyeti kerîmesiyle istidlâlde bulunmak istiyor ve rüyetin husulü için tahayyuz, muhazat, gözdeki hutut-ı şuaiyenin meriyata ittisali, mer'iyat suretlerinin adesei basara intibaı gibi şeylerin şart olduğunu nazara alırlar.

Halbuki: [لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ...] nazmı celâli Cenabı Hakkın bitarîkil' ihata görülemiyeceğine delâlet eder. Yoksa alelıtlak ademi rüyete delâlet etmez. Hazreti Musa gibi bir nebiyyi zîşanın rüyetul'lahı taleb etmesi bu rüyetin imkânına bir vâzıh delildir.

Rüyet için tahayyuz, tekabül vesaire gibi şeylerin şart olması ise bu fenâ âlemine aittir. Gaibi şahide kıyas etmek; rüyeti ilâhiyeyi sair rüyetler kabîlinden addeylemek doğru olamaz. Bu gibi âdî şeraite hacet kalmaksızın keyfiyet ve ihatadan berî olarak rüyetullah vâki olabilir.

Velhâsıl nezaheti itikada malik olan her müminin gayei âmâli, rüyetullahtır. Bir mümin için Allâhımızın cemâli bâ kemalini müşahededen daha ulvî bir zevki ruhanî mutasavver değildir.

Allâhüm merzukna rüyete cemalike âmîn.

———o———

«İKİNCİ BAB»

Nebeviyata ait olup iki faslı havidir.

BİRİNCİ FASIL

Mündericat: Enbiyayı izama iman - Nübüvvet ve risaletin aklen ademi imtinaı ve bilfiil vukuu - nev'i beşerin enbiyayı izama ihtiyacı, peygamberanı zişanın irsalindeki hikem ve mesalih - Nübüvvet ve risaletin mucizat ile subutu, mucizatın mahiyeti ve imkâni vukuu - Kavanini tabiatın zarurî olmadığı - Hârikaların envaı - Mucizat ile sair hârikalar beynindeki fark - Vahyi ilâhînin mahiyeti, mütenevvi tarikleri - Peygamberi âlişan efendimizin mazhar olduğu vahyi ilâhî - Vahiy hakkında yanlış zehaplar - Enbiyayı izam hakkında vâcip, mümteni olan sıfatlar - Enbiyayı izam hakkında caiz olan evsaf ve avarız - Enbiyayı izamın adetleri - Hazreti Âdem ve hilkatı insaniye - Tekâmül nazariyesi hakkındaki sui telâkki - Darvin mesleğine bir nazar - Bu mesleği tenkid ve red - Darvin faraziyesine taraftar olanların hakikatleri tağyire cüretleri.

---

(2) **Mehtaplı bir gecede birbirinize hail olmaksızın kameri gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.**

***

62 — Enbiyayı izâma iman etmek farzdır. Şöyle ki: Bir kısım zevatı âliye; Halâiki irşad, anlara dinî ahkâmı tebliğ etmek hikmetine binaen tarafı ilâhîden mebus olmuşlardır. Bu mümtaz zatların nübüvvet ve risaletleri kendi zamanlarına göre halkı ikna ve ilzam edecek surette ibrazına muvaffak oldukları mucizatı bahirât ile müeyyed bulunmuştur.

Şâni âlilerinde vâcip, mümteni, caiz olan bir takım evsaf ve ahval vardır:

Bir kısmına tarafı ilâhîden kitap, şeriat ihsan olunmuştur ki, bunlara (Rüsüli Kiram - Mürselîn) denir. Bir kısmı da Rüsüli Kiramdan birinin kitabiyle, şeriatiyle amele ve bunların ahkâmını nasa tebliğe memur buyurulmuştur.

İşte enbiyayı izama iman, bu cihetleri bilip tasdik etmekten ibarettir. Salevatullahi taâlâ aleyhim ecmein.

İZAH

Enbiya; nebinin cem'idir. Nebi, münbi, muhbir mânasınadır. Farisîde «Peygamber» denir. Enbiyayı izam hazeratı ahkâmı ilâhiyeyi nassa haber verdikleri için bu nam ile tesmiye buyurulmuşlardır.

Peygamberanı zîşan hazeratı halâiki irşad ve ikaz için tarafı ilâhiden gönderilmiş oldukları cihetle de kendilerine «Rüsüli kiram - Mürselîn» denilmiştir. Bir kavle nazaran nebî ile resul lâfızları müteradıftır. Peygamberanı zîşandan her birine nebî denildiği gibi resul de denilebilir. Diğer bir kavle göre resul: Kendisine kitap, müstakil şeriat ihsan buyurulan zattır. Binaenaleyh her ersul, nebî olduğu halde her nebî resul değildir.

Peygamberanı ızamdan her biri kendi ümmetinin kabiliyetine, zamanının icabatına göre mucizat izhar buyurmuştur.

Meselâ: Musa aleyhisselâmın zamanında sihir pek terakki etmiş olduğundan anın izhar buyurduğu mucizeler, sahirleri âciz bırakacak bir tarzda tecelli etmiştir.

İsa aleyhisselâmın asrında dahi tababet ziyadesiyle terakki etmiş bulunduğundan anın mucizeleri de tababetin erişebileceği derecelerden pek yüksek bir mahiyette zuhur etmiştir.

Resuli Ekrem Sallallahü Taâlâ aleyhi vesellem efendimizin zamanı saadetinde ise belâgat ve fesahat fevkalâde müterakki bir halde bulunmuş olduğundan anın ibraz buyurduğu mucizelerin en muazzamı da belâgat ve fesahatin mertebei kusvasında bulunup kâbili tanzîr olmıyan Kur'anı Mübîn suretinde mütecelli olmuştur.

Enbiyayı zevil' ihtiramın haiz bulundukları nübüvvet ve risalet mansıbı, beşerî meratibin en yükseği, en şereflisidir. Bunun fevkinde hiç bir pâye, hiçbir şeref mutasavver değildir. Bu ulvî mertebe bir mevhibei ilâhiye olduğundan hiç bir kimse kendi istidadiyle, kendi sa'y ve gayretiyle ana nail olamaz.

*
* *

63 — Nübüvvet ve risalet, aklen mümteni değildir. Bilâkis hikmeti ilâhiye icabatından mâdud olup bilfiil vâkidir. Şöyle ki: Bir kısım zevatı mümtaze; nübüvvet ve risalet iddiasında bulunmuş ve bu iddialarını bir nice mucizatı bâhirat ile ispat etmiş, cemiyeti beşeriyeyi irşad ve ilâya muvaffak olarak asırlardan beri halâikin tekrîmat ve tebcîlâtına mazhar olmuşlardır.

İZAH

Bir hâliki hakîmin vücud-ı akdesine mutekid olan insanlar için nübüvvet ve risaletin cevazını inkâra, vukuunda tereddüde asla imkân yoktur. Hattâ hükemadan, ukalâdan bulunan birçok zatlar, nübüvvet ve risaletin vücubuna bile kail olmuşlardır. Bizce nübüvvet ve risalet, hikmeti ilâhiye icabatından mâduttur. Çünkü Allahü Taâlâ Hazretleri hakîmdir, rahîm ve kerîmdir, mahza kullarını irşad için, anlar ıtarîki hidayet ve saadete isal için içlerinden bâzı âlî zevatı nübüvvet ve risalet vazifei ulviyesiyle tavzif buyurmuştur.

Filhakika olanca beşerî kemalâtın birer mücessem timsali bulunan bir kısım âlî zevat, bir fazlı ilâhî olmak üzere nübüvvet ve risalete nail olmuş, bu husustaki dâvalarında sadık olduklarını bir nice mucizelerle ispat etmiş, pek büyük muvaffakıyetlere mazhar bulunmuşlardır.

*
* *

64 — Nev'i beşerin - birer hakikat mürşidi olan - enbiyayı ızama ihtiyacı aşikârdır.

Beşeriyetin saadeti, hidayete nailiyeti, fikren, ahlâken, itilâya mazhariyeti ancak enbiyayı ızama ittibâ sayesinde tecelli eder. İşte beşeriyetin bu husustaki ihtiyacını tatmin içindir ki, tarafı ilâhîden enbiya ve mürselîn hazeratı tafaddülen irsal buyurulmuşlardır.

Peygamberanı zâşanın irsal buyurulmasında birçok hikmetler ve maslahatlar vardır. Ezcümle bu sayede: İtikadî hükümler teyid ve talim, ubudiyet vazifeleri tâyin, bir takım ef'al ve eşyanın hüsnü kubhi temyiz, ahlâkî faziletler telkin, medenî ahkâm tesis, içtimaî rabıtalar teşyit, bir kısı mgızaların, devaların menfaatleri ve mazarratları tebyin, nâfi san'atlar ve hayatî levazım tarif, bir kısım kevnî hakikatler ve tarihî hâdiseler beyan, Allahü Taâlânın hücceti bâligası itmam buyurulmuştur.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri insanlara kendi içlerinde bir kısım âlî zevatı peygamber olarak irsal buyurmuştur; bu irsalde birçok hikmetler ve maslahatlar vardır; işte bunların bir kısmını hulâsaten ityan ediyoruz:

1 — «Bu sayede itikadî ahkâm teyid ve talim buyurulmuştur.» Şöyle ki: İnsanlar akıllariyle hâliki âlem hazretlerinin vücuduna ve bazı sıfatı celilesine bil'istiklâl hükmedebilirler. Fakat sair bir kısım sıfatı ilâhiyeyi anlıyamazlar, mebde' ve maade müteallik umuru keşfedemezler, cismanî haşrın vukuuna, uhrevî mesuliyetin sübutuna, daha bir hayli hakaika muttali olamazlar. Bu gibi hususatta bir rehbere, bir ilhamperver muallime muhtaç bulunurlar. İşte enbiyayı ızam hazeratı, ukulü beşeriyenin zat ve sıfatı ilâhiye hakkındaki hükmünü teyid etmiş, itikadiyattan bulunan sair hususatı da iptidaen tebliğ ve talim ederek beşeriyeti bu gibi maaliden, hakaikten haberdar eylemiştir.

2 — «Ubudiyet vazifeleri, tâyin buyurulmuştur.» Şöyle ki: Âkil olan her insan bütün kâinatta eltafı süphaniyenin mütecelli olduğunu görür, en küçük bir mahlûkun bile ihsanı ilâhîden mahrum kalmadığını anlar, bu cihetle hallâkı kerîm hazretlerine kalben muhabbet eder, maz-

har olduğu füyuzata karşı şükretmek ister, uhdei ubudiyetine teveccüh eden vazifeleri düşünür, rızayı bâriyi tahsil için ibadet ve taatte bulunmak lüzumunu hisseyler. Fakat nasıl şükredeceğini, vazifelerinin nelerden ibaret bulunduğunu, hangi suretle ifa edeceği ibadat ve taatın rızayı bâriye muvafık düşeçeğini kendi kendine keşfedemez, âlemi gaybe müteveccih, cânibi haktan ahkâmı telâkkiye muktedir bir zatın irşadına muhtaç bulunur. İşte peygamberanı zîşan hazeratı mazhar oldukları vahy ve ilham sayesinde insanlara bu husustaki vazifelerinin nelerden ibaret olduğunu tâyin ve bu vazifelerin ne suretle ifa edilebileceğini talim buyurmuşlardır.

3 — «Bir takım ef'al ve eşyanın hüsn-ü kubhü temyiz buyurulmuştur.» Şöyle ki: İnsanlar bâzı ef'al ve eşyanın hüsn-ü kubhünü, yâni bir kemal sıfatı olup olmadığını veya tab'a, gareze mülâyım bulunup bulunmadığını kendi akıllariyle idrâk edebilirler. Lâkin bazan olur ki bir şeyin hüsn-ü kubhünü mücerret akıl ile anlamak kabil olmaz, insan hayrette kalır, bir akıl sahibinin hasen gördüğünü diğer biri kabih görür. Bâhusus bir kısım ef'al ve eşyanın - dünyada medh ve zemmi, ahırette sevap ve ıkabı müetelzim olup olmamak itibariyle olan - hüsn-ü kubhünü temyiz hususunda ukul-i beşeriye kifayet etmez. İşte bu gibi şeylerin hüsn-ü kubhü enbiyayı ızamın tebliğ ettikleri emirler ve nehiyler sayesinde anlaşılmış, anların emrettikleri şeylerin hasen olduğu ve bilâkis nehyettikleri şeylerin kabîh bulunduğu taayyün eylemiştir.

4 — «Ahlâkî faziletler telkin buyurulmuştur.» Şöyle ki: Gerek efradın ve gerek efrattan müteşekkil olan cemiyetlerin itilâsı, intizamı hayatı fezaili ahlâkiye denilen şeyler ile kaimdir. Binaenaleyh fezaili ahlâkiyenin nelerden ibaret olduğunu tâyin ve bunları insanlara müessir bir surette telkin edecek zevatı âliyeye ihtiyaç vardır. İşte enbiyayı ızam hazeratı bilcümle fezaili ahlâkiyeyi ümmetlerine talim ve telkin etmiş, kemalâtı insanîyenin hüsn-i ahlâk ile kaim olduğunu pek ulvî müessir bir tarzda beyan ederek anları her türlü ahlâkî fazihalardan men' ve tahzir buyurmuşlardır.

5 — «Medenî ahkâm tesîs buyurulmuştur.» Şöyle ki: İnsanlar tab'an medenîdirler. Aralarında bir takım medenî muamelât cereyan eder. Binaenaleyh bu hususta birçok ahkâm ve kavaide lüzum vardır ki, medenî hayatın güzelce devamı kabil olabilsin. İşte Peygamberanı zîşan hazeratı tarafından bu ahkâm ve kavaid tesîs buyurulmuştur. Bu ahkâma ittiba eden akvam arasında birer medeniyeti fâzıla vücuda gelmiş, bu medeniyetin şaşaa' nisâr eserlerinden yeryüzünün muhtelif aksamı müstefit olmuştur.

6 — «İçtimaî rabıtalar teşyid buyurulmuştur.» Şöyle ki: İnsanlar fıtreten cemiyet halinde yaşamıya mecbur olduklarından aralarında bittabi' bir takım münasebat teessüs etmiştir. Fakat bu münasebatın güzel bir intizam dairesinde cereyanı insanların bir vahdet noktasına teveccühüne, aralarında bir muhabbet ve meveddet duygusunun mevcudiyetine mütevakkıftır. Halbuki insanlar güzel bir terbiyeye malik olmadıkça aralarında bu gibi âlî kemâlât mütecelli olamaz. Bir insan nezih bir terbiyeye mazhar olmalıdır ki, zulüm ve istibdada meyyal olan nefsine mağlûp olarak ahengi içtimâiyi ihlâle çalışmasın, kendi şahsî menfaatlerini temin için başkalarını ızrara kıyam etmesin. İşte insanlara bu terbiyei ruhiyeyi veren enbiyayı ızam hazeratıdır. Bu sayede insanlar arasında metîn bir rabıta vücuda gelmiş, birçok insanlar hodgâmlık seyyiesinden kurtulmuş, mukadderatı ezeliyeye razı olarak bir takım içtimaî müşkilâtı hüsn-i suretle iktihama müstaid bulunmuştur.

7 — «Bir kısım gıdaların, devaların menfaatleri, mazarratları tebyin buyurulmuştur.» Şöyle ki: İnsanlar ötedenberi hayatlarını idame için mekûlât ve meşrubat tedarikine ve sıhhatleri muhtel oldukça mualecat istimaline muhtaç olmuşlardır. Fakat vücuda nâfi, sıhhate hâdim olan mevaddı keşif ve tâyin etmek pek çok tecrübelere mütevakkıf, birçok asırların geçmesine muhtaçtır. Hele bâzı mevaddın tecrübesi âdeta müstahil veya muhatarayı müstelzimdir. İşte beşeriyetin mâruz kaldığı bu müşkilât da bidayeten enbiyayı ızam vasıtasiyle bertaraf edilmiş, bu sayede insanlar birçok tecrübe devreleri geçirmek külfetinden halâs olarak kendilerine fâideli olup olmayan bir hayli maddelere muttali olmuşlardır.

8 — «Nâfi sanatlar, hayatî lâzimeler tarif buyurulmuştur.» Şöyle ki: İnsanların refah-i halini temin, fıtretlerinde meknuz olan istidadı tenmiye için kendilerine enbiyayı ızam tarafından birçok faideli sanatlar talim buyurulmuş; ziraat, hıyatet, sefain inşası gibi levazımı hayatîye tarif ve tavsiye olunarak bu sayede beşeriyet için terakki yolları açılmıştır.

9 — «Bir kısım kevnî hakikatler, tarihî hâdiseler beyan buyurulmuştur. Şöyle ki: Peygamberanı âlişan hazeratı bir takım hilkat kanunlarını, fıtretin bir takım hafî sırlarını ümmetlerine anlıyabilecekleri bir tarzda beyan ederek onları mübdi-i kâinatın kudret ve azametinden haberdar etmiş ve bir takım geçmiş kavimlerin garip, tarihî hallerini olduğu gibi haber vererek ümmetlerinin hisseyabı intibah olmalarını temin buyurmuşlardır.

İnsanlara kendi akıllariyle keşfedebilecekleri bir takım fennî hakikatleri, bir takım ilimleri ve san'atları alettafsil talim etmek; geçmiş kavimlerin tarihlerine ait umumî vak'alara dair mufassalan malûmat vermek ise enbiyayı ızamın âlî vazifelerinden hariçtir.

10 — «Allahımızın hücceti baligası itmam buyurulmuştur.» Şöyle ki: Tarafı ilâhîden cihanı beşeriyete birçok peygamberanı zîşan gönderilmiştir. Bu âlî zevat; nasa ahkâmı ilâhiyeyi tebliğ etmiş, mutî olanları sevap ile tebşir, âsi olanları azap ile tahzir buyurmuşlardır. Bu sayede insanların itikadiyata ve saireye müteallik olan vazifeleri taayyün etmiş. Ukul-i beşeriye tenevvür eylemiş, hücceti baligai ilâhiye tamam olmuştur. Artık yevmi kıyamette, o mahkemei kübrada insanların: «Yarabbi! Biz vazifelerimizin nelerden ibaret olduğunu bilmiyorduk» diye itizar beyan edebilmeleri kabil değildir. Ne putlara, ateşlere, insanlara tapınmakta bulunan cühelânın; ne de: «Mabadattabiiyati idrâk için beşerî ukul kâfi değildir» diye ilhad vadisine düşen (İsbatiye, Hisbaniye - Lâedriye gibi) ehli hevanın maziret dermeyan edebilmelerine imkân kalmamıştır. Nitekim:

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ
لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ
وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

âyeti celilesi de bu hakikati nâtıktır.

65 — Nübüvvet ve risalet, mucizat ile sâbit olur. Mucize; tarafı ilâhîden meb'us olan bir zatı mekârim sıfatın nübüvvet ve risalet iddiasında sadık olduğunu ispat için kudreti ilâhîye ile izharına muvaffak olduğu hârikadan ve muttasıf bulunduğu bir kısım umur-ı âliyeden ibarettir ki, sâir insanlar bu hârikanın mislini ityana kadir ve bu âlî umur ile ittisafa nail olamazlar.

Peygamberanı zîşanın izhar buyurdukları hârikalar câri âdetlere muhalif, tabiat kanunlarına münafi görülmekle beraber haddizatında mümkinattan mâdutturlar.

Zaten tabiat kanunları ve saire dahi mümkinattan ibaret bulunduğundan ve bunlara muhalif olacak bâzı şuunatın zuhûrunu inkâre mahal yoktur. Kudret-i ilâhiyenin taallûkiyle bu gibi şuun-ı kevniyenin zuhur sahasına gelmesi istib'ad olunamaz.

Madem ki, Peygamberanı ızamın irsal buyurulması hikmeti ilâhiye icabatındandır. O halde bu mümtaz zevatın mucizat ile müeyyet bulunmaları da hikmet mutezasıdır. Tâ ki kendilerine nassın itaat ve inkıyadı kabil olsun, peygamberlerin gönderilmesindeki hikmetler ve maslahatlar tecelli etsin.

İZAH

Peygamberanı zîşan hazeratının izhar buyurdukları hârikaların emsalini vücuda getirmekten nâs âciz kaldığı için bu hârikalara (mûcizat) denilmiştir.

Bu harikaların vukuu aklen mümteni değildir, ancak bu yolda câri bir âdet mevcud olmadığı cihetle badii emirde insanın istiğrabını mucib olur.

Fakat bir insan bu kâinatı temaşa ettikçe, bu âlem manzumesinin her zerresinde nümâyan olan kudret bedialarını teemmül eyledikçe mübdi-i âlem hazretlerinin kudret ve azametinin kemali pişkâh-i tefekküründe tecelli eder de bu gibi hârikaların kudreti ilâhiye ile vücuda gelebilmesini aslaâ inkâra kadir olamaz.

Vâkıa bâzı kısa akıllı kimseler vardır ki, bu gibi hârikaların imkânını tasavvur edemezler, câri âdete, tabiat kanunlarına muhalif olacak hâdiselerin vukuuna kail olamazlar. Biçareler düşünmezler ki, tabiat kanunlarını ve sâireyi vücuda getiren hâlik-ı âlem hazretlerine için bu kanunların haricinde bir şeyi yaratmaya kadir olmasın?

Acaba âdeti câriyeyi halk etmek, şu zemîn ve semayı bu kadar bedi' bir surette halk etmekten daha garip midir?

Zaten bu âlemde ilk evvel vücuda gelen her şey; câri âdete muhalif olarak zuhûra gelir, sonra istimrar ederek âdet halini alır.

Madenlerden sonra nebatatın, hayvanatın tekevvünü böyle değil mi? Ya... Maddîyyunun iddiasına nazaran öteden beri muntazam bir surette hareket eden bir kısım zerratın muahheren intizamını gâibederek bir takım ecramın teşekkülâtına bâis olmuş bulunması âdeti câriyeye muhalif değil midir?

Demek ki tabiat âleminde âdet hilâfına şeyler de zuhur edebiliyormuş!.

TABİAT KANUNLARI, ZARURÎ DEĞİLDİR :

Tabiat kanunu: İki şey arasındaki sâbit; gayrı mütehavvil olan bir nispetten ibarettir. Meselâ daima aynı tohumlardan aynı nebatat husule gelir, bunların arasında bir sâbit nispet vardır. İşte bu bir kanun-ı tabiattır.

Acaba kanun-ı tabiat, zarurî midir? Bu nispetin zevali, infikâki kabil değil midir?

Evet. Bu kanun, zâhiri hale, tecrübeye nazaran sâbittir, lâyettegayyerdir. Fakat mutlaka zarurî değildir. «Aynı tohumlardan aynı nebatatın husulî zaruridir» diye aklen hükm olunamaz. «Aynî tohumlardan aynî nebatat hâsıl olur« sözü bir kaziyei mümkinedir. Bu kaziyedeki mahmul; mevzuun zatına mahsus vasıflardan değildir, bu mahmulün mevzuundan infikâki kabildir, bu infikâk hiç bir tenakuzu mucib olmaksızın iddia olunabilir.

Evet... Aynî tohumlardan aynî nebatat husule gelmeyip de başka nebatatın husule gelebilmesi iddia olunabilir, bunda tenakuzu mucib olacak bir cihet yoktur. Biz böyle iki şey arasındaki nispetin sâbit olduğuna mücerred tecrübemize binaen hükmediyoruz. Halbuki bizim tecrübemiz nâkıstır, esbabı ilmimiz gayri kâfidir. Binaberîn tecrübemize muhalif bâzı hâdisatın zuhur edebilmesini nasıl inkâr edebiliriz?.

Elhâsıl tabiat kanunları, zarurî değildir. Bu kanunlara muhalif hâdiselerin imtinaı hakkında hiç bir delil yoktur, bilâkis tabiat kanunlarına muhalif hâdisatın vukuu görülmektedir.

Ne hâcet rüfâilerin gösterdikleri hârikalar meydanda!. Bunlar fırınlara girdikleri halde yanmıyorlar; karınlarına bıçakları vurdukları, yüzlerine demirleri soktukları halde asla müteessir olmuyorlar. Acaba bunlar tabiat kanunlarına muhalif şeyler değil mi?.

Tabiat kanunlarının zarurî olmadığını felsefei hâzıra dahi kabul etmektedir. Haydi diyeli mki: Her şey mutlaka kanun-ı tabiata tâbidir, ana muhalif olarak hiç bir şey vücuda gelemez. O halde sorarız, insanlar bilcümle kavanini tabiatı keşfe muvaffak olmuşlar mıdır ki, mûcize denilen şeylerin tabiat kanunlarından hariç ve binaenaleyh gayri caiz olduğunu iddia edebilsinler?

Şüphe yok ki, bütün kâinattaki zerratı birer tabiat kanununa raptetmiş olan mucidi âlem hazretleri mûcizat için de bir takım hususî kanunlar vazetmiş olabilir; şu kadar var ki, beşeriyeti âdiye bu kanunları bilemez, fakat bunların âsarını fazli ilâhîye mazhar olan zevatın ellerinde müşahede eder.

Hele bu hilkat âleminde bir nice hârikalar zuhur ediyor ki, insan ya bunlardaki garabeti asla nazarı dikkate almıyor, yahut bunlardan her birini aklınca bir kanuna irca etmiye çalışıyor.

Acaba insan yalnız kendi düşüncesine itimad edip de bir takım hakikatleri inkâra nasıl kıyam edebilir? Bugünkü gün insanlar tarafından ihtira olunan bir takı msınaî âsâr vardır ki, biz bunları alelâde şeyler addediyoruz. Halbuki bundan birkaç asır evvel yaşıyan insanlara böyle bi rşeyin vücuda getirileceği haber verilmiş olsaydı elbette bunları imkân dairesinden hariç addederlerdi.

Bir zat diyor ki: «Fevkalâde olmasından dolayı bir şeyin gayri mümkin bulunduğuna hükmetmek doğru değildir. Onsekizinci asırda yaşıyan bir insan için tayyareler ile havada seyahat ve siperi saika ianesiyle yıldırımı istediğimiz semte sevk etmekten daha fevkalâde bir şey olamazdı, halbuki bugün bunlar vâkidir.»

Demek ki insanların muhal addettikleri bir çok şeyler yine kendileri gibi alelâde insanların eliyle vücuda gelebiliyor, o halde insanların mümteniatdan addettikleri bir takım hârikaların kudreti ilâhiye ile peygamberanı ızamın yedlerinde zuhura gelebilmesi nasıl istib'ad olunabilir?

Filhakika bu hârikalar zuhura gelmiş ve bunların bir kısmını Kuranı Mübîn haber vermiştir. Hazreti Salih'in duasiyle taştan devenin zuhuru; Hazreti İbrahim'i ateşin yakmaması; Hazreti Musa'nın elindeki âsânın ejderha siretine inkılâbı; denizden yollar açılarak Benî İsrail'in geçmesi; Hazreti İsa'nın hastaları şifayap ve ölüleri ihya etmesi bu cümledendir.

İşte bunlar birer muazzam mûcizedir, her biri âdeti câriyeye muhalif, hilkat kanunlarına zâhiren münafidir. Fakat böyle olmakla beraber bunlar haddi zatinde caiz, kudreti ilâhiyenin taallûkuna müsteiddirler.

Kudreti âzîmesiyle bir nice akıl sahiblerini bir katre sudan halk eden, Semender gibi bir takım hayat sahiblerini ateşler içinde yaşatan, ecsama infilâk, inkısam, temasük, incimat gibi muhtelif hasseleri tevdi buyuran, velhâsıl enzarı intibahımıza çarpan milyonlarca bediaları, garîbeleri vücuda getiren hâliki kâinat hazretlerinin kemali kudret ve azametini musaddık olan bir kimse bu gibi hârikaların kudreti ilâhiye ile zuhura gelebileceğinde asla ştibah edemez. Ulûhiyeti münkir olan bir şahıs hakkında ise mûcizelerden mukaddem Cenabı Hakkın zâtını, sıfâtı celilesini ispat etmek iktiza eder.

MUCİZAT İLE SAİR HÂRİKALAR BEYNİNDEKİ FARK :

Şu da malûmdur ki, enbiyayı ızamın izhar buyurdukları her mûcize bir hârika olduğu halde her hârika bir mûcize değildir. Beyinlerinde bir çok farklar vardır. Ezcümle:

1 — Mucize ancak nübüvvet ve risalete mazhar olan zat tarafından izhar olunur. Yalan yere nübüvvet iddiasında bulunacak bir şahıs ya arzusuna muvafık hiçbir hârika izhar edemez, yahut izhar edeceği hâ-

rikanın emsalini başkaları dahi ityan ederek kendisinin kizbi tezahür eder, gösterdiği hârikanın mucize derecesinde olmadığı anlaşılır. Bir mütenebinin yeddinde mucizenin zuhuru - iştibahı mucib olacağından - hikmeti ilâhiyeye münafidir.

2 — Mucize; nübüvvet iddiasında bulunan zatın dâvasına mutabık, maksadına muvafık surette zuhur eder; fennî esbaptan vesaireden hiçbir şeye mukarin olmaz.

3 — Mucize; ekserî halkın talebi üzerine izhar buyurulur ve «bu mucizenin bir mislini de siz ityan ediniz» denildiği halde hiçbir kimse buna kadir olamaz.

4 — Mucizeyi izhar eden zat her türlü âlî kemalât ve ahlâkî fezail ile muttasıf olur. Kendi şahsî menfaatini asla istihdaf etmez, beşeriyeti irşada çalışır, herkese hidayet ve saadet yollarını gösterir, kendisi de dediği ile âmil bulunur, âdeta kendi vücudu da bir azîm hârika, bir ilâhî mucize halinde tecelli eder.

MUCİZATTAN MAADA HÂRİKALARIN ENVÂI :

1 — İrhas; zamanı bi'setten evvel zuhur edip Peygamber olacak zatın bi'setine delâlet ve bu veçhile bünyanı nübüvveti tesis eden hârikadır. Hazreti İsa'nın daha beşikte iken söz söylemesi, bâzı ağaçların, taşların Peygamber Efendimize kablel'bi'se selâm vermesi bu kabildendir.

2 — Keramet; şer'i şerif ile tamamen âmil olan bâzı eazımı ümmetten zuhur eden hârikadır. Bu zevatın rütbeli vilâyete nail olduklarına delâlet eder.

Ehli sünnet itikadınca evliyanın kerameti, haktır. Sulehayı ümmetten bâzılarının min indillah keramete nail olmaları istib'ad olunamaz. Bu keramet anların beynel'nas ihtirama mazhar olmalarını, yahut anların vaaz ve nasihatini nassın hüsn-i suretle kabul eylemelerini temin gibi hikmetlere müstenittir.

Keramet hakkında şer'î naslar varid olmuştur. Birçok zatlardan keramet zuhur ettiğine dair müteaddit rivayetler vardır.

Tayyi mekânda bulunmak, yâni uzak bir mesafeyi az bir müddet içinde katetmek kerametten mâduttur.

Hazreti Ömer Radiyallahü Taâlâ anhın kerametlerindendir ki, bir gün Medinei münevverede hutbe irad ederken Nihavendde Hazreti Sariye'nin tahtı idaresinde bulunan İslâm ordusunun düşman tarafından ihata olunmak üzere bulunduğunu görmüş; bunun üzerine: «Yâ Sâriyetel' Cebel elcebel!) diye nida etmiş; Sariye de Hazreti Ömer'in bu nidasını derhal işiterek İslâm askerleriyle beraber arka taraflarındaki dağa istinad eylemiş ve bu suretle düşmanın ihata hareketini akîm bırakmıştır.

Evliyaullahtan zuhur eden kerametler dahi tâbi oldukları peygamberanı zîşanın birer eseri mucizesi demektir.

Keramet suretiyle zuhur eden hârikalar nübüvvet dâvasına mukarin, mûcizat derecesini haiz olamaz ve her istenilen zaman izhar olunamaz, bu cihetle mûcizelerden ayrılır.

3 — Meunet; ahvali mestur olan avamı nâstan birinin elinde dâvaya mukarin olmaksızın zuhur eden hârikadır ki, anın belâ ve mihnetten kurtulmasına, maişetini kolaylıkla tedarük edebilmesine yardım eder. Bu hal anın hakkında tarafı ilâhiden bir iane demektir.

Bâzı safdil kimseler vardır ki, muhataplarının mafizzamirini keşfederler. İşte bu hal «meunet» kabîlindendir.

4 — İstidraç; fısk veya küfrü zâhir olan şahsın yeddinde matlubuna muvafık olarak zuhur eden hârikadır.

İstidraç; imhal demektir ki, sahibinin masiyet ve dalâlet içinde kalarak daha ziyade azabı ilâhîye düçar olmasına bâis olur.

Zaleme ve kefereden bâzılarının dünyevî umura müteallik emellerinin husulü, dualarının icabete karîn olması istidraç kabîlindendir.

5 — İhanet; fısk veya küfrü zâhir olan bir şahsın elinde arzusuna muhalif olarak zuhur eden hârikadır. Buna «Hizlan» dahi denir.

Hak Taâlâ Hazretleri ol kimseyi tekzip veya tezlil için bu hârikayı halk buyurur. (Müseylemetül' kezzap» tan zuhuru rivayet olunan hârikalar bu cümledendir.

Şöyle ki: Merkum bir kuyunun suyunu arttırmak için içine tükürmüş, kuyu, derhal mevcut suyunu da gaibedip büsbütün kurumuş.

Kezalik bir şahsın kör bulunan bir gözüne açılması için tükürüğünü sürmüş, herifin hemen diğer gözü de kör olmuş.

Elhâsıl mûcize ile kerametten başkası sahibinin büyüklüğüne, faziletine delâlet etmez. Meselâ: Bir şahıs şeriatı ilâhîyeye riayetkâr olmadığı halde havada uçsa veya deniz üzerinde yürüse bu halin nazarı İslâmda hiçbir kıymeti olamaz.

Hususî sebepler ve fennî vasıtalar sayesinde vücuda gelen, garîbelerden sayılan şeyler ise ya sihir veya bir nevi sanattır ki, bunlar esbâba müstenid, tabiat kanunu üzre cârî, başkalarının inzimamı muavenetine muhtaç olup esbab ve şeraitine muttali olan her kimse tarafından

taklidi kabil bulunduğundan hiç bir veçhile hârikadan mâdud değildir. (Kameri mukanne') bu kabîldendir(1).

***

66 — Enbiyayı ızam hazeratı vahyi ilâhîye mazhar olmuşlardır. Vahiy: Allahü Taâlâ Hazretlerinin dilediği şeyleri enbiyayı kiramına rüya, ilham, kitap, irsali melek tariklerinden biriyle ilâm ve ifham buyurması demektir.

Peygamberanı zîşan hazeratı kendilerine teveccüh eden vahyin bir vahyi ilâhî olduğunu bir takım âyat ve delâil ile, bir kısım mûcizat ile ve daha başka esbab ile yakînen bilir, kendilerinde bir ilmi zarurî husule gelir.

ÎZAH

Vahy; lûgatte: kelâm, kitap, irsal, ilham, ifham, emir, işaret, teshir, bir şeyi hafiyen ilâm, bâzı hususî maksatları tebliğ gibi mânalara gelir.

Lisanı şeriatte: Cenabı Allahın dilediği ahkâmı, esrar ve hakaiki peygamberanı zîşanına hususî tariklerden biriyle ilâm buyurması demektir. Maahaza vahyolunan şeylere de (vahy) denilir. Bu halde vahy, - ismi mef'ul sigasiyle - mûha mânasına gelmiş olur. Nitekim

« إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى »

nazmı celilindeki vahy bu mânadadır.

VAHYİ İLÂHÎNİN MUHTELİF TARİKLERİ :

Vahyi ilâhî, berveçhi âti dört tarikten biriyle tecelli etmiştir:

1 — Rüyayı saliha tarikidir ki, Cenabı Hak dilediği şeyleri Peygam-

(1) Mukanne': Haşim - yahut: Hakîm ibni Atâ - namında bir zındıktır. Son derece kabihülmanzar olduğundan yüzünü nikap ile örterdi, bu cihetle (mukanne» ismini almıştır, fenni sihre, simyaya vâkıftı, bu sayede «kameri mukanneyi vücuda getirmiştir. Şöyle ki: Semerkand ile Taşkend arasında Siyam ismindeki dağın eteğinde vâki «Çah-inehşep» denilen kuyudan kamerin gurubunu müteakip ay şeklinde parlak bir cisim zuhur ederek dağın arkasında görünür, her taraftan dört fersah kadar mesafeyi aydınlatırdı. Merkum; ulûhiyet iddiasında bulunmuş, başına birçok ahmakları toplamıştı. Nihayet halife Mehdi zamanında tenkîl edilmiştir.

beranı ızâma rüyayı sadıka ile ilâm buyurur. Hazreti İbrahim'in oğlunu kurban olarak zebhetmesi hakkındaki vahy bu kabîldendir.

Vahyi ilâhî iptidayi bi'sette ekserî rüyayı saliha tarikiyle zuhur ederdi. Bu da meb'us olan zatın vahy ve nübüvvet ile istinasını temin hikmetine müptenidir. Çünkü vahyi suphanînin bidayeten sair tariklerden biriyle zuhuru, mansıbı nübüvvetin birdenbire teveccühü beşerî kuvvetlerin tahammül edemiyeceği derecede mehabeti haizdir.

2 — İlham tarikidir ki, Cenabı Hak dilediği şeyleri enbiyayı kiramının kalbine yekaza halinde bilâvasıta ilham ve ilka buyurur. Bu tarik ile olan vahyi ilâhî melekin tekellüm ve kıraetinden âzade olduğundan buna (vahyi gayri metlüv) denir.

Peygamberanı zîşan hazeratı bu tarik ile telâkki ettikleri şeyleri istedikleri elfaz ile ifade ederler. «Ehadisi şerife» bu kabîldendir.

3 — Kitap tarikidir ki: Cenabı Hak enbiyayı ızamına dilediği kelimatı melek vasıtasiyle olmaksızın isma ve bu kitap tariki ile kelâmı ilâhîsini ifham buyurur.

Musa Aleyhisselâmın cebeli Tur'da mazhar olduğu vahyi Rabbanî bu kabîldendir.

Tevrat'ın levhaları dahi bu tarik üzre mektup olarak birden nâzil olmuştur.

4 — İrsali melek tarikidir ki, Cenabı Hak dilediği şeyleri peygamberanı kiramına melek vesatetiyle ilâm ve tebliğ buyurur. Buna (vahyi metlüv) denir. Vahyi hâmil olan melek ekserî beşer suretine temessül ederek peygamberanı zîşan hazeratına şifahen tebliğde bulunurdu. Nitekim Cibrîli emin ekserî ashab-i güzinden «Dihyetül' kelbî» suretine temessül ederek fahri âlem efendimize görünürdü.

Vahye vasıta olan meleğin işareti mahsusası dahi bu nev'e dahildir. Enbiyayı ızam hazeratı bu işaretten maksat ne olduğunu bilâ iştibah kat'î surette idrâk ederlerdi.

PEYGAMBERİ ÂLİŞAN EFENDİMİZİN MAZHAR OLDUĞU VAHYİ İLÂHÎ :

Resuli Ekrem Sallâllahü Taâlâ aleyhi vesellem Efendimiz iptidayı bi'setlerinde alâ rivayetin altı ay kadar rüya tarikiyle vahyi ilâhîye mazhar olmuştur. Rüya âleminde gördüğü her şey bir münevver subh gibi parlak bir surette ayniyle zuhura gelirdi. Muahharen melek vasıtasiyle vahyi rabbanîye mazhar olmuştur. Bu suretle tecelli etmeye başlıyan vahyi ilâhînin mehabetinden halecana gelmiş, nübüvvet gibi bir azim

vazifeyi yüklenmekteki müşkilâttan münbais bir havf ve dehşet ile muhterem refikası Hazreti Hatice'nin nezdine teşrif ederek: «Beni örtünüz!.. Beni örtünüz!..» diye emretmiştir.

Bazan vahyi ilâhînin zuhurunda (silsilei ceres - çan sadası) gibi bir şey sem'ı nebeviye akseder, bu sadanın kesilmesi anında vahyolunan hususat Hazreti Peygamberin malûm ve mahfuzu olurdu.

Böyle bir sadanın zuhuru Cenabı Peygamberin sair alâikten iltifatını katederek bütün mevcudiyetiyle vahyi ilâhîye teveccüh etmesini temin hikmetine müstenid bulunmuştur.

Resuli Ekrem Hazretleri gide gide vahyi ilâhî ile istinas ederek artık kendisine ârız olmakta bulunan dehşet ve helecan tahaffüf etmiştir. Maahaza bazan vahyi ilâhîye tecelligâh oldukça nevm ve gaşy gibi lâtif bir hâleti ruhiyeye müstağrak olurdu. Bazan da vücud-ı saadetine bir titremek ârız olarak o parlak cephesi jalelerden daha berrak olan mübarek terler içinde kalırdı. Sallâllahü Taâlâ Aleyhi Vesellem.

Birçok rakik ihtisasat ashabı ruhnavaz bir sadanın cazibedar tesiriyle mesti huzuzat oldukları halde vahyi ilâhînin tecelliyatı ruhfezasından mutehassıl mânevî bir zevk ile Peygamberi Zîşan Efendimizin bir istiğrak haline gelmemesi kabil miydi? Zaten esnayı vahyde enbiyayı ızamın ruh-ı mukaddesleri bedeni alâikden tecerrüd ederek melekiyet âlemine iltihak eder. Binaenaleyh bu esnada kendilerinin lâhutî bir neşveye mazhar olmaları, âdeta ruhun bedenden müfareketine benzer, lâtif bir hâlete maruz kalmaları istib'ad olunamaz.

VAHY HAKKINDAKİ YANLIŞ ZEHAPLAR :

Hayfâ ki bu gibi âlî hakikatlere vâkıf olmıyan bâzı sathî malûmat sahipleri, vahyi rabbanî tecelliyatını garip bir surette tefsir etmiş, hele melek vasıtasiyle tecelli eden vahyi ilâhîyi istib'ad ederek pek acip nazariyelere, tevillere zahib olmuşlardır. Bunlar Peygamberanı ızamın esnayı vahyde mazhar oldukları bâzı fevkalâde hâlâtı hâşâ bir takım masru'ların, ihtinakı rahme müptelâ hastaların, mütemadî riyazet ve zihnî faaliyet sebebiyle sıhhati muhtel olmuş kimselerin sayıklamalarına, gayri ihtiyârî ve gayrı muntazam sözlerine, fiillerine benzetmek istemişlerdir.

Filozof geçinen bir takım eşhas da vahy ve ilhamı mücerred elvahı tabiatten mülhem keşfiyatı zihniye ve ihtisasatı zâtiyeden ibaret telâkki ederler.

Bütün bu gayri mâkul iddialar, bu yanlış telâkkiler hakikatı nübüvvete vâkıf, âlemi meleküte mutekid, maddiyatın haricinde bir âlemin mevcudiyetine kail olmamaktan neş'et etmektedir. Yoksa enbiyayı ızamın ahvali seniyelerini tetkik eden, onların ef'aline, akvali hikmet mealine muttali olan kimselerin böyle sahif bir iddiada, böyle yanlış bir telâkkide bulunmaları tasavvur olunamaz.

Bir kere düşünmelidir!. Hiç asabî ve aklî marazların tesiri altında bulunan, kendisindeki hastalığın tevlid ettiği bir takım fâsit tahayyülâtın tercümanı olan bir kimse yüzbinlerce ulemâ ve hükemâyı kendisine meclûb edecek bir fevkalâde kudrete mâlik olabilir mi?. Hiç böyle bir cemmi gafirin masru, meslup ül'ihtiyar bir şahsa kemali tehalükle ittiba etmeleri kabil midir? Hele fürkanı mübîn gibi belâgat ve hikmetin timsali ekmeliyeti olan; hikemiyata, ahlâkiyata, içtimaiyata, şerayie dair binlerce ahkâmı âliyeyi câmi bulunan bir kitabı mübîn; malûl, muhtellüş şuur, ilhamatı ilâhiyeden mahrum bir kimsenin zadei sunuhatı olabilir mi? Hiç bulanık menbadan bu kadar lâtif, şeffaf bir mai lezizin cereyanı görülmüş müdür?. ,

Maalesef bir takım kimseler bu hakikati anlamak meziyetinden mahrum bulunuyorlar. Hele garp müellifleri arasında bâzı hayalperest eşhas vardır ki, bunlar - mücerret adavet ve cehalet saikasiyle - nebiyi âlişan efendimizin mazhar olduğu vahyi ilâhiyi sar'a veya heste riyayı adali hastalığından münbais bir keyfiyet gibi telâkki etmek cür'etinde bulunmuşlardır. Halbuki bir kimsede bu hastalıklardan birinin bulunması anın mütevali tezahüratiyle, tesirat ve tahribatiyle tahakkuk eder. Böyle bir hasta ruhen, bedenen büyük tahribata uğrar, nevbet halâtındaki ihtisasatını muhafazadan âciz bulunur. Maahaza nevbet esnasında hiç bir dehâ ve hikmet eseri ibraz edemez, muntazam bir manzume bile söyliyemez.

Artık insaf etmeli!. Her türlü ruhî ve bedenî tekemmülâtı haiz olan, bütün beşeriyet âleminde emsali gayri mesbuk bir inkılâp vücuda getiren, asırlardan beri milyonlarca insanın rehberi necatı olan bir kitabı hikmet nisabı tebliğe muvaffak bulunan bir peygamberi zîşan hakkında böyle bir hastalık nasıl tasavvur olunabilir? Acaba böyle bir iddianın ne kıymeti fennîyesi vardır?

İşte bunun içindir ki, şu bir kısım hayalperest garp müelliflerinin bu babdaki iddiaları yine bir takım munsif, mudakkik garp müellifleri, filozofları tarafından cerh edilmiştir. Bu munsif adamlar Resuli Ekrem Efendimizin hayatındaki fevkalâde intizama, ef'al ve harekâtındaki mükemmeliyete, maddî ve mânevî kuvvetlerindeki tekemmülâta ve bilhassa Kur'anı mübîndeki ulviyet ve hikmete bakarak anın vahyi ilâhiye mazhar, hakiki bir peygamber olduğuna kani' oluyorlar. (A. Miller, Muallim Draper, Karlayl) ve emsali hükemâ bu cümledendir.

Velhâsıl beyan olunan vahy kısımlarının her biri caiz ve haddi zâtında vâkidir. Ulûhiyyet ve nübüvvet, sâbit olduktan sonra vahyin vu-

kuunda asla tereddüd olunamaz. Mahsusattan başka bir şeye mutekid olmıyanlar ise sırf cehl ve inadları yüzünden bu gibi yüksek hakikatleri inkâr ederek vadii hızlâna düşerler. Yoksa insanların arasında her suretle mümtaz, bir takım fıtrî hasseleri haiz, her türlü mânevî işrakata müstaid bulunan bâzı zevatı âliyenin vahyi ilâhîye mazhar olmalarını inkâra mecal yoktur.

***

67 — Enbiyayı ızam hakkında ismet, emanet, sıdk, fetanet, tebliği şeriat sıfatları vâcip, bunların zıddı olan masiyet, hıyanet, kizb, gaflet, kitmanı şeriat sıfatları mümtenidir. Maahaza peygamberanı zîşan hazeratı kavimleri arasında en şerefli ailelere mensup, hasis san'atlarla gayri meşgul, nefreti mucib olacak ârızalardan sâlim bulunmuşlardır. Çünkü aksi takdirde bi'setten matlup olan hikmetler ve maslahatlar tecelli edemezdi.

İZAH

Enbiyayı ızam hazeratı beşeriyet için makdur olan her türlü âlî evsafı haiz; şanı nübüvvete gayri lâik olan her türlü ahval ve avarızdan masun bulunmuşlardır. Ezcümle şu beş kemal sıfatiyle ittisafleri vâciptir:

1 — İsmet; Enbiyayı ızamın hafi, celi her türlü masıyetten ve hasaseti tab'a delâlet edecek hareketten berî olmalarıdır. Bunun zıddı olan masiyet haklarında muhaldir. Eğer onlar masiyeti irtikâb edip de ismetlerine münafi bir harekette bulunmuş olsaydılar bizim de o yolda hareket etmemiz lâzım gelirdi; çünkü biz onlara ittiba etmekle memuruz. Halbuki Allahü azîmüşşan kullarına masiyetle emretmez. Binaenaleyh enbiyayı ızamdan - gerek bi'setten evvel ve gerek sonra - asla küfür ve kebair sadır olmamıştır. Hisseti tab'a delâlet etmiyen bâzı sagîrelerin suduru ise sehven caizdir.

Bâzı enbiyadan masiyet sudur ettiğine delâlet eden şer'î nusus, bir güzel tevilât ile müevvel veya evlâyı terke mahmuldür. Meselâ Hazreti Âdemi'n nehyedildiği ağaçtan ekletmesi bir zuhul ve nisyan eseridir, yoksa kasten irtikâbedilmiş bir masiyet değildir. Maahaza kablen nübüvve vâki olmuştur.

Hazreti İbrahim'in zevcesi hakkında «hemşiremdir» demesi de beyinlerindeki dinî kardeşlik itibariyledir. Yoksa limaslâhatin iltizamı edilmiş bir kizb değildir. Enbiyayı kiramdan masiyet suduruna dair bitarikıl' ahad vaki olan rivayetler merduttur. Ahdi atik ve ahdi cedid namiyle Hıristiyanların, Yahudilerin ellerinde bulunan bir kısım kitaplarda bazı enbiyayı ızama bir takım masiyetler isnad olunuyor, bunlar bütün şenî müftereyattan ve bilhassa Hazreti Davud'a isnad edilen «Evriya» kıssası gayri sabit veya müevvel hikâyattan ibarettir. Biz bütün enbiyayı zevilihtiramın dâmeni ismetlerini bu gibi şaibelerden tenzih ederiz.

Hıristiyanlar Hazreti Âdem'e masiyet isnad etmekle iktifa etmiyorlar, belki bu masiyetin bütün ebnayı Âdem'e sirayetine de kani bulunuyorlar, bu halde bütün enbiyayı kiram hazeratı ismetten mahrum bulunmuş oluyor. Bir kere bu esas kabul edildi mi? Artık o muhterem zevata daha bir takım masiyetler isnadında bir mahzur görmüyorlar. Anların nazarında bütün İsrailiyat birer hakikattir. Dünyada mâsum bir zat varsa o da Hazreti İsa'dır; bu da nebiyi müşarünileyhin - hâşâ - ibnullah olduğundan neş'et ediyor!. Fesuphanallah ne garîp itikad!.

2 — Emanet; enbiyayı ızamın her veçhile emin olup kudsî vazifeleri hususunda vesair umurda kemali istikamet üzere bulunmalarıdır. Bunun zıddı olan hıyanet haklarında müstahildir, çünkü hain olan bir kimse esrarı ilâhîyeye tecelligâh, nübüvvet vazifesiyle şerefyâp olamaz.

3 — Sıdk; enbiyayı ızamın her hususta yâni gerek şerî ahkâmı tebliğ ve gerek sair umuru ihbar hususunda sadıkulkelâm olmalarıdır. Anların kizbi irtikâpta bulunmaları mümtenidir. Çünkü kizb en büyük bir masiyet olduğundan ismet ve emanet sıfatiyle içtima edemez. Maamafih Cenabı Hak onların sıdkı ifadelerini teyid için ellerinde mûcizeler yaratıyor, âdeta: «Nübüvvet dâvasında bulunan şu abdim vâki iddiasında sadıktır» demiş oluyor. Binaberin eğer Peygamberler kizbi irtikâpta bulunacak olsalardı Allahü zülcelâl hazretleri kâzipleri tasdik etmiş olurdu, halbuki kâzibi tasdik - bir nevi kizb olduğundan - şanı celili ilâhîde mutasavver değildir.

4 — Fetanet; Peygamberanı ızamın fatîn, müteyakkız, rey ve zekâ kuvvetine malik olmalarıdır. Anlar insanların en akıllısı, en zekisidirler, kendilerinde itidali hilkat, hüsni siyret tamamiyle mütecelli olmuştur. Haklarında gaflet, ademi teyakkuz muhaldir. Eğer kemali fetanet ve zekâveti haiz olmasaydılar ümmetlerine karşı ikamei hüccete kadir, onları ikna ve ilzam için güzelce mücadelâta muktedir olamazlardı. Böyle bir hal ise risalet ve nübüvvetten maksut olan gayeye münafidir.

5 — Tebliği şeriat; Peygamberanı ızamın mintarafillâh tebliğine

memur oldukları şeyleri ümmetlerine tamamen tebliğ etmeleridir. Bunun zıddı olan kitmanı şeriat şanı enbiyada müstehildir. Çünkü tebliğine memur oldukları bir hakikati ketm veya tagyir etselerdi vazifelerinde hıyanet etmiş olurlardı, halbuki hıyanetle ittisafları mümtenidir. Maahaza enbiyayı ızam hazeratı kavimleri arasında en necip, en şerefli ailelerden neşet etmişlerdir. Çünkü aksi takdirde meb'us oldukları kimseler kendilerine ittibadan istikbar ederek irsallerindeki maksat fevt olurdu.

Peygamberanı zîşanın mürüvvete münafî ahvale tasaddi etmeleri; süflî sanayi ile iştigal eylemeleri; cünun, cüzzam, sar'a gibi nefreti mucib olan avarız ve emraza tutulmaları; müddeti medide baygın, âmâ, veya sağır bulunmaları da caiz değildir. Zira bu gibi ahval ve avarız onların tebliği ahkâma muvaffakıyetlerine mâni ve mansıbı nübüvvetlerine münafidir.

Hazreti Eyub'un hastalığı hakkında bâzı tarih kitaplarının verdiği mübalâğalı malûbat katiyyen bâtıldır. Müşarünileyh derisi altında bulunan bir hastalıktan müteellim bulunmakta idi, yoksa hastalığı mucibi nefret olacak bir halde değildi. Yakup Aleyhisselâmın gözlerine ârız olan perde ise bir müddet sonra hârikulâde bir surette zâil olmuştur. Maahaza bu perde nübüvvet vazifesini ifa ettikten sonra vukua gelmişti.

***

68 — Enbiyayı ızam hakkında mansıbi nübüvvetlerine halel iras etmiyecek olan evsaf ve avarız caizdir. Ezcümle siar insanlar gibi ekl ve şürp ile vesair zarurî havaiç ile iştigal eder; kendilerine nasın ittiba etmelerine mâni olmayacak hastalıklara mâruz olurlardı. Bu hal onların birer insan olup lâhutiyet sıfatını haiz olmadıklarına delîl bulunmuştur.

İZAH

Peygamberanı zîşan hazeratı mazhar oldukları eltafı ilâhîye sayesinde sair efradı beşerîyeden mümtaz ve anların fevkinde bir kuvvet ve istidadı haiz bulunmuşlardır. Maahaza yine insan idiler, sair insanlar gibi yer, içer; bey'u şirâ gibi muamelât ile uğraşır, nasın nefretini mucib olmayacak derecede bâzı hayatî ârızalara düçar olurlardı.

Dünyaya müteallik hususatta; namaz, oruç gibi ibadetler esnasında kendilerine nadiren sehvü nisyan ârız olabilirdi. Bu babdaki sehvü nisyan, maksadı nübüvvete münafi değildir. Belki efradı ümmetten icrayı ibadet esnasında sehvü nisyan vuku bulunca ne yolda muamele olunacağını onlara talîm hikmetini mutazammındır. Çünkü enbiyayı ızam bu gibi şer'î umuru kavlen talim ettikleri gibi fi'len de talîm buyururlardı. Fi'len vuku bulan talim ekserî kavilden daha ziyade maksadı temin eder. Fakat tebliğine memur oldukları hususatta vesair ihbaratta sehvü nisyana düçar olmaları katiyyen mümtenidir, zira bu babdaki sehvü nisyan; mansıbı nübüvvete münafi ve bâzı akaidi zaife erbabı için şüpheyi câlib olabilir. Şu kadar var ki, tebliğden sonra bâzı şer'î umurda lihikmetin sehv ve nisyan vukuu caizdir.

***

69 — Enbiyayi ızamın adetleri sureti katiyede malûm değildir. Cümlesinin evveli Hazreti Âdem; âhır ve efzali de Resuli Ekrem Efendimizdir. Bu iki Peygamberi âlişan arasında birçok enbiya ve mürselîn daha bas olunmuşlardır. Bir kısmının esmai şefîfesi Kur'anı azîmde mezkûrdur. Kâffesini tasdik ve haklarında mahabbet ve ihtiram ederiz.

İZAH

Peygamberânı zîşanın adetleri hakkında bâzı ehadisi şerife vardır. Fakat bunlar ahad tarikiyle mervî olduğundan bu hususta hüccet olamaz. Binaenaleyh Peygamberânı ızamın adetlerini sureti katîyede tayin etmemek evlâdıı. Çünkü adetlerini tezyîd veya tenkıs etmek ihtimali vardır(1). Salâvatullahi Taâlâ ve selâmühû aleyhim ecmaîn.

70 — Âdem Aleyhisselâm; hem ebül'enbiya, hem de ebül'beşerdir. Bütün insanların silsilei nesebi, nebiyi müşarünileyhe müntehi olur.

Hazreti Âdem; kudreti ilâhiye ile topraktan, sudan tecessüd ederek nefhayâp olmuş, mazhar olduğu kemalât ve mehasin itibariyle, havas ve kuva cihetiyle sâir mahlûkattan mümtaz bulunmuştur.

---

(1) Bir hadîsi şerife göre peygamberânı izamın adetleri (124,000) dir. Bunlardan (315) zat risaleti haizdir. Diğerleri ise birer nebiyi zîşandır. Bunlardan (25) zatın isimleri Kur'an-ı mübînde sarahaten beyan buyurulmuştur. Âdem, İdris, Nuh, Hûd, Salih, İbrahim, Lûd, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Eyyûb, Şüayb, Musa, Harun, Davud, Süleyman, İlyas, İlyese, Yunus, Zülkifl, Zekeriya, Yahya, İsa, Hazreti Muhammed Aleyhimüssallâtü vesselâm.

Gözlerimizin önünde olanca bedâyi ve letaifiyle parlayıp duran şu füshat âbâd kâinatı şu kadar mükemmel, muntazam bir surette vücuda getirmiş olan bir hâliki zîkudretin varlığına mutekid olanlar, Hazreti Âdem'in bir şahsiyeti âliyeyi hâiz olarak müstakillen yaradılmış olduğunu asla istib'ad edemezler.

Nev'i beşerin tekâmül kanununa tevfikan bir takım meratibi nesliyeyi katettikten sonra bir istihale neticesi olarak insaniyete intikal etmiş olduğu hakkındaki iddia, hayalât ve tahminâta müstenid, menşei hayatı izah ve talil edebilecek meziyetten mahrum bir faraziyeden başka değildir.

Zâhir ve bâhir olan nusus-ı şer'iyemiz, insanların bir nevi müstakil olarak sahai vücuda geldiğini göstermektedir. Binaenaleyh katî bürhanlara mukarin, bir hakikati fennîye mahiyetini haiz olmayan bir takım faraziyata binaen nusus-ı şer'iyemizi tevil ederek zâhirine muhalif itikadda bulunmamız caiz olamaz.

İZAH

Beşeriyet silsilesinin maziye doğru gayrı mütenahî bir surette imtidadı kabil olmadığından bir mebdee, bir ilk valide müntehi olması zarurîdir.

Zaten insaniyet devresinin nebatat ve hayvanat devrelerinden sonra vücuda gelmiş olduğunu tabakatul'arz ilmi de gösteriyor.

O halde insanlar ne suretle vücuda gelmiştir? Bunların sahai hilkate ayak bastıkları tarih, katî surette malûm mudur? Bunların ilk pederi ilk maderi kimlerdir?

Nusus-ı dinîyemize nazaran Cenâbı Allah yeryüzünde insanlardan ilk evvel Hazreti Âdem'i yaratmıştır.

Nebiyi müşarünileyhin cismi topraktan, sudan (balçıktan) tekevvün etmiş, bâdehû kendisine ruh nefh olunmuştur.

Daha sonra Hazreti Âdem'in bir refikai hayatı olmak üzere Hazreti Havva halk olunarak bu suretle insaniyetin ilk ailesi teessüs etmiştir.

Bunların tarihi hilkatleri kat'î surette malûm değildir. İhtimal ki bunların hilkatlerinden itibaren zamanımıza kadar pek çok asırlar geçmiştir.

İşte insanların ilk pederi Hazreti Âdem, ilk validesi de Hazreti Havva'dır. Nitekim :

[وهوالذى خلق من الماء بشراً ، «وبدأ خلق الانسان من طين »

. هوالذى خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها ، ومن

. آياته ان خلقكم من تراب ثم اذا انتم تنتشرون »]

âyâtı celîlesi de bu hakikati nâtıktır.

TEKÂMÜL NAZARİYESİ HAKKINDAKİ SUİ TELÂKKİ :

Bir hâlikı hakîmin vücud-ı izzetini inkâra bahane arayan bir takım esafil; tekâmül nazariyesinden istifadeye çalışarak bütün mahlûkatın ve bilhassa uzvî mevcudatın yekdiğerinden neş'et ettiğini, tekâmül tarikiyle tedricen vücuda gelmiş olduğunu iddia ediyor ve bu suretle failün bilihtiyar olan bir hâliki hakîm ve kadîrin vücud-ı akdesini inkâra mücasir oluyorlar. Zehî tasavvurı bâtıl, hayali muhal!..

Filvâki kâinatta bir tekâmül kanununun mevcudiyeti kabul edilebilir. Fakat muahazeye şayan olan cihet bu kanunun yanlış telâkki olunması, yanlış tefsire uğratılmasıdır; sanii hakimi ispata delâlet eden böyle bir kanunun sanii inkâra delil ittihaz edilmesidir.

Evet... Şüphe yok ki âlemed her şey tebeddül ve tahavvül ediyor; her şeyde gûnagün tezahürat ve tecelliyat meşhud oluyor, birçok şeylerde birer lem'ai taâli tecelli ediyor, beşeriyetin bir kısmı vahşetten bedevîyete, bedevîyetten medeniyete intikal eyliyor; insanların malûmatı, muhtereatı murur-ı zeman ile pek parlak terakkiyata mazhar oluyor; bunlar birer tekâmül neticesidir. Fakat bu tekâmülün vücudu, bütün hayvanat ve nebatatın yekdiğerinden müteselsilen tevellüd etmiş olmasını neden icab etsin? Tekâmül nazariyesine istinaden mahlûkatın nevileri arasında bir istihalenin mevcudiyetine nasıl hükmolunabilir? Hele böyle bir nazariyeye binaen hâdisata muhtelif safahatı kevniyeyi bahşeden zîhikmet bir saniin vücudu nasıl inkâr olunabilir?

Bu takdirde şu muazzam mükevvenat ve bilhassa beşeriyetin haiz olduğu maddî, mânevî havas ve kuva nasıl izah edilecek? Bunların bu bedî' mevcudiyeti tesadüfe mi hamlolunacak? Yoksa mahiyeti henüz hafakâhi meçhuliyette bulunan edimüşşuur maddeye mi?

İşte bunun içindir ki, tekâmül nazariyesi - bir takım maddeperest eşhasın telâkki ettikleri tarzı itibariyle - bugün sâbık kıymetini gâib etmiş, bunun mücerred faraziyattan ibaret olduğu anlaşılmıştır.

Şunu da söyliyelim ki: Nebatât ve hayvanâtın ve hatât insanların tekâmül tarikiyle vücuda gelmiş olmaları aklen caizdir. Fatırı âlem

hazretleri dilediği mahlûkunu bir nevi müstakil olarak yaratabileceği gibi bitarikıttedriç de vücuda getirebilir; bunda istib'ad olunacak bir cihet yok. Ancak bu babda bir delili kat'î bulunmadıkça nusus-ı şer'iyemizin zâhirine muhalif itikadda bulunamayız. Nebatat ve hayvanâtın ve bilhassa nev'i beşerin bir neşvütekâmül neticesi olmak üzere vücuda gelmiş olduğunu iddia edenlerin bu husustaki mütalâaları bütün faraziyat ve hayalât üzerine müptenidir; bir tecrübi ve fennî kıymeti haiz değildir. Binaenaleyh bu gibi zayıf, muhayyel delillere itimaden nusus-ı şer'iyeyi tevile mesağ yoktur.

DARVİN MESLEKİNE BİR NAZAR :

İngiliz hükemasından (Darvin) ile tabi'leri diyorlar ki: Nebatât ve hayvanât, tekâmül tarikiyle birbirinden müteselsilen neş'et etmiştir; bunların arasındaki müşabehet buna delâlet ediyor. İnsanlar dahi hayvânat arasında elyevm mevcut bulunan kuyruksuz maymunlara ziyadesiyle benziyorlar; binaenaleyh bu maymunlardan neş'et etmiş olmalıdırlar. Maahaza insan ile maymun arasında insana maymundan daha müşbih bir hayvan var ise de bu hayvan münkariz olmuştur.

Drvin faraziyesini kabul edenlerin bu babdaki başlıca delilleri şunlardır:

1 — Mikropların bile re'sen cemattan tevellüdü sâbit olmuyor; artık şu derece mükemmeliyeti nisbiyeyi haiz olan insanın cemattan tekevvün etmiş olmasına nasıl kail olabiliriz?

2 — Tabakatül arz ilmi gösteriyor ki, yeryüzünde evvelâ nebatâtın, hayvanların ednâları vücuda gelmiş, sonra gide gide bunların müterakkileri zuhur etmiştir. Demek ki, hayvanatın aslı nakıs olup bunlar asırların mürurü ile tahavvül ve terakk iederek şimdiki tekâmül mertebesine vâsıl olmuştur.

3 — Bâzı hayvanatta bir takım nâkıs uzuvlar, meselâ bir takım nâtamam ayaklar görülüyor. Bunlar ya kadîm bir nev'in lâzımlı uzuvlarının eserleridir ki, sonraları tağayyürat neticesinde bu uzuvlar zevale başlamıştır; yahut bunlar muahharen görülen lüzum üzerine tekevvüne başlayan âzanın henüz hali iptidaîsidir. Binaenaleyh eğer her nevi bilistiklâl vücuda gelip de bir zadei tekâmül olmasaydı bu uzuvların zaid, faideden hâli olması lâzım gelirdi.

4 — İnsan ceninleri meşimei maderde geçirdikleri edvarın bazılarında sair hayvanat gibi tüylü ve kuyruklu bulunuyorlar; maymun gibi, kelp gibi hayvanlardan fark olunmuyorlar.

5 —İnsan bir sanii hakîmin sun'i olup müstakilen yaradılmış olsaydı âzası hakikî bir surette mükemmel bulunurdu. Kendisinde ne zâid, ne de noksan uzuv bulunmamak icabederdi. Ve malik olduğu uzuvlara - bâhusus ihtiyarlığı zamanında - za'f ârız olmazdı. Halbuki erkek insanda meme gibi zâid bir uzuv vardır; hiç bir adamın arkasından gelen düşmanı görebilmesi için başının geri tarafında gözleri bulunmuyor; insan ihtiyar oldukça gözlerine, kulaklarına, dişlerine za'f ve noksan ârız oluyor.

6 — İnsanlar sair hayvanat ile birçok uzuvlarda, hayatî hallerde müşterek bulunuyorlar. Artık insan kendisini nasıl müstakil bir mahlûk sayabilir?..

DARVİN MESLEKİNİ TETNKİD VE RED :

Şimdi bu meslek hakkındaki mezkûr delilleri sırasiyle tetkik edelim:

1 — Mikropların bile re'sen cemadattan tevellüdünün elyevm sâbit olmaması edvarı iptidaîyeden beri hiç bir zihayatın cemadattan tevellüd etmemiş olmasını ve böyle bir tevellüdün ademi imkânını iktiza etmez. Ne hâcet ilk zihayat olan mahlûkun başka bir zihayattan tedrîcen vücuda gelmediği müsellemdir. Bu mahlûkun vücud ve bakasına muktazî olan harekâtı sırf fıtratı muktezasınca yapmış olduğu ve kendisine irsî melekât kabîlinden hiç bir şey intikal etmemiş bulunduğu tekâmül nazariyesince de bedihî addolunuyor; demek ki, bir zâhayatın müstakıllen vücuda gelmesi sade mümkin değil vâki imiş de. O halde insanın re'sen yaradılmış olmasına neden kail olmayalım?

Evet... Maddeperest olanlar bir hâlikı zikudretin vücudunu inkâr ettikleri için bir şeyin kanun-ı tekâmüle tâbi olmaksızın mükemmel bir halde vücuda gelmesini istib'ad ediyorlar. Fakat fikri ülûhiyete malik olanlarca bu istib'ada mahal yoktur. Âlemi tabiatta hayatın hali besatetten terakki etmiş olduğunu kabul edenler besatet halinden evvel nasıl hâsıl olduğunu araştırmalıdırlar. Hayatın kadîm asırlardan birinde her nasılsa kendi kendine husule geldiğine veya sair seyyarelerden küre-i arza intikal eylediğine dair olan mütalâalar vehm ve hayale müsteniddir. Bunlar ezhane kanaat bahş olamazlar. Hayatın re'sen cemattan husulü, bînefsihi tevellüd vukuu (Pastör) ün meşhur tecrübesi üzerine bâtıl olunca zikudret bir halikın eseri sun'u olduğu tezahür eder.

Nebatât ve hayvanâtın tenebbüt ve tevellüdünü hakîmane bir nazar ile müşahede edenler için bir zihayatın re'sen yaradılabilmesini inkâra imkân yoktur. Meşimei hâke tevdi olunan bir tohum danesinden

az bir müddet zarfında ne kadar lâtif yaprakların, ne kadar rengîn, dilküşa çiçeklerin zuhuru; rahmi madere atılan bir katre nutfeden insan denilen mehasinperver bir mahlûkun tevellüdü bir bediai tekâmül değil midir? Bu babdaki câri âdeti ilâhiye ile ülfet ettiğimizden dolayıdır ki, bunlardaki garabeti bihakkın takdir edemiyoruz; yoksa bu tarz-ı tenebbüt ve tevellüd ile re'sen tenebbüt ve tevellüd beyninde pek o kadar bir fark yoktur; tohumlar ile nutfaların birer âdi sebep olmaktan başka nesi vardır?

2 — Diyebiliriz ki, kâinatta bir tekâmül ve tenazu kanunu mevcuttur; her şey tekâmüle çalışıyor; daima zayıflar kavilerle mübarezei hayatiyede bulunarak zevale yüz tutuyor. Fakat bu hal, nebatât ve hayvanâtın yekdiğerinden bitarikıl'iştikak zuhurunu neden icab etsin? Caiz ki bidayeten bütün nebatat ve hayvanâtın ednaları yaratılmış, sonra da diğer nevi nebatât ve hayvanât, müterakki bir surette müstakillen sahai tabiata çıkarılmıştır. Evet... Caiz ki zayıf olan neviler yedi kudretin ibda' buyurduğu tenazu ve tekâmül kanunu muktezasınca fenâya karîn olup yerlerine kavî, müterakki olan neviler doğrudan doğruya kaim olmuştur. İşte bu gibi ihtimalât durup dururken artık bir takım sahif faraziyata, nâtamam tecaribe binaen mahlûkatın eşrefi olan insanların hayvanlardna münşaip olduğuna nasıl itikad edilebilir.

«Nebatât ve hayvanâtın zuhuru, devam-ı mevcudiyeti kanunu tekâmüle tâbidir» deniliyor. Bu halde nebatât ve hayvanât silsilesini teşkil eden envaın daima gayrı müterrakkileri münkariz olup onların yerine müterakki olanları kaim olmak iktiza etmez mi? Bu silsilenin en müterakki olan envaı (asnafi) ise bittabi insana en karîp, en müşabih olanları olmak lâzım gelir. Halbuki nev'i beşerin kadîm ecdadı olduğu iddia olunan hayvanâtın bir çok gayri müterakki envaı elyevm mevcud olduğu halde müterakki envaı münkariz olmuştur. Nitekim insan ile maymun arasındaki halkayı teşkil edip insana daha müşabih bir nevi' hayvanın münkariz olduğu, hattâ bunun iskeletlerinin bile pek nadir bulunduğu iddia olunuyor.

İşte bu de gösteriyor ki, uzvî ve gayri uzvî kâinattaki terakki ve tekâmül öyle zannedildiği gibi mutlaka birbirinden neş'et etmek tarikiyle değildir. Maahaza zamanımızda bâzı hayvanât ve eşcar müstahaseleri keşfediliyor ki, bunların aynı nev'e mensub olan bugünkü hayvanlardan, ağaçlardan pek müterakki bir halde bulunmuş oldukları anlaşılıyor.

Şunu da düşünmelidir ki, eğer nebatât ve hayvanât nevilerinin birbirinden müteselsilen tevellüd ve terakki etmesi hakkında lâyettegayyer bir kanun mevcud ise neden zamanımızdaki nebatât ve hayvanât nevilerinde böyle bir tevellüd ve terakki görülmüyor? Niçin tarihi beşerin mebâdisinden bugünkü güne kadar hiçbir nebât ve hayvanın değişmesi, başka bir surete inkılâbı meşhud olmuyor?

Nebatât ve hayvanâttan birinin değişmesi, yüz binlerce sene zarfında tedricen vuku bulacağı iddia olunsa dahi bizim itirazımızın kıymetini tenkıs etmez. Çünkü bir kere bu iddia bir tecrübe ve müşahedeye müstenid değildir. Saniyen bu iddia sahih olsaydı kadîm asırlardan beri tedricen değişmeye başlamış olan bir takım nebatât ve hayvanât bulunurdu da bunlardan hiç olmazsa bâzılarının tekâmül derecesine nailiyeti âsârı beşeriyeden birine müsadif olurdu. Halbuki beşeriyet tarihi böyle bir hâdise kaydetmiyor.

3 — Bâzı hayvanatta görülen nâtamam âzânın tegayyür-i envaa delâleti pek zayıftır. İhtimal ki bu uzuvların büyük fâideleri vardır da biz keşfedemiyoruz. Nitekim birçok şeylerin henüz gayei hılkatine muttali' değiliz. Maahaza öyle bâzı hayvanâtta görülen bir kısım nâkıs uzuvlara bakıp da bununla bütün hayvanâtta bir neşv-ü tekâmül usulü cârî olduğuna kail olmak doğru değildir. Zira bu hal bir istikrâ-i nakıstır ki, umum hakkında medarı hüküm olamaz. İhtimal ki bır kısım mahlûkat hakkında tekâmül kanununa tevfikan bir istihale câri olduğu halde diğer bir kısım hakkında câri değildir.

4 — Ceninin bâzı devirlerinde tüylü ve kuyruklu görülmesi hayvanât ile insanın karabeti nesebiyesini ispat edemez. Cenîn kendisindeki noksan-i hılkatten dolayı hayvanâta benzeyebilir; fakat bu haldeki müşabehetin ne ehemmiyeti vardır? Bilhassa insan mahiyeti mücerred bedenî eşkâlden ibaret değildir ki, bu husustaki müşabehet; insanı hayvanât silsilesine idhal etsin.

5 — İnsan haddizatında pek mükemmel bir mahlûktur. İnsan bir kudret bediası, bir letafet nümunesidir. İnsanda tecelli eden fikrî mevahip, ilmî kemalât insanın ne kadar müstesna bir mahlûk olduğunu ispata kâfidir; böyle iken insanda bâzı uzuvların zâid veya nâkıs görülmesi insanın şu fıtrî ulviyetini bilmem nasıl tenkıs eder? Teşrih ilmi şu kadar terakkiyatiyle beraber hâlâ insanın âzâyı bedeniyesinin bihakkın tahlîl edilemediğini itiraf etmiyor mu? Artık hikmetini anlamadığımız bir uzvun vücud veya fıkdanı dolayısiyle insanın hilkatindeki kemâlât ve mehasini inkâra kıyam ve bunu inkârı sania delîl ittihaz etmek ne kadar istiğraba şayandır.

Ne garip haleti ruhîyedir ki, insanlardaki akıl ve zekânın, binlerce fıtrî mehasinin vücudu, akıl ve hikmetten mahrum olan tabiatın bir hakikî mûcid olamıyacağına bürhan ittihaz edilmek lâzım gelirken henüz hikmeti keşfedilemiyen bir uzvun vücud veya ademi vücudu, sâni-i

haikm hazretlerini inkâra delil ittihaz olunuyor!

Ya insanın bedenine, kuvvetine ârız olan zaaf ve noksandan dolayı bitarikıl-istihale vücuda gelmiş olması, ve bir hâlikı hakîmin eseri kudreti bulunmaması neden lâzım gelsin? İnsan bu cihan harabezarında müebbed, avarızdan masun olarak kalmak üzere yaradılmamıştır. İnsanların ârızalardan masuniyeti hilkatlerindeki hikmete münâfidir.

İnsanlar, daima tegayyürata mâruz bulunan bir manzumei kevniyenin cismen en zayıf bir cüz'ü oldukları halde kendilerinin tagayyürattan masun bulunmaları nasıl tasavvur olunabilir? Gayei hilkatten haberdar olanlar bütün âlemde câri olan tagayyüratın hikmetini pek güzel anlar, pek mükemmel izah edebilirler.

6 — İnsanlarla bâzı hayvanat beynindeki zâhirî bir müşabehetin vücudu, bunların arasında bir ırkî karabet bulunmasını asla ispat etmez. Zaten insanlar zihayat olmak cihetiyle hayvanât ile ve cisim sahibi bulunmak itibariyle de cemadât ile hemcins addolunurlar; fakat bundan ne çıkar? Bu keyfiyet insanlarla hayvanât ve cemadâtın bir aile efradından olup yekdiğerinden münşaip bulunmuş olmalarını mı iktiza eder? Hakikati insanîyeyi hayvanâttan temyiz eden şey, asıl akıl ve idraktir; vücudun eşkâli zâhiresi ise ikinci derecede kalır. Velhâsıl teşrih ilmi ile ilmünnefs dahi insanların hayvanaâttan neş'et ettikleri hakkındaki faraziyenin butlanını ispat ediyor.

Şüphe yok ki insan ile hayvanât arasında bedenî teşekkülât itibariyle ne kadar müşabehet bulunursa bulunsun yine aralarında hem bedenen hem de zihnen ve akıl cihetiyle pek azîm farklar meşhuddur. Bir kere insanlar beden itibariyle hayvanlardan pek çok farklıdırlar. En kaba vahşilerin bile kavsi hacibîleri en müterakki maymunlarınkinden pek az çıkıktır; çenelerinin uzunluğu da daha azdır. İnsana en ziyade yakın görülen bir maymun müstahasesinin çenesi üzerinde yapılan tetkik neticesinde bu hayvanda nutkun müteazzir olduğu sabit olmuştur. Saniyen hayvanâtta şuur, his, hayal gibi şeylerin mevcudiyeti onlarda bir nevi' zihnin mevcudiyetine delâlet ederse de bu asla insanın zihni gibi kemali haiz değildir. Hattâ (Dakart) hayvanlarda zihnin mevcudiyetini bil'külliye inkâr etmiştir.

Maamafih insan akla maliktir. Bu sayede kâinatın ulviyat ve süfliyatını idrake, külliyatı umuru tefekküre kadir olur. Hayatî ârızalara mukavemet çarelerini bulur; hem kendini bilir, hem de kendini muhit olan âlemi keşfeder. İlimleri tedvine muvaffak olur; diyanet ve medeniyet fikrine malik bulunur; hayvanlar ise bu gibi mealiden ebediyyen mahrumdur. Hayvanâtın bütün ef'âlini talîl ve beyan için «ilmünnefsi infialî» kâfidir; çünkü hayvanâtın bütün ef'al ve harekâtı, hâlâtı şuu-

riyei infialiye kabîlindendir. Halbuki insanların ef'alini, tecrübei zâtiyeleriyle tezahür eden ahvali talîl ve beyan için »ilmünnefsi teemmülî» ye de ihtiyaç vardır. Zira insanların ef'ali ve harekâtının bir kısmı hâlâtı infialiyeden olduğu halde diğer bir kısmı teemmüli hâlâttan ibarettir (1).

Neticei makal: İnsan ile hayvanât arasında sureten ve sireten birçok farklar vardır ki bu hal, bunların başka başka nevilerden ibaret olup insanların bilistiklâl yaradılmış olduğuna şahadet eder. Hilâfına îtikad etmek için nev'i beşerin mahlûkat arasındaki yüksek mevkiinden gafil, insanların mustaid oldukları maddî ve mânevî kemalâttan zâhil bulunmak icabeder.

DEVRİN FARAZİYESİNE TARAFTAR OLANLARIN HAKİKATLERİ TAGYİRE CÜRETLERİ :

Kadîm ezmineden beri bir takım muzır eşhas zuhur etmiş ve etmektedir ki, bunlar ilim ve hikmet kisvesine bürünerek beşeriyetin ulviyete meyyal olan ruhunu öldürmek isterler; kendileri ulviyeti ruhiyeden, meziyeti insaniyeden mahrum oldukları için başkalarının da öyle olmasını arzu ederler. Bunlar kendi bâtıl fikirlerini âleme kabul ettirmek için her türlü esbaba tevessül eder, icabında sabit hakikatleri, fennî kanunları tagyire bile mücasir olurlar. İşte Almanyalı muallim (Ernest Hegel) de bu cümledendir.

Hegel, Darvin faraziyesine fennî müsellemâttan imiş gibi bir kat'iyet vermek istemiş; âlemi uzviyetin teşekkülâtı hakkında öyle kat'i bir lisan ile mütalâada bulunmuştur ki, bu hal bütün fen erbabının hayret ve hiddetini mucibolmuştur. Bu muallime göre bütün âlemi uzviyetin esası «batiliyüs» denilen iptidaî hüveynedir. Bilûmum nebatât ve hayvanât bu iptidaî hüveynenin tekâmülâtından neş'et etmiştir. Binaenaleyh insan dahi aynı hüveynenin en mütekâmil bir neticesidir. Darvin hiç olmazsa ilk hüceyrei hayvaniyenin tarafı ilâhîden halk olunduğunu kabul ediyordu. Hegel ise bunu da kabul etmemiş, menşei hayatı mihanikî bir surette binefsihi hâsıl olmak üzere izaha cür'et etmiştir.

---

(1) Bu iki hâlât beynindeki farkı güzelce anlamak için «ilmünnefse» müracaat lâzımdır. Ancak şunu arzedelim ki: Biz elimize aldığımız bir kitabı kendimizdeki melekeye binaen hemen kıraet ediveririz. İşte bu, bir şuurî ve infialî hâlettir. Bununla beraber okuduğumuz şeylerin künhünü tefekkür ve bu hususta tahdikı zihn ederiz ki bu da bir teemmülî hâlet demektir.

Hegel, bu felsefî faraziyesine bir fennî hakikat rengini verdikten sonra insanlar hakkında bir «şecerei ensab» tertib ediyor. İnsanı ceddi alâsı olan hüveyneye isal eden vasıtaları tasnif eylüor; bir çok kuyruklu kuyruksuz maymunların vesair muhtelif hayvanların isimlerini yazıyor, resimlerini teşhir ediyor. İnsan ile ilk hayvanî hüceyre arasında yirmi iki mertebei nesliye bulunduğunu söylüyor, fakat bu silsileyi teşkil eden hayvanattan bir kısmının tabiat eliyle ifsad ve imha edilmiş olduğunu da muterif bulunuyor; maahaza bu silsileyi yine inkıtaa uğratmıyor; hiç bir eser bırakmayan bu hayvanları hayalen ibda' ederek meydana çıkarıyor; bu suretle de silsilei hayvaniye arada fâsıla bulunmaksızın iptidaî hüveyneye müntehî oluyor.

Hegel, insanın silsilei nesebindeki vasıtaları ikmal için hayalhanesinde icad ettiği hayvanlardan bahsediyor; bunların bulundukları edvarı maziyeyi pek mükemmel tasvire çalışıyor, bir halde ki gûya bu hayvanları görmüş; onlarla bir zamanda yaşamış!.. Bâhusus insanın ceddi esfeli addedip (ântropoid) namını verdiği kuyruksuz, muhayyel maymunun itiyadatı ve tarzı maişeti hakkında o derece kat'î malûmat veriyor ki, sanki senelerce bu hayvan ile arkadaşlık etmiş!..

Halbuki tabakatülarz, mükevvenatı kadîme ilmi böyle bir hayvan kaydetmiyor. Acaba Hegel, bu hakaika nasıl muttali' olmuş? Bu babdaki kat'î beyanatını ispata mecbur değil mi? Evet mecburdur. Fakat bu kabil mi?.. Asla!.. Bir kere bu hayvanattan bir çoğunun bekayası, müstahaseleri edvarı maziye tabakatında bile bulunmuyor; bunu kendisi de muterif. Haydi bulunmuş olsun, bununla bu hayvanatın yekdiğerinden müteselsilen neş'et etmiş olduğu nasıl kestirilebilir?.. Fakat Hegel gibi muktedir bir ilmi hayvanat muallimi bundan âciz kalır mı hiç?.. Mütehayyilesi var olsun!.. Bir kere kendi nazariyesini fennî tecrübelere müstenit gibi gösteriyor ya bu kâfi!.. Artık bir taraftan fennî hakikatleri tagyîre çalışıyor; diğer taraftan kuyruklu maymunlardan bir kısmının rüşeymini insana benzeyen kuyruksuz (jibon) maymunu rüşeymi diye kitabına dercediyor; diğer hayvan resimlerinin birçok taraflarını dahi kendi faraziyesine hizmet edecek surette tagyir ve tebdile cüret eyliyor. Fakat böyle yapıyor da cezasız mı kalıyor? Hayır... Her taraftan tabiiyunun, erbabı fünunun muahezat ve mühacematına uğruyor; her taraftan yediği tedip sillesiyle cürmünü itirafa mecbur oluyor; bâtıl fikrini terviç için fennî hakikatleri tagyir, birçok «rüşeym» resimlerini tebdîl ve bu suretle yalancılığı, sahtekârlığı irtikâb ettiğini alenen ikrar eyliyor.

Hegel, bu sahtekârlığı yüzünden kendi mevkiini gaibettiği gibi Darvin mesleğine de mühlik bir darbe vurmuştur.

İşte görülüyor ya!.. Asrımızın feylesoflarından, ilmi hayat ulemasından sayılan, binlerce ilim ve irfan talibinin terbiyei zihniyesine hidmet etmek iddiasında bulunan (elyevm müteveffa) bir muallim; ilim ve fen namına ne fezahatler irtikâbediyor!.. Sonra da kalkıyor da beşeriyetin ahlâkı, vicdaniyatı, efkârı diniyesi aleyhinde söz söylüyor.

Bu gibi eşhas hakkında: «Eğer utanmazsan dilediğini yap!» demekten başka çare yoktur.

İKİNCİ FASIL

Münderİcat — Resuli Ekre mEfendimizin nübüvvet ve risaleti - Hissî ve aklî mûcizeleri - Hissî mûcizelerin üç nev'i - 1 : Zatı nebeviye müteallik âli umur (intikali nur, hatemi nübüvvet, hilkati nebeviye). 2 : Sıfatı nebeviyeye müteallik umur-ı âliye (Peygamberimizin fesahat ve telâkati, şefkat ve merhameti, şecaat ve metaneti, sıdk ve istikameti). 3 : Zat ve sıfatı nebeviyeden hariç umur-ı âliye (inşikaki kamer, esabi'ı nebeviyeden suların nebeanı, remyi ehcar hâdisesi). Aklî mûcizelerin altı nev'i : 1 : Kemalâtı âliyei nebeviye ve şeriati münevvere (kablelbîse âlemi medeniyetin hali ve ceziretül arabın ahvali diniye ve içtimaiyesi). 2 : Peygamberimizin ilâhiyat ve nebeviyat hususundaki muvaffakıyatı. 3 : Mezahime tahammülü ve dünya devletine ademi iltifatı. 4 : Dualarının müstecap olması. 5 : Umur-ı gaybiyeden haber vermesi. 6 : İsim ve evsafının kütüb-i sâlifede mezkûriyeti - lihikmetin ümmî bulunması - Talimi nebevî hakkındaki isnadatın bilmuhakeme reddi - Mirâcı nebevî - Resuli Ekremin hâtem-üil enbiya olduğu - Silsilei nübüvvetin Hazreti Peygamberle hitam bulmasındaki hikmet - Peygamberanı zişan arasında fark olmayıp bâzı meâsir ve hasail cihetiyle mertebelerinin tefavütü ve tafzil vukuu - Peygamber Efendimizin sair enbiyadan efzaliyeti ve bu hususta bir mukayese - Enbiyadan sonra afdeli nâs olan Hulefait Râşidîn ile aşerei mübeşşereden sair zevatın teracüm-i ahvali - Ashabı güzin hakkında vazifemiz, Cemel ve Sıffeyn vak'aları - Ezvacı mutahharatın taaddüdündeki âli hikmetler ve bu husustaki itirazları red.

*
**

71 — Hazreti Muhammed Mustafa Aleyhi ekmelût, tehaya efendimiz bilumum halâika meb'us olmuştur. Kendi nübüvvet ve risaletini bütün cihana ilân etmiş, nübüvvet ve risalet iddiasında sadık olduğunu ispat için birçok mûcizat izhar buyurmuştur.

Resuli Ekrem Efendimizin nübüvvet ve risalet dâvasında bulunduğu tevatüren sâbit olduğu gibi bir nice mûcizatı bâhirat ızharına muvaffak olduğu da kat'î surette malûmdur.

İ Z A H

Resuli Ekrem Sallâllahü Taâlâ Aleyhi vesellem efendimiz milâdın (571) inci senesi nisan ayına müsadif rebiyülevvelin on ikinci künü pazartesi gecesi sabaha karşı tulû ederek beşeriyet ufuklarını nurlar içinde bırakmıştır.

Vilâdeti leylei mübarekesinde birtakım hârikalar zuhura gelmiştir ki, bunlar bütün nübüvvet alâmetlerinden mâdut, siyer kitaplarında bertafsil mesturdur.

Peygamber efendimizin sabavet ve şebabet zamanı bir safvet ve nezahet içinde geçmekte iken meşhur kavle nazaran ömrü şerifinin kırkıncı senesinde nübüvvet mansıbına nail olmuş, üç sene sonra da risalet mertebesine itilâ ederek İslâmiyet ahkâmını tebliğe memur bulunmuştur. Tamam yirmi üç sene beşeriyeti tenvire çalışılmış, bütün şark ve garp hükümdarlarına nâmei hümayunlarını irsal ederek onları dini islâma davet etmiş, ulvî vazifesini pek büyük bir muvaffakıyetle ifa ettikten sonra ebediyet âleminin ufuklarını füyuzata müstağrak etmek üzere ahıret âlemine azimet buyurmuştur.

Resuli Zişan efendimizin tarihî hayatları olanca teferrüatiyle mazbut ve herkesçe malûm olduğu gibi kendisinin nübüvvet ve risalet iddiasında bulunduğu ve bu hususta Kuranı hikmet beyan gibi bir ebedî mûcize ityanına muvaffak olduğu da tevatüren sabittir.

Fahri âlem efendimizin daha birçok mûcizeleri vardır ki, bunların vücudu da tevatür-i mânevî ile sabittir. Yâni her ne kadar bu mûcizelerden her biri tevatür tarikiyle sabit değilse de bunların kadri müşterekleri -yâni alelıtlak mûcizat zuhuru- tevatür tarikiyle sâbit bulunmuştur.

*
* *

72 — Resuli Ekrem efendimizin mûcizeleri mucizatı hissiye ve mûcizatı akliye namiyle iki kısımdır.

Mûcizatı hissiye: Peygamber efendimizin nübüvvet ve risaletine hissen şahadet eden birtakım âli, hârikulâde umurdur.

Mûcizatı akliye dahi: Nebiyi ekrem efendimizin nübüvvet ve risaletine aklen şahadet eden bir kısmı âli, hârikulâde ahval ve âsârdan ibarettir.

İ Z A H

Aleyhissalâtü vesselâm efendimizin izharına muvaffak olduğu bâhir mûcizeler pek çoktur. Bunlar siyer kitaplarında vesairede mufassalan beyan olunmuştur. Ancak ulemâyı kirâmdan bâzıları mucizatı nebeviyeyi - zaptını teshil için - hissiye ve akliye namiyle başlıca iki kısma ayırmışlardır. İmâm Fahrüddini Râzi dahi ilmi kelâma dair yazmış olduğu (El'erbaîn) nam kitabında bu taksimi ihtiyar etmiştir.

*
* *

73 — Resuli Ekrem efendimizin mûcizatı hissiyeleri üç nevidir:

1 — Zâtı nebevîlerine müteallik umur-ı âliyedir. Lâtif bir nurun nâsiyei pâkinden iltimaı, zahri saadetinde hatemi nübüvvetin mevcudiyeti, hilkatinde müşahede olunan mükemmeliyet gibi.

2 — Sıfatı nebeviyelerine müteallik umur-ı âliyedir. Fevkalâde bir fesahat ve talâkati haiz, azîm bir şefkat ve merhametle muttasıf, son derece bir şecaat ve metanete malik, her hususta sıdk ve istikametle mütehalli olmaları gibi.

3 — Zat ve sıfâtı nebeviyelerinden hariç umur-ı âliyedir. Kamerin inşikakı, mübarek parmakları arasından suların nebeanı, yerden alıp atmış olduğu küçük taşların ebsarı a'daya isabeti gibi.

İ Z A H

Peygamber efendimizin mûcizatı hissiyeleri başlıca üç nevidir.

Birinci nevi : Hazreti Peygamberin zâtına müteallik âli umurdur: Şöyle ki: Mefhar-ı kâinat efendimizin vücud-ı saadetinde mahsûs olan bâzı alâim ve âsâr kendisinin bir peygamberi âlişan olduğuna şahadet ederdi. Ecdadından bilintikal nâsiyei pâkinde iltima eden bir nur ile zahri saadetindeki hatemi nübüvvet ve hilkatindeki mükemmeliyet bu cümledendir.

NUR-I NÜBÜVVETİN İNTİKALİ :

Âdem aleyhisselâmdan beri evlâttan evlâda bir melâhat ve letafet nuru intikal ederdi; bu nur nihayet Hazreti İsmail'e, andan da evlât ve ahfadına intikal ede ede Kureyş arasında ecdadı nebeviyyenin simayı asaletinde parlamıya başlamıştı, bu bir nur-ı Muhammedî idi. Ecda-

dı nebeviyeden hangisinin nâsiyei necabetinde tecelli ederse ana başka bir imtiyaz ve ruhaniyet verirdi; vaktâ ki hâtemülenbiyâ efendimiz âlemi şuhudı vayedarı füyuzat eyledi; artık o nur-ı nübüvvet kendi çehrei tâbinakine intikal ederek asıl sahibinde karar kıldı.

İlmi hayat; bâzı asil aileler efradı arasında bir kısım fıtrî ahvalin tevarüs tarikiyle zuhurunu ispat etmektedir. Artık cemiyeti beşeriyenin en necîp, en şerefli bir ailesini teşkil eden muhterem ecdadı nebeviyye arasında böyle bir mümtaziyet nurunun pertevnisâr olması asla istib'ad olunamaz.

HATEMİ NÜBÜVVET:

Seyyidülmürselin efendimizin arkasında iki küreği beyninde mübaret kalbinin hizasında bir nişanesi vardı ki buna «hatemi nübüvvet» tesmiye olunur. Âhir zaman peygamberinde bu nişanei saadetin mevcut olacağı ötedenberi ehli kitap indinde malûm idi. Nitekim râhib Behîranın bu nişanei lâtifi bir takrib ile ziyaret etmiş olduğu meşhurdur.

HİLKATİ NEBEVİYYE:

Nebiyyi ekrem efendimiz son derece güzel idi. Sûretindeki hüsn ve beha, hilkatindeki mükemmeliyet kendisinin bir peygamberi âlişan olduğunu ispat ederdi. Vücud-ı şerifi nurdan tecessüm etmiş denilecek derecede fevkalâde bir letafete malik idi. Gözlerinden hidayet nuru lemean eder, şekli ve şemailinden ulviyyet âsârı nümâyan olurdu. Alâ rivayetin sünnetli ve göbeği kesilmiş olarak dünyaya gelmiş, levhai hilkatinde daha bir takım alâmetler mütecelli bulunmuş idi ki, bunlar ilmi firaset hükmünce kendisinin nübüvveti haiz olduğuna şahadet ederdi.

Hazreti Ebû Hureyre der ki: «Ben Resuli Ekrem hazretlerinden daha güzel bir zat görmedim. Sanki mübarek yüzünden güneşin nuru akardı». Hazreti Kâ'b ibni Malik dahi der ki: «Resuli Ekrem Sallallahü Taâlâ aleyhi vesellem mesrur olduğu zaman mübarek yüzü ay parçası gibi parlardı da biz anın meserretini bundan anlardık.»

İkinci nevi: Peygamberi zîşan efendimizin sıfatı nebeviyyelerine müteallik âli umurdur.

Şöyle ki: Aleyhisselâtü vesselâm efendimizde mütecelli olan fıtrî kemalât ve ahlâkî mehasinden her biri kendisinin sıdkı nübüvvetine şahadet ederdi. Filhakika Resuli Ekrem Efendimiz olanca fıtrî kemalât ve ahlâkı mekârim ile muttasıf idi. Öyle kemalât ve mehasin ki, her kim bunlardan yalnız birini haiz olsa namı ilelebed hürmetle yâd olunur; artık bunların kâffesini kendisinde cemeden bir zatın ulûvv-ı kadrini teemmül etmeli.

Şunu da düşünmelidir ki bir insan doğup büyüdüğü muhitin ahlâkından müteessir olur; âdap ve âdâtına tâbi bulunur; bunlardan birini kolay kolay terk ve tezyif edemez. Peygamber efendimiz ise cehalet ve dalâletin ve her gûna ahlâksızlığın şâyi olduğu bir muhitte dünyaya teşrif ettiği halde bu muhitten asla müteessir olmamış; etrafındaki efradın sûiahlâkından tamamen masun kalmıştı; bilâkis kendisi bilcümle mehasini ahlâkiyenin nur efşan bir timsali sûretinde tecelli etmiş; muhitinde pek mesut bir inkılâbı ahlâkî vücuda getirmiştir. Artık bu hal en parlak bir mucize değil midir?

İşte kemalât ve ahlâkı nebeviyyeden bir kısmını teberrüken beyan ediyoruz:

FESAHAT VE TALÂKATI NEBEVİYYE:

Risaletmeâb efendimiz fevkalâde bir fesahat ve talâkate malik idi. Mevridi ilham olan lisanı saadetinden daima hikmetler intişar ederdi. Sohbeti seniyyesiyle şerefyâb olanlar ruhanî zevklere müstağrak olurlardı.

Hele birçok âli akvali vardır ki, bunlara (cevamilül' kelim, bedaiul' hikem) ıtlak olunur; bu akvali şerife lâfzen mucez olduğu halde mânen birçok hakaiki mutazammın ve âdeten tanzîri gayrı kabildir. Birer hikmet düsturu olan şu ehadisi şerife de bu cümledendir:

«انما الاعمال بالنيات» «خير الامور اوساطها» «الدال
على الخير كفاعله» «خير المال عين ساهرة لعين نائمة» «خير
المال ما انفق في سبيل الله» «المرء مع من احب» «لا يكمل
ايمان المرء حتى يحب لاخيه ما يحب لنفسه» «ما خاب من استخار
ولا ندم من استشار ولا عال من اقتصد» «ترك الشر صدقة»
«اليمين الفاجرة تدع الديار بلاقع» «سيد القوم خادمهم»
«المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» «لا ايمان لمن لا امانة له»

(1)

(1) **Ameller üzerine terettüb eden hükümler ancak niyetlere göredir. Umurun hayırlısı ortalarıdır. Hayra delâlet eden o hayrı yapan gibidir. Malin hayır-**

ŞEFKAT VE MERHAMETİ NEBEVİYYE:

Resuli Ekrem Sallâllahü Taâlâ Aleyhi vesellem efendimiz fevkalâde bir şefkat ve merhametle muttasıf idi; Mealiperver kalbi şefkat ve re'fetin nezih bir tecelligâhı idi. Sılei rahma riayet eder, herkesle hüsn-i muaşerette bulunur, fukara ve zuafâya muavenet eyler, hastaları lütfen ziyaret buyururdu. Bütün beşeriyetin saadetini, hidayete mazhariyetini ol kadar arzu ederdi ki, bu hususta bütün huzur ve rahatını terk etmişti; erbabı gafletin hallerine pek acır, kalbi münevverini daima mahzun bulundururdu. Hattâ bu kadar teessürâta dûçar olmaması için « فلا تذهب نفسك عليهم حسرات » emri ilâhisi şerefnüzul buyurmuştur.

Hâsılı ol hazretin vücud-ı saadeti öyle mücessem bir şefkat ve re'fet idi ki, kendisine her türlü ezâ ve cefâyıt revâ görenleri bile affeder, haklarında inkisar edecek yerde hayır ile duada bulunur, dergâhı ebediyete teveccüh ederek: « اللهم اهد قومى فانهم لا يعلمون » diye niyaz eylerdi.

ŞECAAT VE METANETİ NEBEVİYYE:

Nebiyyi âlişan efendimiz fevkalâde bir şecaate, bir kuvvei kalbiyeye malik idi. Muharebelerde Peygamber efendimiz kadar düşmana tekarrüb eder bir zat bulunmazdı. Hele Uhud ve Hüneyn gavzelerinde gösterdiği şecaat ve besalet her türlü tasavvurun fevkindedir. «Uhud» gazvesinde Hazreti Hamza gibi bir arslan hâki şahadete serilmiş, ashabı kirâm dağılmış, en muharip simalar firara mecburiyet görmüş iken risaletpenah efendimiz meydanı harpten asla ayrılmamış, bulunduğu noktada sabit kadem olarak metaneti kalbiyesini, Allahına olan itimadını parlak bir surette ispat etmiştir. «Hüneyn» gazvesinde dahi İslâm ordusu muvakkat bir inhizama uğramış; ashabı kirâm dağılmış

---

lısı uyuyan çeşm için gece, gündüz cereyan eden çeşmedir. Malın hayırlısı hak yolunda sarfedilen maldır. Kişi sevdiği ile beraberdir. Nefsi için sevdiğini kardeşi için sevmedikçe kişinin imanı kemal bulmaz. İstihare eden haip, istişare yapan nadim, iktisada riayet eden fakîr olmaz. Şerri terketmek bir nevi sadakadır. Yalan haneleri harap, aileleri perişan eder. Bir cemaatin büyüğü, o cemaate hidmet edendir. Müslim odur ki nâs onun elinden, dilinden sâlim olur. Emanete riayet etmiyenin imanı yoktur.

olduğu halde Resuli Ekrem Efendimiz düşman üzerine hücuma devam etmiş; etrafını ihata eden muhteris düşmanlarına karşı :

« انا النبى لا كذب انا ابن عبد المطلب »

diye ulvî hüviyetini ilânda bulunmuş, bu suretle de:

« والله يعصمك من الناس »

nazmı celîlinin sıdkı lâhûtisi tecelli eylemiştir.

Velhâsıl Cenâbı Peygamberin tarihi hayatını tetkik edenler anın ne kadar metîn bir kalbe, lâyetezelzel bir azme, parlak bir nüfuz-i nazara malik olduğunu pek güzel keşfederler. Nitekim «Hudeybiye» musalâhası nazarı nebevîdeki nüfuzun en şa'şaadar tecelliyatından mâduttur.

İSTİKAMETİ NEBEVİYYE:

Hatemelenbiya efendimiz fevkalâde bir sıdk ile, istikametle mütehalli idi.

« فاستقم كما امرت »

emri ilâhîsine kemaliyle imtisal ettiğinden âdeta zâti nebevîsi sıdk ve istikametin bir mücessem' icazkârane timsali kesilmişti. Dâmeni ismeti her türlü riya ve kizbden münezzeh idi; nübüvvet ve risaletini inkâra cür'et eden hasımları bile onun sıdk ve istikametle muttasıf, kizb ve riyâdan müctenip olduğunu itiraf eder, kendisine sabavetinden beri: (Muhammedül'emîn) derlerdi.

Malûmdur ki, Peygamber Efendimiz kayseri Rûm'a bir nâme göndermişti, kayser bu sırada Kuds-i Şerifte idi, Ebû Süfyan dahi berâyı ticaret Kudüs'te bulunuyordu; Kayser'in huzuruna davet olundu, Peygamber efendimize dair aralarında cereyan eden mükâleme esnasında Kayser: «Anı nübüvvet dâvasından mukaddem yalancılıkla itham eder miydiniz?» diye sormuş, Ebû Süfyan da: «Hayır, itham etmezdik» diye hakikati beyana mecbur olmuştur. Halbuki Ebû Süfyan Hazretleri o esnada henüz islâm ile müşerref olmamıştı, Fahri âlemin en büyük düşmanlarından bulunuyordu. Hattâ bugün dahi birçok müsteşrikler Peygamberi Ekrem efendimizin ulüvv-i kadrini, kizb ve riyâdan beri, her türlü fezaili ahlâkiyeyi câmi olduğunu kemali ihtiram ile itiraf etmektedirler.

Amerikalı Mister Karlayl - Mahmud Esad Efendi merhum tarafından tercüme olunan bir eserinde - diyor ki: «Hazreti Muhammed - Sallâlahü Aleyhi vesellem - riyadan bil'külliye âri olduğundan dolayı anı severim, Hazreti Muhammed'de öyle riyakârlık filân yoktur. Bu gibi ahval bir takım zâhir biynanın hakikate küşade olmayan kalbinde ve ruhunda bulunur.»

Malûm olduğu üzere dini İslâmın ulviyeti bütün kalbleri kendisine cezbedip duruyordu; ruhban gürûhi nâsın bu incizabına mâni olacak bir çare bulamadıkları için hakkı nebevîde bir takım isnadata kalkıştılar, hâşâ zâtı âli-i nebevîyi kizb ile, hilekârlık ile ithama çalıştılar. Lâkin Avrupa akvamı tenevvüre başlayınca içlerinden bir kısım erbabı mârifet; hakikati Muhammediyeyi tetkika çalıştı. Bu sayede Hazreti Peygamber hakkındaki isnadatın iftirayı mahzdan ibaret olduğu garpça da anlaşılmaya başladı. İşte Mister Karlayl, bu ciheti dahi itiraf ederek diyor ki: «Muhammed - aleyhisselâmın hilekâr bir yalancı, mücessem bir sahtekâr olduğu, dininin saçma sapan bir şey idüğü misillû ötedenberi deveran edegelen şâyiat hemen kimse tarafından iltizam edilmemeye başlamıştır. Gayreti cahilâne ile anın hakkında cem'edilen ekâzip ancak kendimiz için mucibi âr ve şeyndir; hilebaz bir adam bir din tesis edebilir mi? Bir hilekâr niçin tuğladan bir hane inşa edemiyor? Eğer bu hilekâr malezimei inşaiyenin havassını bilmez, hakikaten ana tevfik-ı hareket etmezse kireç ile beraber eline her ne geçerse cümlesini yakar; anın yaptığı bir hane değil, âdeta bir süprüntü yığını olur; meydana koyduğu bina on iki asır zarfında yüz seksen milyon - elyevm üç yüz milyondan ziyade - nüfusun ikamet edebilmesi için bekapezir olamayıp serîuz zevâl olur, El fazlü ma şehidet bihilâğyar.

Üçüncü nevi: Zât ve sıfatı nebeviyyeden hariç bulunan bir kısım harikulâde umurdur.

Bâzılarını icmalen beyan edelim:

İŞNİKAK-I KAMER:

İnşikakı kamer hâdisesi bir muazzam mucizedir. Şöyle ki: Müşriklerden bir takımı bir mucize olmak üzere kamerin iki kısma ayrılmasını Hazreti Peygamberden taleb ettiler. Efendimiz de bu hârikanın zuhurunu icabetgâhı kudretten niyaz etti; derhal kamer iki kısma ayrıldı; bir kısmı Hirâ dağının üstünde, diğer kısmı da aşağıda öteki kısmın mukabilinde müşahede olundu. Müşrikler ise bu muazzam mucizeyi gördükleri halde bunu sihire hamlederek yine iman etmediler.

Bu esnada kamer iki kısma ayrılmış ise de bu hal kamerin mevzii aslîsinden inhitat etmiş olmasını icab etmez, kamerin inhitatı râinin

bulunduğu mevzie ve keyfiyeti rü'yetine nazarandır. Nitekim bugün dahi kameri müşahede edenler ufukları itibariyle anı dağın başında veya denizin üzerinde gördüklerini söylerler. Maamafih inşikakı kamer mucizesi bir müddet devam etmiş ve öyle bir suretle vâki olmuştur ki bunu galatı hisse, tahayyüle hamletmek kabil olmamıştır.

Bu mucizeyi azîmeyi ehli Mekke'den birçok kimseler gördükleri gibi hariçten gelen yolcular dahi yol esnasında müşahede etmiş olduklarını haber vermişlerdir. Vâkıa bu semavî hâdise daha pek çok yerlerden görülmüştür. Fakat böyle bir hârikanın vücudu evvelce sabk etmediği için bu hal, kamerin husufuna veya cevvihavada nısıf ay şeklinde bir parıltının zuhuruna hamlolunarak erbabı rasat ve müverrihler tarafından zapt ve hikâye edilmemiş olabilir. Maahaza ufukların ihtilâfına ve hâdisenin geceleyin vukuuna binaen bütün kürei arz sekenesi tarafından bu mucizenin görülmüş olması kabil değildir. Nitekim bir yerden görülen husuf ve küsuf hâdiseleri dahi aynı zamanda her taraftan müşahede olunamaz.

Hindistan'da bulunan bir heykelin üzerinde «inşikakı kamer senesinde imal olunmuştur» mealinde bir ibarenin muharrer olduğunu bazı müfessirler beyan etmiştir.

Bu mucizei bâhire hakkındaki ehadisi şerifenin râvileri pek çoktur.

«اقتربت الساعة وانشق القمر»

âyeti celîlesi de bu mucizei nebeviyyeye şahadet eder. Bütün müfessirîni kirâm bu hususta müttefiktirler (1).

Bugün inşikakı kamerin en büyük bürhanı aklîsi bu âyeti kerîmedir. Bu âyeti celîle ehli Mekkenin müanid ve muarız olduğu bir zamanda nüzul etmiştir. Eğer bu mucize bütün ehli Mekke beyninde sabit bir şey olmamış olsaydı bu âyeti kerîme nasıl tebliğ olunabilirdi? Şüphe yoktur ki bu takdirde âyeti mezkûre tekzib olunurdu. Artık kimse Hazreti Peygambere iman etmezdi; iman etmiş olanlar da irtidad ederlerdi. Halbuki böyle bir hal vuku bulmamıştır.

«Bu âyeti kerîme; kamerin kıyamete yakın inşikak edeceğini nâtıktır» denilemez. Çünkü mâbadi olan

«وان يروا آية يعرضوا ويقولوا سحر مستمر» nazmı celîli buna münafidir (1).

(1) Yevmi kıyamet yaklaştı, kamer yarıldı.

(1) O münkirler bir alâmet, bir mucize görseler hiç düşünmeksizin andan kaçınır, «bu ötedenberi câri, muttarid bir sihirdir» derler.

Yevmi kıyamette vuku bulacak bir inşikak nasıl sihire hamledilebilir? Maahaza yevmi kıyamette inşikak edecek olan yalnız kamer değildir. Semada daha nice büyük münevver ecram mevcud iken yalnız kamerin inşikak edeceğinden bahsetmek nasıl tevcih olunabilir?

Elhâsıl biz ehli İslâm, kudretüllaha mutekid ve sair bir takım muazzam mucizelerin vücudunu musaddık olduğumuz cihetle bu mucizei celileyi de bilâ tereddüt tasdik ederiz. Ehli kitap ise sair peygamberlerden bu misillû mucizelerin zuhurunu muterif olduklarından onlar da bu mucizeyi istib'ad edemezler. Erbabı fenne gelince onlar da böyle bir hâdisenin imtinaını fennen ispata muktedir değildirler. Çünkü bu inşikak hâdisesi hârikulâde bir keyfiyet olmakla beraber haddizatında mümkindir. Sair cisimler inkısam ve iltiyamı kabul ettiği gibi kamer de bunu kabul eder : seyyarei arzda büyük büyük dağların inşikakı, büyük büyük vâdilerin zuhuru, karaların denizlere ve bilâkis denizlerin karalara inkılâbı daima görülmektedir. Kürei arz üzerinde bu gibi hâdisatı vücuda getiren zelzeleler, infilâkler ise birer âdî sebepten ibaret olduğundan hâliki azîm hazretleri bu gibi esbaba hâcet bırakmaksızın da bu hâdisatı derhal icad edebilir.

Hele kürei arz ile sair bir kısım yıldızların esasen güneşten ayrılmış olduğuna ve bir gün yine kürei şems ile içtima edeceklerine kail olanların bu inşikakı kamer mucizesinin imkânı vukuu hakkında bir diyecekleri olamaz.

ESABİİ NEBEVİYYEDEN SULARIN NEBEANI :

Nebiyyi füyuzatpenah efendimizin mübarek parmakları arasından suların nebeanı da bir mucizei bâhiredir. Şöyle ki: Müteaddit seferlerde ve bilhassa (Hüdeybiye ve Tebûk) seferlerinde ashabı kirâm suya ihtiyaç hissettiler; bu hali huzur-ı nebeviye arz edince peygamber-i zîşan efendimiz mübarek parmaklarını az bir su üzerine vaz' buyurdu. Derhal parmakları arasından sular kaynamıya başladı. Hazır olanlar o sudan içtikleri gibi hayvanlarına da içirdiler.

İşte bu hâdise de bir hârika olmakla beraber aklen caizdir; kudretullah ile diğer suların vücuda gelmesi ve bu az suya inzimam ederek Resuli Ekrem Hazretlerinin parmakları arasından nebean eder gibi görünmesi mümkinattandır. Hâlikı kâinat hazretleri Peygamberi âlişanına bir mucize olmak üzere havayı derhal suya kalbedebilir; muazzam kudreti ilâhiyeye nazaran bu gibi şeyler istib'ad olunamaz.

REMYİ EHCAR MUCİZESİ :

Seyyidi âlem sallâllahü aleyhi vesellem efendimizin yerden alıp attığı taşların düşmanların gözlerine isabeti de bir mucizei celîledir.

Şöyle ki: Nebiyyi âlişan hazretleri (Bedir ve Hüneyn) gazvelerinde yerden bir avuç küçük taşlar alarak: (Şahetil' vücûh) (Yüzleri kara olsun) diye küffarın yüzlerine doğru saçmıştı; derhal bu taşlar kâfirlerin gözlerine isabet ederek onların inhizamına sebebiyet verdi. Şüphe yok ki, bu bir avuç taşçağızların bu kadar muntazam bir surette tevzie uğraması bir hârikadır; insanların dairei kudretinden hariçtir. Fakat kudreti ilâhiye ile vücuda gelmesi mümteni' değildir. Hiç bir vasıtaya muhtaç olmaksızın, yahut havanın temevvücatı vasıtasiyle taş parçalarının dağılıp âdanın gözlerine girivermesi Cenâbı Hakkın azîm kudretine nazaran istib'ad olunamaz.

« وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى » âyeti kerîmesi de bu mucizei celîleye delâlet etmektedir.

⁂

74 — Fahri âlem efendimizin mucizatı akliyeleri altı nevidir.

1 — Ulûm ve fünundan mahrum bir muhitte yetişip hiç bir kimseden taallüm buyurmadığı halde olanca kemalât ve maarifi haiz ve en mükemmel bir şeriat tesisine nail olması.

2 — Zamanı bısetine kadar ilâhiyat ve nebeviyat ile asla uğraşmadığı halde bâdehû birdenbire bu âli ve ilmî metalip ile iştigale başlayıp bu hususta Kur'anı Mübîn gibi bir kitabı ilâhîyi ityan buyurması.

3 — Vazifei risaleti uğrunda her türlü mezahimi iktiham ve muehharen teveccüh eden devleti dünyaya mütemayil olmayıp tarikı sâbıkında devam etmesi.

4 — Nezdi bâride dualarının müstecap olması.

5 — Maziye ve müstakbele ait bir takım mugayyebattan haber vermesi.

6 — Evsafı nebeviyyesi kütüb-i sâlifede mestur olup bu hakikati bütün ehli kitaba karşı iddia buyurmasıdır.

İZAH

Peygamberi mekârim perver efendimizin mucizatı akliyyeleri başlıca altı nevidir.

Birinci nevi: Hazreti Peygamberin bir muhiti cehalet içinde yetiştiği halde haiz olduğu kemalâtı âliye ve tesisine muvaffak olduğu şeriatı münevveredir.

Şöyle ki: Resuli Ekrem efendimiz bir muhiti cehalet içinde dünyayı teşrif etti; hiçbir kimseden bir şey okuyup yazmadı; böyle olduğu halde kendisinde olanca kemalâtı ilmiye tecelli etti; ansızın koca bir ceziretülarap ahalisini cehaletten kurtardı; cihanda daha bir misli görülmemiş olan âli bir şeriat, hakikî bir medeniyet tesis etti. İşte bu hal bir mucizedir; hem de bir mucizei muazzamadır; bu muhayyirül' ukul mucizenin azamet ve ulviyyetini daha güzel anlamak için biraz asrı nebeviye ircaı nazar edelim:

KABLELBISE ÂLEMİ MEDENİYETİN HALİ VE CEZİRETÜL-ARABIN AHVALİ DİNİYE VE İÇTİMAİYESİ :

Risaletpenah efendimiz öyle bir asırda dünyaya şerefbahş oldu ki insaniyet âlemi baştan başa kesif bir cehalet içinde bulunuyordu. Cihanı medeniyetde hükümran olan ve ceziretülarabı sağdan soldan ihata eyliyen Roma imparatorluğu ile İrandaki Sâsaniye hükûmeti artık ahlâken sukut etmiş, nimeti diyanetten mahrum kalmış, her türlü içtimaî rezaletlerin birer şenî merkezi bulunmuş idi. Bu iki devlet daima birbiriyle uğraşır, her biri garbî Asyayı elde etmek için diğerinin mahvına çalışırdı. Âdeta hukuk-ı beşeriye pâyimal olmuş, kütüb-i semâviye yeryüzünden refolunmuş, sâlif şerâyi ahkâmı büsbütün unutularak birçok esatîr ve hurafat revaç bulmuştu.

Muntazam bir içtimaî ve medenî idareden mahrum bulunan Ceziretülarap halkı ise pek dağınık bir halde yaşıyorlardı. Daima birbirinin mallarını yağma eder, daima tegallüp ve tehakküm saikasiyle münazaat ve muharebatta bulunurlardı. Bâhusus susuz, kuvvei inbatiyeden mahrum, çöl ortasında kâin bulunan hıttei Hicaziye ahalisi etraflarındaki devletler ile temasta bulunmadıklarından tamamen bedavet halinde kalmışlardır. Aralarında ulûm ve fünundan bir eser görülmezdi. Cehalet olanca kesafetiyle ufuk-ı içtimaîlerini ihata etmiş bulunuyordu.

Bu zavallı adamlar yollarını gâibederek vâdii dalâle düşmüşlerdi. Bir kısmı muharref dinlerden birine tâbi olmuş; diğer bir kısmı sabiiyeti kabul ederek yıldızlara tapmakta bulunmuş; bir kısmı da kendi elleriyle yaptıkları eşkâl ve suveri mâbut ittihaz edecek kadar dalâlet içinde kalmıştı. Bunlar hakikî bir dinin semavî füyuzatından müstefid olamadıkları için fezaili ahlâkıyeden mahrum; son derece hadidülmizaç, huşuneti tab'a müptelâ idiler; birtakım kabîleler en vâhi bahanelerle yeni doğan kız çocuklarını diri diri topraklara gömer; rakik hissiyat ashabını senelerce ağlatacak olan bu dilsuz hareketlerinden dolayı kalblerinde asla bir sızı, bir merhamet eseri hissetmezlerdi.

Maahaza kumar, zina, şürbi hamr gibi içtimaî fazihalar dahi aralarında pek ziyade hükümfermâ idi. Şu kadar var ki, sehavet ve secaatle muttasıf idiler. Etraflarındaki milletlerin bir kısım rezaili içtimaîyesinden oldukça masun kalmış, fıtreti asliyelerini bedeviyet sayesinde bir dereceye kadar muhafazaya muvaffak olmuşlardı. Hele biseti nebeviyyeye yakın zamanlarda aralarında bir intibahi edebî hâsıl olup gide gide fesahet ve belâgat derecei kemali bulmuş; fikirleri en parlak manzumelerin tecelligâhı sunuhâtı kesilmişti. Maamafih yine hepsi ümmî idi; binlerce efradı kabîle arasında ancak bir iki okur yazar bulunabilirdi.

İşte aleyhi ekmelüttehuyyat efendimiz böyle bir zamanda her türlü ulûm ve maariften mahrum bir kitlei beşerîye arasında zuhur etti. Ulemâ ve hükemâ ile asla ihtilâtta bulunmadı. Ne uzun bir müddet memaliki mütemeddineye seyahat etti. Ne de ulûm ve fünun namına bir şey kıraet ve kitabet buyurdu. Hattâ ne içtimaiyat ve siyasiyat ile meşgul oldu, ne de ümem-i sâlifenin tarihî ahvalini tetebbü, medenî kanunlarını mütalâa eyledi; Araplar arasında fesahet ve belâgat son derece revaç buldu; vakit vakit panayırlarda, ötede beride toplanılarak nutuklar irad, manzumeler inşad edildiği halde risaletmeâb efendimiz bunlar ile de aslâ iştigal buyurmadı. Bununla beraber bütün hükemâ ve ulemâyı mebhut bırakacak derecede maarifi ilâhiyeye, en yüksek kemâlâtı beşeriyeye mazhar oldu. Bütün beşeriyeti mesut edecek mukaddes bir şeriat, muazzam bir medeniyet vücuda getirdi; ümmetlerine en metin bir siyaset talim, en güzel içtimâ kaideleri telkin buyurdu. Ümemi sâlifenin en ibret engiz vekayii tarihîyesini en beliğ bir üslûp ile beyan ederek ümmeti merhumesinin esbabı intibahını temin etti; az bir müddet zarfında harikulâde bir inkılâp vücuda getirerek koca bir Ceziretülarap halkının bilcümle kanaatlerini, bâtıl akîdelerini tebdile muvaffak oldu; dünyayı kendilerine verseler kalblerini telif, aralarındaki husumeti tâdil etmek kabil olmayan Arap kabîleleri beyninde pek samimî bir muhabbet ve uhuvvet vücuda getirdi. Artık o zamana kadar her türlü medenî mehasinden, içtimaî mealiden mahrum bulunan Arap kavmi necibi birdenbire cihanın en mütemeddin, en fezailperver bir milleti oldu; her birinin yüzünde kemalâtı insanîye olanca nuraniyetiyle tecelli edip durdu.

İmdi Peygamberi zişan efendimizin böyle bir muhitte bu gibi şerait tahtında bu kadar az bir müddet içinde şu derece mesut, harikulâde bir inkılâp vücuda getirmiş olması kendisinin nübüvvet ve risaletini ispat için en büyük bir mucize değil midir? Elyevm Garp mütefekkirlerinden bâzı zatların İslâmiyeti kabul ve tebcil etmeleri mücerret bu mucizei nebeviyyeye müptenidir.

*
* *

İkinci nevi — Hazreti Peygamberin kablelbi'se ilâhiyat ve nebeviyat ile iştigal etmediği halde muahheren bu hususta ihraz buyurduğu muvaffakıyatı azîmedir.

Şöyle ki: Peygamberi ekrem efendimiz kırk yaşına kadar aslâ ilâhiyat ve nebeviyyat ile uğraşmadı; fakat sonra birdenbire bu ulvî mehiyat ve nebeviyyat ile uğraşmadı; fakat sonra birdenbire bu ulvî metalip ile iştigal edip Kur'anı hakîm gibi bir kitabı mübîni ityana muvaffak oldu. İşte bu da her türlü tasavvurun fevkinde âlî bir mucizei Muhammedîyedir.

Evet... Hazreti Peygamber zamanı bi'setine kadar asla bu mesail ile uğraşmadı; bu hususata dair lisanı saadetinden hiçbir kelâm sâdır olmadı. Hattâ mukaddimei vahyin zuhuruna kadar kendisine mansıbı nübüvvet verileceğinden asla haberdar değildi; bu esnada çeşmanı ulvîsine görünmiye başlıyan birtakım acaibi ahvalin esbabını anlıyamıyarak tedehhüş buyurmuştu. Hakkı âlisinde en ziyade izharı husumet edenler dahi anın bu tarzı hayatını muterif idiler. Binaenaleyh kırk yaşını ikmal buyurduktan sonra birdenbire bu âli mesail ile iştigal edip de en büyük âlimleri, hakimleri hayretler içinde bırakacak derecede lâhutî hakikatleri keşf ve beyana muvaffak olması neye hamledilebilir? Elbette bu hal ol hazretin vahyi ilâhîye mazhar olduğuna şahadet eder bir azîm mucizedir.

*
* *

Üçüncü nevi — Hazreti Peygamberin vazifei risaleti uğrunda uğradığı mezahime tahammülü ve muahheren teveccüh eden devleti dünyaya ademi iltifatıdır.

Şöyle ki: Fahrülmürselin efendimiz vazifei risaletini ifa esnasında birçok takatfersa taab ve meşakkate dûçar oldu. Fakat bu şedaide kemaliyle mukavemet edip asla fütur getirmedi. Muahheren kendisine dünya devleti teveccüh etti, lâkin buna da asla temayül buyurmadı; daima bir tarikatı marziye üzere sebat etti; işte bu da bir muazzam mucizedir.

Malûmdur ki, risaletpenah efendimiz en necip, en şerif bir aileye mensup idi. Fakat ebeveyninden kendisine büyük bir servet intikal etmemişti. Henüz meşimei madere revnakbahş bulunduğu bir sırada pederi âlisi vefat etmiş, gülgoncei hayatının altıncı baharında iken validesi de terki hayat eylemiştir. Bidayeten ceddi alıkadiri Abdülmuttalib'in nezdinde kalmış; anın vefatından sonra da amcası Ebû Talip tarafından himaye olunmuştur. Yirmi beş yaşında bulunduğu bir sırada Hazreti Hatice'nin emvalini ticaret tarikiyle tenmiye ve bilâhare müşarünileyhâ ile akdi izdivaç ederek vüs'ati maişete malik olmuş; daha

sonra nübüvvet ve risalet nimetine nâil olarak nâsi dini Hakka davete başlamıştır.

Kureyş eşrafı ona müracaat ettiler; dinlerine, putlarına taarruz etmediği takdirde kendisine birçok emval ve eşya vereceklerini ve en asîl ailelere mensup kızlar ile akdi izdivacını temin edeceklerini söylediler. Fakat bu suretle azmi nebevîye mâni olamıyacaklarını anlayınca ezâ ve cefaya başladılar. Hattâ hayatı şerifine bile suikstte bulundular. Nihayet o hümayı saadeti âşiyanei devletinden muhacerete mecbur ettiler. Lâkin Resuli Kibriyâ hazretleri aslâ azmine futur getirmedi. Takibettiği irşad yolunu aslâ tagyir etmedi.

Bâdehû kuvvete, devlete nail oldu; koca şark imparatorluğu ile muharebe edecek kadar cesîm bir ordu teşkiline muvaffak bulundu; on milyona karip ehli islâmın zâtı nebevîsine ittiba ve inkıyad ettiklerini müşahede buyurdu. Artık dünya bütün mevcudiyetiyle ağuş-ı kabulüne can atmak istiyordu. Ol hazret ise takip buyurduğu tarikı yine terketmedi; zühdü takvâsını, ahlâk ve etvarını zerre kadar tebdil buyurmadı; tecelliyatı ilâhiyeye mâtuf olan çeşmanı semavîsini aslâ dünya varlığına tevcih eylemedi; yalnız bir ulvi gaye takibediyordu ki, o da dini celili islâmın intişar ve itilâsından ibaret idi.

Artık bu hal, seyyidi kâinat efendimizin sıdkı nübüvveti hakkında bir mucizei bâhire değil midir? Hiç ilhamatı süphaniyeye mazhar olmıyan bir zat bu kadar ezâ ve cefaya tahammül edebilir mi? Hiç zühdü takvâsını celb-i dünyaya vesile ittihaz eden bir kimse bu gibi evsafı melekiyeti haiz olabilir mi? Böyle bir kimseye dünya devleti teveccüh edince andan tamamiyle müstefid olmaktan geri durmaz; artık gayei hayaliyesine nail olmuş olduğundan batılı tervice alet ittihaz ettiği zühdü takvâsından eser kalmaz. Nitekim her asırda bu gibi eşhasa tesadüf olunmaktadır.

*
* *

Dördüncü nevi — Deavât-i nebeviyyenin indellah müstecap olmasıdır:

Şöyle ki: Peygamberi zişan efendimiz barikâh-i ehadiyetten her ne istida' buyurursa derhal kabule karin olurdu. Bu hal ise şüphe yok ki bir bâhir mucizedir. Ezcümle, ibni Abbas hazretleri hakkında:

« اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل »

diye dua buyurmuştu. Bu sayede ibni Abbas efkahı fukahadan olup tevil ve tefsîr ilmine nail oldu.

Kezalik Abdurrahman ibni Avf hazretleri hakkında bereket ile dua buyurmuştu, bu sayede müşarünileyh bir çok servet ve sâmana malik oldu. Hattâ derdi ki: «Resulü Ekremin duası berekâtiyle eğer bir taş kaldıracak olsam altında ekme ya gümüş veya altın geçeceğini ümid ederim.»

Ebû Leheb'in oğlu Uteybe, dini İslâmı inkâr ve hakkı nebevîde pek ziyade ihanete içtisar ettiği için Fahri Âlem hazretleri: «Yârab!.. Anın üzerine canavarlarından bir canavar musallat et» diye beddua buyurmuştu. Bunun üzerine Uteybe bir yere gitmekte iken yolda bir arslan tarafından parçalandı.

Kisrayı Acem hakkında :

اللهم مزق ملكه .

(Yârab! Mülkünü parçala) diye vuku bulan duayı nebevî dahi malûmdur.

İşte bunlar bütün tarihî hakikatlerden ibaret bulunmuştur.

***

Beşinci nevi — Hazreti Peygamberin umur-ı gaybiyeden haber vermesidir.

Şöyle ki: Nebiyyi hikmet beyan efendimiz gaybe ait birçok umuru haber vermiş ve bunlar haberi nebevî veçhile zuhur etmiştir.

Malûmdur ki, mugayyebat: Mazi ile istikbale müteallik olmak üzere başlıca iki kısımdır. Bu kısımlardan hiçbirine Cenabı Haktan başka bir kimse bizzat muttali' olamaz. Binaenaleyh Resuli Ekrem Sallâllahü Taâlâ aleyhi vesellem hazretlerinin bu iki kısım mugayyebata dair haber vermiş olması bir mucizei muazzamedir ki, kendisinin nübüvvetini, vahyi ilâhiye mazhariyetini vâzıhan ispat eder.

Ezcümle Resuli Kibriyâ Hazretleri amcası Abbas Radiyallahü Taâlâ anhın Ümmülfazl'a tevdi etmiş olduğu altunları haber vermişti. Şöyle ki: Hazreti Abbas Kureyş ordusu ile Bedir muharebesine azimeti esnasında zevcesi Ümmülfazl'a bir hayli altın bırakmıştı. Harb neticesinde ehli İslâmın eline esir düşünce tahliyei sebili için kendisinden bedel istenildi; o da ihtiyacından bahsederek bunu vermek istemedi; bunun üzerine Peygamber efendimiz: «Ümmülfazl'a bıraktığın altınlar nerede?» dedi; Hazreti Abbas da: «Ben şehadet ederim ki, sen sadıksın, Allahın Resulüsün, vallahi ben o altunları gece karanlığında zevceme bıraktım, buna Allahtan başka kimse vâkıf değildi» diye hakikati itiraf etti.

Kezalik: Fethi Mekke için vuku bulan tedarükâtı nebeviyeyi ihbar için Medine'den Kureyş taifesine (Ümm-i Sâre) namında bir kadın ile hafiyyen bir mektûp gönderilmişti. Nebiyy-i Ekrem efendimiz: «Fülân yere varınız, bir yolcu kadın görürsünüz, yanında bir mektûp vardır, anı alıp getiriniz» diye ashab-ı kirâmından üç zâta emretti; onlar da derhal takibederek mezbûrenin saçları arasından mektubu çıkarıp getirdiler.

Kezalik Peygamber efendimiz Necaşî'nin vuku-ı vefatını ashabı kirâmına haber vermiş, anlar ile beraber musallaya çıkıp Necaşî için gıyabında namaz kılmış, «recüli salih idi» diye hakkında hüsn-i şahadette bulunmuştu, bilâhare Necaşî'nin haberi vefatı Medine'ye vâsıl oldu.

İşte bunlar zamanı maziye müteallik umur-ı gaybiyedendir.

Kezalik: Seyyidi kâinat efendimiz ümmeti merhumesinin nâil olacağı fütuhatı, istilâ edeceği memaliki ve bilhassa:

لتفتحن القسطنطنية ...

hadîsi şerifi ile İstanbul'un fetholunacağını, Kisra ile Kayserin hazinelerine ehli İslâmın destres olacaklarını haber vermişti. Filhakika Müslümanlar muahharen bu fütuhat ve ganaime nail oldular.

Hattâ Adiyy-ibn-i Hatem) e kenuzi kisranın fethinde bulunacağını

« لئن طالت بك حياة لتفتحن كنوز كسرى »

(Eğer ömrün uzun olursa elbette kisrânın hazineleri fetholunur da sen de görürsün) diye haber vermişti. Filvâki Adiy Hazretleri Kisrânın hazinelerinin fethinde bulundu.

Risaletmaâb efendimiz bir gün nezdi saadetinde Ebû Bekir, Osman ve Ali hazeratı olduğu halde Uhud dağını teşrif etmişti. Bu esnada bir zelzele vukua gelmekle:

(Dur ey dağ! Çünkü senin üzerinde bir nebî, bir sıddîk ile iki şehid var) diye buyurdu. Bu hadîsi şerif ile Hazreti Osman ve Ali Radiyallahü Taâlâ anhümanın nâili şahadet olacaklarını haber vermiş olduğu muahharen anlaşılmıştır.

(Ammar ibni Yâsir) hazretlerinin nâili şahadet olacağını da:

« تقتلك الفئة الباغية » hadîsi şerifi ile haber vermişti. Bilâhare sahabii müşarünileyh Sıffîn muharebesinde Şam ordusu tarafından şehid edilmiştir. İşte bunlar da zamanı istikbale müteallik umur-ı gay-

biyedendir. Siyer kitabları mütalâa olunur ise bu gibi daha birçok hakikatlara ittila' hâsıl olur.

*
**

Altıncı nevi — Hâtemül'enbiya efendimizin ismi şerifiyle evsafı nebeviyyeleri kütül-i salifede mezkûr olup ol hazretin bu hakikati ehli kitaba karşı iddiaya kıyamı ve bu kitaplar tahrif ve tağyir edilmekle beraber Hakkı nebevîdeki âyetlerden bir kısmının mahfuz kalmasıdır.

Şöyle ki: Risaletmaab efendimiz kendi ismi şerifi ile mübeccel evsafı nebeviyyesinin kütübi sâlifede ve ezcümle Tevrat ile İncil'de mezkûr ve ehli kitapça malûm olduğunu sıdk-ı dâvasına delil olmak üzere daima iddia buyururdu. Hattâ:

« الذين يتبعون الرسول النبي الامي الذي يجدونه مكتوبا عندهم في التورية والانجيل »

« الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون ابناءهم » « فلما جاءهم ما عرفوا كفروا به »

âyâtı kerîmesinde Hazreti Peygamberin Tevrat ile İncil'de mezkûr ve ehli kitabın bu hakikate vâkıf olduğu sarahaten beyan buyurulmuştur(1).

Şüphe edilemez ki, eğer o zamanki Tevrat ve İncil nüshalarında Hazreti Peygambere dair malûmat mevcut olmasaydı Resuli Ekrem Hazretleri bu iddiaya cesaret edemezdi. Çünkü böyle bir iddia ehli kitabı son derece tenfir ederek zâtı nebevîyi tekzibe müsaraat etmelerine bâdi olurdu. Halbuki âkıl olan bir zatın böyle nâsı tenfir edecek, hilâfı hakikat bir iddiada bulunması, gayei amalinin husulüne mâni olacak bir harekete ikdam eylemesi mutasavver değildir. O halde ulviyeti aklîyesi husemasınca da müsellem olan Peygamber-i mekârim perver efendimizin böyle vâkıa mutabık olmayan bir şeyi iddia buyurması nasıl tasavvur olunabilir?. Binaenaleyh kütüb-i sâlifede biseti nebeviyeye dair beşairin mevcudiyeti şüpheden vârestedir.

Filhakika enbiyayı salife hazeratı âhir zamanda bir peygamberi âlişanın ba's olunacağını ve anın mübarek ismiyle şeklü şemailini ümmet-

(1) «Rahmeti ilâhîyeye nail olacak ol kimselerdir ki, nebiyy-i ümmi olan resule ittiba ederler; ol resul ki, anın ismini, evsafını kendileri nezdinde Tevrat ile İncil'de yazılmış bulurlar.», «Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler (Yahud ve Nesâra taifesi) kendi evlâtlarını bildikleri gibi Resulallahın ismini, vasfını, nübüvvet ve risaletini bilirler.», «Bildikleri zat kendilerine gelince onu inkâra kıyam ettiler.»

lerine haber vermişlerdi. Kütübi semaviyede, müdevvenatı diniyede bu hususa dair birçok âyetler, rivayetler mevcuttu. Bilâhare kütüb-i semavîye asırların mururu ile birçok tahrifata uğratılmış ve bilhassa hâtemülenbiyanın kudümünü tebşir eden âyetleri rüesayı ruhaniye tagyir veya kitaplardan büsbütün ihraç etmişlerdir. Maahaza bu kitaplarda bi'set-i nebeviyeye delâlet eden bâzı âyetler hâlâ mevcuttur. Bu keyfiyet ise Fahri âlem efendimizin sıhhati nübüvveti hakkındaki delâili muazzamadandır, ol hazretin dâvasını teyid eden azîm mucizattan maduttur.

Ezcümle (1844) senesi Londra'da tabolunan Tevrat tercümei arabiyesinde şu âyet vardır:

« جاء الله من سينا واشرق من ساعير واستعلن من جبال فاران ومعه الوف الاطهار في يمينه سنة النار »

(**Cenabı Hak Sinâ'dan** geldi, Saîr denilen mahalden Işrak itdi, ve sağ elinde iki yüzlü ateşin balta olduğu halde binlerce temiz zevat ile Faran dağlarından zâhir oldu).

İşte bu âyetin son fıkrası hâtemülenbiya efendimizin ahvali seniyelerine tamamen mutabıktır. Çünkü Allahü Taâlâ Hazretleri gelip gitmekten münezze holduğundan anın Turi Sinâ'dan gelmesinden maksat, Hazreti Mûsa'ya Tevrat göndermesidir. **Saîrden ışrak etmesi** de İsâ Aleyhisselâma İncili Şerîfi inzal buyurmasıdır. Filvâki Hazreti İsâ'ya Şam'da Saîr nahiyesi kurbünde Nâsıra denilen mahalde İncili Şerif nâzil olmuştur. Faran dağlarından zâhir olması da hâtemülenbiya hazretlerine Kur'anı Kerîmi inzal buyuracağına işarettir. Çünkü Peygamber Efendimiz, namı kadimi (Faran) olan Mekkei Mükerremede doğmuş, Hirâ dağında ibadetle meşgul iken vahyi ilâhîye mazhar olmuş ve birçok ashabı kirama nail olup cihad ile memur buyurulmuştur(1).

Davud Aleyhisselâmın Mezâmirinde dahi: «Kendisinden sonra bir Peygamber geleceği ve bu Peygamberin hüsn-i cemale malik olacağı, kılıç kuşanacağı, Arap oklarını kullanarak anları istimale salih ve müheyya bulunacağı, hizmeti seniyesiyle mülûk kızlarının (2) şerefyâb olacağı, emri şerifine imtisalen ağniyanın mallarını bezl edecekleri, huzuruna âfaktaki hükümdarlaı tarafından nefis hediyeler takdim edileceği, mübarek isminin muvahhidler lisanında daima yâd olunacağı ve sair şemaili şerifesi» beyan olunmuş-

(1) Kütüb-i münzelede bazan istikbale ait hususat - tahakkuk-ı vukuuna binaen - mazi sigasiyle beyan olunur. İşte «ista'lene» kelimesi de böyledir.

(2) Yehûd umerâ ve mülûkünden mâdut olan Ahtâb'ın kızı Hazreti (Safiye) Peygamberimizin nikâhı altında bulunmakla müşerref olmuştur.

tur. Bu evsaf ve şerait ise ancak Hazreti Peygamberde içtima etmiştir. Kezalik Londra'da Milâdın (1831 ve 1842) senelerinde tabolunan Yuhanna İncilinin tercümei arabiyesinde

. انا اطلب من الاب فيعطيكم فارقليط آخر ليثبت معكم الى الابد .

(Ben pederden - yâni hakikî mürebbi olan Cenabı Bâriden - isteyeceğim, sizinle ebediyen beraber kalmak size başka bir faraklit verecektir) âyeti mevcuttur. Faraklitten maksat ise peygamber-i âlişan efendimizdir. Çünkü (Faraklit kelimesinin Yunanca aslı «Periklotos» tur. Bu lâfzın mânası ise bilânoksan Ahmet demektir.

Elyevm mevcut İncil nüshalarında bu lâfız, «Paraklitos» sûretinde yazılıyor. Rüesayı ruhâniyenin «Periklotos» kelimesini ligarazin «Paraklitos» şekline tahvil ettikleri anlaşılıyor. Bu iki kelime beynindeki iltibas, lâfzî müşabehet de böyle bir tahrif ve tahvili teshil etmiştir.

Muhtelif zamanlarda tabolunan İncil nüshalarında görülen birtakım tahrifler, tashihler bu iddiamızı teyideder.

Eğer kadîm nüshalarda «Paraklitos» yazılmış olsa idi risaletmeâb efendimiz: «Hazreti Mesih'in kendisinden sonra Ahmet namında ba's olunacağını haber verdiği Peygamber işte benim» diye iddiaya kalkıştığı zaman Nasâra taifesi: «Efendim!. İncil'de (Periklotos) deniliyor; bu kelime ise Ahmet mânasını müfid değildir» diye müdafaada bulunmazlar mı idi?

Maahaza bu lâfız hakikaten «Paraklitos» olsa dahi yine Hazreti Peygamberin bi'setine delâletten hâli değildir. Zira bu lâfız: Vekil, muhallis, şafi, ruhülkudüs, teselli bahş diye tefsir olunuyor. Bu evsafın Resuli Ekrem Efendimizde mütecelli olduğu ise izahtan vârestedir.

Bazı İncil nüshalarında Faraklit kelimesi Ruhül Kudüs ile, Ruhül Hak ile tefsir olunuyor. Fakat bu ruhtan maksat Nesârânın itikadınca ekanimi selâsenin üçüncüsünü teşkil eden Ruhül Kudüs değildir. Zira İncil'in diğer ibareleri bu tarz-ı tefsîre gayri müsaittir. Zaten havariyun bu ruh ile kablel'refi teşerrüf etmişlerdi; bu ruhun gelmesi için Hazreti İsâ'nın gitmesine hâcet yoktu. Halbuki Hazreti İsâ kendisi gitmedikçe Faraklitin gelmeyeceğini beyan etmişti. Kezalik Hazreti İsâ demişti ki: «Faraklit benim hakkımda şahadet edecektir». Halbuki Ruhül Kudüs Hazreti Mesih hakkında ne refi'den evvel ve ne de sonra müşahede sûretinde şahadet etmemiştir.

Binaenaleyh bu ruhtan maksat, tarafı ilâhiden cemiyeti beşeriyeye yeni bir hayat bahşedecek olan bir Peygamberi Zîşandan başka değildir. Maamafih Faraklit lâfzı için bu tefsirin sonradan ligarazın ilâve edilmiş olması da müsteb'ad değildir.

Yunancaya pek mükemmel vâkıf bulunan merhum Âbidin Paşanın tahkikine nazaran Yunan lisanında yazılan Yuvani'nin İncilinde şöyle muharrerdir:

(Hazreti İsâ Aleyhisselâm Havariyuna hitaben buyurur: O vakit ki Paraklitos gelir, ben anı peder tarafından gönderirim, o hakikatın ruhu olup Allahtan münbaistir ve Paraklitos beyanatıma şahadet edecektir). Şimdi bu Paraklitos lâfzına bakalım. Bunun mânası «Kendisinden niyaz olunmuş ve niyaz olunur» demektir. Halbuki böyle bir isim mevcut değildir. Böyle bir mânanın isim için bir münasebeti yoktur. Bundan da anlaşılıyor ki İncil'in asıl ibaresi Paraklitos değil «Periklitos» tur. Bu lâfız ise lisanı Yunanîde bilânoksan «Ahmet» demektir. Bu veçhile de Kur'anı mübînde:

. وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ .

âyeti kerîmesinde beyan buyurulan Ahmet ismi mübarekinin elyevm elde mevcut İncil'lerde dahi sarahaten mezkûr bulunmuş olduğu tezahür etmiş olur.

Hâsılı Hâtemülenbiya Hazretlerinin bâs olunacağını mübesir ve kütübi sâlifede münderiç olan âyetler ile işbu Faraklit meselesi ötedenberi ehli kitap beyninde malûm olduğundan daima bu Peygamberi zîşanın kudûmune intizar ederlerdi. Ezcümle (iyad) kabilelerinin reisürrüesası olan (Kus İbni Sâide) nin «Sûk-ı Ukâz» da deve üzerinde irad ettiği hutbe malûmdur. Bu zat o meşhur hutbesinde: «Allahın gelecek bir peygamberi vardır ki, gelmesi yakın oldu, gölgesi başınız üstüne geldi, ne mutlu ol kimseye ki ona iman edip de o da ana hidayet eyleye...» demiştir. Gariptir ki, teşrif edeceğini tebşir ettiği o alikadr peygamber de - henüz mebus olmadığı halde o cemat arasında hazır idi, Kus ise anın bu şerefi huzuruna vâkıf değildi.

Kezalik Hazreti Hatice'nin amcası oğlu olup âhiren Nasraniyeti kabul ve lisanı İbranî üzre İncil'i tahrir eden «varakatübnü Nevfel» dahi vahyin nüzulü mebadisinde Hazreti Peygamberin ahvali seniyyesini ba'del istilâm nusus-ı İnciliye ile mübeşşer olan âhir zaman peygamberi olduğuna hükmetmiş, bir müddet sonra halkı dini hakka davete memur olacağını ve kavminin ezâ ve cefâsına binaen Mekke'den çıkıp muhaceret edeceğini söylemişti. Muahharen Fahri Âlem Hazretleri tebliği risalete memur olunca ehli kitap ulemâsından birçokları anın şekline, şemailine bakarak kudumü mübeşşer olan âhir zaman peygamberi olduğunu tasdik etmişlerdir. (Abdûllah İbni Selâm, temimüddarî) bu cümledendir.

Hattâ daveti nebeviyeye kadar Nasrani bulunan Necaşinin islâmiyeti kabul etmesi de ol hazretin bas olunacağına semavî kitaplar ve saire vasıtasiyle evvelce muttali olmuş olduğundan nâşi idi.

Kaysari Rum (Hirakl) in Kuds'i Şerifte huzuruna davet etmiş olduğu Ebû Süfyan Hazretlerine hitaben: Böyle bir peygamberin zuhuruna muntazır olduğunu söylemiş bulunduğu da malûmdur.

Bütün bunlar gösteriyor ki, ehli kitap indinde Hazreti İsa'dan sonra bir Peygamberin bâs olunacağı muhakkak idi. Artık Cenabı mesihten sonra Peygamber gelmeyeceğine dair elyevm Nesâranın vuku bulan iddialarının ne kıymeti olabilir?

Hülâsai kelâm: Resul-i Ekrem Sallâllahü Taâlâ aleyhi vesellem efendimiz hazretleri sair enbiyayı ızâm hazeratı gibi nübüvvet ve risalet iddiasında bulunmuş ve bu iddiasını birçok bâhir mûcizeler ve parlak bürhanlar ile isbat ederek nübüvvet ve risaletten maksut olan güzel neticeleri istihsale muvaffak olmuştur. Binaenaleyh zâtı âlii Muhammedînin nübüvvet ve risaleti haiz olduğunda asla iştibah câiz olamaz.

***

75 — Peygamberi zîşan efendimiz lihikmetin ümmî idi; yâni evvelîn ve âhirînin ilimlerine vâkıf olduğu halde hiç bir kimseden bir şey teallüm buyurmamıştı. Bu hal bir tarihî hakikattir. Bâhusus:

« الذين يتبعون الرسول النبي الامي »

âyeti kerîmesi de bunu nâtıktır.

İZAH

Resul-i Ekrem efendimiz ümmî vasfı şerifini haizdir. Asla bir kimseden bir şey teallüm ve telemmüz buyurmamıştı, ne bir kitap okumuş, ne de mübarek elleriyle bir şey yazmıştı. Bu hakikati bütün kavim ve kabîlesi biliyordu; eğer böyle olmasaydı, bir takım kimseler şüpheye düşer, ol hazretin ilim ve marifet tahsili sayesinde ilâhiyâta, ahkâmı Şerayie muttali olduğuna ve enbiyayı sâlifeyi takliden nübüvvet iddiasında bulunduğuna zâhip olabilirlerdi. Halbuki Cenâbı Peygamberin ümmî bulunması böyle bir zehaba meydan vermemiştir. Nitekim:

« وما كنت تتلوا من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك اذا لارتاب المبطلون »

âyeti celilesi bu hikmeti nâtıktır.

TALİMİ NEBÎ HAKKINDAKİ İSNADATIN BİLMUHAKEME REDDİ:

Resul-i Ekrem Efendimiz eğer bir kimseden teallüm ve telemmüzde bulunmuş olsa idi elbette kavmine karşı:

وما كنت تتلوا...

nazmî celilini tebliğe cesaret edemezdi. Zaten itiraza bahane arayan düşmanları: «Sen filân kimseden okuyup yazmadın mı?» demezler miydi?

Evet... Son asırların yetiştirdiği bâzı Garp müellifleri Hazreti Peygamberin (Behirâ) ve (Nesturâ) nam rahipler ile mülâkat ederek onlardan nasraniyete ve sair dinî hakikatlere dair malûmat almış olduğunu iddia ederler!. Gûya bu rahipler Peygamber Efendimiz vasıtasiyle Nasrâniyetin tevhidi bâri esasına müstenid olan «Aryüs»(1) mezhebini Ceziretülarapta neşretmek istemişler!.

Halbuki bu iddia tarihe, akıl ve mantığa muhalif ve iftirayı mahzdan ibarettir. Siyer kitaplarında tamamen mazbut olduğu üzere Resul-i Ekrem Efendimiz on iki yaşında iken amcası Ebû Talib ile yaptığı bir seferde Şam kurbünde (Busra) denilen bir mahalde kafilece nüzul ettiler. Orada Savmea güzin Rahip Bahira'nın nazarı dikkatini bâzı fevkalâde ahval celbetti. Derhal kafile halkına bir ziyafet verdi. Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) i dahi celp ve zâtı şerifinde tecelli eden nübüvvet alâmetlerini müşahede ederek anın hâtemülenbiya olacağını Ebû Talib'e tebşir eyledi. İşte henüz on iki yaşında bulunan ve o zamana kadar okuyup yazma nedir bilmiyen bir mâsuma iddia olunan dinî hakikatler, mühim umur-ı mezhebiye vesaire nasıl talîm telkin olunabilir?

Karlayl: «Bir rahibin genç bir çocuğa ne kadar şey talîm edeceğini bilemem, Rahip Nestura hakkında çok mübalâğa edilmiş olması aglebi ihtimaldir; Muhammed (aleyhisselâm) yalnız on dört yaşında idi, kendi lisanından başka lisana âşina değildi», diyerek bu iddianın butlanını göstermek istemiştir.

---

(1) Aryüs; Havariyundan mâdud idi. Hazreti İsâ'nın hudusuna kail bulunuyordu. Nasraniyet âleminde tevhidden teslîse udul edildiği zaman Aryüs taraftarlariyle beraber akidei tevhidi muhafaza etmişti. Fakat Aryüs'ün bu mezhebi İznik cemiyetinde red ve kendisi havariilikten ihraç edilmişti.

Kezalik Fahri âlem hazretleri yirmi beş yaşında iken bir kere daha berayı ticaret Şam tarafına azimet etti; bu defa da ol hazret ile Behirâ'nın evvelce vefatına binaen yerine kaim olan (Nestura) nam rahip teşerrüf etmiş, anın şeklü şemâiline bakarak âhir zaman peygamberi olacağını anlamıştı. Bu mülâkat dahi ancak bir kaç saat devam etmiş, yanlarında kârban halkı dahi hazır bulunmuştur. Siyer kitapları bu mülâkatları olanca teferrüatiyle zaptetmiştir. Eğer mülâkat esnasında bir talîm ve telkîn vâki olsa idi elbette onu da zapteder ve bu cihet beynelarap iştihar eylerdi.

Böyle az bir zaman zarfında ümmî bulunan bir zata esrarı dinîye, hakaiki ilâhiye nasıl talim olunabilir!. Zaten asrı nebevide Nasraniyetin her şubesi Ceziretülarap'da münteşir bulunmuş olduğundan Hazreti Muhammed vasıtasiyle bunun neşir ve tervicine teşebbüs olunması zâid olmaz mı idi?(1).

---

(1) Nesara taifesi yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Bunların büyükleri üç fırkadır:

1 — Milkâiyedir. Bunlar diyarı Rûmda zuhur eden Milkâ nam kimsenin atbaıdır. Bunlar eb, ibn, Ruhulkudüsten, yahut vücut, ilm, hayattan ibaret olan teslise kaildirler. İtikadlarınca kelime, yâni ilm; cesedi Mesih ile ittihad ve anın nasutiyetiyle tederru etmiştir. Mesih bir nasutı küllîdir, cüzî değildir. Kadîm ve ezelîdir. Meryem anı bir ilâhı ezelî olmak üzere doğurmuştur. Salp hâdisesi Mesihin nasutiyetiyle lâhutiyeti üzerine vâki olmuştur. Allahü Taâlâ ile Mesih übüvvet ve bünüvvet ile muttasıftır. Papalar bu mezheptedirler.

2 — Yâkubiyedir. Bunlar Yakup nam kimsenin atbaıdır. Bunlara göre Cenabı Hak «ekanimi selâse» sahibidir. Ekanimi selâse: Vücut, ilm, hayattan ibarettir. Bu üç uknum zâtı bâri üzerine zâid değildir; zâtı bârinin aynı da değildir. Bu ekanim, lâhme deme inkılâb ederek ilâhi âlem hazretleri biaynihi Mesih ibni Meryem olmuştur. Bunların bir kısmına göre Allah Taâlâ ancak Mesihtir. Diğer bir kısmına göre lâhut, nâsut ile zâhir olmuş, Mesihin nasutiyeti mazharı Hak olarak Allahü Taâlâ Mesih suretinde tecelli etmiştir.

« لقد كفر الذين قالوا ان الله هو المسيح ابن مريم »

âyeti kerimesi bunların halini nâtıktır.

Yakubiyeye göre salp hâdisesi iki cevherden - nasut ve lâhuttan - mürekkep bir cevher üzerine vâki olmuştur. Eğer biri üzerine vâki olsaydı beyinlerindeki ittihad bâtıl olurdu. Mısır patriği ile Mısır ve Habeş havalisindeki Nasara Yakubiye mezhebinde idiler.

3 — Nesturiyyedir. Bunlar Halife Me'mun zamanında zuhur eden Nestur nam hakîmin etbaıdır. Nestur İncillerde kendi re'yi ile tasarrufat yapmıştır. İtikadınca Allahü Taâlâ ekanimi selâseye maliktir. Kelime İsâ Aleyhisselâmın cesediyle ittihad etmiştir. Fakat bu ittihad Milkâiyenin dediği gibi bitarikilimtizaç değildir. Belki nakşın hatemde zuhuru, güneşin bir billûr üzerindeki işrakı kabîlindendir. Salp hâdisesi Mesihin nasusiyeti cihetiyle vâki olmuştur. Lâhutiyeti cihetiyle değil. Çünkü Allaha alâm ârız olamaz.

Maamafih eğer böyle bir talîm ve telkîn vâki olsaydı bunun tesiri kendini derhal göstermek icabederdi; halbuki aleyhissalâtü vesselâm efendimiz kırk yaşına vâsıl oluncaya kadar asla edyana, ilâhiyat ve nebeviyata ait mesail ile uğraşmamış, lisanı saadetinden bu hususata dair bir kelâm sâdır olmamıştır.

Haydi teslim edelim ki, bu rahipler Hazreti Muhammede nasraniyeti, bâzı esrarı diniyeyi talîm etmiş olsunlar; ya Hazreti Peygamber sair ulûm ve fünunu, siyasî ve medenî umuru, ahlâkî ve içtimaî kaideleri kimden taallûm etti?.

Bir kerre Tevratları, İncilleri mütalâa ediniz; bir kerre de Kur'anı hikmet beyana bakınız! Acaba Kur'anı mübinin muhtevi olduğu ilâhi hakikatlerin, talimatın, mühim ilmî meselelerin, hukukî ve içtimaî düsturların emsaline bu kitaplarda tesadüf edebilir misiniz?.. Maahaza Hazreti Peygamberin tebligatı seniyeleri vakit vakit tahaddüs eden vekayie ve zâtı şeriflerine teveccüh eden suallere ve saireye muvafık olarak bittedriç vuku bulmuştur. Binaenaleyh bir rahibin âtiye ait bunca şuunatı vukuundan evvel keşfedip de bu hususta lâzımgelen malûmatı Hazreti Peygambere talîm ve telkin etmiş olması nasıl kabil olabilir? Artık şüphe edilemez ki Hazreti Peygamber ancak talimatı ilâhiye sayesinde bir hârikai kemalât kesilmiş; kırk yaşına kadar ümmî olduğu halde bâdehu tecelli eden vahyi suphanî vasıtasiyle ulûm ve maarife mazhar olarak beşeriyet ufuklarına neşri füyuzat eylemiştir.

*
* *

76 — Resuli Ekrem efendimizin birçok hasaisi seniyeleri vardır ki, Miracı şerifleri de o cümledendir. Şöyle ki: Nebiyyi âlişan efendimiz şerefsâdır olan emri ilâhî üzerine bir gecenin bir kısmında Mekkei Mükerremeden mescidi aksâya götürülmüş; oradan da semâvata, sidretülmüntehaye vesair âli makamata çıkarılmış; birçok tecelliyatı suphaniyeye mazhar olduktan sonra tekrar hanei saadetine iade buyurulmuş-

---

Nasara taifesi diğer bir itibar ile de üç büyük fıkraya ayrılmıştır. Şöyle ki: Roma devleti şark ve garp hükûmetlerine ayrılması üzerine mezhepçe de ikiye ayrıldı. Roma'da papaya tâbi olanlara «Katolik», İstanbul patriğine tâbi olanlara «Ortodoks» denilmiş, bilâhare Lûter'in tesis ettiği mezhebe tâbi olanlara da «Protestan» namı verilmiştir.

tur. Muazzam kudreti ilâhiyeye nazaran bu gibi hârikulâde ahvalin vukuu istib'ad olunamaz.

İZAH

Miracı nebevî kavli meşhura nazaran hicretten bir buçuk sene evvel recebi şerifin yirmi yedinci gecesi vuku bulmuştur.

Fahri Âlem hazretlerinin bir gece mescidi haramdan mescidi aksâya götürülmüş olduğu:

« سبحان الذي اسرى بعبده ليلاً من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى... »

âyeti kerîmesiyle sabittir. Binaenaleyh münkiri kâfir olur.

Mescidi aksâdan semavâta, sidretül'münteha denilen makamı muallâya ref olunarak tecelliyatı ilâhiyeye hitabatı rebbaniyeye mazhar olduğu da hadîsi meşhur ile sabittir. Binaenaleyh münkiri bidat ve dalâlet ehlidir.

Arş ve kürsü ile cennet ve cehennemi temaşa buyurmuş olduğu da hadîsi ahad ile menkuldür. Binaberin münkiri muhtidir.

Miraç meselesinde icmaı ümmet vardır. Ancak bunun keyfiyeti vukuunda ihtilâf olunmuştur. Bâzı zevata göre yalnız ruhen vuku bulmuştur. Ezcümle Hazreti Aişei Sıddika:

« ما فقد جسد رسول الله ولكن عرج بروحه »

(1) buyurmuştur. Hazreti Muaviye de rüyayı sadıka tarikiyle vukuuna kaildir. Fakat cumhur-ı ümmete göre yakaza halinde ruh maalcesed vâki olmuştur. Çünkü bu suretle vukuu müstahil olmadığından bu hustaki şer'î nususu zâhirî üzere terk etmek vâciptir. Maahaza miracı nebevî eğer yalnız uyku halinde vâki olsaydı hiçbir kimse tarafından inkâr olunmamak lâzımgelirdi. Âdi efradın bile rüyada tayeran etmesi semavata uruç eylemesi vâkidir. Halbuki müşrikler miracı nebeviyi inkâr ve istib'ad etmişlerdi. Binaenaleyh meşhur olan miracı nebevî cismen vuku bulmuştur. Fakat bundan başka rüyada da defaatle miraç vâki olmuş olabilir.

Filhakika cismanî miraç meselesi harikulâde bir haldir, insanların kudretleri dairesinden hariçtir, ilk emirde istiğrabı mucib olabilir. Fakat bununla beraber aklen mümteniatten değildir, kudreti ilâhiyeye nazaran vukuu inkâr olunamaz. Bir noktaya istinad etmeksizin fezayı işgal eden milyonlarca ecramın sür'ati deveranı, her gün tulûu ile âfaka letafet bahşolan güneşten münteşir ziyanın birkaç dakika içinde yeryüzünü istilâ eylemekte olduğu malûmdur. Artık ecrama, ziyaya bu hareket sür'atini, bu ihtizazı itâ buyuran zikudret halik hazretlerinin Resuli Ekremini az bir zaman zarfında semavat âlemine ref' buyurması neden mümkün olmasın?. Hâşâ kudreti ilâhiye kâfi değil midir ki, resuli efhamini herhangi bir vasıta ile ulvî âleme derhal celb edemesin?. Fikri ulûhiyete nail olanlar bu gibi hârikulâde hususatın muazzam kudreti ilâhiye ile vücuda gelebileceğinde asla tereddüd etmezler. Artık miracın böyle ânî ve harikulâde bir surette vukuu kabul edilince mesafenin budiyetini, havadan hâli bulunuşunu ve sair bu gibi şeyleri mülâhazaya mahal kalmaz.

Şu da malûmdur ki, Cenâbı Allah mekân ve zamandan münezzeh, cismaniyetden müberrâ olduğundan Hazreti Peygamberin semâvata urucu hâşâ zâtı bârî ile muallâ bir makamda mülâkat ile şerefyâb olmak gibi bir maksada müteveccih değildir. Böyle bir akide ehli islâmın kalbinde câyı kabul bulamaz. Resuli Ekrem hazretlerinin bu gibi âli makamata urucu mücerret melekût-i ilâhiyeyi temaşa etmek, bir takım hakaik ve esrara muttali olmak ve kendine has ve pek müstesnâ bir âtıfeti suphaniyeye mazhar bulunmak hikmetine müstenittir.

(1) **Miraç gecesinde resûlullahın cism-i şerîfi tagayyüb etmedi, fakat ruhu ile urûç buyurdu.**

⁂

77 — Hazreti Muhammed aleyhissalâtü vesselâm efendimiz hâtemül'enbiyadır. Silsilei nübüvvet, zâtı şerifiyle hitam bulmuştur. Artık başka bir Peygamber bâs olunması ihtimali kalmamıştır. Nitekim:

« ولكن رسول الله وخاتم النبيين » **âyeti kerîmesiyle** « لا نبي بعدي » **hadîsi şerifi bunu nâtıktır.**

İZAH

Fahri âlem efendimizin hasaisi celîlesinden biri de hâtemülenbiya olmasıdır. Nübüvvet silsilesinin zâtı şerifiyle nihayet bulduğunu ümmetlerine tebliğ buyurmuştur. Esasen nübüvvet ve risaleti katiyyen sâbit olduğundan artık tebliğ buyurduğu şeylerin de hakikate mukarin olduğunda asla iştibah olunamaz.

Zamanı saadetten itibaren on üç asırdan ziyade bir müddet murur

ettiği halde şimdiye kadar Hak bir Peygamberin zuhur etmemesi de bu husustaki beyanatı nebeviyyenin sıdkını ispata kâfidir.

SİLSİLEİ NÜBÜVVETİN HAZRETİ PEYGAMBERLE HİTAM BULMASINDAKİ HİKMET :

Peygamberi zişan efendimiz beşeriyete dini fıtrî ve katisini tebliğ buyurmuştur. Şeriatı münevveresi saadeti beşeriyeyi her veçhile kâfil olup kıyamete kadar pâyidar olacaktır. Ahkâmı diniyemizin en mukaddes bir menbaı olan fürkanı mübin dahi savnı ilâhiye mazhar olduğundan dünyanın son gününe kadar tebdil ve tagyirden mahfuz kalacaktır. Beşeriyet ise günden güne fikren, ilmen terakki etmektedir; ulûm ve fünunun terakkiyatı dinî hakikatlerin tecellisine hizmet etmekte bulunmuştur. Bugün her millet dini islâmın ulvî ahkâmını tetebbu ve tetkik edebilecek bir kabiliyet ve istidadı haizdir. Dini islâmın kendilerine meçhul kalması kabil değildir. Artık bugün hiçbir millet kendi cehaletini medarı itizar ittihaz edemez. Binaenaleyh beşeriyete lâzım gelen mesalih ve hakaikı talîm, dini ilâhiyi tecdid ve tevsîk, bu babdaki hüccetleri ikame, bâtıl şüpheleri izale için tarafı ilâhîden başka bir Peygamber irsaline, yeni bir şeriat te'sisine hacet kalmamıştır.

***

78 — Peygamberanı zîşan hazeratı beyninde nübüvvet ve risalet cihetiyle fark yoktur; bu hususta hiçbiri diğerinden tefrîk olunamaz. Lâkin sâir measir ve hasail cihetiyle meratibi seniyeleri mütefavit olduğundan beyinlerinde tafdil vâkidir. Nitekim.

«تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ»

nazmı celîli buna şahadet eder. Şu kadar ki, bu efdaliyet ciheti alettafsil bilinemez, ancak Resuli Ekrem efendimizin kâffei halâikten efdal v eeşref olduğu bil'icma' sabittir. Çünkü vücud-i saadeti âlemlere rahmettir. Zâtı şerifi hâtemülenbiyâ olup bütün insanlara mebustur. Kitabı, şeriatı, ümmeti bütün kitaplardan, şeriatlerden, ümmetlerden efdaldir. Mazhar olduğu hasais ve muvaffakıyat ise her türlü tasavvurun fevkindedir. Binaenaleyh fahri âlem efendimizin bil'umum mahlûkattan efdaliyetinde tereddüd olunamaz.

İZAH

Bilcümle enbiya ve mürselîn hazeratı mâsumdurlar. Vahiy ve ilhama mazhardırlar, uhdelerine tevdi buyurulan mukaddes vazifeleri

hüsn-i ifaya bezli makderet etmişlerdir. Binaenaleyh bu nikatı nazardan beyinlerinde fark yoktur. Biz hepsinin nübüvvet ve risaletini tasdik ederiz; sair milletler gibi enbiyayı izamın bir kısmını inkâr, diğer bir kısmı hakkında bir takım mesavî isnad veya içlerinden bâzılarını mertebei ulûhiyete is'ad etmeyiz, biz böyle bir itikaddan Cenabı Hakka sığınırız. «لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ» âyeti celîlesi ümmeti Muhammediyenin bu husustaki şiârı dinîsini nâtıktır.

Maahaza şu da malûmdur ki, peygamberanı izam hazeratının bir kısmı müstakil bir şeriate nail, başka bir tecelliye mazhar, birçok âlî measire, muazzam mucizata muvaffak olmuştur.

Bu nikatı nazardan ise meratibi seniyyeleri mütefevit olup aralarında tafzil vâkidir. Hele hâtemülenbiyâ hazretlerinin bil'ûmum peygamberlerden efdal ve eşref olduğu bil'icma sabittir. Şu kadar ki, sair enbiyayı ızam hazeratının meratibi aliyelerini alettafsil tâyin edemeyiz; ihtimal ki bâzı peygamberanı zîşan hakkında vazifei ihtiramda kusur etmiş oluruz. Ancak ulemâdan bâzı zevatın beyanatına göre hâtemülenbiya efendimizden sonra efdali enbiya alettertip: Hazreti İbrahim, Hazreti Musâ, Hazreti İsâ, Hazreti Nuh aleyhümüsselâmdır. Bu beş peygamberi zîşana (Rüsül-i ülil'azm) denir.

PEYGAMBER EFENDİMİZİN SAİR ENBİYADAN EFDALİYETİ VE BU BABDA BİR MUKAYESE :

Nebiyyi alişan efendimizin sair peygamberanı ızamdan efdal olması bir çok vücuh ile sabittir. Ezcümle:

1 — Risaletpenah efendimizin hakkında :

«وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»

buyurulmuştur. Mademki zâtı nebevîsi âlemlere rahmettir, o halde âlemlerin kâffesinden efdaldir. Şüphe yok ki peygamberanı ızam dahi âlemlere dahildir.

2 — Sahib saadet efendimiz hatemülenbiyâdır; bu cihetle bil'ûmum enbiyayı ızamın mehasin ve hasailini câmi, münevver şeriati de şeriatlerin züpdesi olmak meziyetini haizdir. Bu keyfiyet ise efdaliyete delildir.

3 — Şeriati islâmiye, sair şeriatlerin efdalidir. Çünkü sair şerayide bulunmayan bir çok âli ahkâmı câmidir, nashdan mahfuz olup beşeriyetin kıyamete kadar rehberi necatı olmak ulviyetini haizdir. Böyle

bir şeriate malik olan bir nebiyyi zişan da şüphe yok ki sair enbiyayı ızamdan efdaldir.

4 — Peygamber efendimizin mucizelerinin en muazzamı olan Kuranı Mübîn kıyamete kadar bâkidir, sair peygamberlerin mucizatı ise zamanı saadetlerinde nihayet bulmuştur. Mucizatın bekası ise efdaliyete delildir.

5 — Sair peygamberler yalnız bir kavme, bir ırka meb'us olmuşlardır. Fahri kâinat hazretleri ise bütün kavimlere, milletlere bas olunmuştur. Binaenaleyh vazifei risaletini ifa hususunda iktiham buyurduğu mezahim pek azîm olduğundan nâil olduğu fezail de o nispette âlidir.

6 — Ümmeti Muhammet efdalül'ümemdir. Haklarında:

كنتم خير امة buyurulmuştur. Ümmetin efdaliyeti ise tâbi'oldukları nebiyyi zîşanın efdaliyetine delâlet eder. Ashabı kiramın muttasıf oldukları kemalâtı diniye ve melekâtı akliye ile meselâ Hazreti Musa'ya ittiba eden ve birçok mucizelere şahit oldukları halde hazreti kelimin muvakkat bir gaybubeti üzerine derhal buzağıya tapmaya başlayan Benî İsrailin tarihî halleri ve ruhî halâtı mukayese edilirse bu iki ümmet beynindeki fark pek güzel tezahür eder.

7 — Hulâsai mevcudat efendimiz bütün şark ve garba meb'us olduğundan nail olduğu ilmü hikmet hazineleri de o nispette vâsidir. Binaenaleyh Peygamber efendimiz ile yalnız bir kavme, bir memlekete meb'us olan sair peygamberlerin mazhar oldukları maarifi ilâhiye, hakaiki şer'iye müsavi olamayacağından efdaliyet itibariyle meratibi seniyeleri de müsavi olamaz.

Velhâsıl fahri âlem efendimiz zübdei kâinattır. Kendisinin nail olduğu fazilete, âtıfeti ilâhiyeye hiçbir peygamberi zişan nail olamamıştır. Meselâ: Hazreti İsâ aleyhisselâm pek büyük bir nebiyyi âlişandır, Kur'anı azîmde lâyık olduğu bir sıfatı âliye ile tebcil olunmaktadır. Fakat nebiyyi müşarünileyh yalnız Benî İsraile meb'ustu; hayatı seniyeleri hakkında malûmatı tarihiye yok gibidir; müstakil şeriate malik değildi, Hazreti Musanın şeriatiyle amel etmiştir; zamanı saadetinde kendisine ittiba edenler hele ne kadar mahdut idi; hattâ nasarânın iddiasına nazaran bunlardan biri de muahharen hakkı şerifinde hıyanette bulunmuştur. Semaya ref buyuruldukten sonra ise diyaneti iseviye üç yüz sene kadar bir müddet mektum bir halde kaldı; bu müddet zarfında onun bunun tahrifatına uğrayarak mahiyeti asliyesini gâibetti; tevhid esasından teslise düştü.

Hâsılı Hazreti Mesihin, o peygamberi zişanın ıkdamatı celîlesine rağmen Benî İsrail bir dairei vahdete celbedilerek bir dinî hükümete nail olamamıştır. Bir zamanlar nasraniyet muhitinde bir münzeviyane hayat revaç bulmuş; maddiyat âleminden bütün bütün tecerrüd edilmek istenilmiştir. Elyevm Hıristiyanların vücuda getirdikleri hükümetler ise birer siyasî hükümettir; hiçbiri nasraniyet üzerine müesses, dinî bir hükümet değildir.

Enbiyayı salife arasında pek büyük tecelliyata mazhar olan Hazreti Musa Aleyhisselâmdır. Müşarünileyhin hayatı oldukça tarihen mazbuttur; Kendisi yeni bir şeriate, Tevratı şerif denilen semavî bir kitaba nail olmuş, Benî İsraili bir hükümeti diniyeye nail kılmıştır. Maahaza bu şeriat bir mahiyeti umumiyeyi haiz değildi, yalnız Benî İsraile mahsus idi; yalnız Yahudiler beyninde bir rabıtai kaviye vücuda getirmiş, onları bir aile haline ifrağ etmiştir, ümemi saire ile alâkadar olmamıştır. Binaenaleyh kuvvei ittisaiyesi de o nispette mahdud kalmıştır. Yahudiler tarafından museviyetin intişarı asla iltizam edilmemektedir. Tevratı şerif ise muahharen bir çok tahrifata uğratılmıştır. Elyevm eldeki Tevrat nüshaları âdeta birer tarih kitabı mesabesindedir. Museviler ise yalnız maddiyat ve mahsusat âleminde kalarak mâneviyattan, âlemi ahiret fikrinden mahrum bulunmuşlardır.

Hâtemülenbiya aleyhi ekmelüttahaya efendimiz hazretlerine gelince hiçbir peygamberin mazhar olmadığı hasaisi kudsiyeye, muvaffakıyatı azîmeye nail olmuştur; pek cesîm bir kitlei beşeriye düşününüz ki Yahudilerden, Nasranilerden, Mecusilerden, Sabiilerden, putperestlerden ve daha bir nice mezahibi bâtıla erbabından müteşekkil bulunsun. Bütün bunların dinleri, huyları, töreleri, an'aneleri, emelleri, seviyei irfanları muhtelif bir halde bulunuyor. Şimdi bir de bunları tevhid eden bunları yalnız bir dine tâbi, bir gayeye müteveccih, aynı ahlâk ve âdab ile muttasıf kılan; böyle emsali gayrı mesbuk bir inkılâp vücuda getiren bir Peygamberi Zişanın büyüklüğünü, ulviyeti fıtriyesini düşününüz; artık bu peygamberi alişanın sair enbiyayı ızamdan efdal olduğu tezahür etmez mi? İşte bu peygamberi alişan; Hazreti Muhammed Mustafa aleyhissalâtü vesselâm efendimizdir.

Evet... Resuli Ekrem efendimiz böyle mesut, bînazir bir inkılâp vücuda getirmiştir. Onun muazzam şeriatı bir mahiyeti kevniyeyi haizdir. Yalnız bir kavme, bir ırka muhtes değildir. Bütün beşeriyeti aksayı saadete isal etmek üzere tesis buyurulmuştur, müntesiplerini en güzel bir medeniyete, en mükemmel bir hükûmeti diniyeye nail etmiştir, her millet hakkında ve her zaman için kabiliyeti tatbikiyesi vardır. Muhtelif milletleri bir noktaya cemederek aralarında bir uhuvvet rabıtası vücuda getirmek gayesini istihdaf eder. Binaberin pek büyük bir

kuvvei ittisaiyeyi haiz ve elyevm âlemşümul bir feyzi intişare maliktir. Ol hazretin nail olduğu fürkanı mübîn ise bir ebedî mûcizedir. Nüzulü zamanından beri bir kelimesi bile tebdile mâruz kalmamış ve ilelebed kalmıyacaktır.

Ümmeti Muhammediye ise dinlerinin verdiği bir ulvî terbiye sayesinde hem maddiyatın lüzumunu takdir eder, hem de mâneviyatın, akıdei uhreviyenin hakkıyet ve kudsiyetine kani bulunurlar.

***

79 — Enbiyayı ızamdan sonra efdali nâs ashabı kiram hazeratıdır. Ashabı kiramın efdali de alettertip: Ebûbekr Sıddîk, Ömerül Faruk, Osmani Zinnûreyn, Aliyül Murtaza Hazretleridir. Bunlara «Hulefai Raşidîn» denir. Bu Hulefai Erbaadan sonra efdali sahabe: Talhatübnü Ubeydullah, Zübeyrübnül Avvam, Abdurrahman ibnü Avf, Said ibni Ebî Vakkas, Said ibni Zeyd, Ebu Ubeydetübnül Cerrah Hazeratıdır. Hulefai Raşidîn ile bu altı zat; daha hayattalar iken tarafı nebevîden bir hadîste isimleri cem edilerek cennetle tebşir olundukları cihetle kendilerine (Aşerei Mübeşşere) tesmiye olunmuştur. Maahaza ashabı güzîn arasında Hazreti Hasan ve Hüseyin gibi cennetle mübeşşer olan başka zevat da vardır.

Ashabı kiramın mertebeleri indellah pek âlidir. Bu zevatı kiram; huzur-ı nebevîde bulunmak şerefine nail olmuş, dini mübîni islâma pek çok hizmetler etmişlerdir. Cümlesinin hakkında kemali hurmet ve muhabbetle mütehassis olmak bizim için bir dinî vazifedir. Radiyallahü Taâlâ anhüm ecmaîn.

ÎZAH

Ashap; Hazreti Peygamber Efendimiz ile Müslim oldukları halde velev bir defa olsun mülâkat şerefine nail olan zatlardır.

Ashabı güzîn üç sınıftır. Biri Mekkei Mükerremenin fethinden evvel hicret edenlerdir ki, bunlara (Muhacirîn) denir. Diğeri Medinei Münevvere ahalisinden olup dini İslâma nusret, Muhacirîne muavenet edenlerdir ki bunlara da (Ensar) denir. Üçüncü sınıfı da sair ashabı kiramdır. Bilcümle ashabı güzîn indellah pek âlî mertebelere nail ve peygamberlerden başka kâffei nâstan efdaldirler. Nitekim bir hadîsi nebevîde:

« إن الله اختار اصحابي على العالمين سوى النبيين »

buyurulmuştur. Fakat ashabı kiramın bir kısmı Resuli Ekrem hazretleriyle daha ziyade mülâkat şerefine nail olmuş; dini İslâma iptidayı zuhurundan itibaren hizmette bulunarak bütün gazavatı nebeviyeye iştirâk etmiş ve maddî, mânevî bir çok kemalât ve meziyyat ile temayüz eylemiş olduklarından indellah daha yüksek bir mertebei fazilete nail bulunmuşlardır.

Ashabı zevilihtiramın efdali alettertip Hulefai Raşidîn hazeratıdır. Anlardan sonra Aşerei Mübeşşereden diğer altı zattır. Bunlardan sonra da Bedir gazasında bulunmuş olan sair ashabı kiramdır. Bâdehû Uhud vak'asında bulunan ashabı güzîndir. Bunlardan sonra da Hudeybiye seferinde bulunup secerei rıdvan altında bi'at edenlerdir. Bi'ati rıdvandan sonra İslâm ile müşerref olanların arasında dahi pek büyük zevat vardır. Fakat bunlar sâbikıyni evvelîn mertebesini haiz olamazlar.

Aşerei Mübeşşere hazeratının tercümei ahvali :

Aşerei Mübeşşere hazeratının cümlesi Kureyşîdir. Bu muhterem zevatın tarihî halleri, güzel vasıfları ve fahri âlem hazretlerine olan kurbiyet dereceleri, siyer kitaplarında mufassalan yazılı olduğundan biz burada teberrüken bâzı malûmat vermekle iktifa edeceğiz.

1 — : Ebûbekris Sıddîk Hazretleri; fahri âlem efendimizi bilâ tevakkuf tasdik etmiş ve birçok zevatın şerefi İslâm ile teşerrüfüne delâlet eylemiştir. Resuli Ekrem efendimizin kayınpederi, yârı garı, birinci halifesi olmak şerefini haizdir. Kendisi sabihülveçh, fasihüllisan, âlicenap, kanaatkâr, son derece şecî bir zâtı melekhaslet idi. Hilâfeti zamanında pek büyük dirayet ve adalet göstermiş, güzel idaresiyle İslâm fütuhatının esasını temin etmiştir.

Malûm olduğu üzere henüz İslâmiyetle istinas etmemiş olan bâzı kabîleler Hazreti Peygamberin irtihali üzerine irtidad etmiş, bir kısım halk da dinin mühim erkânından olan zekâtı vermemek sevdasına düşmüştü. Hazreti Sıddîk derhal bu gibi vahim ahvali hakîmane harekâtiyle bertaraf ederek eski vaziyeti iadeye muvaffak olmuş, gönderdiği İslâm mücahitleri (Yermûk) muharebesini kazanarak Şamı şerifi fethetmiş, kevkebei islâmiyet her tarafta parlamaya başlamıştır.

Resuli Ekrem Efendimiz: «Peygamberlerden sonra Ebûbekir'den efdal bir kimse üzerine güneş tulû ve gurup etmedi» buyurmuştur.

Hazreti Ali derdi ki: «Eşcei nâs Ebûbekir'dir, çünkü Bedir günü Resuli Ekrem için çadır kurulmuştu, müşriklerin hücumuna karşı anı beklemek lâzım geliyordu. Buna Ebûbekir'den başka kimse cesaret edemedi; Hazreti Ebûbekir kılıç elinde olduğu halde Resuli Ekremin başı ucundan ayrılmadı, vukubulan hücumları kılıcı ile karşılayarak def etti.»

Hicretin onüçüncü senesi (63) yaşında olduğu halde dar-i naima irtihal etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anh.

2 — : Ömerül Faruk hazretleri; Ashabın eazımındandır. Anınla ehli İslâm kuvvet bulmuş, haremi şerife giderek cemaatle alenen namaz kılmışlardır. O gün rüesayı Kureyş: «İşte kavmimiz şimdi ikiye bölündü» dediler. Resuli Ekrem efendimiz de ana (Faruk) tesmiye buyurdu.

Nebiyyi Zişan efendimizin kayınpederi ve ikinci halifesidir. Son derece şecî idi, Uhud gazvesinde pek ziyade şecaat göstermiş, nezdi nebevîden asla ayrılmamıştı. Gayet âdilâne bir surette icrayı hükûmet ederek cihanı fıtretindeki adalet ve ulviyete hayran bırakmış; az bir müddet zarfında Şam'da, Afrika'da, Irak'ta, İran'da birçok cesîm fütuhata muvaffak olmuştur. Kendisiyle adalette darbımesel olunur. Hattâ bir gün ağlıyordu, sebebini sordular, cevaben dedi ki: «Nasıl ağlamayayım ki Fırat kenarında bir oğlak zâyi olsa korkarım ki Ömer'den sorulur.»

Resuli Ekrem Hazretleri: «Allahü Taâlâ hakkı Ömer'in kalbine, lisanına vazetmiştir» buyurmuştur. Mühründe

«كفى بالموت واعظا»

ibaresi muharrer idi.

Hicretin yirmi üçüncü senesi (63) yaşında olduğu halde (Ebûlülü) nam bir kölenin tiği gadriyle şehiden ravzai cenane rıhlet etmiştir. Radiyallâhü Taâlâ anh.

3 — : Osmanı Zinnureyn Hazretleri; Ebûbekris Sıddik'ın delâletiyle İslâmı kabul eden eazımı sahabenin birincisidir. Fahri kâinat efendimizin iki duhteri sa'd ehteriyle izdivaç şerefine nailiyetinden dolayı (Zinnureyn) tesmiye olunmuştur. Hazreti Peygamberin üçüncü halifesidir. Son derecede hüsn-i ahlâka malik, hilmü hayâ ile muttasıf idi. Dini İslâm uğrunda bir hayli servetini bezletmiştir. Bir çok kemalâtı haiz, adaletperver bir zat olduğu şüphesizdir. Hayfâ ki zamanı hilâfetinde zuhur eden fitne, İslâm tarihinin fevkalâde terakkiyatına biraz sekte vermiştir.

Fahri âlem efendimiz: «Her nebînin refikı vardır, benim cennette refikım da Osman ibni Affandır» buyurmuştur. Hicreti nebeviyenin otuz beşinci senesinde (82) yaşında olduğu halde şehiden âlemi ebediyete intikal etmiştir. Radiyallâhü Taâlâ anh.

4 — Aliyül Mürtaza Hazretleri; Müslümanların kalblerinde pek büyük bir muhabbet ve hürmet mevkii kazanmış bir zatı meali sıfattır.

Resuli Ekrem Efendimizin amcazadesi, damadı ve dördüncü halifesidir. Nezdi nebevîde perverişyab olmuş, daha sabi iken şerefi İslâma nail bulunmuştur. Sabavetindenberi putlara vesair bâtıl mâbutlara aslâ cebin sayi ubudiyet olmadığı için hakkında: «Kerremallahü veçheh) denilmektedir. Âlim, âdil, fasih ve beliğ, zühtü takvâ ile muttasıf idi. Şecaati, gazâlardaki kahramanlığı meşhurdur. Bu cihetle kendisine (Esadüllahil'galip) denilmiştir.

Hilâfeti zamanında İslâm fütuhatı şarktan Horasan'a, Semerkand'e, garpten Afrika'nın büyük bir kısmına kadar kesbi vüs'at etmiştir. Hayfâ ki Müslümanlar arasında tahaddüs eden bâzı müessif vekayi bu fütuhatı İslâmiyeyi muvakkat bir zaman için tatile uğratmıştır.

Resuli Ekrem Efendimiz Hayber gavzesinde «Bu re'yeti bir zata vereceğim ki Allahü Taâlâanın eliyle fethi nasib buyuracaktır, o zat; Allahı, Peygamberi sever, Allahü Taâlâ ile Peygamberi de anı severler» buyurmuş, ertesi gün sabahleyin İslâm re'yetini Hazreti Ali'ye tevdî etmiş, bunu müteakıp da Hayber kalesi fetholunmuştur.

Hicreti nebeviyenin kırkıncı senesinde (63) yaşında olduğu halde (İbni Mülcem) namında bir Haricî'nin tiği zulmü ile Kûfe'de şahadete nail olmuştur. Radiyallahü Taâlâ anh.

5 — : Talhatübnü Ubeydullah Hazretleri; Ebûbekris Sıddik'ın delâletiyle İslâm şerefine nail olan zevatın beşincisidir. Uhud günü nezdi nebevîde sabitkadem olmuş, kendisini Resuli Ekrem'e siper ederek havale edilen bir kılıç hamlesini eliyle def ettiği için çolak kalmıştı. Zühtü Takvâ ile muttasıf, cesîm bir servete malik idi. Kûfe'de, Medinei Münevvere'de birer dilnişîn konak yaptırmıştı.

Fahri Kâinat Efendimiz «Talha ile Zübeyir cennette komşularımdır» buyurmuştur. Cemel vak'asında İmam Ali'nin vuku bulan bâzı nasihatlerinden müteessir olmuş, harb meydanından çekilerek bir tarafta düşünmekte bulunmuş idi. Nagâh kendisine isabet eden bir ok ile şehid oldu. Bu oku atan (Mervanübnül' Hakem) imiş; Hazreti Talha evvelce Hazreti Osman'ın icraatına itiraz etmiş olduğundan Mervan bu suretle andan intikam almıştır.

Aliyül Mürteza Hazretleri müşarünileyhin bu şehadetinden pek mükedder olmuş, onu toz toprak içinde yatar görünce «Vallahi ben bir Kureyşiyi böyle yere düşüp serilmiş bir halde görmek istemezdim» diyerek ağlamıştır. Şahadeti zamanında (60) yaşını mütecaviz idi. Radiyallâhü Taâlâ anh.

6 — : Zübeyrübnül Avvam hazretleri; Cenabı Sıddik'ın delâletiyle İslâmı kabul eden zatların dördüncüsüdür. Pederi (Avvam) Haticetül

Kübrânın biraderidir, validesi Safiye Peygamberimizin ceddi âlisi Abdülmuttalib'in kızıdır. Kendisi Hazreti Sıddîk'ın (Zatün Nitâkayn) denilen kızı Esmâ'yı tezevvüç etmiştir. İslâmda fîsebilillah iptida selli seyf eden müşarünileyhtir.

Resuli Ekrem efendimiz: «Her peygamberin havarisi vardır, benim havarim de Zübeyir'dir» buyurmuştur. Hayli zengin idi; Basra'da, Kûfe'de, Medine'de âli saraylar bina ettirmişti.

Otuz altı senesi Cemel vakasında ordudan ayrılarak bir tarafa giderken (Amrübnü Curmûz) namında bir şahıs tarafından hiyaneten şehid edilmiştir. İmam Ali Hazreti Zübeyir'in şehadetinden pek mükedder olmuştur; Amr, mükâfata nail olmak emeliyle o muhterem şehidin kılıcını alıp Hazreti Ali'nin karargâhına geldi, lâkin umduğuna nail olamadı; İmam Ali: (Ben Resulullahtan işittim «Zübeyir'in katiline nâr ile müjde ediniz» buyurdu, haydi anı cehennem ile tebşir ediniz) dedi. Şahadeti zamanında (70) yaşını mütecaviz idi. Radiyallahü Taâlâ anh.

7 — Abdurrahman İbnü Avf Hazretleri; Ebûbekris Sıddîk'ın delâletiyle iman edenlerin ikincisidir. Bedir gazvesinde bulunmuş, Uhud vakasında nezdi nebevîden ayrılmıyarak pek büyük şecaatler göstermiş, o gün yirmi yerinden yaralanmıştı.

Müşarünileyh bir gün Peygamberi Âlişan efendimize Halid İbnül Velidden şikâyette bulundukta Fahri âlem hazretleri: «Yâ Halid! Ehli Bedir'den hiçbirine ezâ etme, Uhud dağı kadar altın tasadduk etsen birisinin derecesine varamazsın» diye ihtarda bulunmuştu.

Hazreti Abdurrahman pek zengin idi, terekesinin kıymeti üç yüz otuz altı bin altına bâliğ olmuştur. Bu gibi zevatı kiramın dünya nimetlerine nail olmaları; kendilerinin zühtü takvâlarına, mertebelerinin ulviyetine asla halel vermemiştir.

Ashabı Güzînin böyle cesîm servetlere malikiyeti, dini İslâmda meşrû bir surette kazanılan servetü sâmânın mezmum olmadığına güzel bir delildir. Müşarünileyh Hicretin otuz ikinci senesinde alârivayetin (72) yaşında olduğu halde irtihal ederek (Bekî) kabristanına defnolunmuştur. Radiyallahü Taâlâ anh.

8 — : Sa'dübnü Ebî Vakkas Hazretleri, Cenâbı Sıddîk'ın delâletiyle İslâmı kabul edenlerin üçüncüsüdür. İslâm ile şerefyâb olduğu zaman henüz on sekiz ondokuz yaşlarında idi. Kızı Aişe'ye demiş ki «Henüz İslâm ile müşerref olmadan rüyada gördüm ki, karanlık içinde kalmışım, ansızın gözüme bir ay çarptı, ona doğru gittim, Zeyd İbni Hârise ile Aliyyibni Ebî Talib'i ve Ebubekir'i gördüm, siz buraya ne vakit geldiniz dedim, şimdi geldik dediler. Bu rüyadan sonra Hazreti Peygamberin nâsı dini İslâma gizlice davet ettiğini işittim, hemen yanına gidip iman ettim.»

Müşarünileyh bütün gazavatı nebeviyede bulunmuştur. Allah yolunda iptida ok atan, kan döken odur. Uhud gazvesinde nezdi nebevîde sâbit kadem olup düşmana bin ok atmıştır. Resuli Ekrem efendimiz onun hakkında: «Yarabbi! Sa'd'ın duasını müstecap kıl» diye dua etmiş olduğundan her kimin hakkında dua etse müstecab olurdu. İran ordularını bozmuş, Medayini almış, Kûfe şehrini bina etmiştir. Medine'nin suru haricinde cennet âsâ bir sarayı vardı. Alâ rivayetin Hicretin (55) inci senesi Medinei Münevvere'de behişti ebediyete irtihal etmiştir. Aşerei mübeşşereden en sonra vefat eden odur. Vasiyeti üzerine Bedir gazvesinde giyinmiş olduğu eski cübbesiyle defn olunmuştur. Radiyallahü Taâlâ anh.

9 — : Sa'id İbnü Zeyd Hazretleri; Sıddîk'ı Ekberin delâletiyle iman eden beş zattan sonra en evvel İslâm ile müşerref olanlardandır. Hazreti Ömer'in amcazadesi ve kızkardeşi Fatıma'nın zevcidir. Pederi Zeyd hunefadan idi, bisetten evvel müvahhid olup Kâbe'ye teveccüh eder, Cenâbı Allaha ibadet eylerdi.

Saîd Hazretleri duası müstecap, âlikadr bir zat idi. Hicreti nebeviyenin elli birinci senesi (73) yaşında olduğu halde dünyaya veda etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anh.

10 — : Ebû Ubeydetibnil Cerrah Hazretleri; Cenabı Sıddîk'ın delâletiyle iman eden beş zattan sonra İslâm şerefine nail olanların birincisidir. Uhud gazvesinde huzurı nebevîden ayrılmamıştır; o gün Resuli Zişanın mübarek yüzüne giren zırh halkalarını dişleriyle çıkarırken iki ön dişi çıkmıştı. Son derece âbid, zâhid, mücahid bir zattı. Fahri âlem efendimiz: «Bu ümmetin emini Ebu Ubeyde'dir» buyurmuştur.

Hazreti Ömer'e şehadeti esnasında: «Yâ emirel müminîn! Birini veliyyiahd tâyin et» denildikte: (Ebû Ubeyde berhayat olsaydı onu istihlâf ederdim, niçin ettin diye tarafı bâriden sorulursa Yârabbi; Resulünün «Ebu Ubeyde bu ümmetin eminidir» dediğini işittim diye cevap verirdim) demiştir. Müşarünileyh Hicretin on sekizinci senesi (58) yaşında olduğu halde mat'unen dârı bekaya rıhlet etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anh.

ASHABI GÜZİN HAKKINDA VAZİFEMİZ VE CEMEL VE SIFFİN VAKALARI :

Ashabı kiram: Enbiyayı izâm gibi mâsum değildirler, hasbelbeşeriye içlerinde bâzı mertebe kusur veya içtihadında hatâ edenler bulunabilirdi, lâkin herbiri hüsn-i niyete, safveti itikada malik, huzur-ı nebe-

vîde bulunmak şerefine nâil, İslâma hâdim bulunmuş olduğundan onların herkesten ziyade Cenâbı Hakkın mağfiretine, Hazreti Peygamberin şefaatine mazhar olacakları iştibahtan vârestedir.

Ashabı Güzîn: Zübdei ümmet, vesîlei hidayettir, onlardan herhangisine ittiba eden kimse sahai hidayete vâsıl olur. Binaenaleyh bizim vazifemiz cümlesinin hakkında hürmet ve muhabbette bulunmaktır. Ashabı kirâmdan bâzı zevatı âliye hakkında fevkalâde bir muhabbet ve hürmetle mütehassis olmamız diğerleri hakkında adavet ve husumet şaibesini asla mutazammın olmamalıdır. Böyle bir hal bizim için hiçbir fâide temin etmez, belki indellah mesûl ve huzur-ı nebevîde mahcup olmamıza sebebiyet verir.

Bu böyle iken ne kadar şayanı teessüftür ki, bundan ondört asır evvel ashabı kiramdan bâzıları arasında vukua gelen bir ihtilâf dolayısiyle hâlâ âlemi İslâmda muhtelif cereyanlar mevcut bulunuyor, bu yüzden ehli İslâm beyninde bir adavet ve husumet hüküm fermâ oluyor, bu keyfiyet İslâm ciheti câmiasını haleldar ederek İslâm kuvvetini za'fa uğratıyor; bu gibi tarihî vakalar tarih noktai nazarından edeb dairesinde muhakeme olunabilir; fakat bu muhakeme hiç bir veçhile bizim Ashabı kirama karşı ifasına dinen mecbur olduğumuz vazifei tâzimi ihlâl ve beynimize münaferet ilka etmemelidir. İşte (Cemel ve Sıffîn) vakaları da bu misillû vukuatı tarihiyedendir. Şöyle ki:

Camiül Kur'an unvanı mefharetini haiz bulunan Hazreti Osman'ın şahadeti hazinamesi üzerine Müslümanlar arasında büyük bir galeyan vücuda gelmiş, bu yüzden İmam Ali ile Talha ve Zübeyir hazeratı beyninde; kezalik Hazreti Ali ile Cenabı Muaviye arasında bir ihtilâf zuhur etmişti.

Halifei müşarünileyhin hun-ı mazlûmanesini akıtmış olan canilerin hakkında hükmi şer'înin derhal icra olunması gerek Talha ile Zübeyir ve gerek Muaviye Hazretleri tarafından taleb olunuyor; «Cenabı Zinnûreynin katilleri hakkında kısas icra edilmezse kitabullahın hükmü terk edilmiş olur» deniliyordu.

Aliyyülmürtaza Hazretleri ise bu hususta müteenniyane hareket edilmesini muvafık görüyordu. Vâkıa şehidi mazlûmun katilleri öyle muayyen iki üç kimseden ibaret değildi, Mısır'dan, Basra ile Kûfe'den gelmiş birçok âsilerden müteşekkil idi, bunların arkasında da birçok aşiretler vardı; Binaenaleyh bunların içinden katilleri tefrik ederek haklarında hemen hükmi kısası icra etmek cemiyeti İslâmiye arasında daha büyük facialarn zuhuruna sebebiyet verebilirdi; maahaza Hazreti Ali henüz makamı hilâfete geçmiş, erbabı fesadı tenkil edebilecek derecede kuvvet bulamamıştı. Bunun için katillerin âtiyen elde edilerek cezadîde edilmelerini tensip buyuruyordu. Hikmet ve maslahat muktezası da bu idi. Fakat diğer taraf bu hareketi ahkâmı şer'iyenin icrası hususunda bir müsamaha telâkki etmişti. Bunun üzerine İmam Ali ile Talha ve Zübeyir hazeratı beyninde Basra kurbünde bir muharebe vukua geldi. Bu muharebede Ümmül'müminîn Hazreti Aişe dahi bulunmuştur. Müşarünileyha evvelemirde ademi muvafakat göstermiş ise de muahharen hemşirezadesi (Abdullah İbnü Zübeyr) in niyaz ve ısrarı üzerine Basra Canibine azîmet etmiş ve kendisine tahsis edilen bir deveye râkib olarak meydanı harpte bulunmuştu. Bunun için bu vakaya (Cemel Muharebesi) denilmiştir. Talha ile Zübeyir Hazretleri İmamı Ali'nin vuku bulan nasihatı üzerine meydanı harbı terk ederek birer tarafa çekilmişler ise de kendi ordularına mensup iki hain tarafından şehid edilmişlerdir.

Bu vaka bertaraf olur olmaz Hazreti Ali ile Cenâbı Muaviye arasında Fırat civarında daha şedîd muharebeler zuhur etmiş, bu defa daha ziyade Müslüman kanı akmıştır. Bunlar (Sıffîn Muharebeleri) diye meşhurdur.

Şüphe yok ki bu dilsûz vakalar mücerret tarafeynin içtihatlarındaki ihtilâftan neş'et etmiştir. Bütün ehli sünnet ulemâsı ve müverrihleri buna kanidir. Yine şüphe yoktur ki, Aliyyülmürteza Hazretleri içtihadında musib, diğerleri muhti idi; fakat haizi salâhiyet olan zevatın içtihadlarındaki ademi isabetlerinden dolayı muaheze edilmiyecekleri de malûmdur. Hattâ aralarında ehli islâmı ilelebed eşkibar eden o hazîn vakalar zuhur etmekle beraber yine o muhterem zevat yekdiğerinin ulüvvi kadrini tebcil etmiş; birbirine karşı muhabbet ve hürmetle mütehassis bulunmuşlardır.

Malûm olduğu üzere Hazreti Ali, Talha ile Zübeyir Hazretlerinin vuku bulan şahadetlerinden pek müteessir olmuş, gözlerinden yaşlar akmıştır.

Müşarünileyh Sıffîn muharebelerinde her iki taraftan katlolunanların cennetlik olduklarını

• قتلاى وقتلى معاوية فى الجنة •

cümlei cemîlesiyle beyan etmiş ve bir kerre: «Muaviyenin imaretini o kadar kerih görmeyiniz, çünkü onu gâibederseniz başların arkadan zuhur ettiğini görürsünüz» demişti. Filhakika öyle de olmuştur.

Hazreti Muaviye'den dahi mervîdir ki, bir şahıs kendisinden bir mesele sormuş, o da İmamı Ali'den sual et demiş; bunun üzerine ol şahıs; «Ya Emirelmüminin! bu mes'ele hakkında senin vereceğin cevap

bence Ali'nin cevabından daha merguptur» demekle Hazreti Muaviye; «Ne fena söyledin, sen bir zatı kerîh görüyorsun ki, Resuli Ekrem anı ilm ile izâz etmiş, hakkında

«أنت مني بمنزلة هرون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي»

buyurmuştur» diyerek sâili tekdir eylemiştir.

Cenâbı Muaviye'nin Aliyülmurtaza kerremullahû Veçheh Hazretleri hakkında minberlerde sebbü şetm ettirdiğine dair olan rivayetler bîesastır, huffazı hadîs tarafından naklolunmamıştır. Beynelmüslimîn dehâsile, hüsni diyanet ve siyasetile şöhretşiâr olan Hazreti Muaviye'nin bu gibi küçüklüklerde bulunarak ehli islâmı kendisinden tenfîr edeceğine ukul-i selime ashabı imkân veremez.

Muaviye hazretlerinin oğlu Yezid'i veliyiaht tâyin etmesi de bir siyaseti zamane, bir muhabbeti pederâne neticesidir. Zaten müşarünileyh âhir-i ömründe

«هواي في يزيد أبصرت قصدي»

(Yezid'e olan kemali muhabbetim hilâfeti ana tevcihe sebeb oldu) demiştir.

Maamafih (Mugayretü binüşa'be) gibi bazı zatlar Hazreti Muaviyeyi bu cihete teşvik etmiş; «Yâ Emirelmüminîn!. Gördük ki Osman'dan sonra nasıl ihtilâf vuku buldu, ne kadar kanlar döküldü, Yezid' veliyyiaht ederisen âtiyen böyle bir fitne vukua gelmez) demişlerdi.

Filvâki o zaman Kureyş arasında Benî Ümmiyye'den daha kuvvetli bir cemaat yokdu. Benî Ümeyye ricali kuvvet ve asabiyetlerine itimaden hükümete kendilerini herkesten ziyade lâyık görüyorlardı. Hazreti Muaviye hükümeti Ben' Hâşim'den bir zata veya diğer bir aileye terk etmek isteseydi bile Benî Ümiyye ricali buna muvafakat etmezlerdi. Cemiyeti İslâmiye arasında yeniden ihtilâller yüz gösterirdi. Nitekim Ömer Übnü Lâziz hilâfeti Hazreti Sıddîk'ın hafidi Kasım'a tefviz etmek istediği halde Emevîlerin eşraf ve âyanından havfederek bu arzusunu mevkii fi'le vazedememişti.

(İbni Hâceril Heytemî), (İbni Haldun) gibi meşhur âlim ve müverrihlerin beyanına göre Hazreti Muaviye oğlu Yezid'in fıskına muttali değildi. Yezid pederine karşı hüsniamal ibraz ederdi, hattâ bir aralık bâzı fena hallerinden vaz geçmişti. Bâzı zevatın Yezid'i istememeleri hasede hamlolunuyordu.

Hazreti Muaviye marazı mevtinde Yezid'i huzuruna celbederek

kendisine birtakım vasiyetlerde bulunmuş ve demiştir ki: «İmam Hüseyin zayıf bir zattır, ehli Kûfe onu senin üzerine huruç ettirebilirler, ona zaferyâb olduğun vakit aff-ü safh ile muamele et, onun bize karabeti ve büyük hakkı vardır. Bâhusus sıbtı nebidir.»

Hâsılı sadrı islâmda en muhterem zatlar arasında mücerret içtihat ve ilcayı maslahattan dolayı vukua gelen bu gibi ihtilâfat ve muharebat hakkında:

«وكان أمر الله قدرا مقدورا»

demekten başka çaremiz yoktur. Hele Aşerei Mübeşşereden olan, dini islâm uğrunda iptidayı zuhurundan itibaren her türlü fedakârlıkta bulunarak seyyidi kâinât efendimizin iltifatı seniyyelerini ihraz eden Talha ve Zübeyir Hazretleri hakkında hürmet ve muhabbete münafi mütallatta bulunmak asla caiz olamaz.

Hazreti Muaviyeye gelince, bu zat ashabı kiram arasında büyük bir mevki sahibidir. Cenâbı Peygamberin kayın biraderidir. Vahy kitabetinde bulunmuş, iktidar ve meziyeti teslim olunarak Ebûbekr, Ömer, Osman radiyallahü Taâlâ anhüm Hazeratı tarafından emîr, vâli tâyin olunmuştur. Resuli Ekrem efendimiz Hazreti Muaviye'nin mülk ve saltanata nâil olacağını bir mûcize olmak üzere

«إذا ملكت فأحسن»

hadîsi şerifiyle evvelce haber vermiştir. Bu cihetle Hazreti Muaviye kendisinin hilâfete nail olacağına kani bulunmuştu. Nebiyi Zişan efendimiz onun hakkında:

«اللهم اجعله هاديا مهديا»

diye dua buyurmuştur. Şüphe yokki bu duayı nebevî icabete karîn olmuştur.

Artık böyle bir zat hakkında zebandirazlık etmek nasıl şimei edebe muvafık olur? Biz zamanımızda tahaddüs eden birçok vukuatın esbab ve avamiline bile bihakkın muttali olamıyoruz. Şu halde bundan asırlarca mukaddem iki fırkai islâmiye arasında vukua gelmiş olan bir ihtilâftan dolayı bir taraf hakkında husumet ve adavet izhar, sui tefevvühata cür'et etmek nasıl câiz olabilir?

Bu iki taraftan biri hakkında şimei edep ve diyanete muvafık olmayacak bir tarzda lisan kullanan müverrihler yok değildir. Fakat bu müverrihlerin malûmatı, bu babdaki muhakematı güzelce tedkik edilirse bunların nihayet bir iki menbadan tereşşüh etmiş ve galeyanı hisse

müstenid bulunmuş olduğu pek güzel keşfolunur. Bu husustaki rivayetlerin kâffesini birer sabit hakikat olmak üzere telâkki etmek muvafık değildir.

Bir hadîsi nebevîde: «Cenabı Allah ümmetimden bir kimse hakkında hayır murad ederse ashabımın muhabbetini anın kalbine ilka buyurur» denilmiştir.

Binaberin biz Peygamberi Âlişan efendimizin sahabet ve iltifatiyle şerefyab olan bütün ashabı güzine karşı an samimülkalb muhabbet ve hürmette bulunmayı bir dinî vazife telâkki eder, ihtiramı muhıl olan efkâr ve mütalâatı İslâm âdâbına münafi addeyleriz. Radiyallahü Taâlâ anhüm ecmaîn.

***

80 — Resûl-i Ekrem Sallallahü Taâlâ aleyhi vesellem efendimizin tahtı nikâhında ibka buyurmuş olduğu ezvac-ı tahirâtı on birdir. Bunlardan yalnız dokuzu bir zamanda içtima etmiştir. Bu içtimaın meşruiyeti; dinî, içtimaî, siyasî bir takım hikem ve mesaliha müstenid, hasaisi nebevîyeden ma'duttur.

Nebiyi Zişan efendimizin ezvac-ı mutahharatı müminlerin valideleridir; kerîmei muhteremesi Fatımatüz Zehra da bütün muhadderatı İslâmiyenin seyyidesidir. Radiyallahü Taâlâ anh ünne.

İZAH

Fahri âlem efendimiz bilcümle ahlâkî kemalâtı haiz, mücessem adalet ıtlak edilecek âlî bir şahsiyete malik idi. Binaenaleyh sair ricaî gibi -kâşâ- arizuy-ı nefsânîsine mütemayil, zevceleri beyninde adalet ve müsavatı teminden âciz bulunmadığı cihetle nikâhı altında dokuz kadının içtimaı lihikmetin meşrû olmuştur.

EZVAC-I MUTAHHARRÂTIN TAADDÜDÜNDEKİ HİKMET VE BU BABDAKİ İTİRAZATI RED :

Resuli Zişan efendimizin ulviyeti zâtiyesine vâkıf olmayan bâzı garp müellifleri ezvac-ı tahiratın taaddüdüne bakarak zâti âlii nebevîyî -hâşâ- meclûb-ı şehvet telâkki etmek istemişlerdir.

Halbuki yine birçok garp müellifleri peygamber efendimizin yirmi beş yaşına kadar izdivaç buyurmaksızın kemali iffet ve safvetle vakit geçirdiğini, badelhu kendisinden yaşlı bulunan Hazreti Hadice'yi tezevvüç ederek yirmi beş sene kadar da müşarünileyha ile bir kâşanei saadet içinde fevkalâde bir nezahet ve itidal ile imrarı hayat buyurmuş olduğunu itiraf etmektedirler.

O halde gençlik çağının zâil, şehvânî hararetin itidale karin olacağı bir zamanda, bir nezih hayatın ellinci sene-i devriyesinden sonraki bir müddette Hazreti Peygamberin müteaddit kadınları ümmehatı müminîn silkine ithal buyurması neye haml olunabilir? Şüphe yok ki büyük bir hikmetten, büyük bir siyaset ve maslahattan başka bir şeye hamlolunamaz.

Malûmdur ki Hazreti Aişe'den maada ezvac-ı mutahharatın cümlesi dul ve oldukça yaşlı kadınlardı. Eğer Hazreti Peygamber bir şehvanî maksat takibetseydi elbette daha genç kadınlarla, güzel kızlarla akdi izdivaç eder, yahut teserri tarikıne tevessül buyururdu. Binaenaleyh Resuli Ekrem Hazretlerinin bu babdaki maksadı nebevîleri gayet nezih, ulvî bir gayeye müteveccih bulunmuştur ki, bunda şüpheye aslâ mecal yoktur.

«Hadicetül Kübranın vefatına kadar Hazreti Peygamberin bir zevce ile iktifa buyurmuş olması müşarünileyhanın servetine ihtiyacından nâşidir.» denilemez. Böyle bir mütalâa; hayatı nebevîyeye ve muhiti nebevînin hâlâtı ruhiyesine ademi vukuftan neş'et edebilir.

Resuli Ekrem öyle bir gınayı kalbe malikdi ki, bütün cihanın hazineleri anın nazarı ulvîsini kendisine celbedemezdi. Nitekim muahheren dünya olanca varlığı ile zatı şerifine teveccüh ettiği halde buna asla iltifat buyurmayıp sadeği-i maişeti, medarı fahr-ü mübahât addetmiştir. Artık böyle bir zatın mücerret fâni bir servetten dolayı cebrî tabiat etmiş olması nasıl iddia olunabilir?

Eğer fahri kâinat hazretlerinin nazarei iltifatı hutamı dünyaya müteveccih olsa idi şüphe yok ki Hazreti Hadice'den daha zengin refikalara nail olabilirdi. Cenabı Peygamberin asaleti, fıtrî mehasini kendisine Arap kabîlelerini meftun bırakmış idi. İşte Cenâbı Hadice'de Hazreti Peygamberin mücerret bu ulvî meziyyatından dolayı idi ki, anın bir refikai hayatı bulunmasını kendisi için azîm bir saadet telâkki etmiş, bu yolda her türlü fedakârlığı mukaddes bir vazife bilmiştir. Binaenaleyh Hazreti Peygamber başka kadınlar ile de izdivaç buyurmuş olsaydı bu hal Cenâbı Hatice'nin infial ve iğbirarını asla mucib olmazdı. Zaten o muhitte bir erkek müteaddit kadınlar ile izdivaç ettiği halde bu muamele hiçbir kimsenin nazarı dikkat ve ehemmiyetini câlip, inkisarı hâtırını mucib olmazdı.

Maahaza eğer Resuli Ekrem efendimiz mücerret Cenâbı Hadice'den gördüğü müzaheret ve muavenetten dolayı onun üzerine teehhülü terk etmiş olsaydı Cenâbı Aişe ile Hafsa Radiyallahü Taâlâ Anhümanın üzerlerine de teehhül buyurmaması icabederdi. Zira müşarünileyh-

himanın pederleri bulunan Hazreti Sıddik ile Faruk'tan -maksadı ulvîsinin temini hususunda malen, bedenen- ne kadar muavenet ve müzaheret gördüğü malûmdur.

Elhâsıl: Aleyhissalâtü vesselâm efendimizin o zamana kadar bir zevce ile iktifa buyurması nefsi nezihi için bir zevceyi kâfi görmüş olmasından başka bir sebebe haml olunamaz. Muahheren müteaddit kadınlar ile izdivaç buyurması da şüphe yok ki bir nice âlî sebeplerden dolayıdır. Nitekim aşağıdaki tafsilâttan da müştebân olur.

1 — : HADİCETÜL KÜBRÂ BİNTİ HUVEYLİD VÂLİDEMİZ :

Resuli Ekrem Sallallahü Taâlâ aleyhi vesellem efendimiz ilk defa Hadicetül Kübrâ validemizle akdi izdivaç buyurmuştur. Hazreti Hadice o zaman kırk yaşında idi. Müşarünileyhânın Hakkı nebevîde sebk eden hizmetleri fevkalâdedir. Kadınlardan ilk evvel İslâm ile müşerref olan odur. Fahrî âlem Hazretleri ondan son derece razı idi, onun hayatında başkasiyle izdivaç buyurmamıştır. Ezvac-ı mutahharatın efdalidir.

Peygamber efendimizin İbrahim nam mahdum-ı mükerreminden başka bütün evlâdı kiramı Hazreti Hadice'den dünyaya gelmiştir. Bi'seti nebeviye esnasında idi ki Fatımatüz Zehra Hazretleri tevellüd etti. Hazreti Peygamber onu cümle evlâdından ziyade severdi, onun hakkında: (Seyyidetün Nisâ) buyurmuştur.

Hazreti Hadice; nübüvveti Muhammediyenin onuncu senesi (65) yaşında olduğu halde irtihal ederek fahri kâinat hazretlerini mahzun bırakmıştır. Radiyallahü anha.

2 — : SEVDE BİNTİ ZER'A VALİDEMİZ :

Hazreti Sevde zevci sâbıkı ve amcazadesi Sekran ile beraber eskiden islâm ile müşerref olmuş, Habeş'e muhaceret eylemişlerdi. Avdetlerinde Sekran vefat etmiş, müşarünileyha da dul kalmıştı. Resuli Ekrem efendimiz dahi Hazreti Hadice'nin vefatına binaen refikasız bulunuyordu. Bunun üzerine Sevde Hazretlerini dairei nikâhına alarak o mübarek kadını taltif buyurmuştur. Müşarünileyha (54) tarihinde irtihal etmiştir. Radiyallahü anha.

3 — : AİŞEİ SIDDİKA VALİDEMİZ :

Sıddikı Ekber Hazretlerinin dini mübini islâm uğrunda ne kadar fedakârane hizmetlerde bulunduğu malûmdur. İşte Resuli Ekrem

Efendimiz Hazreti Sıddîk'ın şuhudapesendane mesaisine karşı bir takdir ve taltif nişanesi olmak üzere kerimei pâkizesi olan Hazreti Aişei Sıddika validemizi Haremsarayı saadetine alarak müşarünileyhi kurbiyet şerefine nail buyurmuştur.

Hazreti Aişe pek genç bulunuyordu. Fakat bu keyfiyet sıcak memleketlerde izdivaca mâni teşkil etmemektedir. Hattâ Hazreti Ömer; hanedanı nübüvvete intisap şerefini ihraz için Hazreti Ali'nin henüz sagîre bulunan kızı Ümm-i Kûlsüm'ü dairei izdivacına almıştı. Sıcak iklimlerde bulunanların bedenen pek çabuk tekâmül ettikleri malûmdur.

Maahaza Hazreti Aişe'de birçok fıtrî mevahip tecelli etmişti. Kendisi ancak bir peygamberi âlişanın refikai hayatı olmaya lâyıktı. Fekıh, âlim, fasih, Arabın eyyamına, eş'arına vâkıf idi. Cemaatı islâmiye Hazreti Peygamberin bir çok ahvali zâtiyesine ancak Hazret-i Aişe gibi bir fetanet ve fazilet bediası vasıtasiyle muttali olabilirdi; filvâki Hazreti Aişei Resuli Ekrem Hazretlerinden birçok mühim ahkâmı diniye telâkki ederek bunları sahabei güzin ile tâbiine tebliğ etmiş ve bu hususta bütün ezvacı mutahharattan temayüz eylemiştir.

İşte bu cihetleri bir hakikat nazariyle vukuundan evvel müşahede etmiş olan nebiyyiilhampenâh efendimiz bu nadirei fıtreti haremsarayı ulviyetine almak bahtiyarlığına mazhar etmiştir. Artık bu mes'ut izdivaçta pek büyük bir maslahatı diniye mevcut, pek âlî bir hikmet mündemiç bulunmuş olduğu tezahür etmiyor mu?

Müşarünileyha (66) yaşında olduğu halde ebediyet gülşen sarayına rıhlet etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

4 — : HAFSA VALİDEMİZ :

Hazreti Hafsa Ömerül Faruk Hazretlerinin muhterem kerimesidir. Zevci Huneys ile beraber dinî İslâmı kabul edip Habeşistan'a muhaceret etmişlerdi. Bilâhare Huneys Bedir gazvesinden sonra vefat etmekle müşarünileyha dul kaldı. Daima oruç tutar, ibadet ve taatta bulunur, muhterem bir kadındı. Hazreti Ömer, onu Hazreti Osman'a vermek istiyor, Hazreti Osman da o niyette bulunuyordu; sonra Cenâbı Zinnureyn bu niyetinden vaz geçince Hazreti Ömer münkesirülkalb oldu; hattâ bu ciheti huzur-ı nebeviye arz etti. Bunun üzerine Resuli Ekrem Hazretleri: «Yâ Ömer! Müteessir olma, Cenâbı Hak sana Osman'dan hayırlı bir damat verir» diye teselli vermiş ve filvâki Hazreti Hafsa'yı ezvacı mutahharatı arasına idhal ederek Ömerül Faruk'u vâyedar-ı mübahat buyurmuştur. Demek ki fahri âlem hazretleri bu vesile ile hem İslâmiyet yolunda şu kadar hizmet ve fedakârlığı meşhud olan Hazreti

Ömer'i taltif etmiş, hem de salihattan bulunan dul ve necip bir kadını şefkat ve sahabeti nebeviyesine mazhar buyurmuştur. Müşarünileyha (60) yaşında olduğu halde kırk beş tarihinde âlemi ukbâya rıhlet etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

5 — : ZEYNEB BİNTİ HUZEYMETEL HİLÂLİYE VALİDEMİZ

Hazreti Zeyneb'in zevci ve fahri âlem efendimizin halazadesi Abdullah İbni Cehş Uhud gazvesinde terki hayat etmekle müşarünileyha dul kalmıştı. Gayet merhametli bir kadındı, daima fukara ve zuafaya ıtamı taamda bulunurdu. Bu cihetle kendisi zamanı cahiliyette bile (Ümmül Mesakin) diye yâd olunurdu.

Risaletmaab efendimiz din yolunda hayatını bezl eden muhterem bir şehidin refikası olan Hazreti Zeyneb'i ehli beyti risalet arasına idhal ederek müşarünileyhanın taltif ve tesliyeti cihetine gitmiştir. Binaenaleyh bu mes'ut izdivaç da şefkat ve merhameti nebeviyenin parlak bir delili bulunmuştur. Müşarünileyha nikâhından iki veya üç ay sonra irtihal etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

6 — : ÜMM-İ SELEME BİNTİ EBÎ ÜMEYYE VALİDEMİZ :

Müşarünileyhanın ismi Hind'dir. Evvelce Ebû Seleme'nin tahtı nikâhında idi; onunla beraber şerefi İslâma nail olup Habeş'e muhaceret etmişlerdi. Bilâhare Ebû Seleme Uhud gazvesinde aldığı yaradan müteessiren vefat etmekle Ümm-i Seleme dul kaldı; Resuli Ekrem efendimiz de sâbikîni evvelinden bulunmak şerefini haiz olan bu muhterem validemizi tezevvüc ederek müşarünileyhanın hatırını tatyıbe inayet buyurdu. Binaenaleyh bu müteyemmen izdivaç da şefkati nebeviyenin bir tecellii ulvîsinden ibaret bulunmuştur. Müşarünileyha (84) yaşında olduğu halde elli dokuz tarihinde irtihal etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

7 — ZEYNEB BİNTİ CEHŞ VALİDEMİZ :

Hazreti Zeyneb'in validesi peygamber efendimizin emmesi Ümeyme Binti Abdıl Muttalib'tir. Resuli Ekrem Hazretleri Cenâbı Zeyneb'i azadlısı olup oğulluk ittihaz buyurmuş olduğu Zeyd Radiyallahü Taâlâ anha tezviç etmişti. Hazreti Zeynep ulüvv-i tab'a malik, hanedanı nübüvvete mensup olduğu için kablettezviç: «Yâ Resulallah! Emmenizin kızını kölenize mi lâyık görüyorsunuz?» demiş ve Hazreti Peygamberin dairei ismetinde bulunmak şerefini kalben arzu etmişti. Lâkin «Hiçbir mümin ve mümine için Cenâbı Allah ile Resulü bir şey ile hükmedince muhayyerlik olamaz» mealindeki âyeti celilenin nüzulüne binaen emri nikâhını Hazreti Peygambere tefviz etmişti. Bir müddet sonra Zeyd müşarünileyhanın ulüvv-i kadrini takdir ve şerafetinden dolayı kendisine karşı mutaazzımâne bir vaziyet aldığını müşahede ettiği için tahtı nikâhında bulundurmaktan sıkılarak telâki cihetine gitmek istedi, bu emelini huzur-ı nebevîye arzedince Resul-i Ekrem Hazretleri : «Zevcini imsâk et, Allahtan kork» diye ona tatlıkte bulunmamasını tavsiye buyurdu. Maahaza Zeyd Zeyneb-i tatlık ettiği takdirde onu kendisinin tezevvüç etmesi hakkında evvelce bir ilhamı ilâhiye mazhar olmuş; bunu kalbinde ihfa buyurmuştu.

Resuli Ekrem Hazretleri Zeyd'in tatlikini arzu buyurmuyordu. Çünkü talâk vuku bulursa mezkûr ilhama binaen Hazreti Zeyneb"i tezevvüç etmesi icabediyordu, halbuki bu takdirde birtakım münafıkların: «Muhammed (aleyhisselâm) oğulluğunun mutallakasını aldı» diye ta'n edeceklerini biliyordu. Nitekim: «Yâ Muhammed! Yâd et ol günü ki Cenâbı Hakkın kendisine İslâm ile in'am ettiği, senin de itâk ve tebenni ile ihsan eylediğin kimseye: Zevceni tut ve Allahtan kork. Demiş idin; Halbuki kalbinde bir sır saklıyordun ki Cenâbı Allah onu izhar edicidir; nâsdan hazer ediyordun, halbuki kendisinden hazer etmiye Cenâbı Hak ahaktır» mealindeki âyeti celile bunu nâtıktır.

Fakat Zeyd Hazretleri muahharen Zeyneb'i tatlik etti; risaletpenah efendimiz de müşarünileyhayı ezvacı tayyibatı sırasına geçirerek karabet hukukuna riayet buyurdu. Maahaza vaktiyle emri nebevîye inkıyad etmiş olduğundan nâşi bu kere müşarünileyhayı bu suretle hem taltif etmiş, hem de bu nikâhın meşruiyetini eshabına fi'len göstermiştir. Çünki câhiliyet zemanında arablar kendi pederlerinin vefatından sonra üvey validelerini nikâh etmeden çekinmedikleri halde oğulluk ittihaz ettikleri kimselerin zevcei metrûkeleriyle izdivacı gayrı caiz addederlerdi. Hattâ bundan dolayı bâzı munafıklar Hazreti Peygamberin bu izdivacını kılü kale vesile ittihaz ettiler. Halbuki şeriati İslâmiye alelıtlak ümmehatı tahrim edip oğulluk ittihaz olunan kimselerin zevcelerini tahrim buyurmamıştır. Binaenaleyh Resuli Ekrem Hazretleri kendisi için oğulluk ittihaz buyurmuş olduğu Zeyd'in zevcei mutallakasını almakla bunun meşruiyetini ümmetine fi'len telkin etmiş oldu. Nitekim: «Vaktâ ki Zeyd Zeyneb'i tatlik edip iddeti nihayet buldu, onu sana tezviç ettik, tâ ki müminler için oğullarının mutallakalarını tezevvüçte vebal olmaya» mealindeki âyeti kerime bunu müş'irdir.

Peygamber Efendimizin Hazreti Zeynep hakkında kalben bir temayül hissetmiş olduğuna dair olan rivayet; sahih bir esasa müstenid değildir. Evvelce meali beyan olunan

« وتخفي في نفسك ما الله مبديه »

nazmı fürkanîsinden böyle bir temayülün vukuuna istidlâl etmek muvafık değildir.

Eğer aleyhissalâtü vesselâm efendimiz Hazreti Zeynep hakkında böyle bir temayül ile mütehassis bulunmuş olsaydı onu evvelce Zeyd'e tezviç buyurmazdı; artık müşarünileyha hakkında daha genç ve bikr bulunduğu bir zamanda böyle bir temayül ile mütehassis bulunmadığı halde muahharen süyubeti halinde temayül etmiş olduğuna nasıl kail olabiliriz? Nezahati ahlâkiyesi, ulviyeti fıtriyesi düşmanlarca dahi müsellem bulunan nebiyyi zişan hazretlerinin bu gibi şaibelerden müteâli olduğu şüphesizdir. Hattâ (Renan) gibi birtakım munsif müsteşrikler bile bu hâdiseyi Resuli Ekrem Hazretlerinin kemali nezahetine, ciddiyet ve istikametine delîl ittihaz ediyorlar.

Maahaza Hazreti Peygamber Zeynep hakkında kalben bir meyil ve muhabbet hisseetmiş olsa dahi bu keyfiyet bir gayri ihtiyarî emr olduğundan bittabi yüksek hakkı nebevîde itiraza vesîle olamaz.

Hazreti Aişe derdi ki: Diyanetçe Hazreti Zeyneb'den hayırlı kadın yoktur; müttaki, doğru sözlü, sılei rahime riayetkâr, sadakası çok bir kadındı. Hicreti nebevîyenin (20) nci senesinde âlemi âhirete rıhlet etmiştir. Radiyallahü anha.

8 — CÜVEYRİYEİ HUZAİYYE VALİDEMİZ:

Cüveyriye Hazretleri (Benî Mustalık) reisi Hâris'in kızı ve (Müreysi) gazasında katlolunan Züşşüfreyn'in zevcesi idi. Kabîlesiyle beraber esir düşmüş ve ashabı kiramdan Sabit İbni Kays'ın hissesine isabet eylemişti. Üseradan bir kısmı birer bedel mukabilinde ıtlak edilmiş, Hazreti Cüveyriye'nin itakı da mühim bir bedel itâsına talik olunmuştu. Müşarünileyhanın muavenet talebinde bulunması üzerine Resuli Ekrem Hazretleri mezkûr bedeli itâ ederek onu azad ve rızasiyle tahtı nikâhına idhal buyurdu. Müşarünileyha Hazreti Peygamberin refikai hayatı olmak şerefine nail olunca ashabı kiram: «Resuli Ekremin akrabası nasıl tahtı esaretimizde bulunabilir?» diyerek ellerindeki mütebaki esirleri de azad ettiler.

Hazreti Aişe diyor ki; «Ben kavmi hakkında ondan hayırlı kadın görmedim, onun sebebiyle Benî Mustalik'dan yüz aile hürriyete nail oldu.»

İşte Hazreti Peygamberin bu mes'ud izdivacı da bir kabilenin esaretten kurtulması hikmetini mutazammın bulunmuştur.

Müşarünileyha (55) tarihinde vefat etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

9 — ÜMM-İ HABÎBE VALİDEMİZ:

Ümm-i Habîbe Hazretleri Ebû Süfyan'ın kızıdır, Nasrâni bulunan zevci Ubeydullah İbni Cehş ile beraber müslüman olup Habeş'e hicret etmişlerdi. Ubeydullah orada tekrar tenessur ve bâdehü vefat etmekle Ümm-i Habibe Hazretleri bîkes, garibüddiyar bir halde kalmış ve küfvi bulunmadığı cihetle kimse ile akdi izdivaç edememişti.

Resuli Merahimperver efendimiz mücerret dinini muhafaza için vatanını, akribasını terk ederek azimei gurbet olmuş olan bu muhterem validemizi de şu sadakati dîniyesinden dolayı şerefi zevciyete mazhar etti; nikâhı Habeşe hükümdarı Necaşi'nin sarayında bilvekâle akdedilmiştir.

Görülüyor ki bu müteyemmen izdivaç da şefkati nebeviyenin bir mübeccel eseridir. Bununla beraber o zamana kadar ehli islâmın en büyük hasımlarından olan Ebû Süfyan'ın İslâmiyet hakkındaki şiddeti adavetini tâdil etmek siyasetini de mutazammındır. Hazreti Muaviye hemşiresinin ezvacı mutahharattan bulunmasiyle daima iftihar ederdi. Müşarünileyha (44) tarihinde âhirete rıhlet etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

10 — SAFİYYEİ İSRAİLİYE VALİDEMİZ:

Hazreti Safiyye Benî Nazîr rüesasından Huyey İbni Antab'ın kızıdır. Harun aleyhisselâmın sıbtından bulunuyordu. Zevci Kinane Hayber muharebesinde katlolunduğundan dul kalmış ve esirler içinde bulunmuştur. Bu sırada sahabei kiramdan Dıhye huzur-ı nebevîye gelerek: «Yâ Resulallah! Bana bir cariye lûtfet» demiş, Peygamber efendimiz de «Git bir cariye al» diye mezuniyet vermişti. Dıhye Hazretleri gidip Safiyye'yi ahz etti. Hemen diğer bir zat nezdi nebevîye gelip: «Yâ Resulallah, Dıhye'ye Safiyye'yi itâ buyurmuşsunuz, halbuki Safiyye; Benî Kurayza ile Nazîr'in seyyidesidir. Zâtı nebevîlerinden başkasına verilmesi münasip değildir» dedi. Bunun üzerine Dıhye Hazreti Safiyye'yi bırakıp diğer bir cariye aldı; Resuli Ekrem Efendimiz de onu kendi hissesine ayırdı ve azad ederek ailesi içine avdetle nezdi nebevîde kalmak beyninde muhayyer bıraktı. Cenabı Safiyye de nezdi nebevîde kalmayı tercih ve bilâtereddüd dinî islâmı kabul etti, binaenaleyh Resuli kibriyâ hazretleri de müşarünileyhayı ezvacı mutahharatı sırasına geçirmek lûtfunda bulundu.

Şüphe yok ki bu muamelei nebevîye de büyük siyasî bir hikmeti muhtevidir. Hazreti Safiyye şeref ve şan sahibesi olduğu cihetle eshabı kiramdan her kimin hissesine tefrik edilseydi diğerlerinin münkesirülhâtır olmaları melhuz idi. Bununla beraber etrafta bulunan Musevîlerin Müslümanlar hakkında daha ziyade adavet beslemelerine de sebebiyet verebilirdi. Halbuki bu mücamelei nebevîye sayesinde bir kere ashabı güzinden hiçbirinin inkisarı hâtırına meydan verilmemiş, sonra da -Harun Aleyhisselâmın hafidelerinden bulunan necib bir kadınla tezevvüç buyurulmakla- hem nebiyy-i müşarünileyhin ruhu şâd edilmiş, hem de Beni İsrail'in celbi kulubuna inayet buyurulmuştur.

Maahaza dîni İslâmi bilâtereddüt kabul ederek nezdi âli-i nebevîyi ailesi ocağına tercih eden bir validei asîlemizin bu suretle taltifi cihetine de gidilmiştir.

Eğer maksadı nebevî temini huzuzat olsaydı Hazreti Safiyye'yi cariye olarak nezdi hümayununda ipka buyururdu, akdi izdivaca hâcet kalmazdı. Müşarünileyha Hicretin (50) nci senesi âlemi ebediyete rıhlet etmiştir. Radiyallahü anha.

11 — MEYMUNE BİNTÜLHÂRÎSİL HİLÂLİYE VALİDEMİZ :

Hazreti Meymune Abbas Radiyallahü anhin zevcesi Ümmül Fazl'ın kız kardeşidir. Emri nikâhını Hazreti Abbas'a tefviz etmişti; müşarünileyh de onu Nebiyy-i Zîşan efendimize tezviç etti.

Resuli Ekrem Hazretleri bu suretle sevgili amcası Hazreti Abbas'ı taltif etmiş ve bu vesîle ile Kureyş'ten olmayan bir kabile ile sıhriyet tesis ederek onların da celbi hâtırına tevessül buyurmuştur.

Müşarünileyha (51) tarihinde âlemi ahirete rıhlet etmiştir. Radiyallahü Taâlâ anha.

⁂

Velhâsıl fahrül mürselin efendimiz hazretlerinin mükerrer izdivaç buyurmalarında daha birçok hikmetler vardır ki bunu ümmetin mütefekkirleri pek güzel takdîr ederler.

Hazreti Peygamberin bu güzel muamelesi, şehîd zevceleri hakkında büyük bir âtıfet olmuştur. Çünkü ef'ali nebevîyeyi imtisal nümunesi ittihaz eden ashabı güzin; gazavatı nebeviyyede şehîd olan dîn mücahidlerinin zevcelerini dairei izdivaçlarına alarak biçare kadınları sefalete dûçar olmadan siyanet etmişlerdir.

Maamafih risaletpenah efendimiz ekl ve şurbi ile ahval-i nevmiyyesi, hıyni halvette vuku bulan aile münasebatı ve sair hususata ait

bir hayli ef'al ve akvali nebeviyyesi ancak ezvacı tahirat vasıtasiyle bilinerek birçok ahkâmı şer'iyyenin istinbatına medar olmuştur.

EZVACI TAHİRAT; ÜMMEEHATI MÜMİNİNDİR.

Resul-i Ekrem Sallallaü Taâlâ aleyhi vesellem efendimizin zevceleri -tahrîm-i nikâh, vücub-ı ihtiram hususunda- müminlerin valideleridir. Nitekim fürkani mübînde:

« النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم وازواجه امهاتهم »

buyurulmuştur (1).

Hazreti Peygamberden sonra ezvacı tahiratın efradı ümmet ile izdivaç etmeleri:

« ولا ان تنکحوا ازواجه من بعده ابداً »

âyeti kerimesiyle memnu bulunmuştur (2). Bu memnu'iyeti şer'iyede şân-ı risalete tâzim, vazifei teeddübe riayet, ezvacı mutahharatın ulüvv-i kadrini muhafaza, bâbı fesadı sed, efradı ümmet beyninde rekabet ve münaferet vukuunu men'i ezvacı tahriratın nakledecekleri ehadisi nebeviyye hakkında ademi itimad ihtimalini refetmek gibi hikmetler mündemictir.

Filhakika böyle bir izdivacın cevazı, Hakkı nebevîde ifası farz olan tâzimata münafi olacağı gibi ezvacı mutahharatın nazarı ümmetteki kadri âlisini de derhal ıskata müeddi olurdu.

Bir de bu şerefe nail olan zat bunu vesîle ittihaz ederek riyaset ve hilâfet iddiasına kıyam ve bu suretle beynelmüslimîn bir fitne ikaz edebilirdi.

Yine bu zat Hazreti Peygambere karşı vazifei teeddübü ihlâl etmiş olacağından dolayı sair müslümanların münaferet ve husumetini, yahut bu şerefe nail olamayanların haset ve rekabetini celbetmiş olurdu.

Maahaza sonraki kocalarının âmâlini terviç için Resuli Ekrem Hazretlerinden vâkıa muhalif bâzı hadîsler rivayet edebilecekleri ihtimaline binaen ezvacı tahiratın nakledecekleri ehadisi şerifeye de iti-

---

(1) Resulullah, müminlere nefislerinden evlâdır. Zevceleri de müminlerin valideleridir.

(2) Resulullahın zevcelerini kendisinden sonra tezevvüç etmeniz ebediyen caiz olmaz.

mad zail olabilirdi. İşte bu husustaki men'i şer'î bu gibi mahzurların zuhuruna sed çekmiştir.

Salavatullahi vesselâmühû alennebiyyi ve âlihi ve Ashabihi ecmain.

ÜÇÜNCÜ BAB

KÜTÜBİ İLÂHİYE BEYANINDADIR

Mündericat — : Kütübi ilâhiyeye iman - Kütübi ilâhiyenin aksamı - Tevratı şerifin nushai asliyesi mevcud olmadığı - Elyevm mevcut Tevrat nüshaları - İncili şerifin nüshai asliyesi mevcut olmadığı - Kur'anı mübînin sureti nüzulü ve yüksek mahiyeti - Kur'anı mübînin elfaz ve meanisi itibariyle bir muazzam mûcize olduğu - Âyatı Kur'aniye beynindeki insicam - Bâzı âyâtı Kur'aniyenin tekerrüründeki hikmet - Kur'anı azîmin sureti cem'i ve bu cem'indeki muhassenat - Kur'anı mûcizbeyanın tercümesi kabil olmadığı - Kur'anı mübînin muhteviyatı âliyesi : (İtikadiyat, ibadat, muamelât, ukubat, adab ve ahlâk, nesayih ve vesâya, vad ve vaid, Hakaiki Kevniye, Kısas ve vakayi husussundaki âyâtı celile).

⁂

81 — : Kütübi ilâhiyeye iman etmek farzdır. Şöyle ki: Allahü Taâlâ Hazretleri enbiyayı îzamdan bâzılarına ilâhiyata, ibadâta, ahlâkiyata vesair hususata müteallik birçok ahkâm ve hakaiki ve bunları müfid olan elfaz ve ibaratı bitarikıl vahy talîm ve telkîn buyurmuştur ki, onların heyeti mecmuasına (Kütüb-i ilâhiye, kütüb-i münzele, kütüb-i semaviyye) ıtlak olunur.

Kütüb-i ilâhiyeden Tevrat; Hazreti Musa'ya, Zebûr, Hazreti Davud'a; İncil, Hazreti İsaya; Kur'anı mübîn dahi Hatemülenbiya efendimize inzal buyurulmuştur; diğerleri de bir kısım suhufı mübarekeden ibarettir.

İşte bu kütübi celîlenin peygamberanı zîşan hazeratına inzal buyurulmuş birer kitabı ilâhî olduğunu bilip tasdik etmek her mümin için lâzımdır.

Şu kadar var ki Kur'anı mübînden mukaddemki semavî kitaplar zamanların geçmesiyle birçok tahrifata mâruz kalmış, hattâ onların asıl nüshaları tamamen elden çıkmıştır. Elyevm (Kitabı Mukaddes) namiyle bâzı milletlerin ellerinde bulunan kitaplar ise sonradan yazılmış birer tarih mecmuası mesabesindedir, bunların hiçbiri ilâhî kitaplardan mâdud, semavî kitaplara has olan ulvî mahiyeti haiz değildir.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretlerinin beşeriyet hakkında tecellisâz olan azîm lûtuflarından biri de peygamberanı ızamına inzal buyurmuş olduğu kitaplardır. Beşeriyet bu sayede birçok hakaika vâkıf olmuş; dünyaya, âhirete müteallik hakları, vazifeleri öğrenmiş; ruhen, vicdanen tefeyyüz ve tenevvür etmiştir.

Bu kitapların dördü Tevrat, Zebûr, İncil, Kur'anı mübîn namındaki büyük kitaplardır. Diğerleri de bir kısım mübarek sahifelerden ibarettir. Bu suhuf-ı şerifeden onar sahife Hazreti Âdem ile İbrahim'e; elli sahife Hazreti Şit'e; otuz sahife de Hazreti İdiris'e nâzil olmuştur.

Biz Müslümanlar işbu kütüb-i ilâhiyenin cümlesine iman ederiz.

«كُلٌّ آمَنَ بِاللّهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ ...»

Nazmı celili ehli islâmın bu babdaki şiari dinîsini nâtıktır. Şu kadar var ki elyevm ehli kitap denilen Yahudilerin, Nasranîlerin ellerinde bulunup (Kitabı Mukaddes veya ahdi atik ve ahdi cedîd) namiyle yâd olunan kitapları - Kur'ânı azîmin haber verdiği - kütübi ilâhiyeden olmak üzere telâkki edemeyiz; bunların sümmettedarük şeyler olduğuğunda şüphe yoktur.

TEVRATI ŞERİFİN NUSHAİ ASLİYESİ MEVCUT DEĞİLDİR

Bir kere Tevratı şerife bakalım; şüphe yok ki bu kitabı ilâhînin asıl nüshalarından bir eser kalmamıştır. Tarih erbabınca malûmdur ki, Benî İsrail arzı mev'uda duhullerinden sonra nail oldukları millî hâkimiyeti bilâhare gaibederek asırlarca esaret altında kalmış ve bu müddet zarfında birçok mesaibi hayatiyeye uğramış olduklarından gerek ahkâmı itikadiyelerini ve gerek bu ahkâmı havi bulunan Tevratı şerif ile sair suhufı münzeleyi muhafaza edememişlerdir. Zaten Benî İsrail arasında kütübi semaviyeyi hıfzetmek değil, yüzünden kıraet edebilmek şerefini bile pek az kimseler haiz idi; bittabi o tarihte matbuat da mevcud olmadığından bu kitapların nüshaları da pek az bulunuyordu. Binaenaleyh bu kitapların muhafazası kabil olamamıştır.

Süleyman aleyhisselâmdan sonra Yehûda saltanatına nail olan yirmi kadar Benî İsrail hükümdarlarının ekserisi irtidad etmiş, zamanlarında putperestlik şüyu bulmuş, taptıkları sanemleri Beytülmukaddese kadar idhal eylemişlerdir. Rivayete nazaran bu hükümdarlardan (Bûşiya) nam zat tekrar Musa Aleyhisselâmın dînine rücu etmiş, eyyamı hükûmetinin on sekizinci senesinde Tevratı şerifin gûya bir

nüshası (Helefna) isminde bir kâhin tarafından Beytülmukaddeste bulunup meydana çıkarılmıştır.

İşte bu asırlardan sonra meydana çıkarılan bu kitabı Tevratı Şerif diye telâkki ederek nüshalarını tezyide kıyam etmişlerdir. Artık buna ne kadar itimad olunacağını düşünmelidir!

ELYEVM MEVCUD TEVRAT NÜSHALARI :

Elyevm Tevrat'ın üç adet meşhur nüshası vardır:

1 — Yahûdiler ile Protestan âlimleri nezdinde muteber olan nüsha-i ibrâniyedir.

2 — Roma ve Şark kiliselerince muteber olan nüshai Yunaniyedir.

3 — Samiri'ler indinde muteber olan nushai Samiriyedir.

Bu nüshalar beyninde birçok mübayenet mevcuttur. Ezcümle nüshai İbraniyede hilkati Âdem'den zamanı tûfana kadar (1650) sene mürur ettiği gösterildiği halde nüshai Yunaniyede (2260) ve nüshai Samiriyede (1307) sene mürur ettiği muharrerdir.

(Ahdi Atik) namiyle yâd olunan bu kitapların ekser mündericatı gayri müfit, hüsni insicamdan mahrum şeylerdir. Hele Hazreti Musa'ya nisbet olunan ilk beş sifr beyninde şivei ifade, tarzı tahrîr itibariyle bir tevafuk mevcut değildir. Her biri başka bir kimsenin kalemiyle başka bir tarihte yazılmıştır. Bir de bu kitaplar lisandan lisana tercüme edile edile birçok tahrifata mâruz kalmıştır. Birinde mevcud olan bâzı fıkraların diğerlerinde mevcud olmadığı görülmektedir. Bâhusus bu kitaplarda bâzı enbiyayı izama isnad olunan vak'alar hurafat ve esatir kabîlinden olup ismeti enbiya kaziyesiyle kabili telif olmadığından bu kitapların kütübi münzele meziyetinden mahrum olduğunu pek güzel ispat etmektedir. Maahaza bunların içinde hakikî Tevrat'ın âyâtı mübarekesinden bâzılarının tamamen veya kısmen mevcud olması müsteb'ad değildir.

İNCÎLİ ŞERİFİN DAHİ NÜSHAİ ASLİYESİ MEVCUT DEĞİLDİR

İncîli şerife gelince şüphe edilemez ki, bunun da asıl nüshası daha sadrı nasraniyette külliyen mefkut hükmüne girmiştir.

İsa Aleyhisselâm lisanı İbranînin bir şubesi olan (Samar, Tiyn, Süryâni) lisanı ile tekellüm buyurduğu için İncîli Şerif de bu lisan üzere nâzil olmuştur. Halbuki bugün bu lisan üzere yazılmış asıl bir İncîl nüshası mevcut değildir. Elyevm Nesaranın ellerinde bulunan kitaplar ise muhtelif mephaslara dair sekiz muharrir tarafından kaleme

alınmış yirmi dört risaleden ibarettir. Bunların hiçbirinde kütübi semaviyeye has üslûb-ı beyandan bir eser görülemez. Bu risalelerden İncîl denilen dört adedi Cenâbı Mesih'in hayatı tarihiyesine dair yazılmış içlerinde belki bâzı âyâtı İnciliye de mevcut bulunmuştur. Maamafih bunların hiçbiri Hazreti Mesih'in hayatı tarihiyesini bile tamamen mutasavvir değildir. Bu risalelerin heyeti mecmuası lâalettayin bir İsanın İbnüllah olduğundan ve Hazreti Âdem'den mevrûs bir masiyeti mevhumeden bütün beşeriyeti tahlis için bu ibnüllahın kendisini âcizane bir surette feda ettiğinden ve saireden bâhis bulunmaktadır.

Bu risaleler bir heyeti ruhaniyenin hüküm ve tasdikiyle kütübi mukaddese sınıflarına idhal edilerek (kitabı ahdi cedîd) unvaniyle tesmiye olunmuş ve içlerinden yalnız dördüne İncîl namı verilmiştir. Şöyle ki: Evvelce bu kitaplardan hiç biri umum Nasraniyet tarafından kabul edilmiş değildi. Hıristiyanlardan her zümrenin elinde başka bir İncil nüshası vardı; bu suretle yüzlerce muhtelif İncîl kitapları vücuda gelmiş, Nasraniyet âleminde pek büyük bir iftiraka meydan vermişti. Nihayet Konstantin'in vâki olan müdahalesine binaen (325) tarihi milâdîsinde Hıristiyanlık akaidinin esasını vaz ve tespit için İznik şehrinde bir meclisi ruhanî inikad etmiş, bu meclisi teşkil eden bini mütecaviz âzadan yalnız Hazreti Mesih'in ulûhiyetine kail bulunan üç yüz on sekiz âzanın karariyle işbu kitabı ahdi cedid kabul olunmuştur. Maamafih bu suretle vücuda gelen kitaplar beyninde de birçok tebayün mevcuttur. Bunlardan bâzıları pek garip itikadatı muhtevidir ki, diğerlerinde böyle bir şeye tesadüf olunamaz.

Meselâ : Hazreti Mesih'in mevti esnasında üç gününü zindanda (cehennemde) ki mahpusların ervahı arasında geçirmiş olduğu Betros'un yazdığı risalede mestur olduğu halde diğerlerinde böyle bir şeyden bahsolunmamıştır. Hattâ ahdi cedid denilen bu kitapların bile «müellifleri tarafından kaleme alınan nüshaları tamamen mevcuttur» denilemez; bunlardan hiçbiri sahih bir an'ane ile müellifine isal edilemez. Hele bunların asılları addolunan nüshalar ile tercümeleri beynindeki muhalefet ise pek bârizdir.

İşte gerek Ahdi Atik ve gerek Ahdi Cedîd kitapları hakkında yazılmış mufassal kitaplardan pek mücmel bir surette muktebes olan şu beyanatımız bugün Avrupa erbabı tetkikinin de tahtı itirafında bulunmaktadır. Hattâ Hıristiyanlar Hazreti Mesih'e işareti mutazammın olan âyetleri Yahudilerin Tevrat'tan ihraç ettiklerini iddia ederler. Kezalik papanın saltanatı mâneviyesini tanımıyan Protestan âlimleriyle papaya mutekid bulunan katolikler dahi birbirini mezkûr kitaplarda tasarrufat ve tahrifat icra etmiş olmakla itham ederler.

Kütübi semaviye arasında ayniyetini, kıymet ve ulviyeti tarihiyesini muhafaza eden ancak Kur'anı mübîn olup sair kitaplarda bu iki meziyetin görülemediğini itiraf eden müsteşriklerden biri de meşhur (Renan) dır.

Artık ehli İslâm bu kitapları kütübi ilâhiyeden olmak üzere telâkki edemezler, artık müslümanlar bu hususta mâzur değil midirler? Zaten Kur'anı azîm dahi rüesayı ruhaniye tarafından kütübi salifede bir çok tahrifat ve tagyirat icra edilmiş olduğunu nâtıktır.

82 — : Kur'anı azîm, tarafı ilâhîden hatemülenbiya efendimize yirmi üç sene zarfında âyet âyet, sûre sûre nâzil olmuştur. Bu kitabı mübîn; beşeriyetin hakikî saadetini temin edecek her türlü ahkâm ve mesaili muhtevi, her türlü tahrif ve tagyirden masun olup münzel kitapların efdali ve cümlesinin hatemi bulunmuştur.

Bu ulviyet rehîn kitap, gerek elfazı ve gerek meanisi itibariyle pek muazzam, ebedî bir mûcizedir. Bütün halâık bunun kısa bir sûresini tanzirden âcizdir. Bütün üdeba ve fusahanın şaşaayı belâgati bu semavî mûcizenin yanında pek sönük bir halde kalmıştır.

İZAH

Resûli Ekrem efendimiz hatemülenbiya olduğu gibi ona nâzil olan Kur'anı mübîn de hatemülkütüptür. Fesahat ve belâgatin bir timsali semavîsi mesabesinde bulunan Kur'anı azîmüşşan öyle bir mûcizei kelâmiyedir ki, olanca bülegayı Arap bunun ulviyesine karşı mephût kalmıştır. Hattâ bıseti nebeviyeden mukaddem beynelfusaha temayüz eden bir kısım şuârayı Arabın en yüksek mertebei belâgatte görülen kasideleri altın yazılarla yazılarak Kâbei mükerremenin divarına tâlik edilmiş idi ki bunlar: (Muallekatı Seb'a) demekle meşhurdur. Bilâhare nüzul etmeğe başlayan Kur'anı kerîmin o lâhûtî telâ'lûatına karşı pek sönük bir halde kaldıkları için bunları alâkadar olanlar muallâk bulundukları mahalli tebcilden aşağıya indirmişlerdir.

KUR'ANI KERÎM, ELFAZI İTİBARİYLE BİR MUCİZEİ MUAZZAMEDİR:

Kur'anı azimin elfazı itibariyle muazzam bir mucize olduğu bedihidir. Bir kere malûmdur ki bir zat ne kadar edip, ne kadar muktedir

olursa olsun ilmî hakikatlere, hukukî ve felsefî meselelere dair yazacağı eserlerde o kadar belâgat ibrazına muvaffak olamaz. Belâgat ve fesahet ancak hayalât-i şâirane sahasında bihakkın mütecelli olur.

Kur'anı mübîn ise baştan başa ilmî ve hukukî mesailden, âdâb ve ahlâk ile hakaiki kevniyeden bâhis olduğu halde bu mevzuları en parlak, en ulvî bir surette tasvir etmiştir.

Saniyen : Malûmdur ki udebâ ve fusehadan her biri en ziyade görüp ülfet ettiği, en ziyade iştigal eylediği bir edebî şubede muvaffakıyet ibraz edebilir. Meselâ: Bir edip; tabiî manzaraları güzelce tavsife malik olduğu halde ruhî ihtisasatı hüsn-i tasvire muvaffak olamaz. Bir şair; garamata, hevaiyata müteallik bediî eserler tahririne muktedir olduğu halde ahlâkiyata, mevaiz ve ilâhiyata dair yazacağı eserlerde ehliyet izhar edemez. Nitekim şuerâyı Araptan (İmrüül Kays) şevk ve tarebe; (Nabiga) dahi havf ve haşyete ait mevzularda muvaffakıyet ibraz edebilmişlerdir. Halbuki fürkanı mübîn; tasvir ve takrir ettiği he rhususta fevkalâde bir kudreti edebiye göstermiştir. Menazırı kâinatı tasvire, ahvali ruhiyeyi teşrihe, ahlâkı umumiyeyi ıslah ve tehzibe, ilâhiyat ve hikemiyata müteallik olan her âyeti Kur'aniye belâgat ve nezahetin bir ünmûzeci ekmeliyeti bulunmuştur. İşte bunun içinir ki birçok bülegayı Arap Hazreti Peygambere karşı kılıç kuvvetiyle mukavemeti göze aldırdıkları halde - mükerreren vuku bulan tehaddiye rağmen - Kur'anı azîmin en kısa bir sûresini tanzîre kudretyâb olamamışlardır.

KUR'ANI AZÎM; MEANİSİ İTİBARİYLE DE BİR MUCİZEİ MUAZZAMEDİR:

Kur'anı Kerîmin meanisi itibariyle muazzam bir mucize olduğu da bir çok vücuh ile sabittir. Ezcümle evvelen : Fürkanı mübîn bir nice hakaik ve mehasini, hikemiyat ve ilâhiyatı muhtevi, en muazzam bir şeriat ve medeniyetin üssülesası olan ahkâmı âliyeyi müştemildir. Halbuki risaletmeap efendimiz ili mve marifetten **mahrum bir muhitte** yetişmiş ve hiçbir kimseden bir şey teallüm etmemişti. O halde Resuli Ekrem Hazıetlerinin tebliğ ettiği böyle meali nisap bir kitabın pek yüksek bir mucize olduğunda iştibah olunamaz.

Saniyen : Alelâde insanların birçok ilmî terakkîler ve mütevâli tecrübeler neticesinde keşf ve tahmîn edebildiği birtakım hakaikı kevniye vardır ki, Kur'anı muciz beyan bunları on üç asır evvel haber vermiştir. Nitekim güneşin kendi mihverinde cereyan etmesi, ecramı semavi-

yenin zihayat mahlûkat ile meskûn olması son keşfiyat ve tahminattan mâduttur. Halbuki fürkanı mübîn bu hakikatleri

« والشمس تجرى لمستقرلها » . « ومن آياته خلق السموات والارض وما بث فيهما من دابة » .

âyetleriyle bundan şu kadar asır mukaddem haber vermiştir.

Sâlisen : Âyatı Kur'aniyenin tarzı ifadesi öyle hakîmane ve bediane üslûptadır ki, hiçbir gûne ilmî keşfiyata ve fennî hakaika münafi ve muarız görülmez. Nitekim Kur'anı mübînin nüzulünden itibaren şu kadar asırlar zarfında yeniden binlerce hakaik keşfedildiği halde bunların hiçbiri beyanatı Kur'aniyeye mugayir düşmemiş, belki âyâtı Kur'aniyeyi teyid ederek anın daha güzel tefsirine medar olmuştur.

Meselâ :

« الله الذى رفع السموات بغير عمد ترونها »

âyeti celîlesi, semâvî ecramın bizim görebileceğimiz bir amede istinat etmediğini nâtık olup gayri mahsus bir amede müstenid olduğuna - kuvvei câzibe nazariyei fenniyesine - münafi değildir. Belki böyle bir istinadı zımnen müş'irdir.

Rabian : Kur'anı azîm, bir takım istikbale ait umur hakkında malûmat vermiştir ki, bunlar muahharen Kur'anın haberleri veçhile zuhur etmiştir. Ezcümle ashabı kiramın âminen Mekkei Mükerremeye gireceklerine; nâsın fevç fevç dini İslâma dahil olacağına; Kur'anı Kerîmin ebediyen hıfzı ilâhide olarak her türlü tahrifattan masun kalacağına; Fürs hükûmetine mağlûb olan Rumların üç seneden dokuz seneye kadar bir müddet zarfında mezkûr Fürs hükûmetine galebe edeceğine dair olan ihbaratı Kur'aniye tamamiyle tahakkuk etmiştir.

Hâmisen : Kur'anı mübîn son derece kolaylıkla hıfz olunmaktadır. Bunun içindir ki her asırda Müslümanlar arasında yüzbinlerce hâfızı kelâm mevcud bulunmaktadır. Birçok Müslüman çocukları henüz sekiz dokuz yaşlarında iken Kur'anı mübîni hıfzetmek şerefine nail olurlar.

Maahaza Kur'anı Kerîmin her tilâveti karilerine başka bir halâvet, başka ruhanî bir zevk bahşeder; ne kadar tilâvet edilirse edilsin insana asla usanç vermez.

Kureyş müşriklerinin en fâsihlerinden olan (Velîd ibnilmugiyre) bir gün huzur-ı nebevîye gelip «bana bir mikdar Kur'an oku dinliyeyim» demiş; Peygamberi Zîşan efendimiz de:

« إن الله يأمر بالعدل... »

âyeti kerîmesini okumuş; Velid güzelce dinledikten sonra: «Vallahi bunda bir halâvet var, bir hüsnü letâfet var, pek derin ve gayet müfit bir kelâm, onu beşer söyliyemez» demiş ve kavminin yanına gidince: «Bilirsiniz ki sizin aranızda benim kadar şi'rin enva' ve ahvaline vâkıf kimse yoktur. Muhammed (Aleyhisselâm) ın okuduğu kelâm bunların hiçbirine benzemez; o kelâm her kelâma galebe eder, ona hiçbir kelâm galip olamaz» diye hakikati itiraf etmiştir.

Bir fasih bedevî dahi :

[فاصدع بما تؤمر]

âyeti kerîmesini işittiği anda secdeye kapanmış, «bu kelâmın fesahatine secde ettim» demiştir.

Elhâsıl Kur'anı mübînin bir ebedî mucize olduğunda asla şüphe yoktur.

ÂYATI KUR'ANİYE BEYNİNDEKİ İNSİCAM :

Kur'anın yüksek hakikatlerine vâkıf olmayan bâzı garp müellifleri Kur'anı azîmin bâzı âyetleri beyninde mükemmel bir intizam ve insicamın mevcut olmadığına kail bulunmuşlardır. Bunlar Kur'anı Kerîmi sair beşeri kitaplar gibi bir takım bablara, fasıllara taksim ve alettertip tahrir olunmuş bir kitap mahiyetinde zannettikleri için bu zehapta bulunmuşlardır. Halbuki fürkanı mübîn, müellefatı beşeriye kabilinden değildir; âyâtı fürkaniyeden her biri başka bir hikmete, başka bir vak'aya binaen nâzil olmuş; bazan da dinî bir maksadı tatmîn için birkaç âyâtı celîleden müteşekkil bir sûre birden inzal buyurulmuştur.

İşte Kur'anı mübîn bu üslûp üzere tamam yirmi üç senede nâzil omluş ve Kur'an âyetlerinin böyle peyderpey nüzulü muktezayı hikmet olup ümmeti merhume için başka bir rahmeti ilâhiye bulunmuştur. Çünkü Kur'anı Kerîm def'aten nâzil olmuş olsaydı o zaman nâs, ahkâmı şer'iyenin cümlesiyle birden mükellef olmak lâzım gelirdi; bu cihetin mebadii İslâmda müstelzim olacağı külfet ve meşakkat ile mehazir ise malûmdur.

Binaenaleyh âyâtı Kur'aniyeden bâzılarının arasında insicam bulunmadığını iddiaya mahal yoktur. Maamafih gerek Kur'anı azîmin her âyetini teşkil eden kelimat arasında ve gerek âyetler ile bunlardan müteşekkil sûreler beyninde öyle zannedildiği gibi bir ademi insicam mevcut değildir. Belki bilâkis pek dakik bir insicam ve itilâf mevcuttur. Kur'anın bu gibi inceliklerini anlamak için tefsir ilmine kemaliyle vâkıf olmak icabeder; Kur'anın mezayasını bihakkın idrâk için

yüzlerce ilim tedvin olunmuştur. (İlmi İcazil' - Kur'an, İlmi Esbabı Nüzul, İlmi Muhkemat ve müteşabihat, İlmi Teşbihatı Kur'aniye) bu cümledendir.

BÂZI ÂYATI KUR'ANİYENİN TEKERRÜRÜNDEKİ HİKMET :

Kur'anı Kerîmde bâzı mükerrer âyetlerin mevcudiyeti dahi bir kısım ecnebilerce vesilei tenkid görülmüştür. Halbuki mükerrer görülen bu âyetlerin nüzulü arasında bazan on beş yirmi seneden daha ziyade bir müddet geçmiş; bunlardan her biri başka bir münasebet ve maslahat üzerine tekrar nâzil olmuştur. Bazan bir âyeti celîlenin mutazammın olduğu bir maksadı ulvî ehemmiyetine binaen tekrar suretiyle takrîr ve tekid buyurulmuş; bazan da husamayı dînin her türlü tecavüzatına maruz kalan mefhari âlem hazretlerinin kalbi şeriflerini tesliye ve azmi nebevîlerini teşyid için tekrara lüzum görülmüştür. Maahaza bir mevzua dair aynı mealde nâzil olan müteaddit âyâtı celîleden her birinde başka bir üslûb-ı âli ihtiyar olunarak bu suretle de fürkanı mübînin icazkârane fesahati izhar buyurulmuştur.

KUR'ANI KERÎMİN CEM'İ VE BU CEM'İNDEKİ MUHASSENAT :

Bâzı kimseler derler ki: Âyâtı Kur'aniye tertibedilmeyip de nâzil olduğu veçhile müteferrikan tahrir edilmiş olsaydı Kur'anın mehasini daha ziyade mütecelli olurdu. Halbuki bu iddia doğru değildir. Esbabı nüzule muttali' olanlar âyâtı Kur'aniyenin tertibinde mehasine münafi bir hal göremezler. Bir kere Kur'anı mübîn vahyi ilâhiye müstenit olduğu gibi âyâtı celîlenin gördüğümüz veçhile tertîp ve tanzîmi de - Hazreti Cibril'in talimine binaen - emri nebevî ile vâkiolduğundan yine vahye müstenid bulunmuştur.

Malûmdur ki her âyet nâzil oldukça hangi sûrenin neresine yazılacağını Resuli Ekrem Sallallahü aleyhivesellem hazretleri vahy kâtiplerine emreder, onlar da öyle yazarlardı. Kur'anı Kerîm daha zamanı nebevîde iken kâmilen bu suretle tahrir ve tertib edilmiş, ashabı kiram tarafından da ol suretle hıfzolunmuştu. Ancak hey'eti mecmuası bir yerde cem'edilmemiş idi. Hazreti Sıddîk'ın zamanı hilâfetlerinde vuku bulan (Yemame) muharebesinde birçok hamelei Kur'an şehid oldu. Zamanların müruru ile bâzı âyâtı celîlenin unutulabileceği nazara alındı da halifei müşarünileyhin emriyle «Zeyd ibni Sâbit» Hazretlerinin riyaseti altında bir kurra hey'eti tarafından Kur'anı mübîn sahifeye yazıldı; her sûrenin âyetleri zamanı nebevîdeki tertîp üzere tahrir olundu; şu kadar var ki bu sûreler sırasiyle tertib edilmemişti. Hazreti Osman'ın zamanı hilâfetlerinde ise sûreler dahi sırasiyle tahrîr olunarak heyeti mecmuası (Mushaf) namiyle bir yerde cemi' edilmiş ve bu veçhile tertib olunan Kur'anı azîmin müteaddit nüshaları tahrîr edilerek icabeden mahallere birer nüsha irsal olunmuştur. İşte bu itibarla Cenâbı Zinnûreyne (Camiül' Kur'an) unvanı mefhareti verilmiştir.

Kur'anı azîmin bu suretle cemi' buyurulmuş olduğu hadîs kitaplarından (Müstedrek) de şöylece beyan olunuyor:

جمع القرآن ثلاث مرات احدها بحضرة النبي الثانية بحضرة ابي بكر
والجمع الثالث هو ترتيب السور في زمن عثمان

Hâsılı Kur'anı Kerîmin böyle cemi' ve tertip buyurulması âyâtı celîlenin mahfuziyetini temîn etmiş, hem de hıfz ve tilâvetini teshîl eylemiştir.

Bütün âyâtı Kur'aniye; zamanı nebevîden beri fevkal'âde bir tevatür ile naklolunagelmiş, her asırda yüzbinlerce zevatın hâfızasını tezyîn etmekte bulunmuştur.

KUR'ANI MUCİZBEYANIN TERCÜMESİ KABİL DEĞİLDİR:

Kur'anı Kerîmin mehasin ve mezayasını bihakkin idrâk edebilmek için Arap lisanına kemaliyle vâkıf olmak, güzel, edebî bir selîkaya, pek lâtif bediî bir zevka mali kbulunmak icabeder. Bâzı ecnebiler ellerindeki gayri muntazam, nâtamam tercümelere baktıkları için bittabi Hazreti Kur'anın fevkal'ade belâgatini lâyıkiyle takdir edemiyorlar. Zaten Kur'anı Hikmet beyan, bir bediai ilâhiye olduğundan bunun bihakkin tercümesi kabil değildir. Tercüme denilen şeylerde fürkanı mübînin metanet ve ulviyeti, mânevî mezayası, lâtif işaratı kemaliyle mütecelli olamaz. Arap lisanına vâkıf olanlar bilirler ki bazan lisanı Araba mahsus bir edatın, bir üslûbun tazammun ettiği nikâtı kelâmiye; sair lisanlara tercüme halinde kabil değil, muhafaza edilemez. Zaten her lisanın kendine hâs bir şivesi, bir tarzı beyanı olduğundan tercüme olunacak lisanın şivesine, tarzı beyanına riayet edilmediği takdirde aslın haiz olduğu belâgat ve ulviyet tecelli edemez. Riayet olunduğu surette ise bizzarure birçok tasarrufat ve tagyirat vücuda gelir. Aslın mahiyeti tebeddül etmiş olur. Binaenaleyh Kur'anı Kerîmin tercümelerinden hiçbiri Kur'anı mübînin belâgat ve fesahatini câmi" ola-

maz, onun yüksek meanisini ihtiva edemez ve hiçbiri Kur'an hükmünde telâkki olunamaz.

***

83 — Kur'anı Mübînin âli muhteviyatı başlıca itikadiyata, ibadata, muamelâta, ukubata, âdâb ve ahlâka, nesayih ve vesayaya, va'd ve vaide, bir takım ibretâmiz kıses ve vekayie ve kâinatın bir nice bedi' hakayıkına mütedair âyâtı celileden ibarettir.

Binaenaleyh Kur'anı Kerîmin ulviyeti :

[هذا بيان للناس وهدى وموعظة للمتقين]

tavsifi sübhanîsiyle beyan buyurulmuştur.

Kur'anı azîmin tarihî kıssalara, vak'alara ve mükevvenatın hakikatlarına aid olan âyetleri; Allahü Taâlânın kudret ve azametini tasvîr, beşeriyetin efkârını tenvîr, insanların gafletten uyanmalarını temîn içindir. Yoksa tarih, hey'et, coğrafya gibi fenleri talîm için değildir; bunlar beşeriyetin mesaisi sayesinde elde edilebilecek şeylerdendir; bu hikmete mebnidir ki Kur'anı mübînde hakaiki kevniyenin en lâtif ve bedi' aksamı tarihî vak'aların en ibretengîz parçaları beyan buyurulmakla iktifa olunmuştur.

ÎZAH

Bütün İslâmiyet âleminin rehberi necatı, düstûr-i saadeti olan Kur'anı azîmüşşan ibni Abbas Hazretlerinden rivayet olunan kavle nazaran (6666) âyeti celîleden ibaret olup (114) sûreden müteşekkildir. Başlıca şu makasıd-i âliyeyi ihtiva eder :

1 — İtikadiyat : Birçok âyâtı Kur'aniye ülûhiyete, risalete, melâikeye, kütübi münzeleye, kaza ve kadere, mebde ve maade ve sair mühimmesaili itikadiyeye mütedairdir. Nitekim:

[قل هو الله احد]

sûrei celîlesinde Cenâbı Allahın vahdaniyeti, samediyeti ve validiyet ve mevlûdiyetten, nazîr ve şebîhten münezzeh olduğu beyan buyurulmuştur.

2 — İbadat : Kur'anı azîmde ehli İslâmın mükellef olduğu namaza, oruca, hac ve zekâta ve sair bir kısım ibadetlere dair bir çok

âyâtı celîle vardır. Beşeriyetin ancak bu gibi bedenî ve malî ibaretler sayesinde felâh ve necata mazhar olacağı beyan buyurulmuştur. Nitekim :

[قد افلح من تزكى وذكر اسم ربه فصلى]

âyeti celîlesi bunu nâtıktır.

3 — Muamelât : Medenî bir cemiyetin devamı, bakayı intizamı, aralarındaki münasebat ve muamelâtın hüsn-i cereyanına vâbestedir. Bunun içindir ki Kur'anı mübînde beyi ve şiraye, emanete, hibeye, vasiyet ve mirasa, nikâh ve talâk gibi aile hayatına ait hususata ve saireye müteallik birçok ahkâmı âliye vardır. Ezcümle alış verişte istikamet üzere hareket edilmesi, ölçülere, terazilere dikkat olunması ve saire hakkında müteaddit âyâtı celîle mevcuttur.

[وزنوا بالقسطاس المستقيم]

nazmı celili bu cümledendir.

4 — Ukubat : İslâm cemiyetinin saadete nailiyeti bu cemiyeti teşkil eden efradın dinî ve dünyevî hükümlere bihakkın riayet etmeleriyle kabil olur. Binaenaleyh bu ahkâma muhalif hareket edenler cemiyeti İslâmiyenin saadetini ihlâl, kendi felâket ve nikbetlerini ihzar etmiş olacaklarından cezaya müstahak olurlar. Bu hikmete binaen Kur'anı mübînde sarık, zânî, katil, katı-ı tarik ve saire hakkında muhtelif cezalar tâyin buyurulmuştur. Ezcümle mâsumüd, dem olan bir kimseyi amden katleden şahsın kısasen katledilmesi ahkâm-i Kur'aniyedendir. Kısasın cem'iyeti beşeriye için hayate vesîle olduğu:

[ولكم في القصاص حياة]

âyeti celîlesiyle beyan buyurulmuştur.

5 — Âdâb ve ahlâk : Kur'anı mübînde âdâba, fezaili ahlâka dair bir çok âyâtı kerîme vardır. Bunlar dini İslâmın ahlâkî ve vicdanî hükümlerini teşkil ederler. Allahü Taâlâ Hazretlerine tazîm, Resul-i Ekrem Efendimize muhabbet ve hürmet, ebeveynin hukukuna riayet, nâs ile hüsn-i muaşeret Kur'anı mübînin talim ettiği âdâbı islâmiyedendir.

Maruf ile emr, münkerattan nehiy, suizandan içtinap, erbabı cehaletten iraz etmek dahi Kur'anı hakîmin telkîn buyurduğu ahlâkı fâ-

zıle cümlesindendir. Nitekim bir âyeti kerimede:

[خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاهلين]

buyurulmuştur.

6 — Nesayih ve vesâyâ: Beşeriyeti ikaz için, beşeriyeti maddî ve mânevî hayatına ait mehlikelerden sıyanet için nâzil olmuş birçok âyâtı celîle vardır.

Ehli İslâmın Allahü azîmüşşan Hazretlerini daima zikrederek gaflet ve şehvete dalmaktan içtinap etmeleri; birbirini kardeş bilerek medenî ve içtimaî hallerini ıslaha çalışmaları; birr-ü takva ile ittisaf eylemeleri, nesayihi Kur'aniye cümlesindendir. Nitekim bir âyeti kerimede :

[إنما المؤمنون إخوة فأصلحوا بين أخويكم واتقوا الله لعلكم ترحمون]

buyurulmuştur.

7 — : Va'd ve vaid : Allahü Taâlâ Hazretlerinin emirlerine itaat, nehiylerinden içtinap eden müminlerin mükâfata nail olacakları hakkında va'di ilâhîyi muhtevi birçok âyâtı kerîme vardır. Cenâbı Hakkın emirlerine muhalefet, nehyettiği şeyleri irtikâba cür'et edenlerin mücazat görecekleri hakkında da va'id-i ilâhîyi havi bir hayli âyâtı Kur'aniye mevcuttur.

[إن الأبرار لفي نعيم وإن الفجار لفي جحيم]

nazmı münifi va'd ile vaidi câmidir.

8 — : Hakaiki kevniye; Kur'anı mübînde hilkat âsârına, fıtretin bedi' elvahına müteallik bir hayli âyâtı celile vardır. Bütün bu beyanatı Kur'aniye, fatırı âlem hazretlerinin kudret ve azametini göstermek; mükevvenatın menâfi ve fevaidinden bahs ile beşeriyet hakkında tecellisaz olan eltafı suphaniyeye nazarı dikkati celbetmek hikmetine müsteniddir. Yoksa hey'ete, ilmi tekvine vesaireye dair malûmat vermek için değildir. Bunlar Resulleri irsal, kitapları inzaldeki muazzam maslahatlar cümlesinden değildir. Bu hikmete mebnidir ki:

[يسألونك عن الأهلة]

nazmı celîlinde kamerin gösterdiği muhtelif safhaların esbabından sual edenlere bu ihtilâftaki faideyi beyan suretiyle cevap verilmiştir.

9 — : Kıses ve vekayi : Kur'anı Kerimde bâzı enbiyayı izamın yüksek sîretlerine, geçmiş ümmetlerin tarihî hallerine dair bir kısım

malûmat verilmiştir. Bu husustaki âyâtı Kur'aniye kısmen Resuli Ekrem efendimizin hatırlarını tatyip; kavminin her türlü ezâ ve cefasına mâruz olan o nebiyyi kerîmi tesliye; kısmen de bu ümmeti merhumeye bir ibret ve intibah dersi itâ etmek hikmetini mutazammındır. Bu hikmete mebnidir ki Kur'anı mübînde ekseri bir vakai tarihiyenin en ibretâmiz kısmı beyan buyurulup sair aksamına dair tafsilât verilmemiştir.

Ümem-i sâlifeden bâzılarının tarihî hallerine dair Kur'anı mucizbeyanın haber verdiği şeyler umumen hakikî vak'alardan ibarettir. Bunların arasındaki akli selîmin kabul edemiyeceği hiçbir kıssa mevcud değildir.

Kur'anı hikmetbeyanın bir kısım esâtirî hikâyeleri havi olduğuna kail olmak hakaiki Kur'aniyeye karşı pek büyük bir cehalettir. Kur'anı azîmüşşan kendine bu gibi isnadatta bulunanları

[لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه]

âyeti kerimesiyle tevbih ve tekzip etmektedir.

Meselâ Kur'anı Kerim; Tufanı Nuh'a, Zülkarneyne, Sabâ hâkimesine, ashabı kehfe dair bize bâzı malûmat veriyor ki, bunlar haddi zâtında vekayii azîmedendir ve kısmen âdeti câriyeye muhaliftir, fakat bunlardan hiç biri aklen mümteni değildir; kudreti ilâhiyeyi muterif, mucizatın vesair hârikaların vukuuna mutekid olanlar için bunları istib'ada asla mahal yoktur.

[وهو على كل شيء قدير]

———o———

DÖRDÜNCÜ BAB

MELÂİKEİ KİRAM HAKKINDADIR

Mündericat : Meleklere iman - Meleklerin aksamı - Melâikenin naklen subutu ve aklen cevazı - Mahiyet ve evsafı - Melekler ile nev'i beşer arasındaki efdeliyet - cin ve şeytan denilen mahlûkatı hafiye - Hazreti peygamberin cinlere tebliği ahkâmı - Şeytanî vesveselerin sureti vukuu.

⁂

84 — : Meleklere iman etmek farzdır. Şöyle ki: Cenâbı Allahın «Melâike» denilen mü'min, mükerrem, mâsum emirlerine kemaliyle münkad bir kısım âli mahlûkatı vardır.

Bunlar ikametgâhları itibariyle arzî, semavî, arşî kısımlarına ayrıldıkları gibi vazifeleri cihetiyle de «Müdebbirat, Hafaza» ve saire namiyle müteaddit aksama ayrılırlar.

Meleklerin bir kısmı daima tesbihat ve tehlilât ile meşgul, diğer bir kısmı da kâinatta tedbiri umura müvekkeldir. İçlerinden bir kısmı da vahyi ilâhîyi enbiyayı îzama isale memur olup risaletle muttasıf bulunmuştur. İşte bunları bilip tasdik etmek icabeder.

Melâikei kiramın vücudu naklen sabit, aklen caizdir. Melekût-ı ilâhiyenin vüs'at ve azametini muterif olanlar, melâike denilen bir kısım mahlûkatı âliyenin mevcudiyetini tasdikte asla tereddüd etmezler.

İZAH

Melekler Allahü Taâlâ Hazretlerinin mükerrem kullarıdır. Memur oldukları vazifeleri ifa hususunda kendilerine asla usanç gelmez ve mâsum oldukları cihetle kendilerinden asla masiyet zuhur etmez, nitekim:

[لايعصون الله ما امرهم ويفعلون ما يؤمرون]

âyeti celîlesiyle senâ olunmuşlardır.

(Harut ve Marut) namındaki iki meleğe isnad olunan masiyet bîesastır, esatiri israiliyeden olup bir bâtıl rivayetten ibarettir.

Melekler muhtelif aksama münkasimdirler. Bir kısmı daima tenzîh ve tehlîl ile meşgul olup muhabbetullah ile istiğrak halinde bulunurlar. Bunlara (illiyun, mukarrebun) denir. Bir kısmı da yerde, gökte tedbiri umur ile muvazzaftır. Bunlara da (Müdebbirat) tesmiye olunur. Diğer bir kısmı da enbiyayı izama vahyi suphanîyi isale vasıta olup risaletle muttasıf bulunmuştur.

Peygamberanı zîşan hazeratı ekseri (Cibrili emîn) denilen melek vasıtasiyle vahyi ilâhîyi telâkki buyurmuşlardır. Hazreti Cibrîl ile Mikâil, İsrafil, Azrail nam dört melek risalet rütbesini haizdirler.

Meleklerin bir kısmına (Hafaza) denir ki, her insan üzerine bunlardan iki melek müvekkeldir. Bunlar o insanın hasenat ve seyyiatını yazarlar, Bunların âmâli beşeriyeyi yazmaları şüphe yok ki bir ihtiyaçtan münbais değildir. Belki bunların bu hususta memuriyetleri bir takım âli hikmetlere müsteniddir. Ezcümle bu hakikate mutekid olanlar bu meleklerden istihya ederek fezayihi irtikâba cür'et edemezler

ve bu itikadları yüzünden indallah mecur olurlar. Maamafih bu meleklerin tarzı kitabeti elbette bizim kitabetimiz kabîlinden değildir, bunun keyfiyetini ancak Allahü Taâlâ Hazretleri bilir.

MELÂİKENİN NAKLEN SUBUTU, AKLEN CEVAZI :

Meleklerin vücudu şer'an sabit, aklen caizdir. Bütün enbiyayı izam Hazeratı bunların mevcudiyetini haber vermiş ve bütün edyan erbabı bu hakikate mutekid bulunmuştur. Binaenaleyh melekleri inkâr etmek veya bunların hakkındaki edilei semiyeyi tevile kalkışmak caiz olamaz. Hilâfına kat'î delil mevcud olmayan şer'i naslar zahirinden sarf ile tevil olunamaz. Sonra hiç bir nassı şer'î tevîlden kurtulamaz ki bunun müstelzim olacağı mefasid, kabili tadad değildir.

İnsanların akılları, meleklerin ne vücuduna, ne de ademi vücuduna delâlet eder. Belki caiz umurdan olduğuna şahadet eyler. Melekleri inkâr için fennî, aklî hiçbir delîl irad olunamaz. Fennî tıb, fennî tabiat gibi fünun-i akliye erbabı bu fenlere istinaden melâikenin ademi mevcudiyetini iddia edemezler. Bu fenler yalnız his ve tecrübe sahasına dahil olan şeylerden bahseder, yoksa mücerredattan, mafevkat'tabiiyattan, his ve tecribe ile keşfolunamıyacak kadar lâtif olan ecsamı nûraniyeden bahsedemez; bu cihet mezkûr fenlerin vezaifinden hariçtir. Maamafih mademki erbabı fünun, âlemi tabiatta vücudunu göremedikleri bir takım bişuur kuvvetlerin mevcudiyetine kail olarak bunların vasıtasiyle birçok şuûn-i kevniyenin sahai zuhura geldiğini iddia ediyorlar; o halde melâike denilen bir kısım lâtif, hayat ve şuura malik kuvvetlerin vücuduna ve bu vasıta ile bir takım hâdisatı kevniyenin zuhura geldiğine kail olmalarına ne mâni vardır?

Her gün müşahede ettiğimiz bir takım ruhî, mânevî hâdiseler var, bunları mücerret tabiat kuvvetleri ile nasıl izah edebiliriz? Elbette bu tabiat kuvvetlerinden başka ruhî, mânevî bir nice kuvvetler daha mevcuttur; bu kâinattaki kuvvetler şüphe yok ki bizim gördüğümüz, bildiğimiz kadar mahdut ve basit değildir.

Maahaza kâinatın umumî heyetine nazaran bir zerre mesabesinde bulunan arz üzerinde bu kadar akla, hayate malik mahlûkat mevcud olduğu halde kâinatın sair aksamında hayat ve şuura malik mahlûkatın ademi mevcudiyetine nasıl kail olabiliriz?

Kadîm hükema, melekleri gayri münkir idiler, şu kadar ki bunlar meleklere (ervahı ulviye, ukul-i âliye, nüfus-i mücerrede) gibi namlar vermişlerdir. Hattâ medresei ışrakiyenin reisi olan Eflâtun, riyazet ve mücahede sayesinde nefsânî zulmetlerden tecerrüd ederek ervahı ve

melâikeyi müşahede ettiğini hikâye etmiştir. Hâliki hakîm hazretlerinin bu âlemde nice mahlûkatı vardır ki biz onların vücuduna henüz muttali' değiliz; nitekim fürkanı mübînde:

وما يعلم جنود ربك الا هو

buyurulmuştur. Ne hâcet bir katre suda mikrop denilen binlerce huveynat bulunmuyor mu? Acaba birkaç asır evvelki insanlara bu hakikat haber verilmiş olsaydı inanır mıydılar? Halbuki bugün bunların vücudu, «mikroskop» namındaki âlet vasıtasiyle tamamen görülmektedir. Artık Allahımızın kudret ve azametine nazaran bu gibi mahlûkatın vücudunu inkâra mecal yoktur.

***

85 — : Melekler züküret ve ünüsetten beri; yemek, içmek gibi hayatî ihtiyaçlardan müstağni; en büyük işleri ifaya kaadir; en uzak mesafeleri fevkalâde bir süratle kat'a müstaid; diledikleri şekil ve surete temessüle muktedirdirler. Bunların bu âlî evsafı da, naklen sabit, aklen caizdir.

İZAH

Melekler, mütekellimlerin cumhuruna göre lâtif, nuranî cisimlerden ibarettirler. Hukemâ ile bâzı İslâm ulemasına göre melekler ukul ve ervah gibi «mücerredat» tan mâdutturlar. Meleklerde züküret ve ünûset sıfatları mevcut değildir. Çünkü bu sıfatlar aralarında tenasül ve tevalüd câri olan mahlûkata muhtestir. Meleklerde ise bu hal cari değildir.

Kezalik melekler başka bir fıtrette yaradılmış oldukları cihetle hayatlarını idame için mekûlât ve meşrubata muhtaç değildirler.

Melekler, pek âzîm işleri ifaya muktedirdirler. Cenâbı Hak âlemdeki bütün zerrata ve bahusus gayri mer'î bir kuvvetten ibaret bulunan seyyalei barkıyeye birçok garip hassalar tevdi' buyurmuştur. Elektrik denilen kuvvet o kadar letafetiyle beraber en büyük cisimleri fevkalâde bir sür'atle cer ve cezb edebiliyor. İşte Hak Taâlâ Hazretleri melâikei kirama da bir takım azîm hasseler itâ buyurmuştur. Onlar bu sayede bir nice muazzam umuru ifaya kadir olurlar.

Melekler en uzak mesafeleri en az bir zaman zarfında kat'a da muktedirdirler. Bu cihet de asla istib'ad olunamaz. Sukut-ı ecsam kanununa vâkıf olanlar, ecsamı kesifeden olan ecramı semaviyenin ne kadar sür'atle deveran ettiğini bilenler, hele ziyanın bir kaç saniye zarfında ne kadar uzak mesafeleri katettiğine muttali bulunanlar melâikei kiramın şu seyr ve hareketindeki sür'atte istiğraba şayan bir hal göremezler.

Meleklerin mahiyeti mahsusaları görülmelerine mâni olmaktadır. Bunları heyeti asliyeleri üzere görme kenbiyayı ızamdan başkası için kabil olamaz. Ancak kesif bir surete, meselâ insan suretine temessül etmek şartiyle görülmeleri kabil olur.

Melâikei kiramın temsil tarikiyle görülebilmeleri de hâlikimizin kudreti baligasına nazaran istiğrap olunamaz.

MELÂİKE İLE NEV'İ BEŞER ARASINDAKİ EFDALİYET:

Melekler hakkında tebcil ve tekrîme münafi tefevvuhatta bulunmak katiyyen haramdır. Hepsi de Cenabî Hakkın mü'min, mükerrem kullarıdır. Maahaza Rüsüli beşer, rüsüli melâikeden efdaldır. Rüsüli melâike de âmmei beşerden efdaldir. Bu hususta icmaı ümmet vardır. Etkıyaden olan âmmei beşere gelince bunlarda racih olan kavle nazaran âmmei melâikeden efdaldırler. Çünkü melekler hilketen mâsumdurlar; onların ibadât ve taatı bizim teneffüste bulunmaklığımız gibi bir hassei fıtriyedir. Bu hususta hiç bir zahmet hissetmez, hiçbir mâniaya mâruz kalmazlar. Halbuki insanlar bir çok alâkaların, ihtiyaçların tesiri altında bulunurlar; haiz oldukları bir takım muzir kuvvetler kendilerini ibadetlerden, fezail ve kemalâtı iktisaptan men'e çalışır. Artık insan bu hal ile beraber bütün şu mânialarıı bertaraf eder de insaniyete lâyık bir veçhile hareket eyler, vezaifi ubudiyetini güzelce ifaya çalışırsa elbette meleklerden efdal olur. Nimet, külfete göre değil midir?

[افضل العبادات احمزها]

LÂHİKA

CİN VE ŞEYTAN DENİLEN MAHLÛKATI HAFİYE:

Hallâkı âlem hazretlerinin yaratmış olduğu diğer bir kısım hafi mahlûkat vardır ki onlara da (cin) denir. Cinlerin vücudu şer'an sabit, aklen caizdir. **Bütün edyan erbabı cinlerin vücuduna kanidir. Me-**

leklerin imkânı vücudunu ispat eden akli deliller, bunların da imkân-ı vücudunu ispat eder.

Cinler meşhur kavle göre lâtif ecsamı nâriyeden ibarettirler. Bunlar esasen mariçten - Yâni: saf ateş alevinden veya âdeta yanmakta bulunan bir lâmba şişesi içinde mahsur kalan hava gibi bir havayî muhterikten - yaratılmıştır. Cinler bâzı havas itibariyle meleklere müşabihtirler. Ezcümle muhtelif suretlere temessül eder ve meşakkatli amellere muktedir bulunurlar. Fakat cümlesi hâkîdir.

Kadîm hükema bunlara: (Ervahı süfliye, ervahı arziye) namını vermişlerdir. Aralarında tenasül cereyan eder; nev'i beşer gibi ibadet ve taatle mükelleftirler. Bir kısmı mümin, diğer bir kısmı kâfirdir.

HAZRETİ PEYGAMBERİN CİN TAİFESİNE TEBLİĞİ AHKÂMI :

Hatemülenbiyâ efendimiz Resûli sekaleyn, yâni ins ve cinnin peygamberi olmak şerefini haiz bulunduğu cihetle cin taifesine bir kısım ahkâmı ilâhiyeyi tebliğ buyurmuştur. Bahusus cinlerden bir zümre Hazreti Peygamberin tilâvet buyurmakta olduğu bazı âyâtı Kur'aniyeyi istima ederek vahdaniyeti ilâhiyeyi tasdik etmiş ve bu hâdiseyi diğer cinlere dahi haber vermişlerdir. Nitekim :

[قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا...]

âyeti celîlesi bunu nâtıktır.

VESVESEİ ŞEYTANİYENİN SURETİ VUKUU :

Cinlerin bir takımı nâsı idlâl ve iğvaya vakitlerini hasretmektedir ki, bunlara (Şeytan) namı verilir. Zaten mütemerrid, evâmir-i ilâhiyeye itaatten müçtenip, umumî ahlâkı ifsada sâî olan insanlara da şeytan denilir. Cin gibi gözle görülemeyen bir mahlûkun nev'i beşere vesvese ilka etmesi fennen istib'ad olunamaz. Bâzı hükemâ der ki: Cinler lâtif ecsamı havaiyedendir, bunlardan her biri eczai havaiyeden bir cüz'e taallûk eder; sonra bu cüz'ün nüfuz ve sereyanı vasıtasiyle ecsamı kesifede, meselâ ebdanı beşeriyede bazı hafî tasarrufatta bulunur.

Ne hâcet gözle göremediğimiz bir takım hyveynatın emzice-i beşeriye üzerinde ne kadar fena tesirat bıraktığı fennen sabit değil mi? O halde gayrı mer'i mahlûkattan olup lisanı şeri'de şeytan tesmiye olunan bir takım ecsamı lâtifenin nüfus-ı beşeriye üzerinde bazı tesiratta bulunabilmesi neden istib'ad olunsun?

İşte Hazreti Âdem'e tâzimen secde etmekten istikbar eden İblis de bu takim cinlerdendir.

Bazı kimseler şeytanları insanların tabiatlarındaki bir takım şerîr kuvvetlerden kinaye addederek bu husustaki nusus-ı şer'iiyeyi tevile çalışırlarsa da bu asla doğru değildir. Çünkü insanlara vesvese ilka eden bir takım zihayat, hafî mahlûkatın vücudu şer'en sabit, aklen gayrı mümteni'dir. Binaenaleyh bu babdaki nukul-i şer'iyeyi tevîle hacet yoktur. Hele Cenabı Hakkın mahlûkatını yalnız bizim görüp bildiğimiz şeylerden ibaret zannetmek kadar gaflet olamaz! Böyle bir zan, mükevvenatı ilâhiyenin azametini takdir edememekten neş'et eder.

Maamafih insanlardan sâdır olan her masıyet mutlaka bir vesvesei şeytaniye neticesi değildir. Belki insanları meftur oldukları bir takım habis kuvvetler, nefsânî havalad dahi masiyetleri irtikâba sevketmektedir. Bunun içindir ki her kimse için nefsini ıslaha, ahlâkını tehzibe çalışmak mühim bir vazifedir.

—o—

BEŞİNCİ BAB

KAZA VE KADER HAKKINDADIR

Mündericat : Kaza ve kadere iman - Kaza ve kaderin mahiyeti ve dairei ihatası - Ef'ali ihtiyariye ve ızdırariye - Ef'ali ibad hakkında ehli sünnetin itikadı - Ef'ali ibad hakkında kaderiyye ve cebriyyenin itikadları - Kaderiyye ve cebriyye mezheplerini red - Kâinattaki kanunların, kuvvetlerin esbabı âdiyeden ibaret olduğu İcabiye mezhebi - İcabiyyenin delilleri - İcabiyye mezhebini red - İnsanların ihtiyardan mahrum etmek gayri kabildir - İcabiye ile Cebriyye mezhebi beynindeki fark - Kaza ve kader ile ihticacın memnuiyeti ve esbaba tevessülü terkin ademi cevazı - Esbaba tevessülün tevekküle mâni olmadığı - Kaza ve kader hakkındaki Müslümanların akîdesini ecnebilerin yanılş telâkkisi - Ef'ali ilâhiyenin hikem ve mesalihi mutazammın olduğu - Hayır ve şer hakkında mütalâat - Rızık meselesi - Ecelin mahiyeti ve maktulün eceliyle vefatı - Ömrün izdiyat edip etmemesi - Tabiî mevt, ihtiramî mevt.

⁂

86 — : Kaza ve kadere iman etmek farzdır. Bu iman; haddi zatında Allahü Taâlâya imana dahildir. Çünkü kader; - olacak şeylerin zaman ve mekânını, evsaf ve havassını vesair tefasilini Allahü Taâlâ Hazretlerinin bilip ezelde takdir ve tahdid etmesinden ibaret olduğundan - ilim ve irade sıfatına râcidir.

Kaza dahi; - Hak Taâlâ Hazretlerinin irade ve takdir buyurmuş olduğu şeyleri zamanı hülûl edince ilim ve iradesine muvafık olarak icad buyurması demek olduğundan - tekvîn sıfatı celîlesine râcidir. Binaenaleyh Cenâbı Allahın mükevvini kâinat olduğuna ve ilim ve iradesinin bütün cüz'iyyat ve külliyata şâmil bulunduğuna mu'tekit olanlar kaza ve kadere de iman etmiş olurlar. Şu kadar ki ehemmiyeti mahsusasına binaen kaza ve kadere imanın farziyeti ayrıca tasrih edilmiştir.

ÎZAH

Kaza ve kader meselesi en mühim mesaili kelâmiyedendir. Bu mesele gerek din sahipleri arasında ve gerek muhtelif felsefî meslekler erbabı arasında ötedenberi birçok münakaşata sebebiyet vermiştir. Bu meselenin künh ve mahiyetini bihakkın anlamak beşeriyetin dairei iktidarından hariçtir. Bu hikmete mebnidir ki Müslümanlar kaza ve kadere iman etmekle beraber bu meseleyi uzun uzadıya tâmik etmekten, esrarı kaderi keşfe çalışmaktan memnudurlar.

Ebû Hureyre Hazretleri der ki: Biz kader meselesi hakkında münazaa etmekte iken ansızın fahri âlem Sallallahü Taâlâ aleyhi vesellem hazretleri yanımıza geldi, veçhi şerifinde humret âsârı zâhir olacak derecede gazap buyurdu da dedi ki: «Siz bnunla mı memursunuz? Yoksa ben bunun için mi size irsal olundum? Sizden evvelkiler bu meselede münazaa ettikleri zaman helâk oldular, sakin sakin bu meselede münazaa etmeyiniz.»

Hayfâ ki Müslümanlar bu hikmet karin emre bihakkın imtisal etmediler; bu meseleyi tâmika çalışmak yüzünden aralarında ihtilâflar tahaddüs etti, bir takım fırkalar vücuda geldi ve birçok kimseler bu sebeple dalâlet vâdisine düştü. Maahaza ehli sünnet ulemâsının mücahedatı sayesinde bu mesele tavazzuh ederek ehli islâmın kısmı âzamı bu hususta nezîh, mutedil bir meslek ittihazına muvaffak olmuştur. Nitekim atideki fıkralardan anlaşılır.

***

87 — : Bütün hâdisat ve bilhassa insanlardan sudur eden bilcümle ef'al ve harekât, hâliki kâinat hazretlerinin kaza ve kaderiyle, halk ve takdiriyle vücuda gelmektedir. Nitekim risaletmaab efendimiz:

• ان الله صانع كل صانع وصنعته •

buyurmuştur.

Maamafih insanlar bir kısım ef'ali ihtiyariyeye maliktirler. Bu efale göre sevap ve ikabe müstahık olurlar. Hak Taâlâ Hazretleri bu ef'ali ihtiyariyeyi insanların irade ve ihtiyarlarına mutabık olarak irade ve icad buyurur: Âdeti ilâhiye lihikmetin böyle câridir. Binaenaleyh herkesin bu kısım ef'alinde kendi ihtiyar ve iradesi asıl olduğundan bu babda cebr ve ikrah mevcut değildir.

ÎZAH

Hayat sahiplerinden sudur eden fiiller ef'ali ihtiyariye ve ef'ali ızdırariye, yahut tabiiye namiyle iki kısma ayrılır.

Ef'ali ihtiyariye: oturmak, kalkmak, yemek, içmek gibi ihtiyar ve şuura mukarin olan fiillerdir.

Ef'ali ızdırariye de: Uyumak, uyanmak, hazım etmek, nema bulmak gibi ihtiyar ve şuura mukarin olmayan fiillerdir.

Bu iki kısım ef'alin kâffesi, sair hâdisat misillû Hak Taâlâ Hazretlerinin kaza ve kaderiyle, irade ve tekviniyle vücud bulmaktadır.

Edyan erbabı ile felâsife en ziyade insanların ef'ali ihtiyariyesini mübahase mevzuu ittihaz ederek bunların tarafı ilâhiden halk olunup olunmaması hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu babdaki mebahise ilmi kelâmde (Halkı ef'ali ibad meselesi) unvanı verilmiştir.

EF'ALİ İBAD HAKKINDA EHLİ SÜNNETİN İTİKADI:

Ehli sünnete göre ibadını gerek ef'ali izdırariyesini ve gerek ef'ali ihtiyariyesini yaratan ancak Hak Taâlâ Hazretleridir. Bir müminin imanı, taati iradei ilâhiye ile vücuda geldiği gibi, küfrü, isyanı da yine iradei süphaniye ile vücuda gelir. Lâkin bu suretle tecelli eden iradei ilâhiye; mü'min ve kâfir olanların kendi irade ve ihtiyarları üzerine müterettip olduğundan cebri iktiza etmez.

Vâkıa Allahü Taâlâ Hazretleri hâliki kâinattır. Kudreti ezeliyesi her şeyi bilâ vasıta vücuda getirmeye kâfidir. Ancak kullarını lihikme-

tin bir takım ahkâm ve vazaif ile mükellef tutmuş olduğundan adaleti ilâhiyesi âsârından olarak onlara bir irade ve kudret vermiştir. Her şahıs nail olduğu bu irade ile mümkün fiillerden dilediğini tercih edebilir; kezalik kudretiyle de tercih ettiği fiil üzerinde tesirat icrasına müstaid bulunur, bu babda muhtardır, haiz olduğu bu irade ve kudreti dilerse hayra ve dilerse şerre sarfedebilir. Şu kadar ki bir kimse kendi kudret ve iradesini bir fi'le tevcih edip de onu vücuda getireceği anda derhal Cenâbı Hak - kendi kudret ve tekvin sıfatlarının daha evvel teveccüh ve taallûkı ile - o fi'li halk eder, hâdis kudretin bilfiil tesir icra etmesine meydan vermez. Çünkü Hâliki Âlem Hazretleri kendi sıfatı hâlikiyetine başkalarının müşareketini kabul etmez. Bu halde o fiil; kudretullâh ile vücuda gelmiş olur; Abdim hâdis kudreti de onda bilkuvve icrayı tesir etmiş, vücuda gelen o fi'lin taat veya masiyetle ittisafına vesile olmuş olur ki buna (Kesb) denir.

İnsanlardaki kudret-i hadisenin böyle bir te'sire müstaid olması hücceti ilâhiyeyi itmam hikmetine mübtenidir. Artık hiçbir kimse kendi ef'alinden dolayı Rabbı Kerimine karşı beyan-ı itiraza salâhiyettar olamaz.

İşte Cenabı Allah kullarının ef'ali ihtiyariyesini daima onların ihtiyar ve iradeleri vefkınca halk ettiği; meselâ: Hayrı irade edenler hakkında hayrı, şerri ihtiyar edenler hakkında da şerri yarattığı için mezkûr fiiller ibade nispet olunur ve herkesin ef'alinde kendi iradesi asl olmuş olur. Binaenaleyh küfr ve masiyeti tercih ve ihtiyar edenler kendi irade ve kudretlerini suiistimal etmiş, irade ve kudreti ilâhiyenin ol veçhile taallûkuna sebebiyet vermiş olacaklarından bilâhare maruz kalacakları zarardan dolayı takdire bahane bulmaya hakları olamaz.

EF'ALİ İBAD HAKKINDA KADERİYYENİN İTİKADI:

Kaderiyye taifesi, Cenâbı Hakkı - Masiyetleri halk etmekten - tenzih için insanlara bir nevi halikıyet sıfatı isnad etmiş, zâtı bâriyi tenzîhe çalışırken zâtı ehadiyetine şerik ittihaz edecek kadar bir vartaya düşmüştür.

Bunlar der ki : Cenâbı Allah ef'ali ızdırariyenin halikıdır, ef'ali ihtiyariyenin halikı değildir. Herkes kendi ef'ali ihtiyariyesini yaratır, vücuda getirir, bu hususta kaza ve kadere tâbi olmaz. Eğer böyle olmasaydı teklif kaidesi bâtıl olmak icabederdi, çünkü aksi takdirde cebir lâzım gelirdi, insanlar bil' ıztırar yaptıkları şeylerden dolayı mesul tutulmuş olurlardı, bu hal ise adaleti ilâhiyeye münafidir. Şu da var ki emr ile irade müttehidir, madem ki Cenâbı Hak küfr ve mâsiyet ile emretmez, artık bu gibi ef'ali irade de buyurmaz.

Kaderiyyenin bu itikadı bir ifradı mahzdır, ibadı mertebei hâlikıyete ıs'ad etmek nasıl caiz olabilir? Cenâbı Hak küfr ve mâsiyet ile emretmez, artık bu gibi ef'ali irade de buyurmaz.

Kaderiyyenin bu itikadı bir ifradı mahzdır, ibadı mertebei hâlikıyete ıs'ad etmek nasıl caiz olabilir? Cenâbı Allah ef'ali ibadı kendilerinin ihtiyar ve iradelerine binaen irade ve icad buyuruyor, artık bu surette neden cebir lâzım gelsin? Emr ile irade ise müttehid, yekdiğerini müstelzim değildir. Çok kere bir şey ile emr olunduğu halde o şeyin vücuda gelmesi arzu olunmaz. Nitekim bazan bir zat hizmetçisinin itaatsizliğini başkalarına izhar için ona yapmıyacağı bir şeyi emreder, kendisi dahi emrettiği halde o şeyin yapılmamasını kalben ister.

[وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ] [هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ]

gibi bir nice âyâtı celile durup dururken insanları kendi fiillerinin halıkı nasıl itikad edebiliriz? İnsanlar kendi fiillerinin tefasilini bilmekten, meselâ beş saniyelik bir mesafe dahilinde ayaklarını kaç defa tahrik etmiş olduklarını idrâktan bile gafildirler. Hiç böyle gafletle halikıyet içtima eder mi? Maamafih bu itikadlarından dolayı kaderiyye ikfar olunamaz; çünkü bunlar abdi min küllil' vücûh halık tanımıyorlar, belki «kul kendi fi'lini Cenâbı Allahın ona tevdi ettiği âlât ve vesait sayesinde halk ve icad eder» diyorlar.

Maatteessüf bir zamandan beri bâzı erbabı kalem tarafından «yaratmak» fi'li insanlara isnad olunmaktadır. Bu gibi tâbirat; lisanı edebe, şimei diyanete münafi olduğundan istimal edilmemelidir. Hattâ kaderiyyenin kudeması bile halk kelimesini doğrudan doğruya insanlara isnad etmekten tevakkı ederlerdi.

EF'ALİ İBÂD HAKKINDA CEBRİYYENİN İTİKADI:

Cebriyye fırkası ise bilkülliye kaza ve kaderi nazara alarak cebri mahza kail olmuş, zâtı bâriyi aczden tenzihe çalışırken bunun zımnında farkında olmaksızın sphanehu ve takaddes hazretlerine bir nevi' zulüm şaibesi isnad etmişlerdir. Bunlara göre: Bütün ef'ali ibadın halikı Allahü azimüşşandır. Abdin hiç bir fi'linde iradesi, ihtiyarı yoktur, ibadın harekâtı cemadın harekâtı mesabesindedir. İbadın failün bilihtiyar olması, mucid ve hâlik olmasını iktiza eder; halbuki halikiyet yalnız zâtı bâriye muhtastır.

Bir de Cenâbı Allahın ilmi ezelisi ef'ali ibade vukuundan evvel taallûk etmiştir. Artık bu fiillerin suduru zaruridir, aksi takdirde ezeli

olan ilmi ilâhînin tagayyürü lâzım gelir ki, buna hiç bir muvahhid kail olamaz.

Cebriyyenin bu itikadı da bir tefriti mahzdan ibarettir. İnsanların bir takım ef'ali ihtiyariyeye malik oldukları nasıl inkâr olunabilir? Hele ihtiyara malikiyet neden hâlikiyeti icab etsin? Hâlik ancak Allahü Taâlâ Hazretleridir, abd ise kâsiptir. Abd kendisine tevdi olunmuş olan kuvveti alât ve esbabı arzu ettiği bir fi'lin husulüne sarfeder, hâliki hakim hazretleri de o fi'li abdin arzusu veçhile halkeder.

Ezeli olan ilmi ilâhi ise irade ve ihtiyara asla mâni değildir. Çünkü ilmi ilâhi malûmata tâbidir, yâni zâtı celili ilâhî olacak şeyleri olacağından dolayı bilir, yoksa bildiği için o şeyler vücuda gelmez. Meselâ : Nücum ilmine vâkıf olan bir zat gelecek filân günün şu dakikasında küsûf vuku bulacağını şimdiden bilip haber verir, fakat bu zatın bu suretle bilmesi küsûfun vukuunu icabetmez, belki küsûfun o zamanda vukua geleceği onun bu bilmesine sebeb olur.

Binaenaleyh ilmi ilâhînin bizden sâdır olacak ef'ale taallûku bu ef'alin bizden bil'ihtiyar suduru itibariyledir, yoksa bu ef'alin suduru ilmi ilâhînin taallûkundan münbais değildir.

Maahaza Hak Taâlânın ilim ve iradesi kendi ef'ali suphaniyesine de taallûk etmektedir. Halbuki zâtı ilâhîsi failün bil'ihtiyardır, eğer bu taallûk ihtiyare münafi olsaydı Cenâbı Hakkın failün bil'icab olması lâzım gelirdi. Halbuki buna Cebriyye de kail değildir.

Şunu da düşünmelidir ki, eğer insanlar ihtiyar ve kudrete malik bulunmasaydılar kendilerinden sudur eden ef'alden dolayı asla mes'ul olmamaları lâzım gelirdi; halbuki :

اجزاء بما كانوا يعملون

âyeti celilesi bu mesuliyetin vücuduna şahittir.

Vâkıa bâzı nusus-ı Kur'aniye insanların bir kudreti külliyeden, bir iradei mutlakadan mahrum olduklarını, bütün mükevvenatın fevkınde bir iradei ezelîyenin, bir kudreti muazzamai ilâhiyenin mevcut bulunduğunu bildirmektedir. Fakat bu naslardan hiçbiri insanların bir iradei cüz'iyeden, bir mahdud kudretten mahrumiyetine delâlet etmez, bu gibi nusus-ı şer'iye insanların aczlerini beyan ile kendilerini kibir ve gurura düşmekten vikaye hikmetini mutazammındır.

Hâsılı Cebriyyenin bu husustaki akideleri o kadar sahiftir ki, bugün böyle bir cebri mahza kail olan bir fırkai islâmiye mevcut değildir. Zaten bir taifeikalîleden ibaret olan cebriyye fırkası firkai Naciyenin mukni', muhik delillerine karşı mevcudiyetlerini idame edemeyip daha dördüncü asrı hicrî iptidalarında munkariz olmuştur. Frenkler bu cebri müfrit mezhebine (Fatalizm) derler.

*
**

88 — : Kâinatta hükümfermâ olan bir takım fıtrî kanunlar, tabiî kuvvetler; hâdisat manzumesinin âdi sebeplerinden ibarettir, hiçbiri hakikî bir müessir değildir, bunların kâffesi fatırı kadîm hazretlerinin kaza ve kaderine tâbi, iradei ezeliyesi veçhile câri, insanların ihtiyar ve iradelerine gayri münafidir. Bilumum şuun-ı kevniyeyi ve bilhassa bütün ef'ali beşeriyeyi bir takım maddî, tabiî, gayri mütenahi ilel ve esbabın zarurî neticelerinden addedenlerin bu babdaki sözleri; hem semavî edyanın ulvî ahkâmiyle, hem de beşeriyete ait umumî vicdanın kanaat ve şahadetiyle merdud, ilmen mecruhtur.

Ezcümle ilel ve esbab silsilesinin gayrı mütenahî bir surette devamı bilbürhan mümtenidir. Maahaza ilel ve esbab silsilesi, gayri mütenahî surette devam etse bile - bu silsilenin gerek her halkası ve gerek heyeti mecmuası hâdis veya mümkün olduğundan- vâcibülvücud olan bir ilk faile, bir zîşan hâlika bizzarure müftekirdir (1).

İZAH

Biz bu tabiat âleminde bir takım kanunların icrayı hükmetmekte olduğunu görmekteyiz, bütün şuunat bir intizam ve âhenk dairesinde cereyan ediyor, tekerrür eden bir takı msebebler daima aynî hâdiseleri vücuda getiriyor. Vücut sahasına gelen her şey; elektrik, ziya, ha-

(1) İlel ve esbab silsilesi ve bil'cümle şunnat; mümkinattan olduğundan bizzarure bir vacibülvücuda (lizatihi mevcuda) müstenid ve müntehidir. Çünkü mümkün olan bir şey ne vücudunda, ne de icadında müstakil değildir, bir mümkinin vücudiyle ademi müsavidir, vâcibülücud olan bir müreccih ve müessir bulunmasaydı mümkin vücuda gelemezdi, sonra tereccüh bilâ müreccih lâzım gelirdi. Bir şey vücuda gelmeyince de bizzarure başkasını icad edemez. Çünkü icad vücudun fer'idir, andan müehherdir. Binaenaleyh mümkinatın bir vâcibe istinad ve iftikarı sabit, ilâ gayrin nihaye teselsülü bâtıldır.

Şöyle de denilebilir ki: «Eğer bir vâcibülcücud bulunmasaydı mazide mümkünattan hiçbir şey bulunmamak icabederdi. Çünkü o takdirde mümkinin vücudunu ademine tercih eden bir müreccih bulunmamış olurdu. O halde istikbalde de mümkinattan bir şey bulunmamak lâzım gelirdi, zira müstakbel mümkinatı icad edecek bir mucid bulunmamış olurdu. Halbuki silsilei mümkinat mevcuttur, öyle ise bir vâcibülvücud vardır ve bu silsile ona müntehidir.

raret gibi bir takım kuvvetlere tab'an münkad bulunuyor, o halde bütün kâinat manzumesi bir takım kuvvetlerin zebunu mudur? Her şey kısrî, ıztırarî bir surette mi vücuda geliyor? Uzvî ve gayri uzvî mevcudattan hiçbiri bir hürriyet ve ihtiyara malik değil midir? İşte zihne tevarüd eden bu sualler muhtelif efkârın tecellisine sebeb olmuştur. Güzel dinî bir terbiye sayesinde dimağını tenvire muvaffak olamayan bir çok kimseler bu hususta şaşırmış kalmış, kendilerini dalâlete ve ilhad vâdisine düşmekten kurtaramamışlardır.

Biz kâinatta cârî olan bir takım kanunların, kuvvetlerin vücudunu, bir takım esbab ve müsebbebatın tevalisini itiraf ederiz. Meselâ su ile bir çok şeyler nemâ buluyor, güneşin neşrettiği hararet ve ziya ile nebatat kemale geliyor, çiçekler açılıyor; havanın feyzi temevvücü ile hayatı idame kabil oluyor. İşte bunlar birer hakikattır. Fakat şuna da mutekidiz ki; kâinata bu hassaları, bu kuvvetleri tevdi eden ancak alîm ve hakîm olan fâtırı zikudret hazretleridir. Mahza ilm ve hikmetinin kemali âsârından olarak bunları vücuda getirmiş ve bunları hâdisat silsilesinin tevalisi için birer âdî sebepten ibaret kılmıştır.

İCABİYE VEYA CEBRİYYEİ MADDİYE MEZHEBİ «DETERMİNİZM»:

Halbuk ifrenklerin (Determinizm) dedikleri mezheb erbabı bu hakikatı göremiyorlar. Bunlar bütün bu kanunları, bu kuvvetleri birer hakikî müessir farzediyorlar. Bunlara göre kaza ve kader, bu âlemde hükümran olan tabiî kanunlardan başka değildir. Her hâdise tabiatın lâyetegayyer olan kanunlarına tâbidir. Her fiil bir takım sevabık ve mukaddimatın bir zarurî neticesidir; bütün uzviyet ve gayri uzviyat; tabiî kanunların pençei kahrında zebundur. Hiç birinde ne hürriyet vardır, ne de iktidar! İnsanların kendilerini ihtiyar ve iradeye malik zannetmeleri bir hayali bî mealden ibarettir.

İşte nazarlarını şu âdî esbabın maverasına infaz edemeyen bu kûteh bin âdemler, nev'i beşerin hürriyet ve iradeden mahrumiyetini şu gibi deliller ile ispata çalışıyorlar:

1 — Mademki bütün hâdisat; kavanını tabiiyenin vücuduna müsteniddir; o kalde insanlardan ef'ali ihtiyarıyenin suduru mutasavver değildir. Zira ef'ali ihtiyariyeden her biri bu kanunları tagyir eden bir hârika olmuş olur. Halbuki kavanini tabiiye lâyetegayyerdir.

2 — İnsanlardan sudur eden her fiil bir illetler silsilesinin zarurî bir neticesidir. Her insan bilerek bilmeyerek birçok müessiratın tesiri altında bulunur. Artık bu hal ile beraber insanın hürriyete, ihtiyara malikiyeti nasıl kaabil olabilir?

3 — Bir insan farz ediniz ki, bir fi'li yapmakla terketmek beyninde tereddüd ediyor; şüphe yok ki bu tereddüd yekdiğerine muhalif bir takım zarurî esbabın bir tabiî neticesidir. Sonra bu sebeplerden hangisi galebe ederse insan ona tabaiyet ederek onun sâik olduğu tarafı kabule mecbur olur. Demek ki insan o galip sebebin tahtı tesirinde zebun bulunmuş oluyor, artık böyle bir mahlûkta nasıl hürriyet ve ihtiyar mevcut olabilir?..

4 — İnsan en ziyade arzu ettiği, müştak olduğu bir şeye teveccüh eder, halbuki iştiyak ve ârizu bir emri ıztırarîdir. O halde böyle bir emrin müstelzim olduğu şey de bittabi bir fi'l-i ıztırarîden ibaret olur.

5 — İnsanlardan aynı müddet zarfında sâdır olan bir takım ef'al ve harekât daima aynî kemmiyette bulunuyor. Meselâ nikâh, talâk, intihar, kazaen vefat gibi bir kısım vukuatın her sene bir sabit kemmiyet dairesinde zuhura geldiğini ihsaiyat gösteriyor. O halde ef'ali beşeriyenin bir takım umumî ve müstemir kanunlara tâbi olduğu tebeyyün ediyor ki, artık bu halin hürriyet ve ihtiyar ile kaabili telîf olmadığı şüphesizdir.

İCABİYEİ MADDİYE «DETERMİNİZM» MEZHEBİNİ RED:

İcabiyenin şu saydığımız delâillerinden hiçbiri beşeriyetin hürriyet ve iradeden mahrum olduğunu ispat edecek kuvveti haiz değildir. Bu delillere karşı pek mukni' cevaplar verilmiştir. Biz bunların bir kısmını icmalen ityan ediyoruz. Şöyle ki:

1 — Ef'ali ihtiyariyenin vücudu tabiî kanunları neden ihlâl etsin? Ef''ali ihtiyarıye dahi bu kanunlar gibi âlemi beşeriyetin bir lâzimei fıtriyesidir. Evet... Tabiî kanunlar daima aynî hâdiseleri vücuda getiriyor, fakat bu kanunlar üzerine diğer bir illetin, meselâ iradei cüz'iyenin inzimamiyle başka bir hâdisenin vücuda gelmesi müsteb'ad değildir; böyle bir takım yeni yeni illetlerin araya girmesi üzerine bâzı yeni eserlerin vücuda gelmesinde ne mahzur vardır? Zaten kavanini tabiiyenin lâyetegayyer olduğu da müsellem değil a, (65) inci fıkraya müracaat!

2 — Farzedelim ki bütün ef'ali beşeriyye bir takım müteselsil illetlerin birer zarurî neticesidir. O halde insanların irade ve ihtiyarları da bu illetler silsilesinin mütemmimidir. Eğer insanların irade ve ihtiyarları inzimam etmiyecek olsaydı bizzarure - illetler silsilesi tamam olamıyacağından - meşkûr fiiller de vücuda gelemiyecekti. İnsanlar ise

malik oldukları irade ve kudret sayesinde nefislerini birçok tabiî müessirattan vikayeye muktedir oluyorlar ki, bunu inkâra mecal yoktur.

3 — Bâzı muhtelif esbabın vücudu bir fiili yapıp yapmamak hususunda insanı tereddüde düşürebilir. Fakat bu sebeplerden hangisinin daha kuvvetli olduğunu biz ne ile anlıyabiliriz? Fi'li ikaa müeddî olan sebebin bir kat'î sebeb olduğunu bize bildirecek hiç bir vasıta yoktur. İhtimal ki bir insanı başka başka istikametlere tevcih etmek isteyen muhtelif iki sebepten biri o insanın iradei cüz'iyesiyle kuvvet bularak o sayede fi'lin husulüne sebep olmuş oluyor. Binaberin bu gibi sebepleri bir hakikî müessir telâkki ederek iradei beşeriyeyi inkâra kalkışmak doğru olamaz.

4 — : İnsanlardaki şevk ve arizunun zarurî olması, fi'lin vukuunu icabetmez. İnsan daima müştak olduğu şeyi irade etmez; bazan müştak olduğu şeyin hilâfını ihtiyar eder. Şevk ve arizu, iradei cüz'iyenin âdî esbabından ibarettir; bunların mahiyetleri başka başkadır. Şevk ve arizu, bize nispetle bir emri zarurî olabilir; iradei cüz'iye ise böyle değildir. Binaenaleyh zevk ve arizunun ıztırarî olmasından dolayı ne fi'lin, ne de iradei cüz'iyenin ıztırarî olması lâzım gelmez.

5 — : İhsaiyat, zanniyattan ibaret olduğu cihetle hiçbir şeyi kat'î surette ispat edemez. İstatistiklerin bir çok noksan cihetleri vardır. Bunlardan istinbat olunan netayice tamamiyle itimad olunamaz. İhsaiyat, iktisadiyyun için hizmet edebilir; yoksa ruhiyatta, içtimaiyatta hükme medar olamaz.

İNSANLARI İHTİYARDAN MAHRUM ADDETMEK GAYRİ KABİLDİR:

Acaba insanları sair birtakım mevcudat gibi hürriyet ve ihtiyardan mahru maddetmek nasıl kabil olabilir? Daima müşahede edip durduğumuz şu mevcudatı bir düşünelim; şüphe yok ki cemadat takımında irade ve hürriyet namına bir şey mevcut değildir. Hâliki âlem hazretleri cemadatı fıtrî kuvvetlere karşı kemaliyle münkad bir halde yaratmıştır; bunların hakkında bir cebri mutlak câridir. Bunların hakkındaki tekvin emri hiç bir iradei cüz'iyenin vücuduna tâbi değildir.

Nebatat kısmında ise başka bir hâlet görülüyor; bunlar neşvünemâ buluyor, meselâ çiçekler güneşin ilk tulûuna karşı lâtif bir küşayişe mazhar oluyor, yine güneşin yakıcı hararetine karşı mukavemet edemiyerek kendisini toplayıp duruyor.

Hayvânata gelince, bunlarda bir nevi irade ve ihtiyar müşahede olunuyor, her biri hayatını idameye hizmet eden gıdayı taharri ediyor ve icab edince hayatını müdafaaya çalışıyor.

İnsanlarda ise iş tamamen başkalaşıyor. Bunlarda teklife medar olacak bir irade ve kudretin mevcudiyeti tamamiyle tezahür ediyor. Bir nüshai kemalât olan insan ki akıl ve zekâsı sayesinde fıtrî kuvvetleri kendi hayatî menfaatleri yolunda istimale kaadir oluyor; en kuvvetli hayvanatı bile pençei kahr ve teshirinde zebun bırakıyor; terakkiyatı sebeplerini ikmal için binlerce ihtiraata muvaffak oluyor; hele bu mükerrem mahlûk ki ulûhiyet fikrine maliktir, kendisi bir takım ilâhî ahkâm ile mükellef, âmâl ve ef'alinden dolayı mes'uldür. Artık böyle bir mahlûku irade ve ihtiyardan nasıl mahrum addedebiliriz?

Eğer insanlarda irade ve hürriyet mevcud olmasaydı beşeriyet muhitinde ne mesuliyetten, ne de ahlâkî faziletlerden bir eser mevcud olurdu. Her hangi bir fikir ne ahlâkî, ne de gayrı ahlâkî sayılırdı. Nitekim cemadâtın hareket ve sukutu böyle bir şey ile ittisaf edinemez. Bu halde bir takım eşhası yaptıkları cinayetlerden dolayı mâzur görerek haklarında takibatı kanuniyede bulunmamak lâzım gelmez miydi?

Hâsılı insanların ihtiyara malikiyeti hem şer'en hem de aklen sabittir. Milyonlarca insan kendisinin ihtiyar ve iradeye malik olduğuna vicdanen kani ve bilmüşahede muttalidir. Binaenaleyh insanları meslubülihtiyar itikad etmek asla doğru olamaz.

CEBRİYEİ İSLÂMİYE İLE İCABİYYEİ MADDİYE BEYNİNDEKİ FARK:

İcabiye mesleği pek yanlıştır, Cebriye mezhebiyle aralarında pek büyük bir fark vardır. Şöyle ki: Cebriye mezhebi insanlardan hürriyet ve iradeyi selb ediyorsa da bütün irade ve kudreti kâinatın mükevvini olan Allahü Azimüşşanda mütecelli görüyor; bütün hâdiseleri müstakillen Cenâbı Hakkın birer eseri hikmeti olmak üzere itikad ediyor. İcabiye ise (alelekser) yalnız tabiati, tabiattaki kanunları, kuvvetleri nazara alıyor; bunların fevkinde kahir bir kudretin, hakikî bir müessirin vücudundan zâhil bulunuyor; kaza ve kaderi tabiatın lâyetegayyer olan kanunlarından ve saireden ibaret görüyor da bunları bu veçhile vaz' ve icad eden zâtı ecellüâlâyı hiç düşünmüyor!..

Halbuki nazarı hakikatte kaza ve kader, bu kanunlardan, bu kuvvetlerden ibaret değil, belki fatırı âle mhazretlerinin bunları bu suretle vaz' ve tâyin etmesinden ve bunları bir kısım hâdiseler silsilesinin zuhuruna birer âdî sebep olarak tevcih buyurmuş olmasından ibarettir.

Hülâsa: Bütün bu esbab ve müsebbebat, Cenâbı Hakkın irade ve kudretiyle vücuda gelmiş şeyler olduğu cihetle bunlardan hiç biri kaza ve kaderi ilâhînin şümulü dairesinden hariç değildir.

***

89 — : Kaza ve kadere iman etmek farz olmakla beraber bununla ihticaç caiz değildir. Yâni ef'ali beşeriyye; ne vukuundan evvel ve ne de vukuundan sonra kaza ve kadere isnad olunamaz.

Meselâ: Bir kimse «kader böyledir» diye bir masiyete içtisar veya bir masiyeti irtikâb ettikten sonra «kader böyle imiş» diye itizar edemez.

Kaza ve kadere itimaden esbaba tevessülü terketmek ve sebeplere tevessülü tevekküle mâni addeylemek de caiz değildir. Zira Cenâbı Hak hâdiseleri, bir takım sebeplere raptetmiştir. Âdatı ilâhiye bu yolda cârî olduğundan ona ittıba etmek lâzım gelir.

ÎZAH

Müslümanlar kaza ve kadere iman etmekle mükelleftirler. Fakat hiçbir vakit kaza ve kaderle ihticac ederek kendilerini mesuliyetten vâreste addedemezler.

Meselâ bir Müslüman «Takdiri ilâhî böyledir» diye bir masiyete içtisar edemiyeceği gibi bir masiyeti irtikâp ettikten sonra da: «Ne yapayım! Takdiri ezelî böyle imiş» diye itizarda bulunamaz. Çünkü takdiri ilâhînin ne veçhile olduğu masiyetin anı vukuuna kadar bizce meçhuldür. Biz kendi ef'ali ihtiyariyemizi böyle evvelce keşfedemediğimiz bir takdiri ezelîye isnad edemeyiz; belki biz takdiri ilâhînin bu suretle tecellisine kendi ihtiyarımızla sebebiyet vermiş olduğumuzdan dolayı mesul oluruz.

KAZA VE KADERE İTİMADEN ESBABA TEVESSÜL TERKEDİLEMEZ:

Müslümanlar kaza ve kadere itimaden esbaba tevessülü terkedemezler, bu asla caiz değildir. Çünkü Cenâbı Hak müsebbibülesbabdır. Her şeyi bir sebebe merbut kılmıştır; mesel: mekûlât ve meşrubatı hayatın devamına sebeb yaratmıştır. Evvelâ bu esbabı, akabinde de müsebbebatı vücut sahasına getirmek carî olan âdâtı ilâhiyedendir. Biz insanlar daima âdâtı ilâhiyenin sureti cereyanını nazara alarak - gerek

maişetimizi ve gerek tefeyyüz ve tealimizi temin için - lâzım gelen esbaba tevessül ederiz; yoksa «kader ne ise zuhur eder veya ben Allaha tevekkül ediyorum» diye esbaba tevessülü terk edemeyiz; böyle bir hareket hikmete, ruh-ı islâma münafidir.

ESBABA TEVESSÜL, TEVEKKÜLE MÂNİ DEĞİLDİR:

Vâkıâ biz her hususta takdiri ilâhîye razıyız, Allahımıza tevekkül ve itimad ederiz, bu bizim bir ubudiyet vazifemizdir. Ve aynî zamanda en güzel bir haslettir, biz bu suretle hem istirahati vicdaniyemizi temîn ederiz, hem de ruhumuzu en nezîh bir akîde ile tezyin etmiş bulunuruz. Fakat bununla beraber zahirî esbaba de tevessül ederiz. Bizim böyle esbaba tevessül etmemiz Allahımıza olan tevekkül ve itimadımıza münafi değildir. Nitekim:

[فاذا عزمت فتوكل على الله]

âyeti celîlesi bizi bu cihete irşad etmektedir.

Evet... Biz evvelâ esbaba tevessül eder, sonra da hakka tevekkül eyleriz. Meselâ ziraat erbabından isek evvelâ tarlamızı sürer, tohumu zeminin sînesine tevdi eder; icabediyorsa toprağı sular, muzır otları da koparırız. Bunlar mahsulâtın husulü için birer sebeptir; bizim elimizden gelen de ancak budur; bâdehu zemine tevdi ettiğimiz tohumun neşvü nema bulmasını, âfâtı kevniyeden masun kalmasını Allahımıza tefviz eder, hayatımıza medar olan hububatın husulünü eltafı ilâhiyeden bekleriz; işte tevekkülümüz de bu suretle tecelli eder.

Cenâbı Hakka mütevekkilen devesini bir yere bağlamaksızın huzur-ı nebevîye dahil olan bir zata Peygamberi zîşan efendimiz: «Çık deveni bağla da sonra tevekkül et» diye ihtar buyurmuştur.

KAZA VE KADER HAKKINDAKİ MÜSLÜMANLARIN AKÎDESİNİ ECNEBİLERİN YANLIŞ TELÂKKİSİ:

İşte dini islâmın kaza ve kader ile esbaba tevessül hakkında telkin ettiği nezîh akîde bu yoldadır. Vâ esefâ ki dinimizin bu ulvî hakaikına vâkıf olmayan bâzı garplılar - kendi muhitlerinde îcabiyye mezhebinin ne kadar şâyi olduğunu göremiyorlar da - müslümanların kaza ve kadere mutekid olduklarına bakarak cebri mahza kail olduklarına zahib oluyorlar. Bu garplıların nazarında müslümanlar kendilerini bütün bütün meslübü'ihtiyar addetmektedirler. Hiç bir müslim ne tedbire riayet, ne de esbaba tevessül eder; hiç bir müslüman fıtrî kuvvetlerinden

istifade etmeyi aklına getirmez; bütün Müslümanlar tevekkülün kucağına can atarak bir atalet ve meskenet içinde demgüzar olurlar; bunun için de her türlü terakkiden mahrum, her tülü hayatî saadetten mahcur kalırlar.

Ne yanlış zehap!.. Ne gafilâne hüküm!..

Evvelce de beyan ettiğimiz veçhile bugün İslâm muhitinde cebri mahza kail olan bir islâm fırkası mevcut değildir. Kaza ve kadere itikad, zâtı akdesi ilâhiye tevekkül ve itimad hiç bir vakit Müslümanların terakkiyatına mâni, medenî mesailerine hâil olmamıştır. İslâmiyetin itilâ devirlerinde yaşıyan zevatın âlî evsafı âlem tarihinin en parlak sahîfalarını tezyîn etmektedir. Bu zatlar o yoldaki nezîh itikad ve itimadları sayesinde idi ki pek az bir zaman zarfında cihanın şark ve garbini teshir etmiş, en kuvvetli milletlerin asırlar zarfında nail olamadıkları fütuhata bir asır içinde muvaffak olmuşlardı. İtimad ve tevekkülleri kendilerini asla atalet ve meskenete sevketmemiş, bilâkis bu sayede en parlak ahlâkî kemâlâta malik bulunmuşlardı. Yine bu sayededir ki Müslümanlar son zamanlarda uğradıkları birçok musibetlere, makûs tecelliyata karşı metanetlerini gaibetmemişlerdir.

Acaba hangi millettir ki, bir hâliki hâkimin vücuduna ka'ni olsun da onun kaza ve kaderine mutekid bulunmasın? Acaba hangi âdemdir ki, bir mâbud-ı kadîmin bir abdi nâçizi olduğunu muterif bulunsun da onun zâtı ulûhiyetine tevekkül ve itimad etmesin? Elverir ki bir insan bu hususta akîdesini bir cebri mahza vardırmasın, esbaba tevessülü tevekküle mâni addetmesin, ehli islâm gibi nezîh bir itikada malik olarak hem kaza ve kadere iman etsin, hem de esbaba tevessülü bir vazife bilsin.

Elyevm İslâm âleminde meşhud olan inhitat âsârı ise başka âmillerin, sebeplerin bir kötü neticesidir. Yazıklar olsun kaza ve kaderi yanlış anlıyanlara ve hakka tevekkülü su'i tefsire uğratanlara!..

90 — Cenâbı Hakkın bütün ef'ali ilâhiyesi bir takım hikmetleri, maslahatları mutazammındır. Masnuatı ilâhiye arasında abes yere yaradılmış bir şey mevcut değildir. Hayır ve şer suretinde tecelli eden her şey haktandır; kâffesi Allahü Taâlânın kaza ve kaderine tâbi, birer hikmet ve maslahatı havidir. Çünkü Cenâbı Hak, ilim ve hikmetle muttasıf, halikıyetinde müteferriddir.

İZAH

Allahü Taâlâ Hazretleri alîm ve hakîm bir halik olduğundan elbette onun bilcümle ef'ali ilâhiyesi bir nice hikmetleri, maslahatları muhtevidir.

Hikem ve mesalih denilen şeyler, âlemin nizamına, halâikin menafiine müteallik umur demektir. Ef'ali ilâhiye ise şüphe yok ki bunlardan hâlideğildir. Şu kadar var ki, bâzı ef'ali ilâhiyedeki hikmetler, maslahatlar bizlere karşı kemaliyle münkeşif olmadığından biz bunları lâyıkı veçhile idrak edemeyiz.

{ سبحان من تحير في صنعه العقول
سبحان من بقدرته يعجز الفحول }

HAYIR VE ŞER HAKKINDA MÜTALÂAT:

Beşeriyet için halli müşkil şeylerden biri de hayır ve şer meselesidirk. Bu mühim mesele ötedenberi beşeriyetin zihnini işgal etmiştir. Kâinatta hayır — iyilik mevcut olduğu gibi şer — kötülük de mevcuttur. Hayır denilen şeylerin hâliki şüphe yok ki feyyaz-ı hakim hazretleridir. Ya şer denilen şeyleri halk eden kimdir? Acaba şerri halk etmek erhamürrahimîn olan Allahü Azimüşşana lâyık mıdır? İşte bu düşünce muhtelif dinî mezheplerin, felsefî mesleklerin vücuduna sebeb olmuştur.

Birçok kimseler Cenâbı Hakkı «şerrin hâlikı değildir» diye tenzihe çalışırken vadiî şirke düşmüş, birçok kimseler de bu yüzden ülûhiyeti inkâr edecek kadar hamakate dûçar olmuştur. Maahaza selîm ukul erbabı asla tereddüt etmez ki hayır ve şer suretinde tecelli eden her şey Hak'tandır, her ikisini de yaradan vahidi hâkim hazretleridir. Eğer âlemde zuhur eden bir kısım şerlerin, musibetlerin hâlikı Allahü Taâlâ Hazretlerinden başkası olsaydı Cenâbı Allahın hâlikiyeti mahdut ve bu fenalıklar kendi iradesinin hilâfına vuku bulacağından zatı rübubiyeti hâşâ acz ile muttasıf olmak icabederdi. Halbuki zatı bâri bu gibi nakîselerden münezzehtir.

Maamafih şerrin Hak'tan olması şerrin Hak olmasını müstelzim değildir. Cenâbı Hakkın şerre rızası yoktur; şerri iktisap etmek meşru olamaz.

Cenâbı Allah hakîmdir, Allâmül'guyubdur, şerri yaratması bir nice hikmetlere müstenid olduğundan asla kabîh değildir, fakat umurun

âkibetini müdrik olmayan biz gafil insanlar için şer denilen şeyleri kesbetmek kabih ve mes'uliyeti müstelzimdir.

Cenâbı Hak lihikmetin şerri yaratmıştır. Fakat bundan tevakki edebilmek için insanlara bir fıtrî kabiliyet, bir ruhî hassa da ihsan buyurmuştur. Bir insan haiz olduğu bu kuvvet ve istidad sayesinde kendisini şerden men'etmezse elbette mesul olur.

İçinde yaşadığımız beşeriyet âlemi bir dârı imtihandır. İnsan bu âlemde iktisabedeceği kemalât ve nekaise göre diğer bir âlemde ya ebediyen saadete nail veya ebedî bir nikbete giriftar olacaktır. Binaberin bu cihanı imtihanda şer namına hiçbir şeyin mevcut olmaması gayei hilkatle kabili telif olamaz.

Şu da kabili inkâr değildir ki, bize karşı şer suretinde tezahür eden şeyler alelumum uzviyet âlemine mahsus gibidir. Meselâ: beşeriyet âleminde bir takım intizamı muhıl hallere tesadüf olunuyor; zavallı beşeriyyet!.. Birçok facialara, kederlere maruz kalıyor; birçok ihtiyacat ile pençeleşiyor; daima hayatî mücadelâtta bulunuyor. Fakat gayrı uzvî âlemde şerrin mevcudiyetine kail olmak pek o kadar doğru olamaz. Gayrı uzvî kâinatta pek mükemmel bir ahenk ve intizamı hiçbir şey ihlâl etmemektedir.

Bâzı dalâlet erbabı der ki: Âlemde bir kısım muzır, faideden hâli şeyler mevcut bulunmaktadır, birçok feci hâdiseler zuhura gelmektedir; bunların hiçbirinde bir hikmet görülmüyor. Binaenaleyh bu kevnü fesad âlemi, bir hâliki hakimin eseri kudreti değildir.

Ne bâtıl itikad! Gafiller bilemiyorlar ki, insanların akılları her şeyin, her hâdisenin künhünü, hikmetini tamamiyle idrâk etmek kabiliyetinden mahrumdur. Kâinatta mütecelli olan milyonlarca hikmetlerin, maslahatların, bediaların ve güzelliklerin vücudunu görmeyip de nekaistan addettikleri bâzı şeylerin mevcudiyetini haliki inkâra delil ittihaz etmeleri ne kadar acınacak bir haldir. Bir zamanlar faideden hâli zannedilen bir takım maddelerin bilâhare fünunun terakkiyatı sayesinde pek büyük faideleri, hassaları haiz bulunduğu keşfedilmemiş midir? Acaba gördüğümüz noksanların mâverasında bir gayei kemal yok mudur? Ne için bu ciheti mülâhaza etmiyoruz? Bu beşeriyet cihanının kemali, ancak şu gördüğümüz veçhile bir hayır ve şer mecmuası olması hâlidir. Bâzı zehirli maddelerin sair tıbbî ecza ile imtizacından pek nâfi mualeceler vücuda geldiği gibi şer suretinde görülen bâzı şuunun vücudu da diğer şuunat ile bir kül teşkil ederek kimbilir ne kadar mesalihi kevniyenin tecellisine hâdim bulunmaktadır. Maamafih eşyanın mahiyeti ezdadının vücudu ile münkeşif olur; bir takım marazların, kederlerin vücududur ki bize sıhhat ve saadetin kıymetini anlatıyor. Bir kısım mesaip ve mezahimin vücududur ki beşeriyetin incilâyı

fikrine, itilâyı şanına sebeb oluyor. Bir takım şerlerin vücududur ki beşeriyet, bunlardan masun olup hayra nail olmak için hâliki azimüşşana iltica ediyor, havf ile reca beyninde bulunuyor, bu suretle de rububiyet ve ubudiyet âsarı tezahür etmiş oluyor.

Birçok şeyler de vardır ki biz bunların esrar ve ledünniyatına nazarlarımızı infaz edemediğimiz cihetle bunları şer telâkki ederiz; halbuki bunların neticesinde bir nice hafî hikmetler, azîm faideler tezahür ederek kemalâtı ilâhiyeye delîl olur.

Hele hoşumuza gitmiyen, şer suretinde nümayan olan bir takım şeylerin ilk sebeplerini neden düşünmüyoruz? Bir çok hayatî, içtimaî nakiseler vardır ki bunların vücuduna insanların kendileri bilmeyerek sebebiyet vermişlerdir. Artık biz kendi irade ve ihtiyarımızı suistimal edip de kâinattaki kavanini ilâhiyeye muhalif hareket ederek kendi elimizle ihzar ettiğimiz fenalıklardan dolayı azametgâhı ilâhiye karşı nasıl zebandirazlık edebiliriz?

إن أحسنتم أحسنتم لأنفسكم وإن أسأتم فلها

⁂

91 — : Her zîhayatın rızkını takdir ve itâ buyuran Allahü azimüşşan hazretleridir. Zira ondan başka râzık yoktur. Nitekim fürkan-ı mübînde :

إن الله هو الرزاق ذو القوة المتين

buyurulmuştur.

Helâl rızk olduğu gibi haram da rızktır; fakat Cenabı Hakkın harama rızası yoktur ve her ferdin rızkı ezelden takdir edilmiş olduğundan ziyade ve noksan kabul etmez ve bir kimse başkasının rızkını yiyemez.

İZAH

Her hayat sahibinin rızkı: Bilfiil yiyip içmesi ve sair suretle müstefid olması için tarafı ilâhiden kendisine sevk ve itâ olunan şeylerdir. Binaenaleyh rızk, helâle de harama da şâmildir. Şu kadar ki Hak Taâlâ harama razı olmadığından sahibi bundan mes'ul olur.

Mu'tezile, haramın rızk olduğuna kail değildir. Bunlara göre rızk bir şeydir ki, andan hayvanatın intifa etmesi şer'an memnu olmaz. Halbuki haram böyle değildir. Eğer haram dahi rızk olsa idi kabih ve sahibi hakkında mesuliyeti müstelzim olmamak icabederdi.

Cevaben deriz ki: Cenâbı Allahın bir kulunu haramdan merzuk etmesi ol kulun kendi ihtiyariyle esbabına tevessül etmiş olmasından nâşidir. Binaenaleyh haram rızkı halk buyurduğundan dolayı fi'li ilâhide hâşâ bir kubh tasavvur olunamaz; belki kendi iradesini, kudretini gayrı meşru bir surette istimal ettiğinden dolayı böyle haramdan merzuk olan kimse —masiyet ve kabahati irtikâpta bulunmuş olacağından— mes'ul ve azaba müstahık olur.

Maahaza yaşadığı müddetçe bütün haram ile taayyüş etmiş birçok eşhas bulunabilir, eğer haram rızk addolunmıyacak olursa bu gibi eşhasın tarfı ilâhiden merzuk olmamış olması lâzımgelir; halbuki;

[وما من دابة فى الارض الا على الله رزقها]

âyeti celilesi buna münafidir.

⁂

92 — : Her zîhayatın hayat ve mematı; lâyemut olan Allahü Azimüşşanın halk ve takdiriyle kaimdir. Hiçbir ferd vakti mukadderden evvel hayata nail olamaz ve yine hiçbir ferd eceli gelmedikçe nimeti hayattan mahrum kalmaz. Eceli gelince de bir saniye olsun daha yaşıyamaz. Nitekim fürkanı mübînde:

[ولن يؤخر الله نفسا اذا جاء اجلها]

buyurulmuştur.

İZAH

Mühyi ve mümit olan ancak hâliki lâyezal hazretleridir. Mahlûkatı nınbir kısmını hayat sahibi olarak yaratmış ve bil'hassa insanları imtihan için bu âleme getirerek hayat nimetine mazhar eylemiştir. Nitekim:

[الذى خلق الموت والحيوة ليبلوكم ايكم احسن عملا]

âyeti kerimesi bunu nâtıktır.

Ferdî hayatın zevali için ecel denilen bir muayyen vakit olduğu gibi fertlerden müteşekkil olan içtimaî hey'âtın hayatı için de indellah bir malûm nihayet vardır. Her ümmet, her cemaat ne kadar yaşarsa yaşasın :

[ولكل امة اجل]

nazmı celili mentıkunca bir gün zeval bulacaktır.

ECELİN MAHİYETİ VE MAKTULÜN ECELİYLE VEFATI:

Ecel her hayat sahibinin zevali hayatı için Allahü Taâlâ Hazretlerinin takdir buyurmuş olduğu muayyen vakittir. Her kimsenin bir eceli vardır. Mevt esbabının ihtilâfına binaen ecel; tebeddül ve tegayyür etmez. Binaenaleyh maktul dahi indellah mukadder olan eceliyle vefat eder; katil fi'linin akabinde mevti halk etmek câri olan bir âdeti ilâhiyedir. Cenâbı Allah, katilin katle tesaddi edeceğini ve katlin zamanı vukuunu ezelde bildiği için maktulün ecelini o minval üzere takdir buyurmuştur. Yoksa katil maktulün daha ziyade olan müddeti hayatını tenkis etmiş değildir.

Mutezileye göre maktul; eceliyle vefat etmiş değildir. Belki mücerret katilin fi'liyle vaktinden evvel vefat etmiştir. Eğer katlolunmasaydı daha yaşıyabilirdi; bunun içindir ki katil, mezemmete ve ukubete müstahık olur.

Halbuki ecelin taaddüdünü müstelzim olan bu itikad doğru değildir.

[وما كان لنفس ان تموت الا باذن الله كتابا مؤجلا]

misillû kat'i nâslar bu itikada munafidir. Katilin mesuliyeti ise takdiri ilâhinin ne veçhile olduğunu bilmediği halde menhiyün anh olan katl fi'line cüret ederek fesada âlet ve kazai ilâhinin o suretle zuhuruna sebeb olduğundan nâşidir.

ÖMRÜN İZDİYAT EDİP ETMEMESİ:

Hayat müddeti; ziyade ve noksani kabul etmez.

[الصدقة تزيد العمر]

gibi ehaddisi şerife mücerret bâzı ibadet ve taatın izdiyadı hayata vesile olduğunu beyan ve bu suretle insanları hayırlı amellere tergip için şerefvârid olmuştur. Çünkü ibadın vuku bulacak ibadat ve taatı Allahü Taâlâ Hazretlerince ezelen malûm olduğundan bunların güzel fiilleri vesilesiyle ömürleri taraf-ı ilâhiden ziyade olarak takdir buyurulmuş

olur. Yoksa bunların evvelce mukadder olan müddeti hayatları bilâhare vuku bulacak olan ibadet ve taatleri üzerine yeniden tezyid olunmaz. Maamafih bâzı zevata göre ömrün tezayüdünden maksat; Alâm ve ekdardan masun olarak münşerihane bir halde mürur etmesinden ibarettir; filhakika güzel amellere muvaffak olan zatların inşirahı kalbe, safayı hâtıra nail oldukları kabili inkâr değildir.

[بركة العمر في حسن العمل]

MEVTİ TABİÎ, MEVTİ İHTİRAMÎ:

Tabiiyunun kudemasına göre mevt iki kısımdır. Biri tabii mevttir ki: Tabiî rütubetin ve gırizî hararetin mahv ve zevaliyle vuku bulan mevttir. Diğeri de ihtiramî mevttir. Bu bir mühlik sebebin tesiriyle vaktinden evvel vukua gelen mevt demektir. Bunlar tabii mevte kadar olan hayat müddetine (Ömr-i tabiî) namını verir ve insanların ömr-i tabiilerinin yüz yirmi seneden ibaret olduğunu iddia ederler. Vâkıa ekseri insanların ömürleri bu müddeti tecavüz etmemektedir. İradei ilâhiye böyle tecelli ediyor. Fakat tabiiyunun bu babdaki istikraları tam ve şeraitini câmi değildir. Bu müddetten daha ziyade yaşayan insanlara tesadüf olunmaktadır.

Mademki bir zîhayat bir müddeti medide yaşıyabiliyor, ondan daha ziyade bir müddet de yaşıyabilir, bu mümkündür. Devamı hayata ancak bâzı ârızalar mâni' olabilir. Bu ârızalar ise zaruri değildir, bunların ademi vukuu kabildir.

Maamafih ömür, haddi zatında tabii değildir. Bir ömrün tabii olarak yüz yirmi sene değil, bir dakika bile devamı kabil olamaz. Belki ömür bir atayı ilâhidir. Cenâbı Hakkın dilediği zamana kadar devam eder gider.

Binaenaleyh Nuh Aleyhisselâm gibi bâzı zevatın pek çok seneler yaşamış olduklarını istib'ada veya bu seneleri aylarla, mevsimlerle tevile mahal yoktur (1).

---

(1) Hazreti Nuh'un kavmi arasında (950) sene bulunduğu

[فلبث فيهم ألف سنة إلا خمسين عاما]

âyeti celilesiyle sabittir. Şüphe yok ki Kur'an'ı Mübin zamanı nebevideki nâsa hitabediyor, onların anlıyacakları bir surette nâzil oluyordu. Binaenaleyh o zamandaki insanlarca bir sene on iki aydan ibaret olduğundan âyeti kerimedeki senelerin de bundan ibaretret olacağı tabiidir. Meğer ki kadim zamanlara ait se-

Zaten kadim devirlerde yaşıyan insanlar bir fıtrî hassiyete malik bulunmuşlardır. Nitekim eski insanlar ile ensali hâzıra arasında kuvvei bedeniye, kuvvei hâfıza ve fikriye gibi bâzı ahvalde büyük farklar olduğu bu gün iddia olunmaktadır.

Hâzık etibbâmızdan bir zat diyor ki: «Eski adamların pek çok yaşamış oldukları bugün kabul edilmektedir. O vakit kürei arzın genç zamanı olup havası daha sâfi bulunduğundan üzerinde hayatı uzviyenin daha ziyade imtidadı, uzvi mevcudatın daha ziyade neşvü neması kabil olmuştur. Rusya'da on bin sene evveline nispet olunan (me'mut) ismindeki fiillerin müstehaseleri görülüyor ki, bu hayvanların cesametleri şimdiki fiillerden dört misli büyük tahmin ediliyor. O devirlere ait nebatatın ve bilhassa çınarların dahi fevkalâde büyük olduğu anlaşılıyor».

---o---

ALTINCI BAB

YEVMİ AHIRETE MÜTEALLİKTİR.

Münderıcat — : Yevmi ahırete iman - Yevmi ahıretin müştemelâtı: (Nefhi sûr, itayı, kitap, mizan, sual, havzı kevser, şefaat, sırat) âlemi berzah - Ahvali kabr - Alâmatı kıyamet - Alâmatı kıyametin imkânı vukuu - Kıyamet-i kübra - kıyametin vukuu' hakkındaki fennî ihtimalât kıyamete dair bâzı beyanatı Kur'aniye - Haşrın sureti vukuu - Haşri cismâniyi inkâr edenlerin delilini iptal - Cennet ile cehennemin mahlûk bulunması - Cennet nimetleri ile cehennem azabı dünya nimetleriyle azabına mekıs olmadığı - Cennet ile cehennemin vücudu şer'en sabit olduğu gibi fenne de gayrı münafi bulunduğu - Mahiyeti insaniye - Ruhun mevcudiyeti ve bu husustaki İslâm akidesi - Ruh hakkında mad-

---

nelerin aylardan veya mevsimlerden ibaret olduğu muhakkak ve bu cihet asrı saadetteki insanlarca malûm bulunmuş olsun. Nitekim Muhyiddini Arabî Hazretlerine nispet olunan bir tefsir kitabında

[فأماته الله مائة عام]

âyeti celilesinin tefsiri sırasında eski insanların tulü ömre malik olabilmeleri beyan edilmekle beraber o zamanki senelerin aylardan veya mevsimlerden ibaret olabilmesi ihtimali de dermeyan edilmiştir. Allahü âlem bissevap.

diyunun mütalâatı ve bu mütalâtı tenkid - Ruhun müstakil mevcudiyeti hakkında mütalâat - Ruhun mevcudiyetini müspit deliller - Ruhun mahiyetini idrak kabil olup olmadığı - Ruhun bekaya mazhariyeti hakkında mütalâa.

***

93 — : Yevmi ahırete iman etmek farzdır. Yevmi ahıret, haşr vaktinden başlıyan gayrı mütenahî bir zamandır. Kıyamet, nefhi sûr, haşrı ecsad, i'tayı kitap, mizan, sual, havzı kevser, şefaat; sırat; cennet ve cehennem yevmi ahıretin müştemilâtındandır.

Ahıret günü ile müştemelâtı haddi zatında mümkinattan olup enbiyayı ızâmın katî surette vuku bulan haberleriyle sabittir. Binaenaleyh her mümin için bunları bilip tasdik etmek icabeder.

İZAH

Zaruriyatı diniyemizden biri de yevmi ahırete iman etmektir.

1 — Yevmi ahıret: Şu kâinatın fenâsından sonra yeniden bir takım âlemlerin vücut sahasına geleceği ve bilcümle ölülerin tekrar tecessüd ederek hayat bulacağı günden itibaren başlıyan gayrı mütenâhi bir zamandan ibarettir.

2 — Kıyamet: Bilcümle halâikin hayattan mahrum ve şu mükevvenatın indallah mukadder olan ömrü nihayet bulup büsbütün harab olacağı güne denildiği gibi bilcümle ölülerin tekrar vücut bularak hayata mazhar olacağı güne de denir. Bu bir kıyameti kübrâdır.

Her insanın ölümü ise kendi hakkında bir kıyameti sugrâ demektir. Nitekim bir hadisi nebevide:

(من مات فقد قامت قيامته)

buyurulmuştur.

3 — Nefhi sûr: İsrafil aleyhisselâmın «Sur» denilen ve mahiyeti Cenâbı Hakka malûm bulunan bir şeye üfürmesinden ibarettir. Nefhi sûr hâdisesi iki defa vâki olacaktır.

Nefhai ulâ: Hazreti İsrafilin ilk defa olarak sûr'a üfürmesidir ki, bunun üzerine pek şiddetli bir surette hâsıl olacak olan bir sesin tesiriyle yerde, gökte bulunanlar, —içlerinden bâzıları müstesnâ olmak

üzere — hayattan mahrum kalacaktır.

(ونفخ في الصور فصعق من في السموات ومن في الارض الا من شاء الله)

âyeti celilesi bunu nâtıktır.

Nefhai saniye: Hazreti İsrafil'in ilk nefhadan bir hayli zaman sonra ikinci defa olarak sûr'a üfürmesidir ki bunun üzerine bilcümle ölülerin ruhları yeniden teşekkül eden cesetlerine taallûk ederek kâffesi yattıkları yerlerden kıyam edeceklerdir.

(ثم نفخ فيه اخرى فاذا هم قيام ينظرون)

âyeti kerimesi de bunu nâtıktır.

Nefhi sûr'dan maksat, ruhların bedenî suretlere iade edilmesinden veya temsilât kabilinden ibaret olduğuna dair olan sözler hilâfı zahir olduğundan iltifata şayan değildir.

4 — Haşri ecsad: Mahlûkatın yevmi kıyamette yeniden teşekkül edecek olan cesetlerine ruhlarının tekrar taallûk etmesinden ve bu veçhile (mevkıfi aresat) denilen fevkalâde vâsi, düz, bina âsârından hâli bir mahalde toplanmalarından ibarettir. Bu hâdiseye (Ba's, neş'ei uhra) dahi denir. Nitekim Kur'anı mübinde:

(ثم انكم يوم القيامة تبعثون)

buyurulmuştur.

5 — İ'tâyı kitap: Dünyada iken herkesin yaptığı güzel ve çirkin amellere dair hafeze denilen meleklerin tuttukları defteri âmalin sahibine verilmesidir. Amel defterleri yevmi ahırette müminlere sağ taraflarından, kâfirlere de sol ve arka taraflarından verilecek ve her birine:

(اقرأ كتابك)

(Kitabını oku!) hitabı teveccüh edecektir.

Defteri âmal denilen bu kitapların dünyadaki kitaplara şebih olamıyacağı malûmdur. Bunların hakikatini Allahü Taâlâ Hazretleri bilir.

6 — Mizan: Mahşer gününde herkesin amellerinin mıkdarını bildiren bir şeydir ki, bu vasıta ile her şahıs kendi sevap ve günahının mıkdarına vâkıf olacaktır.

(والوزن يومئذ الحق)

âyeti kerimesi bunu nâtıktır. Adaleti ilâhiyenin tecellisine vesile olan bu mizanın mahiyetini de ilmi ilâhiye havale ederiz.

7 — Sual : Yevmi ahırette mekândan münezzeh olan Allahü Azimüşşan Hazretlerinin dilediği hususatı kendi kullarından sorması demektir. Bu mahkemei kübrâda bütün halâik amellerinden dolayı muhasebeye tâbi tutularak Cenâbı Hakkın adaleti mutlakası kemaliyle tecelli edecektir.

[وقفوهم انهم مسئولون]

âyeti kerimesi bu suali nâtıktır.

8 — Havzı kevser: Mahşer gününde tarafı ilâhiden risaletmeab efendimize ihsan buyurulacak olan gayet vâsi bir havızdır ki müminler bunun sütten beyaz, misketten daha tıyb olan suyundan içerek kendilerine ârız olan şiddetli harareti teskîne muvaffak olacaklardır. Birçok müfessirler

[انا اعطيناك الكوثر]

âyeti kerimesindeki kevseri işbu havzı kevser ile tefsir etmişlerdir.

9 — Şefaat : Yevmi âhırette mümin olan ceraim erbabının afv ve mağfireti ve ibadet ve taat ehlinin daha büyük mertebelere nailiyeti için enbiyayı ızam ile ekâbırı ümmetin barikâhı ilâhiden istirhamda bulunmalarıdır. Nitekim aleyhissalâtü vesselâm efendimiz:

[شفاعتى لاهل الكبائر من امتى]

buyurmuştur.

Mahşer gününde bütün halâika ârız olacak olan fevkalâde bir ıztırap ve heyecan anında onların muhakeme ve muhasebelerinin bir an evvel rüyeti için şefaatte bulunacak olan zat, yalnız hâtemülenbiya hazretleridir. Buna «Şefaati Uzmâ» denir. Peygamber efendimizin bu veçhile nail olduğu pek âli imtiyaza da «Makamı Mahmut» ıtlak olunur.

10 — Sırat: Cehennem üzerine kurulmuş son derece ince ve keskin bir köprüdür ki, herkes bunun üzerinden geçecektir. Cennete gidebilmek için ondan başka yol yoktur. Bunun üzerinden ekâbiri ümmet, berkı hâtıf gibi geçer giderler. Sair müminler dahi sâlih amelleriyle mütenasip bir sürat ve betaatle mürur ederler. Küfür ve ilhad erbabı ile mağfirete mazhar olmayan mü'minlerin âsileri ise bu köprüden geçmeğe kaadir olamayıp cehenneme düşerler.

[فاهدوهم الى صراط الجحيم]

âyeti kerimesi sıratın vücuduna delildir.

Biz sıratın hakikatini de ilmi ilâhîye tefviz ederiz. Bâzı ulemâya göre sıratın kıldan ince, kılıçtan keskin olduğuna dair olan rivayetler, bu köprünün üzerinden mürur etmenin pek müşkül olduğundan kinayedir.

11 — Cennet: Hatır ve hayale gelmiyen ve dünya nimetleriyle asla kabili kıyas olmayan cismanî ve ruhanî bir nice niam ve lezaizi câmi ve sekiz tabakaya münkasim bir dârı sevaptır.

12 — Cehennem: Bilûmum küffar ile bâzı usati müminînin tazibi için yedi derekeye münkasim olmak üzere halk olunmuş bir dârı azaptır. (97) nci fıkraya müracaat!

***

94 — : Yevmi âhıret ve anın müştemilâtı hak olduğu gibi yevmi âhırete tekaddüm eden berzah âlemi, kabır ahvali, kıyamet alâmetleri dahi haktır. Sahih, şer'î nusus ile sabit olan bu gibi caiz - mümkin umurun kudreti ilâhiye ile vücud sahasına gelebileceğinde asla iştibah olunamaz.

[وهو على كل شئ قدير]

İZAH

Berzah âlemi : Dünya ile âhıret beyninde bir âlemdir ki, halâikin haşr olunacağı, yâni tekrar hayat bularak yattığı yerden kalkacağı zamana kadar devam eder. Bu müddet esnasında halâikin rûhları berzah âleminde kendilerine tahsis olunan yerlerde karar ederler.

Kabir ahvali : Kabirde vâki olacak sualden ve ölünün kabrinde ameline göre tan'im veya tazip olunmasından ve saireden ibarettir.

Terki hayat eden bir kimse gerek bir makbereye defnedilsin, gerek denizlerin nâyap ka'rına atılsın ve gerek hayvanat tarafından yenilsin, mutlaka Rabbinden, Peygamberinden, dininde nsual olunacaktır. Bu suale Münker ve nekir namındaki melekler memurdur. Ancak enbiyayı ızam ile sıbyan bu sualden müstesnadır.

Her ölü kabrinde ya tanim veya tazip olunacaktır. Kabir; iman ve salâh ehli hakkında âdeta cennet bahçelerinden bir bahçeye, küfür ve dalâlet ehli hakkında da cehennem hufrelerinden bir çukura dönecektir (1).

Cenâbı Allah câiz ki, ölünün bedeninde lezzet ve elemi idrak edebilecek bir nevi hayat halk buyurur da ölü bu veçhile ya mütenaim veya muazzep olur. Bu hal ruhun bedene iadesini, ölünün kabrinde hareket ve ıztırabını ve kendisinde azap ve sevap eserinin görülmesini istilzam etmez. Yine caiz ki ölü kabre girince ruhu cesedine veya eczaı bedeniyesinden bir cüz'e kısmen taallûk veya sirayet eder de ölü bu suretle bir nevi hayata nail olarak kendisine teveccüh eden suali telâkki eyler, lezzet ve elemi idrake müstaid olur. Fakat ruhun bu taallûk ve sirayeti ölünün tamamen harekette bulunmasını icap etmez. Bilfarz ölüye sual teveccüh ettiği bir anda kabri açılacak olsa kendisinde asla bir hareket ve teessür görülemez. Berzah ahvalini dünya hallerine tamamen kıyas etmek doğru değildir. Biz ahvali kabrin vukuuna mutekid olmakla beraber keyfiyetini ilmi ilâhiye havale ederiz. Ancak bu ahvali temsil tarikiyle biraz izah edebiliriz. Şöyle ki: Yanımızda iki şahsın uyumakta olduğunu farzedelim, bunlar derin bir uykuya dalmışlar, kendilerinde hiçbir kımıltı meşhud değil. Şimdi bunlardan biri tatlı bir rüya görüyor, gûya en sevdiği arkadaşlariyle beraber en ruhfezâ bir bahçede imiş. Bahçeyi tezyin eden çiçeklerin güzel râyihalarından istifade ediyor, mütenevvi ağaçların meyvalarından kopararak tatlı tatlı yiyor; hâsılı kendisini pek münşerih, pek mesut bir halde buluyor. Bilâkis diğeri de pek elemnâk bir rüya görüyor, âdeta bir takım câniler ile beraber tenkinayı ıztırapta hapsedilmiş, hapishanenin her duvarından üzerine akrepler, yılanlar yağıyor, artık bedenen, ruhen giriftar olduğu teessürâta nihayet yok. Halbuki biz bunların ikisini de bir sükûnet uykusuna dalmış, âtıl bir halde görüyoruz. Bunların ne inşirahına, ne de elem ve ıztırabına muttali olamıyoruz.

Şimdi bir kere de bu iki şahsın gördüğü şu rüyaların peh ziyade imtidad ettiğini farzedelim. Acaba bunların şu uyku halinde duydukları inşirah ve ıztırabın uyanıklık âlemindeki inşirah ve ıztıraptan ne farkı vardır? Demek zâhir esbab ile hâsıl olan zevk ve inşirah veya elem ve ıztırap mânevi esbab ile de hâsıl olabiliyormuş!..

İşte bunun gibi bir ölüde kabrin de ya inşirah veya ıztıraba düçar olur, sükûnperver kabri kendi hakkında ya bir taravet şükûfezârı veya bir musibet hufresi kesilir, artık onların âlemi başka bir âlemdir, dünyada yaşayanlar o âlemin ahvaline nazarlarını infaz edemezler.

---

(1) القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران

KIYAMET ÂLÂMETLERİ :

Kıyametin vukuundan evvel bâzı hâdiseler meydana gelerek kıyametin takarrüb ettiğine delâlet edecektir. Bu âlâmetler (eşratüs'sae) namiyle dahi yâdolunarak alâmatı sugra ve alâmatı kübrâ diye iki kısma ayrılır. Ulûm-ı İslâmiyenin indirase yüz tutması, cehaletin intişarı, müskiratın alenen istimali, fuhşiyatın şüyuu alâmatı suğradan mâduttur.

Nitekim Resuli Ekrem Efendimiz:

« من اشراط الساعة ان يرفع العلم ويثبت الجهل ويشرب الخمر ويظهر الزنا »

buyurmuştur.

Şunlar da alâmatı kübrâdan ibarettir.

1 — : Dühanın - dumanın zuhuru ki, kırk gün devam edip mü'mine isabetinde onu nezleye tutulmuş bir hale getirecek ve kâfire isabetinde onu sarhoş gibi yapacak.

2 — : Rububiyet dâvasında bulunacak ve istidraç olmak üzere bir takım harikalar ibraz edecek olan deccal namında bir şahsın zuhuru.

3 — : Nâs ile tekellüm edecek gayet acip bir dabbenin yerden hurucu.

4 — : Güneşin muvakkaten mağripten tulû etmesi.

5 — : Hazreti İsa'nın semadan nüzulü ve bir müddet daha berhayat olarak şeriati Muhammediye ile âmil olması.

6 — : Ye'cüç ve me'cüç namında iki kabilenin yeryüzüne intişariyle fesada sa'y etmeleri.

7 — : Üç Hasef (yer batması) vukuu ki, biri maşrıkta, biri mağripte, diğeri de Ceziretülarap'ta vâki olacak.

8 —Yemen'den dehşetli bir ateşin zuhuru.

İşte bu alâmatı kübrânın zuhurunu müteakib nefhai ulâ vâki olacaktır.

KIYAMET ALÂMETLERİNİN İMKÂNI VUKUU:

Bu saydığımız alâmetlerden her biri haddi zatında caiz, sem'î delliler ile sabit olduğundan bunların vukuunu istib'ada mahal yoktur.

Böyle bir hareket, killeti muhakemeden, kudreti ilâhiyeye ademi vukuftan neş'et eder. Bunları sırasiyle bir kere düşünelim:

1 — : Şüphe yok ki duhanın zuhuru mümkindir. Ara sıra hava tabakasının sisler, dumanlar içinde kaldığı; muzlim, kasvetaver bir renk aldığı görülmüyor mu? Artık havanın bir müddet duhan içinde kalması, insanlar üzerinde muhtelif tesirat yapması kudretullaha nazaran neden mümkin olmasın?

2 — : Deccalin zuhuru da mümkindir. Âlem tarihi nice nüfsid, hunriz, garibe nümâ cihangirlerin, desisekârların, rübubiyet iddiasında bulunan firavunların beşeriyetin başına belâ olmuş olduğunu kaydetmiyor mu? Artık deccal namında lâin bir şahsın zuhuriyle rübubiyet iddiasında bulunması ve bir takım hârikalar göstererek âlemi ifsada çalışması, bir müddet sonra da bu hârikaları izhardan âciz kalarak kahrolup gitmesi neden istib'ad edilsin?..

3 — : Dabbetül arzın hurucu da caizdir. Azamet ve kudretine mahlûkatı içinde milyonlarca şahit bulunan Cenâbı Hak şüphe yok ki nâs ile tekellüm edebilecek bir hayvanı da - cârî âdete muhalif bir surette - vücuda getirmeye kaadirdir. İnsanları akıl ve nutk ile mümtaz yaradan feyyazı kudret diğer bir mahlûkunu da lihikmetin bu gibi hassalara mazhar edebilir; bunda tereddüd edecek bir cihet yoktur.

4 — : Güneşin mağripten tulûu da imkân dahilindedir. Semavî ecramın harekâtı bizzat olmadığından bizzarure kaadir ve kayyum olan Hâlik Taâlâ Hazretlerinin kudret ve iradesine müsteniddir. O halde kudreti ilâhiye her hangi seyyarenin daimî hareketini aksine tahvil edebilir. Artık (Müşahedatımıza nazaran) şarktan tulû eden güneşin de kudreti ilâhiye ile bir müddet için cârî âdetine muhalif olarak garpten tulû etmesi müsteb'ad değildir.

5 — Hazreti İsa'nın nüzulü de imkân dairesinden hariç değildir. Muhyi ve mümit olan Allahü Taâlâdır, bir kulunu dilediği kadar yaşatır ve dilediği âli makamata yükseltebilir. Binaenaleyh Hazreti Mesih'in de bâhir olan kudreti ilâhiye ile semaya ref' olunması ve müddeti medide ber hayat olup âhir zamanda tekrar yeryüzüne nüzulü ve hâtemüşşerayi olan şeriati Muhammediye ile amel etmesi istib'ad olunamaz.

6 — Ye'cûc ve me'cûcun zuhuru da mümkinattandır.

Kur'anı azîmde beyan buyurulduğu üzere Hazreti Zülkarney (1)

(1) Zülkarneyn, bâzı muteber tarihlerin beyanına nazaran Yemen'de icrayı hükûmet etmiş olan Mülûki Tebabiadendir. İsmi (Sa'bibnirrais) dir. Başında iki bölük saçları bulunduğu veya şark ve garba seyahat eylediği, yahut zamanında

seyahati esnasında (Beynessadeyn) denilen bir mahalle vâsıl olunca orada bir kavme müsadif olmuştu. Bu kavm, müşarünileyhe müracaat ederek (Ye'cüc ve Me'cüc) namındaki iki kabilenin kendi arazilerine tecavüz ettiğinden şikâyet etmiş, aralarındaki güzergâhın seddettirilmesini istirhamda bulunmuşlardı. Zülkarneyn Hazretleri de orada bir seddi âhenin inşa ettirdi Artık o iki kabîle bu seddi yıkmaya, aşmaya kaadir olamadılar.

Bu sed, vad'i ilâhinin hulûlü anında münhedim olup yer ile dümdüz olacaktır. Bu seddin kutbî şimalî mıntakasında iki dağ arasındaki bir geçit mahallinde inşa edilmiş olduğu zannolunuyor.

Kadim Türkistan'da Azerbaycan'da iki dağ arasında harab olmuş bir sed vardır ki elyevm bunun âsârı görülmektedir. Bu seddin bulunduğu mahalle (Demir kapı) denilmektedir. Bunun arkasında (Akuk Makuk) isminde bir kavim bulunmuştur. Bu sed, Nuşirevan'a veya İsfendiyar'a nispet olunuyor. İhtimal ki Zülkarneyn'in yaptırmış olduğu sed bundan ibarettir de zamanların mürurıyle asıl bânisi unutularak başkasına nispet olunmuştur. Bu ihtimal, Abdullah İbni Abbas Hazretlerinden mervidir.

Şarkta daha bir takım muazzam sedler inşa edilmiş olduğu malûmdur. Ezcümle Çin kıtasında iki yüz elli saatlik tulde bulunan (Seddi Çinî) meşhurdur.

Kezalik (183) tarihinde Hazer kavmi kûh-i kaf'tan çıkıp (Bâbülebvap) ın beri tarafına hücum ile İslâm beldelerine birçok zarar vermişlerdi. Harunur Reşid onların üzerlerine iki ordu sevketmiş ve gelip gittikleri gediği seddettirmiştir.

Binaenaleyh Zülkarneyn Hazretlerinin de böyle bir sed inşa ettirmiş olmasını istib'ada mahal yoktur. Bu seddin va'di ilâhî hulûlünde münhedim olacağı ise فاذاجاء وعد ربى جعله دكا

âyeti celilesiyle sabittir. Müfessirini kiramın bir kısmı bu va'di kıya-

iki karn münkariz olduğu cihetle kendisine (Zülkarneyn) denilmiştir. Bâzı zevat, Zülkarneyn ile İskender'in bir şahıs olduğuna zâhip olmuşlar ise de bu asla doğru değildir. Zülkarneyn, İskender'den âlâ rivayetin (1958) sene mukaddemdir. Büyük bir zat olduğu beyanatı kur'aniyeden anlaşılmaktadır. İskender ise Yunan hükûmdarlarından putperest bir şahıstır. Kendisine memleketi itibariyle (İskenderi Yunanî) denildiği gibi nesebine nazaran da (İskenderi Rumî) denir.

Yemen hükümdarları arasında Hind'e karşı harbeden, Azerbeycan taraflarında fütuhata nail olan, Afrika'ya geçerek orada şehirler inşa, kabîleler iskân eyleyen hükümdarlar gelmiştir. Zülkarneyn hazretlerinin bunlardan biri olması müstabad değildir. Kendisi kadim meliklerden olduğu cihetle tarihî halları meçhul kalmış olabilir.

metin tekerrübü, yahut Ye'cüç ve Me'cüçün yeryüzüne intişar edeceği zaman ile tefsir etmişlerdir. Maahaza bu va'din diğer mukadder bir zamandan ibaret olabileceği ihtimalini de nazara almışlardır. Çünkü bu seddin kıyamete veya sâir muayyen bir zamana kadar pâyidar olacağına dair bir sarahatı Kur'aniye mevcut değildir. İhtimal ki beyan buyurulan va'di ilâhî hulûl ederek bu sed çoktan beri münhedim olmuştur. Kıyamet takarrüb edince de bu münhedim seddin arkasında bulunan ve Kur'anı mübinde (Ye'cüç ve Me'cüç) tesmiye edilen iki kabile medeniyet cihanına akın edeceklerdir. Bunda istib'ad olunacak ne var? Zaten vaktiyle de bir takım vahşi, hunriz kabilelerin birer tufanı hurüşan gibi her tarafa dağılarak mâmurei arzı hâk ile yeksan ettiklerine tarih şahit olmamış mı? Artık bu gibi vekayiin tekerrür etmeyeceği nasıl iddia olunabilir?..

7 — : Hasefin vukuu da mümkinattandır. Ne hâcet kürei arzın muhtelif cihetlerinde daima birçok inkılâbat vücuda gelmiyor mu? Bâzı karalar denizlere, bâzı denizler de karalara tebeddül etmiyor mu? Artık kıyamete yakın arzın üç noktasında birer hasefin vücuda gelmesi nasıl istib'ad olunabilir?

8 — : Yemen cânibinden bir ateşin zuhuru da mümkün umurdandır. Dünyanın muhtelif semtlerinde vakit vakit bir takım volkanların feveraniyle etrafa ateşler saçtığı malûmdur. Artık âhir zamanda Yemen cânibinden cihansûz bir ateşin zuhur edebilmesini inkâra mahal yoktur.

Elhâsıl bu alâmetler mümkinattan olmakla beraber haklarında birçok ehâdisi şerife vârid olmuştur. Bu hadislerin haddi müştereki tevatüre bâliğ olmaktadır.

Binaenaleyh bu babdaki nususun zâhirini terkedip de bu alâmetleri indî bir surette tevile, meselâ güneşin mağripten tulûunu «ahvali umumiyenin makûs bir cereyanı olmasından kinayedir» demeğe lüzum yoktur. Ancak bu alâmetlere dair bâzı tafsilât vardır ki, bunlar mücerred rivayetlerden ma'dud veya âhad tarikiyle varid olduğundan i'tikadiyat hususunda itibarı haiz olamazlar.

***

95 — : Bir kıyameti kübrâ (umumiye) nın vuku bulacağını bilcümle semavî edyan haber verdiği gibi fünun-ı hazıra da itiraf etmektedir. Şöyle ki: Bütün halâik hayattan mahrum kalacak, bütün semavât ve zemîn nizam ve intizamını gâibederek fena bulacak, badehu

başka âlemler sahai zuhura gelecektir. Nitekim kur'anı nübînda

﴿وَاَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا﴾

buyurulmuştur. Fakat kıyametin vuku bulacağı zamanı, hâlikı âzimüşşandan başka kimse bilmez.

İZAH

Kadîm hükemâ; semâ kubbesinin ve bütün ecramı felekiyenin hark ve iltiyamı kabil olmadığına kail idiler; binaenaleyh kâinat manzumesinin zevale mahkûm olmasını kabul etmiyorlardı. Halbuki bugün bilcümle fünun ve felsefe erbabı uzviyat ve gayrı uzviyata şâmil bir umumî kıyametin vuku bulacağına kanidirler.

KIYAMETİN SURETİ VUKUU HAKKINDAKİ FENNÎ İHTİMALÂT:

Hattâ bu kıyametin sureti vukuu hakkında birçok nazariyat ve ihtimalât bile dermeyan ediyorlar, ezcümle diyorlar ki:

«Bu âlemde her şeyin tebeddül ve tegayyür ettiği hissen, tecrübeten sabittir. Bütün uzviyat bati bir surette zeval bulmaktadır. Bu gidişle bir gün gelecek ki ne seyyarei zeminde, ne de sair seyyarelerde hayatı uzviyeden eser kalmayacak ve bu suretle hayat sahiplerinin kâffesine ve bilcümle neşvünemâ bulan mahlûkata ait bir umumî kıyamet tahakkuk edecektir.

Kezalik tetkikatı felekiye neticesinde anlaşılıyor ki, fezada birçok münevver kütleler, âlemler ebediyyen ufûl ediyor, âdeta beşeriyet âleminde câri olan muhtelif hayat safahatı semavî ecramda da cârî oluyor; milyonlarca parlak yıldızlar fezâ sahasında vücuda geliyor, büyüyor, tekâmül devrelerini geçiriyor, ihtiyarlıyor, daha sonra letafetini, şa'şaasını gaibederek sönüp gidiyor. Bu gidişle de bir gün olacak ki bütün gayri uzviyat zeval bularak bilumum mükevvenatın kıyameti vücut sahasına gelecektir.»

Fünun erbabı, bu sözleri söyledikten sonra diyorlar ki:

«Acaba bizim âlemimize ait kıyamet ne suretle vücuda gelecektir? Uzviyat ve gayrı uzviyata ait kıyametleri vücuda getirecek esbab ve avamil ne gibi şeylerdir? İhtimal ki güneş manzumesini teşkil eden seyyarelerden her biri vaktiyle güneşten ayrılmış bir nurlar menbaı idi. Sonra gide gide muntafi olarak kendi nuraniyetini gâibetmiş, ancak

güneşten iktibas ettiği lâtif ziya sayesinde üzerinde uzviyat vücuda gelmiştir. Fakat bir gün olacak ki güneş de ziyasını, medarı hayat olan hararetini gâibederek sönecektir. İşte bu halin tahakkuku sebebiyle güneşin etrafında deveran eden seyyarelerden hiç birinin üzerinde hayat âsârından bir şey kalmayacak, bütün uzviyatın kıyameti vücuda gelmiş olacaktır.»

«Şu da caiz ki, seyyarelerden her biri kendi üzerindeki suları, havayı nesimiyi, müvellidülhumuza ve saireyi bel' ve istihlâk ederek bu suretle üzerinde yaşayan mahlûkatın hayatına hâtime verecektir. Nitekim kamerdeki suların, havayı nesimi'nin kamer tarafından böyle bir imtisasa uğradığı zannolunmaktadır. Şüphe yok ki bizim seyyârei arzımız da mütemadiyen teberrüd ettiğinden kışrı kalınlaşıyor, kışrı zemin kalınlaştıkça üzerindeki sular ka'rı zemine nüfuz ederek yavaş yavaş azalıyor; müvellidül'humuza gibi havayı teşkil edip hayata hâdim olan sair maddeler dahi kışrı zemin tarafından bati bir surette massolunuyor. Bu halin devamı ise âtiyen yeryüzünde yaşayan üzviyatın hayatına hâtime verecektir.»

«Kezalik muhtemeldir ki, bilumûm kâinata müstevli olan bir umumi seyyale bir mütekâsif kuvvet bir gün inbisat ederek bu yüzden bütün mükevvenat tekrar zerrata münkalib olacak, yahut ecram arasındaki muvazeneyi muhafaza eden umumi cazibeye halel ârız olarak bütün ecramın intizamı bozulacak ve yekdiğeriyle müsadematta bulunarak her biri parçalanacak, bu suretle de gayrı uzviyatın kıyameti vücut bulmuş olacaktır. Bâhusus bir kuyruklu yıldızın vâki olacak müsademesi kürei arzın kıyametini ihzara kifayet eder. İşte bütün âlemler, bu gibi sebepler yüzünden elîm bir âkıbete uğrayacaktır; fakat bu kıyametlerin zuhuru âlemleri bilkülliye mahv ve münderis etmiyecektir; belki lâyetenâhî fezada başka âlemler, başka nûranî kütleler vücuda gelecek; vüs'atabad-ı kâinat yine olanca nuraniyetiyle, olanca azametiyle parlayıp duracaktır.»

KIYAMETE DAİR BÂZI BEYANATI KUR'ANİYE:

Şimdi bir kere de fürkanı hakimin kıyamet hakkındaki bâzı âyâtı celilesini derhâtır edelim. Fennin henüz şöyle böyle tahmin edebildiği şu bir takım hakikatleri Kur'anı mübinin ne mükemmel bir vuzuh ile, ne icazkârane bir üslûp ile teşrih ettiğini düşünelim de ulviyeti Kur'aniyeye meftun olalım:

[كل شئ هالك الا وجهه]

âyeti kerimesi mantukunca zâtı bâriden başka her şey fenâya maruz-

dur. Birbirleriyle daima mücadelâtı hayatiyede bulunan, şu koskoca dünyayı aralarında taksim edemeyen gafil, muhteris insanlar elbette bir gün vücut sahasından gaibolacak, her taraftan:

[لمن الملك اليوم..]

hitabı izzeti tecelli edecektir.

Fakat beşeriyetin başına gelecek olan bu felâketler bütün mükevvenata da ârız olacaktır.

Lâtif lâtif iltimaatiyle ufukları yıldızlayan güneş:

[اذا الشمس كورت]

nazmı kerîmi medlûlünce ziyadan mahrum kalacak; parlak parlak tulûatiyle gecelerimizi aydınlatan kamer:

[وخسف القمر وجمع الشمس والقمر]

âyeti fürkaniyesi mucibince ebedî bir küsufa uğrayarak güneş ile birleşecektir.

Sema kubbesinde parıl parıl parlayan o dilnişîn yıldızlar, o âteşîn kütleler

[واذا النجوم انكدرت]

nazmı ilâhîsi mantukunca dolu taneleri gibi her tarafa saçılacak, yeryüzündeki mütenevvi, mütelevvin kimyevî maddeleri câmi bulunan dağlar:

[واذا الجبال سيرت] [وتكون الجبال كالعهن المنفوش]

âyetleri mısdakınca harekete gelecek, tıpkı rüzgâra tutulmuş rengârenk sof parçaları gibi havada uçuşacaktır.

Cevvi havayı işgal eden bulutlar:

[واذا العشار عطلت]

nazmı celili mefhumunca muattal bir hale gelecek artık bunların kateratı feyzinden yeryüzü mahrum kalacaktır. Kürei zemini muhit olan denizlere gelince bunlar da:

[واذا البحار سجرت]

nazmı fürkanisi mazmununca o bîpayan sularını gâibedecektir. Maa-

haza mükevvenatın böyle elîm bir âkıbete uğrayacağı zamanı ancak Allahü Taâlâ Hazretleri bilir; bunun ne kadar zaman sonra vukua geleceği asla kestirilemez. Nitekim «Resulüm! Sana kıyametin anı vukuundan sual ediyorlar; sen onlara de ki: Onun zamanı vukuunu bilmek Hak Taâlâ Hazretlerine mahsustur, ondan başkası bunu keşif ve tâyin edemez» mealinde bulunan:

[يسئلونك عن الساعة...]

âyeti celilesi bu hakikati nâtıktır.

Fakat zanneder misiniz ki, kıyamet sademesine uğrayan kâinat bir daha vücut bulmayacak, bütün bütün nâbud olup, gidecektir?.. Hayır, hayır!.. Zâtı ilâhisini:

[كل يوم هو في شأن]

nazmı kerîmiyle tavsif buyuran mübdii azîm nice mükemmel âlemleri zuhur sahasına getirecek, sıfatı hâlikiyeti her zaman mütecelli olacaktır. Nitekim;

[يوم تبدل الارض غير الارض والسموات]

âyeti celilesi de gösteriyor ki, yevmi kıyamette gerek beşeriyetin zerratı vücudunu sînesinde saklayan zemin, bu me'vayı hazîn ve gerek şu azamet nüma semavat ya şekil ve sûreti itibariyle tebeddül ve tegayyür edecek, yahut bunların yerine başka âlemler kaim olacaktır.

İşte Kur'anı hikmet beyan; kıyamete müteallik bu gibi daha nice hakikatlerden beşeriyeti haberdar etmektedir ki, insan bu mûcizatı fürkaniyeyi düşündükçe:

[اجتمع العلم والقرآن لكن تقاصر عنه افهام الرجال]

demekten kendini alamıyor.

⁂

96 — : Her insanın ba'delvefat zerrata münkalib olacak olan cesedi yevmi âhırette muazzam kudreti ilâhiye ile yeniden teşekkül edecek ve her ferdin ruhu kendi cesedine tekrar taallûk ederek bu veçhile cismanî ve ruhanî olmak üzere bir umumî haşr vuku bulacaktır. Nitekim Kur'anı mübînde:

buyurulmuştur. [ثم انكم يوم القيامة تبعثون]

İZAH

Malûm olduğu üzere bilcümle halâik fenâ bulacaktır. Fenâ, ya ecsamın bilkülliye mâdum olmasından veya ecsamı teşkil eden eczanın teferrük ve ihtilât etmesinden ibarettir. Her hangi surette olursa olsun halâik, fenâya maruz olduktan sonra kudreti ilâhiye ile tekrar vücuda gelecek ve bu veçhile bir neş'eti uhrâ tecelli edecektir.

Bir kere şüphe yok ki, kudreti ilâhiyeye nazaran madumu iade caizdir. Çünkü bir şeyin madum olduktan sonra tekrar vücuda gelmesi mümteni olamaz. Eğer mümteni olsaydı ibtidaen vücuda gelmezdi. Muktezayı zat, zaman itibariyle tehallüf etmez, bir şeyin bir zamanda mümkün olan vücudu diğer bir zamanda mümteni' olamaz.

Şu da müsellemdir ki her hususta iade; ibda'dan, iptida'dan esheldir. Zira bir şey bidayeten vücuda gelince vücut ile ittisaf melekesini ihraz eder, bilâhare vücut ile ittisafı daha süratle kabule müstaid olur. Nitekim:

[وهو الذي يبدء الخلق ثم يعيده وهو اهون عليه]

âyeti celilesi de bunu nâtıktır (1).

Maahaza bu fark bizim hâdis kudretimize nazarandır. Yoksa Allahımızın kudreti kadîmesine nazaran iade ile iptidaen icad müsavidir. Beyinlerinde ehveniyet itibariyle bir tefavüt tasavvur olunamaz.

Saniyen: Yine şüphe edilemez ki, müteferrik eczanın toplanarak evvelki şekil ve sûretini iktisab etmesi de caizdir. Kâinatta hiç bir şeyin büsbütün mâdum olmadığı, ancak şekil ve sûreti tebeddül ederek en nihayet ya zerrata münkalib veya gaz haline vesaireye mütehavvil olduğu müsellematı fennîyeden addolunuyor. O halde zerrata münkalib olacak olan ebdanı halâikin yevmi âhirette yeniden toplanarak eski sûretini iktisab etmesi ve böyle yeniden teşekkül eden bedenlere kendi ruhlarının taallûkiyle bir uhrevî hayatın husule gelebilmesi kudreti ilâhîyeye nispetle neden caiz olmasın?

Bir kimyager evvelce kemmiyet ve keyfiyetini bildiği muhtelif kimyevî maddeleri birbirine mezcederek bir halita vücuda getirir; sonra bu halitayı tahlile başlayarak bunu teşkil eden maddeleri birbirinden tamamen ayırabilir. Bir kimyagerin bu iktidarı haiz olduğu inkâr olunamaz. Öyle ise bu âlem kimyahanesini vücut sahasına getiren, bütün külliyat ve cüz'iyata âlim olan mübdii kâinat hazretleri halâiktan

---

(1) O, şol hâliki zîşandır ki, mahlûkatı bidayeten yaratır, sonra da «ba'del fenâ» iade eder. Bu iade ona daha kolaydır.

her birinin eczayı vücudiyesini diğerinin eczayı bedeniyesinden tefrik ederek bu dünyadaki şekil ve suretine irca edemez mi? Allahü Taâlâ-nın buna kaadir olduğu nasıl inkâr olunabilir? Fikri ulûhiyete malik olanlar için böyle bir inkâr kabil midir? Hallakı azîm hazretleri:

(1)

[ءاذا متنا وكنا ترابا ذلك رجع بعيد]

diyenlere karşı:

[قد علمنا ما تنقص الارض منهم وعندنا كتاب حفيظ]

(2)

[افعيينا بالخلق الاول بل هم فى لبس من خلق جديد]

(3)

buyurmuyor mu?

HAŞRI CİSMÂNÎYİ İNKÂR EDENLERİN DELİLİNİ İPTAL:

Haşrı cismâniyi inkâra cür'et edenler derler ki: Bâzı insanları hayvanlar parçalıyor, yiyor; o hayvanat ile de başkaları gıdalanıyor; bu suretle bir insanın, bir hayvanın vücudu başka zîhayat mahlûkatın eczayi bedenîyesini teşkil ediyor; artık bunların hangi biri âhirette ih-ya edilecek olsa diğerlerini ihyaya imkân kalmaz. Binaenaleyh cisma-nî haşr kabil değildir.

Cevaben deriz ki: İnsanların vücudu iki kısım eczadan müteşek-kildir. Bir kısmı eczayı aslîyedir ki her insanın ömrünün bidayetinden nihayetine kadar devam eder, başkalarının eczayı asliyesiyle ittihad etmez, ve asla tegayyür ve inhilâle uğramaz. Diğeri de eczayı zâide-dir ki me'kûlât ve meşrubat ile neşvünemâ bulur, daima tegayyür ve inhilâle maruz kalır, bunun tebeddülü ile hakikati insaniye tebeddül

(1) O münkirler diyorlar ki: Biz ölüp toprak oldüktan sonra tekrar rücu mu edeceğiz! Bu rücu dairei imkândan pek uzaktır.

(2) O münkirler bu rücuu neden istib'ad ediyorlar? Elbette biz onların öl-dükten sonra cesetlerinden yerin eksilteceği şeyleri biliriz, bizim nezdimizde her şeyi hıfzeden bir kitap vardır.

(3) Biz bu âlemi önce yaratmadan âciz mi olduk ki iadeden âciz olalım? Onlar da evvelki halk hakkındaki kudretimizi inkâr etmezler, belki yeni yaradı-lış hususunda şüphededirler. Öldükten sonra ba'sedilmeyi istib'ad ediyorlar!

etmez. Binaenaleyh bir insan hayvanat tarafından ekl olunsa dahi onun eczayı aslîyesi onu ekl eden hayvanın eczayı asliyesiyle ittihad etmez. Belki o hayvanın eczayı zâidesini muvakkat bir zaman için teş-kil eylese de muahharen yine ondan ayrılır. İşte bu eczayı aslîyedir ki yevmi âhirette toplanacak ve buna bir takım zaid ecza dahi ilâve olu-narak ruhun taallikıyle insan hali aslîsi üzere hayata mazhar ola-caktır.

Nitekim: «Her insanın vücudunu toprak yiyecektir, ancak Acbüz-zeneb denilen kemik müstesnâ, insan bu kemikten yaradılmış olduğu gibi öldükten sonra da bundan terekküb ederek hayat bulacaktır» me-alinde bulunan

[كل ابن آدم يأكله التراب الا عجب الذنب منه خلق ومنه يركب]

hadîsi şerifi bunu nâtıktır.

İnsandaki zâid ecza ehemmiyeti haiz değildir. Bir insan yaşadık-ça zâid eczası birçok tebeddülâta uğrar; bundan beş on sene evvelki insan ile şimdiki ayni insanın vücudunu teşkil eden eczayı zâidenin başka başka olduğunda şüphe edilemez. Halbuki insan yine o insan-dır, on sene evvelki bir cürmünden dolayı bugün derdest edilerek ceza-dîde edilebilir, bunda adalete münafi bir cihet tasavvur olunamaz. Çünkü bu maddî beden âdeta ruhun bir libası mesabesinde olup his ve şuurdan mahrumdur. Asıl cezadîde edilen ve cezanın elemlerini hisseden ruhtur. Ruhsuz, hayatsız bir beden hiçbir şeyden müteessir olamaz. Binaberin zaid eczanın eczayı aslîyeye inzimamiyle âhirette azaba dûçar olmasının adalete münafi olacağı mevzuubahs olamaz. Maamafih bu inzimam eden zâit eczanın yine aynı insanın hâli haya-tında tahallül etmiş olan kendi eczayı zaidesinden ibaret olabilmesi de caizdir.

Hâsılı Cenâbı Hak mevcudu da, mâdumu da evvelki sûretine ia-deye kaadirdir. Cismanî haşr hakkındaki âyâtı Kur'aniye o kadar sa-rih, o kadar kat'idir ki bir müteşerri' için bunları te'vile imkân yok-tur. Fahri râzi hazretlerinin dediği gibi Kur'anı Kerîme iman ile haşri cismâniyi inkâr bir kalbde içtima edemez.

Vâ esefâ ki! Maddei aslîyesi bir katre sudan ibaret olan gafil in-san, kendisinin bir bediai hilkat olmak üzere nasıl yaradılmış olduğu-nu nutur da zerrata münkalib olacak olan vücudunun tekrar yaradıla-bileceğini istib'ad eder; hiç muazzam kudreti ilâhiyeyi aklına getir-

mez (1):

[قل يحييها الذي انشاها اول مرة وهو بكل خلق عليم]

97 — : **Cennet ile cehennem el'an mahlûktur. Müminler cennette cismânî ve ruhanî bir çok nimetlere müebbeden nail olacak, kâfirler de cehennemde cismen ve ruhen ilelebed muazzep kalacaktırlar. Bunların böyle daimî bir halde mükâfat ve mücazat görmeleri kendilerinde rasih bir heyet halini almış bulunan itikadlarından nâşidir.**

İZAH

Cennet ile cehennemin el'an mevcut olduğuna ve cennet ile cehennem ehlinin bunlarda muhalled bulunacağına:

[اعدت للمتقين] [اعدت للكافرين] [خالدين فيها ابدا]

misillû bir çok nususı Kur'aniye şahadet etmektedir. Cennet ile cehennem müstemirren fenâ bulmıyacağı gibi bunların ehli de fenâya mâruz olmayacaktır. Bir mümin cennette ilelebed niamı ilâhiyeye mazhar olacak, bir kâfir de cehennemde ebediyyen muazzep bulunacaktır. Çünkü bunlardan her birinin hakkında kendi itikadına göre muamele olunacaktır. Bunlardan her birinin itikadı âdeta kendi nefsinde bir heyeti râsiha, bir melekei daime halini almıştır. Şöyle ki: Meselâ vahdaniyeti ilâhiyeyi tasdik veya inkâr eden bir kimse binlerce sene yaşıyacak olsa bu babdaki itikadını muhafaza etmek azminde bulunur, bu itikadı âdeta kabili zeval olmayan bir rasih heyet halindedir. Binaenaleyh bu itikadından dolayı göreceği mükâfat veya mücazat da zeval bulmaz.

CENNET NİMETLERİYLE CEHENNEM AZABI DÜNYA NİMETLERİYLE AZABINA MAKÎS DEĞİLDİR:

Cennet nimetleri yalnız isim cihetiyle dünya nimetlerine benzer; yoksa mahiyetleri bambaşkadır, hiç bir ebediyet ve saadet makamı

(1) **Resulüm! O münkirlere de ki: Bu çürümüş kemikleri bidayeten kim yarattı ise yine o yaratır, ihya eder, bunları iptidaen yaratan, hilkatin bütün tefasilini, keyfiyatını bilir, onun ilm ve kudreti dairesinden hiç bir şey hariç kalmaz.**

olan cennetin nimetleriyle bir mihnet ve zeval mahalli bulunan dünyanın nimetleri müsavi olur mu? Ancak fürkanı mübîn bir çok âlî hakikatleri daima nâsın anlıyabileceği bir surette beyan eder, debi Kur'an böyledir. İşte bundan dolayıdır ki Kur'anı azîmde uhrevî nimetler nâsın me'lûf bulundukları dünya nimetleri suretinde temsil buyurulmuştur. Yoksa cennet nimetleri gözler görmemiş, kulaklar isitmemiş, hatır ve hayale gelmemiş şeylerdir. Maahaza nazarı İslâmda uhrevî nimetlerin en ulvîsi rüyetüllahtan mutahassıl lâhûtî bir zevkten ibarettir.

Bâzı Hıristiyan müellifleri furkanı mübînin cennette maddî nimetlerin mevcudiyetini haber verdiğinden dolayı dini İslâmı tenkid etmek istemişlerdir. Halbuki cennette maddî nimetlerin mevcudiyetini kendi ellerindeki İnciller dahi haber vermektedir. Ezcümle Mettâ İnciline nazaran : Hazreti İsa ahzü kirift olunacağı gece akşam yemeğini Havariyyun ile yerken: «Artık ben şarabı bundan sonra ancak cennette içeceğim» demiştir. Kezalik Luka İnciline nazaran Cenâbı Mesih Havariyyuna hitaben: «Sizinle cennette bir sofra üzerinde yiyip içeceğiz» demiştir.

Cehennem azabına gelince şüphe yok ki, bu da dünya azabına kıyas olunamaz. Cehenneme düşenlerin dûçar olacakları cismânî ve ruhânî azâbın derecei şiddetini yâdetmek bile insanın tüylerini ürpertir.

Küfr hâli üzere terki hayat edenler ebediyen cehennem azâbında kalacaklar ise de mü'minlerin âsileri bir müddet kaldıktan sonra gufrana mazhar olarak cennete duhul edecek ve bunların cehennemde görecekleri âzâb binnisbe hafif olacaktır.

CENNET İLE CEHENNEMİN VÜCUDU ŞER'AN SABİT OLDUĞU GİBİ FENNE DE GAYRİ MÜNAFİDİR:

Kadim hükemâ mükevvenatı pek mahdut bir halde tasavvur ederlerdi. Bunlara göre seyyarei arz, merkezi âlem idi, bütün semâvat, kürei arzı dairen madar ihata etmiş, bütün yıldızlar gök tabakalarında merkûz bulunmuş idi; bunların maverasında daha başka âlemler mevcut değildi.

İşte mükevvenatı böyle tahayyül edenler için bittabi' Kur'anı mübînin haber verdiği cennet ve cehennem için hâli bir mekân bulunamazdı. Bu kısa görüşlü hakîmlerin her sözünü aynı hakikat telâkki eden bâzı mahdut fikirli kimseler de bu iki âlemin vücudunu inkâr ederek işin içinden çıkıyorlardı. Halbuki ilmi hey'etin son terakkiyatı kâinatın fevkalâde azametini ilân etti. Şu bîpâyan fezayı tenvir eden ve mesafelerinin uzaklığından dolayı bizlere pek küçük görünen biadet

yıldızlardan bir çoğunun kürei arzdan milyonlarca defa daha büyük olduğunu âdeta riyazî bir kat'iyet ile meydana koydu. Artık bugün kimdir ki cennet ile cehennem namında iki âlemin mevcut olabilmesini inkâr ve istiğrab etsin?

Evet... Öyle kimseler bulunabilir ki, mücerred ellerindeki rasat âletleriyle göremedikleri için bu gibi âlemleri inkâra kıyam ederler. Fakat bir kere insaf edilsin! Acaba bugün hey'et şu terakkiyatiyle beraber bu koskoca kâinatı teşkil eden milyarlarca ecramı ulviyeden her birinin vücudunu. mahiyetini, derecei vüs'atini tamamen keşfe muvaffak olmuş mudur? Hiç ademi rü'yet, ademi vücudu istilzam eder mi? Acaba hallâkı zikudret hazretlerinin cennet ile cehennemi şu nihayetsiz fezanın âlâtı rasadiye ile görülebilmesi kabil olamıyacak derecede uzak bir semtinde yaratmış olması mümkün değil midir? Allahü Taâlânın kudretine, mükevvenatı ilâhîyenin şu vüs'at ve azametine muttali olanlar için bu gibi caizatı aklîyeyi inkâra kalkışmak kabil midir? Maamafih cennet ile cehennemin mekânını tâyin hususunda kat'î nusus mevcud olmadığından biz bu ciheti ilmi ilâhiye tefviz ederiz.

[الله اعلم بتفاصيل مخلوقاتها وحقائقها]

***

98 — İnsan bir beden ile bir ruhtan (nefsi nâtıkadan) müteşekkil bir mahlûktur. Fakat asıl hakikatı insaniye «ben» diye kendisinden tâbir edilen ve daima ayniyetini muhafaza eyliye nruhtan, o lâtifei rabbaniyeden ibarettir. Daima tebeddül ve tagayyüre mâruz bulunan beden ise ruhun bir âleti (idrâk, irade, hassasiyet) gibi âsârı ruhiyenin bir vasıtai tezahüratı olmaktan başka bir şey değildir.

Ruhun, o ulvî cevherin mahiyetini tamamiyle idrâk etmek beşeriyet için kabil değildir. Biz ruhun vücuduna ancak âsâriyle, tecelliyatiyle muttali' olmaktayız.

Ruhun mevcudiyeti, bekaya teveccühü; ilmî, ahlâkî, mafevkat tabiî bir çok burhanlar ile sabit olduğu gibi sem'î deliller ile sabittir.

İZAH

İnsanların bir maddî beden ile bir ruhtan müteşekkil olduğu herkesçe müsellemdir. Ancak ruh, mahiyeten bedenden başka, müstakil bir mevcudiyete malik midir? Ruhun mahiyeti idrâk olunabilir mi? Ruh, ba'delvefat fenâya mâruz oluyor mu? Yoksa bekaya nâzır mı bulunuyor? diye ihtilâf olunmuştur.

Bunlar bir takım mühim suallerdir ki, öteden beri mütefekkir beşeriyetin zihnini işgal edip durmuştur.

RUHUN MEVCUDİYETİ VE BU BABDAKİ AKÎDEİ İSLÂMİYE:

Biz Müslümanlar ruhun mevcudiyetine mutekidirz. Nusus-ı diniyemiz ruhun mevcudiyetini ve bir emri Rabbanîden ibaret olup ba'delvefat başka bir âleme iltihak edeceğini haber veriyor. Ruhun mevcudiyetine ibraz ettiği mütenevvi âsâr ve tecelliyatından her biri de pek vâzıh bir surette şahadet ediyor. Şu kadar ki ruhun mahiyeti, maddî olup olmaması meselesi akîde cihetiyle tâli mes'elelerdendir. Zaruriyatı diniyeden mâdud değildir.

RUH HAKKINDA MADDİYUNUN MUTALÂATI VE BU MUTALÂATI TENKİD:

Maddî ve mahsus olmayan her şeyi ceffelkalem inkâr edecek kadar sahif bir fikre dûçar olan maddiyun; bedenden müstakil bir ruhun mevcudiyetine kail olmuyorlar. Bunlara göre ruh, hayat, bütün aklî melekât, a'sabın harekâtından, dimağın efâlinden, (ihdas ettiği şeylerden) maddî eczanın güzel imtizaç ve terekkübü netayicinden başka değildir. Bunlar diyorlar ki:

1 — İnsan ile hayvanat arasında bir fark yoktur. Bunlar birbirinden mahiyeten mümtaz değildir, her ikisinde de ancak cismanî mizaç vardır, şuur cihetiyle müttehiddirler. Aralarındaki fark yalnız derece itibariyledir. Artık insanda hayvanattakinden âli, mânevî bir ruhun mevcudiyeti iddia olunamaz.

2 — : Fikir, ihsas, vicdan gibi bütün âmâli nefsiye dimağın efailinden ibarettir. Dimağ bulunmadıkça bunlar bulunamaz. Fikrin vesairenin mevcudiyeti dimağın mevcudiyetine, hüsn-i teşekkülüne vâbestedir. O halde ruh dimağın efailinden başka bir şey değildir.

3 — : Maddî ve kabili vezn olmayan, gözile görülüp elile tutulamayn bir şey mevcut olamaz. Binaenaleyh gayri maddî olan ve bedenden başka bulunan bir ruhun mevcudiyeti mutasavver değildir.

Şimdi maddiyunun bu iddialarını biraz tetkik edelim:

Evvelâ : İnsan ile hayvanat arasında yalnız derece itibariyle değil, mahiyet cihetiyle de büyük bir fark bulunduğu ilmün'nefsce sabittir. İnsandaki şuur ile, ihsasat ile hayvanlardaki şuur ve ihsasat nasıl müsavi olabilir?

İnsan âkildir, mütefekkirdir, teemmül eder, istidlâlde bulunur, birçok havassa maliktir. Artık ruh-i insanî ile ruh-ı hayvanî nasıl bir mahiyette zannedilebilir? (70) inci fıkranın izahına müracaat!..

Saniyen : Dimağ gibi lâyetecezza eczadan müteşekkil olup daima tebeddül ve teceddüt etmekte bulunan bir şey; insanda aleddevam tecelli eden bu kadar bediî hasselerin, âli idrakâtın nasıl menşei olabilir? Dimağ yalnız ruhun bir âletidir, dimağ bulunmadıkça ruh tecelliyatını ibraz edemez, bucihetle dimağ ne kadar mükemmel olursa ondaki havas da o nisbette mükemmel olur. Nitekim bir musikişinas, âlâtı musikiyenin mükemmeliyetine göre ibraz-ı maharet eder. Bir zat ne kadar hüsn-i hatta malik olursa olsun kırık bir kalem ile yazacağı şeyler de o bediî güzelliği göstermeye muvaffak olamaz.

İşte mükemmel olmayan bir dimağdaki ruh da bizzarure tecelliyatını bihakkın ibraza muvaffak olamaz. Fakat bundan ruh ile dimağın ittihadı neden lâzım gelsin? Bu hal nihayet dimağ ile ruhun münasebetini ispat eder, yoksa ayniyyetini ispat etmez.

Salisen : Maddî olmayan şeylerin mevcut olmadığı nasıl iddia edilebilir? Maddiyyun, havassımızın, idrakâtımızın mâverasında başka şeylerin mevcut olmadığını hangi delile istinaden ispat edebilirler? Fikir, vicdan ihtisasat denilen şeylerin mevcudiyetini maddiyun da inkâr edemez, halbuki bunlar maddî değildirler.

Elhâsıl bizim telâkki ettiğimiz surette bir ruhun mevcudiyetini maddiyunun inkâr etmeleri, cemiyeti beşeriyeyi behîmiyet derekesine ıskat etmek, insanları fezaili hayatiyeden mahrum bırakmak, insanları bir yeis ve hüsran içinde yaşatmak gayei sefihanesinden başka bir şeye mâtuf değildir.

RUHUN MÜSTAKİL MEVCUDİYETİ HAKKINDA MÜTALAALAR :

Bereket versin ki son zamanlarda maddiyunun bünyanı felsefesi pek büyük bir tezelzüle uğramış, ruhiyun felsefesi galibiyet ihraz etmiştir. Vaktiyle ruhun mevcudiyetine inananları cehl ile, akılsızlıkla itham eden birçok filesoflar, mütefenninler, bilâhare yaptıkları tecarip ve tetkikat neticesinde tebdili fikr etmiş, bu hususta bir çok kitaplar neşrederek ruhun müstakil mevcudiyetini itirafa mecbur olmuşlardır. Hattâ bir takım kimseler daha ileri giderek ruhlar ile mükâlemede bulunduklarını, hattâ ruhların fotoğraflarını bile alabildiklerini iddiaya cür'et göstermişlerdir.

Lehül'hamd biz Müslümanlar ruhun mevcudiyetini ispat için bu adamlar gibi «ispiritizm» usulüne vesaireye muhtaç değiliz; celbi ervah usulünün bir hakikat olduğunu tasdika bir lüzum hissetmeyiz. Ancak şunu demek isteriz ki vaktiyle mahsusattan başka bir şeye inanmak istemiyen bir takım kimseler muahharen bu kadar ileri gitmiş, yaptıkları ruhî tetebbuat neticesinde ruhların mevcudiyetini âdeta mahsusat ve bedihiyattan addetmişlerdir.

RUHUN MEVCUDİYETİNİ MÜSBİT BÂZI DELİLLER :

1 — : İnsan yalnız maddî bir bedenden, şu gördüğümüz cevarih ve âzâdan (heykeli mahsustan) ibaret değildir. Çünkü bunlar daima semizlenir, zayıflaşır, istihaleye mâruz kalır, hattâ erbabı fennin beyanına nazaran bedeni insanî nihayet bir ay zarfında kâmilen tebeddül etmiş bulunur. Halbuki şahsiyeti insaniye bu gibi ârızalardan masundur. Bugün gördüğümüz bir şahsın hakikatı ne ise bundan otuz kırk sene sonra da odur, velevki bâzı âzasını bir ârıza neticesinde gaibetsin. Bu halde ayniyeti insaniyenin tahakkuku için bu maddî bedenden başka bir şeyin mevcudiyeti tebeyyün ediyor ki, o da ruhtur.

2 — : Ruhun vücuduna kuvvei hâfızamız, mahfuzatı zihniyemiz şahittir. Dimağ daima tebeddül ve teceddüd ediyor, halbuki mahfuzatımız, ilmî müktesebatımız tebeddül etmiyor; eğer ruh mevcut olmasaydı eczayı dimağiyemizin inhilâliyle mahfuzatımız zeval bulur, ilmî müktesebatımızı idame edebilmemiz gyarı mümkün bulunurdu.

3 — : Ruhun vücuduna mesuliyeti ahlâkiyemiz delildir. Eğer ruh mevcut olmasaydı mesuliyeti ahlâkiye tasavvur olunamazdı. Beden daima tebeddül etmekte olduğundan mazide bir cinayeti irtikâb etmiş olan şahsın vücudu muahharen tamamen değişmiş olacağından artık onun hakkında ceza tertibi adalete münafi olmuş olurdu. Halbuki o cinayeti işliyen şahıs daima aynı şahıs addolunarak muahharen hakkında tertibedilen cezanın adalete münafi olduğuna hiç bir kimse kail olamaz. Bu hal ise şüphe yok ki mütebeddil olmayan bir ruhun mevcudiyetinden münbais bulunmaktadır.

4 — : İnsandaki ihtiyar ve şuur kendisinin bir maddî bedenden ibaret olmadığına şahittr. Zira beden; âtıldır, bizzat taharrüke gayrı müstaiddir, his ve şuurdan mahrumdur. Halbuki insan bir hareket ve ihtiyara maliktir, kendi zatına ve sair eşyaya şuuru vardır. Artık şüphe yok ki bu haller bedenden başka olan bir ruhun âsârından ibarettir.

5 — : Bedeni insanî cemadât mesabesindedir. Onun harekâtını tanzim eden, nemayı dahilisini vücuda getiren, teakkulâtını temin eden bir nâzım kuvvet vardır. Bu kuvvet ise şüphe yok ki, bedenden başkadır. Cemad mesabesinde bulunan bir beden ile böyle bir kuvvet müttehid olamaz.

6 — : İnsanlarda tecelli eden bir takım ef'al ve ahval vardır ki, bunlar havassı hamse haricinde kalıp alelâde hâdiselerden ayrılmaktadırlar. Keşfiyat, ilhamat, sünuhatı fikriye, hissi kablelvuku, istikbale ait ihbarat bu cümledendir. İnsanda bir ruhun mevcudiyeti tasdik edilmedikçe bu hâlâtı izaha imkân tasavvur olunamaz. Bunlar insanda vahdeti şahsîye sahibi bir ruhun vücuduna delildir.

7 — : İnsanlar uyku halinde bâzı şeyler görürler ki, muahharen o şeyler görüldüğü gibi veya ona müläim bir surette zuhur eder. Bu garip hâdise ise insanda bedenden başka bir kuvvetin mevcudiyetine şahittir.

8 — İnsanlar cismen zayıftırlar, bu itibarla bir çok zihayat mahlûkattan dûn bir mertebede bulunurlar. Halbuki diğer taraftan büyük bir zekâya, bir fıtrî ve sınaî kabiliyete maliktirler. Vücuda getirdikleri ilmî ve sınaî eserler kendilerinin ne büyük bir istidad ve irfana malik olduklarını ispat eder, artık şüphe yok ki bu hal kendilerine mevdu olan bir mânevî kuvvetten, ruh denilen bir lâtifei suphaniyeden neş'et etmektedir.

9 — Tammüssıhha bir insan farzediniz ki bir dakika evvel berhayat iken bir dakika sonra vefat ediyor. Şimdi şu bir dakika evvelki insan ile bir dakika sonraki aynı insan arasında vücut sıkleti, âzâ nispeti, beden teşekkülü ve saire cihetiyle ne fark vardır? Halbuki o insan bir dakika evvel sağ iken bir dakika sonra ölmüştür. Demek ki insanda menşei hayat olan ve ruh denilen başka bir cevher, başka bir kuvvet var imiş ki onun zevaliyle mevt hâsıl oluyor.

10 — Bütün beşeriyet kendi vücudunu teşkil eden uzuvları hakikati zâtiyesinden hariç addeder, kendisinin bir ruha malikiyetine fıtreten kani' bulunur, bu hususa vicdanı şahadet eder. İnsanların bu babdaki kanaatleri bedihiyatı evveliyeden mâdûttur. Artık bedenden başka bir ruhun mevcudiyeti nasıl inkâr olunabilir? Bu babdaki fıtrî icabatın, vicdanî şahadetin hatâ olduğunu kim ispat edebilir?

Bir zat tasavvur ediniz ki, bu dershanede sıraların önünde ayaklariyle dolaşıyor, elleriyle bir kitap forması tutuyor, ağziyle de o formadaki yazıları size anlatıyor, kezalik söylerken düşünüyor, her sözünü bir muhakemei fikrîye neticesinde serdediyor. Demek ki bu zat kendi âzasını, havassını istimal ediyor. O halde bu zat, istimal ettiği şu âzâ ve havastan başkadır. Çünkü bir şeyi istimal eden kimse elbette istimal ettiği o şey ile müttehid değildir. Nitekim bir kâtip, istimal ettiği kalemden, kalemtıraştan başkadır. Öyle ise âlet mesabesinde bulunan şu havas ve âzâyı istimal eden zat kimdir? Şüphe yok ki «ben» diye kendisinden tâbir ettiğimiz ruhtan, nefsi nâtıkai insaniyeden başka değildir.

Hulâsa: Ruhun bedenden başka bir mevcudiyete malik olduğuna:

[يا أيتها النفس المطمئنة ارجعي ...]

nazmı ilâhîsi de pek güzel delâlet etmektedir. «Rabbine rücû et» hitabiyle muhatap olan nefsi mutmainne şüphe yok ölüme mâruz olan maddî bedenden başkadır.

«Hak yolunda şehid olanlara (emevat) demeyiniz, belki onlar Rablerinin nezdi mânevîsinde berhayat olup merzuk bulunurlar» mealindeki âyeti kerîme de ruhun bedenden başka olduğuna delildir.

RUHUN MAHİYETİ KABİLİ İDRAK MİDİR?

Ruhun mahiyeti nedir? Beşeriyet için bunu idrâk kabil midir? Sualine gelince İslâm ulemâsından bir kısmı (Selefiye) diyor ki: Ruh bir sırrı ilâhîdir, bunun mahiyetini anlamak beşeriyet için kabil değildir.

Filvâki şimdiye kadar ulemâdan, hükemâdan binlerce kafile gelip geçtiği halde hiç biri mahiyeti ruhiyeyi keşfe muvaffak olamamıştır. Zaten ilmül'ruh da yalnız şuun-ı ruhîyeden, kavanını nefsîyeden bahsediyor, mahiyeti ruhîyeden sâkit bulunuyor. Ruhun mahiyetini idrâk edememek ise onun ademi mevcudiyetini iddiaya vesîle olamaz. Âlemde bir çok şeyler vardır ki biz bunları göremediğimiz halde vücutlarını asla inkâr edemeyiz. Elyevm elektriğin mahiyeti keşfedilememiştir. Halbuki onun mevcudiyetini inkâr edecek bir ferd yoktur.

Ruhun mahiyetini idrâk mümkün olmadığına kail olan bu zevat:

[ويسئلونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتيتم من العلم إلا قليلا]

âyeti celilesiyle istidlâlde bulunuyorlar.

Fakat İslâm âlimlerinin diğer bir kısmı (Müteahhirîn) ruhun kabili idrâk olduğuna kaildir. Bu zevat diyor ki:

[ويسئلونك عن الروح]

âyeti kerîmesi ruhun bilkülliye idrâk olunamıyacağına delâlet etmez, belki insanlar ruhun mahiyetini bir dereceye kadar anlamaya muvaffak olabilirler. İşte:

وما أوتيتم من العلم إلا قليلا

nazmı Rabbanisi de bunu işrap etmektedir.

Böyle düşünen İslâm mütefekkirleri ruhun mahiyetini tâyin hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâf başlıca üç surete ayrılabilir:

1 — Ruh; hay, müteharrik, nuranî, cesede muhalif bir lâtif cisimdir. Tahallül ve tebeddülden, teferrük ve temezzükten masundur. Gül suyunun güle sereyanı gibi bir surette bedene sâridir; bunun bedene sereyaniyle hayat hasıl olur, bedenden inkıta-ı sereyaniyle de mevt tahakkuk eder. İmamül Haremyn, ibni Kayyimil' Cevzî, İmam Şa'rânî gibi bir çok meşahir-i İslâmiye busurete kaildirler.

2 — Ruh-i insanî, bir cevher-i mücerreddir. Maddî ve kabili inkısam olmadığ,ı gibi mekâna da muhtaç değildir, cesede hulûl etmez, bedenden sureti kat'iyede müstakildir. Hem kendini, hem de hâlikini bilir; cesed vasıtasiyle mahsusatı anlar, gaibatı da bilâ vasıta idrâk eyler. Ruhun bedene taallûku ile hayat hâsıl olur, bedenden taalûkunun kesilmesiyle de mevt tahakkuk eder.

Biz ruhun bu taallûkunu bir elektrik hâdisesiyle kısmen temsil edebiliriz. Şöyle ki: Daima tramvay arabalarını görüyoruz. Bunlar mahsus bir kuvvetin tazyikine mâruz olmaksızın hareket ediyor, bazan da sebebi görünmeksizin ansızın hareketten kalıyor. Şüphe yok ki bu hâdise gayri mer'î olan elektrik kuvvetinin cereyanı ve inkıta-ı cereyanı ile alâkadardır. Görmediğimiz bir kuvvei berkıye o koskoca cisimleri kemali sür'atle sevk ediyor, bu kuvvetin kesilmesi de o cisimleri derhal bulundukları yerde tevakkufa uğratıyor. İşte bunun gibi ruhun taallûku da bedeni harekete getiriyor, bu taallûkun zevali ise bedeni derhal hareketten mahrum bırakıyor.

İmâmı Gazalî, Ragıb-i İsfahânî, sûfiyyeden bir takım zevat da bu surete zâhiptirler. Ruhun vücuduna kail olan hükemânın ekserisi de bu kanaattedir.

3 — Ruh-ı insanî, bir nur-ı mânevîdir, tecelliyatı ilâhiyeden mütehassıl, füyuzatı süphaniyeden münbaistir. Ruhun zâtı akdesi ilâhîden feyezanı, bir suretin veya zıyayı şemsin âyineye in'ikâsiyle temsil olunuyor ki âkisten hiç bir şey ayrılmadığı, eksilmediği halde akis tahakkuk ediyor.

Sûfiyyeden bir takım zevat da bu surete kail olmuştur.

Elılmüindallah.

RUHUN BEKAYA MAZHARİYETİ HAKKINDA MÜTALÂA:

Ruh-ı insanî fânî midir? Bâkî midir? Meselesine gelince şüphe

yok ki ruh hâdis olduğundan haddi zatında kabili fenâdır (1), ancak hallâkı hakîm hazretleri nüfus-ı nâtıkai beşeriyeyi fenâdan masun kılmıştır. İnsan ölmekle ruhu mün'adim olmaz. Şu kadar ki ervahın taallûk ettikleri cesetlerden kat'ı alâka etmeleri ve cesad vasıtasiyle ibraz eyledikleri birtakım âsârdan mahrum kalmaları ervah hakkında bir nevi helâk demektir. Binaberin ervahın bekaya mazhar olması:

[كل شئ هالك الا وجهه]

nazmı celîline münafi olmaz. Maahaza ervahın bir anî helâke mâruz olarak tekrar iade edilmesi de caizdir.

RUHUN BEKAYA MÜTEVECCİH OLDUĞUNU MÜSPİT DELİLLER :

1 — Malûm olduğu üzere efkârı beşeriye daima mealiye meyyaldir. Her insan aklî melekelerinin, mânevî kuvvetlerinin bir gayei kemale müteveccih olduğuna kânidir. Halbuki dünyada bu gayei hayaliye vücuda gelmiyor. Kezalik insanlar bu cidalgâhı fânide daima ıztırap içinde, helecan içinde yaşıyorlar, halbuki nev'i beşer böyle zehrâlûd bir hayatın acılarını tatmak için yaradılmamıştır. Eğer insan böyle bir gaye için bu muhiti fenâya getirilmiş ise o halde hayvanattan bile bedbaht demektir. Çünkü hayvanat mükellef olmadıkları için mesuliyetten berîdirler; akıl ve fikre malik olmadıkları için de mânevî tesirattan vârestedirler. Zavallı insan ise böyle değildir. O halde insanın diğer bir âlemde ebedî bir hayata mazhar olacağı, o âlemde gayei kemâliyenin vücuda geleceği şüphesizdir. Bunun aksi ise hikmet ve maslahata muhalif olduğundan tasavvura şâyan bile değildir.

2 — Bu dünya mihnethanesinde hiçbir kimse müktesebatiyle, ilim ve faziletiyle mütenasip bir saadet ve mükâfata nail olamıyor. Bir çok fazilet ve diyanet ashabı semerei sa'yinden mahrum, zulüm ve gadre mâruz, ezvakı hayatîyeden bînasip bulunuyor. Bilâkis bir nice denaet ve redaet erbabı âmaline nail olarak pek mes'ut, müreffeh bir halde yaşıyor. Bu gibi mâkûs hâlât ise inayeti ezelîye ile adaleti mutlakai ilâhiye ile kabili telif görülemez. Öyle ise hayatı beşerîye yalnız bu fâ-

(1) Ervahın ecsaddan iki bin sene mukaddem yaradıldığını:

[خلق الارواح قبل الاجساد بالفى عام]

hadîsi şerifi nâtıktır. Ruh; Eflâtun'a göre kadîm, Aristo'ya göre hâdistir.

ni cihana maksur değildir. Belki insan bir ebediyet cihanına müteveccihtir. O âlemde semerei mesaisini iktitaf edecektir.

3 — Bedenlerden ayrılmış olan ruhların bâzı tezahüratı bittecribe sabittir. Meselâ bundan şu kadar zaman evvel vefat eden bir zatın bize vukubulacağını rüyada haber verdiği şey bilâhare ol veçhile tahakkuk ediyor, bu gibi şeyler kesirül vukudur. Artık bu hal, ruhların bekasından başka neye hamlolunabilir?.

4 — Bir çok zevata göre ruh; bir basit cevherdir, bir şahsî vahdeti haizdir, basit olan bir mahiyet ise fenâdan masundur. Artık bunun aksi sabit olmadıkça ruhun bekası gayrı mâkul addedilemez.

5 — Bütün fıtreti beşeriye, bir ebediyet âleminin vücuduna kanidir. İnsanlar diğer bir âlemde mesubata nail olmak için dünyada bir nice âsarı hayriye vücuda getirirler; bütün milletler terki hayat etmiş olan ölülerinin saadeti ruhiyesi için dualar eder, sadakalar verirler. Artık umum beşeriyetin bu husustaki sünuhatı kalbiyesini, kanaati ahlâkiyesini nasıl hataya hamledebiliriz? Bu gibi âli meselelerde şahadeti vicdaniyenin, fıtrî temayülâtın kıymet ve ehemmiyeti inkâr olunamaz.

İşte ruhun bekası hakkında bu gibi birçok ilmî, ahlâkî, mafevkat'-tabiî deliller mevcut olduğu gibi bir kısım edillei sem'iyede vardır ki, bu babda asıl ihticaca şâyan olan da bunlardır.

Bütün avalime şâmil olan adaleti mutlakai ilâhiyenin beşeriyet hakkında kemâliyle tecellisi için ebediyet âleminin vücudunu bütün enbiyayı ızam hazeratı haber vermişlerdir.

Bütün insanlar Allahü Taâlânın bir eseri kudreti olan o ebedî âleme rücu edeceklerdir. Bu hususta va'di ilâhî vardır ki, bunda asla tahallüf vâki olamaz. Cenâbı Hak o âlemde iman ve taat ehlini adaleti suphaniyesiyle mükâfata nail edecektir. Küfür ve dalâlet erbabı ise mücerret kendi cinayet ve masiyetleri yüzünden pek elîm azaba duçar olacaktır.

Nitekim Kur'anı Mübinde :

[اليه مرجعكم جميعاً وعد الله حقاً انه يبدأ الخلق ثم يعيده ليجزي الذين امنوا
وعملوا الصالحات بالقسط والذين كفروا لهم شراب من حميم وعذاب اليم بما
كانوا يكفرون]

buyurulmuştur.

Hulâsa: O ebediyet âleminde her şahıs dünyadaki amellerine, niyetlerine göre mükâfat ve mücazat görecektir. O ulvî âlemde diyanet ve fazilet ashabı ebediyen saadete nail olacak; inkâr ve ilhad erbabı da müebbed surette nekbete dûçar bulunacaktır. Bu saadet ve nekbetin devamı ise şüphe yok ki mabihil'hayat olan ruhun bekapezir olmasını iktiza etmektedir.

———o———

HÂTİME

KÂİNATIN BÂZI ELVAHI BEDİASI HAKKINDADIR.

Mündericat: Semâvat - Arş ve kürsi -Levhü kalem - Sâbit ve seyyar yıldızlar - Şihap - Arz ve teşekkülâtı arziye - Yeryüzündeki mevahibi fıtriye - Rad, berk, saıka - Zelzele - Bulutlar, yağmurlar - Kâinatın levhalarını temaşa.

*
**

99 — Beşeriyetin her veçhile itilâsını istihdaf eden dini mübîni İslâmın muhtevi olduğu âli nusustan bir kısmı, kâinatın bâzı elvahı bediasına müteallik bulunmuştur. Ezcümle yedi kat semanın mevcudiyetine, arş ve kürsü ile levhü kalemin vücuduna, semayı dünyanın birçok nuranî, ziyadlar yıldızlarla müzeyyen olduğuna, şihap denilen hâdiseyi cevviyeye, gökler gibi yerlerin de müteaddid bulunduğuna, arzın teşekkülâtına, yeryüzündeki bir takım fıtrî mevahibe, rad, berk, saıka, zelzele gibi kevnî hâdiselere, yeryüzüne letafetbahş olan rahmet katrelerine ve saireye dair bir çok âyatı Kur'aniye ve ehadisi şerife vardır. Bütün bunlar Cenâbı Hakkın varlığını ispat, kudret ve azametini irae, beşeriyetin efkârını irfan nuru ile tenvir gayei ulvîyesine müteveccihtir. Nitekim Kur'anı hakîmde:

[ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآيات لاولى الالباب]

buyurulmuştur.

Binaenaleyh biz bu gibi muazzam mevcudatın haiz olduğu bedayii, mehasin ve menafii düşünerek mütenebbih olmakla mükellefiz. Yoksa bunların alettâyin şu mahiyette veya şu gibi bir şekil ve surette bulunduğuna itikad etmekle mükellef değiliz; bu cihetler zaruriyatı diniyeden değildir. Şu kadar var ki bu husustaki nusus-ı şer'iyemizi zâhirine

hamleder, hilâfına kat'î bir delil bulunmadıkça bunları tevilden ihtiraz eyleriz. Ve minallah-it Tevfîk.

İZAH

Semavî dinler; ilâhiyata, ibadata, ahlâka, içtimaiyata, maaş ve maade müteallik umuru talim ve tanzim etmek gibi ulvî gayeleri istihdaf eder. Yoksa âlemin keyfiyeti hilkatine, âlemde câri olan bir takım kanunlara, ulûm-ı kevniyeye dair tafsilât vermek gayesini istihdaf etmez; bunlar semavî edyanın makasıdı dairesinden hariçtir. Bununla beraber semavî dinler mahzâ beşeriyeti irşad ve ikaz hikmetine binaen bir çok asârı kevniyeden bahs etmiştir. Bilhassa İslâm dini mübini, bu hususlara dair bir hayli âlî malûmat vermiştir. İşte bir kısmını icmalen beyan ediyoruz :

1 — Semavat - Gökler :

Hâlikı kâinat hazretleri, azîm vüs'atini rakamlarla ifadeden âciz olduğumuz şu fezada yedi tabakadan ibaret olmak üzere «Semavat» denilen ve melâikei kiramın makarrı bulunan ulvî ecramı yaratmıştır.

الذي خلق سبع سموات طباقا

âyeti celilesi bunu nâtıktır. Binaenaleyh, biz bu semâların mevcudiyetini tasdik ederiz. Fakat bunlardan her birinin mahiyetini, kemmiyet ve keyfiyetini alettafsil bilemediğimizden bu ciheti ilmi ilâhîye havale eyleriz.

Kadîm hükemâdan bir çoklarına ve bilhassa «Batlamyus» a göre semavat; kürei arzın daireı madarı muhittir, yıldızlar da bu semalarda merkûz bulunmaktadır. Ahiren «Kopernik» nazariyei felekiyesine taraftar olanlar işbu semavatı inkâr etmişlerdir(1). Bunlar diyorlar

---

(1) Batlamyus : Riyaziyun ile felekiyunun meşhurlarındandır. Milâdın ikinci karni iptidalarında İskenderiyede yetişmiştir. İlmi hey'etten «Micistî» nam eseri meşhurdur. Kürei arzın merkezi âlem olduğu hakkındaki kadîm nazariyeyi felekîye (Batlamyus usulü) namiyle meşhur olmuş, Kopernik zamanına kadar mûteber bulunmuştur.

Kopernik: Riyaziyunun, heyetşinasanın meşhurlarındandır. Hey'eti cedîdenin kâşifi sayılır. Kürei şemsin merkezi âlem olduğuna ve kürei arz ile sair seyyarelerin hem kendi mihverleri üzerinde, hem de güneşin etrafında deveran ettiğine eski hükemâdan kail olanlar vardı, lâkin Kopernik bu nazariyei felekiyeyi kuvvetli deliller ile teyid ettiğinden bu nazariyeye «Kopernik usulü veya mesleği felekîsi» denilmiştir. (1473) te Prusya'nın «Torn» kasabasında doğmuş, (1543) te ölmüştür.

ki biz elimizdeki mükemmel âlâtı rasadiye ile fezâ denilen boşlukta yalnız yıldızları görüyoruz, bunlardan başka semavat denilen tabakatı göremiyoruz; binaberin semaların mevcudiyetine kail olamayız; sema kubbesi diye mavi renkte müşahede ettiğimiz şey hakikaten mevcut değildir, belki muhayyeldir, havayı nesimînin ziya ile imtizacından mütehassıldır.

Şimdi bu sözlere güzelce dikkat edilirse anlaşılır ki, bu nazariye taraftarları bizim iddia ettiğimiz semavattan bahsetmiyorlar, ancak kürei arzı muhit olduğu farz edilen tabakaları ve başımızın üzerinde kubbe gibi mavi renkte görülen şeyin hakiki bir kubbe olduğunu inkâr ediyorlar. Filvâki semavatın kürei arzı farz edildiği veçhile muhit olmadığına, başımızın üzerinde kubbe gibi görülen şeyin münzel kitaplarda beyan olunan semalardan ibaret bulunmadığına biz de kail olabiliriz.

Zaten İslâm âlimlerinden bir kısmı semaların gayrı mer'î olduğuna, yıldızların semalarda merkûz olmayıp semanın tahtında ferağı mücerrette deveran ettiğine kail olmuştur. Fakat şu gördüğümüz mavi, muhayyel kubbenin ötesinde âlâtı rasadiye ile görülmesi kabil olmayan ve lisanı şeriatte «Semavat» tesmiye edilen bir takım âlî tabakatın mevcudiyetine gelince bunu fennen ne ispata, ne de inkâra mecal yoktur.

İlim sebeplerini yalnız his ve tecribeden ibaret addedenler semaları göremedikleri için «semavat vardır» diyemezler. Fakat mücerret his ve tecribeleri dairesinde bulunmadığı için «semavat yoktur» da diyemezler. Çünkü bir şeyi görememek, keşfedememek onun mâdumiyetini istilzam etmez, bu bir müsellem kaziyyedir. İhtimal ki, fezânın o bipayan vüs'ati veya semaların şeffafiyeti, yahut sair cevvî sebepler semaların görülmesine mâni olmaktadır.

Semavatı bir takım fennî nazariyata tevafuk etsin diye sab'ai seyyare ile veya saire ile tevil etmek doğru olamaz. Vaktiyle Batlamyus naazriyei felekiyesine sabit bir hakikat nazariyle bakılıyordu. Muahharen bu nazariyenin butlanı tahakkuk etti, yerine Kopernik nazariyei felekîyesi kaim oldu, yarın da bu nazariyenin butlanı sabit olmıyacağı ne malûm? Bu gibi nazariyeler daima değişir, daima tenkidata hedef olur. Ne hacet! Şimdiye kadar bu gibi bir takım nazariyata binaen fezâ ile kâinatı maddiyenin gayrı mahdut olduğu iddia olunmuyor mu idi? Halbuki şimdi de meşhur «Aynştayn» ın ileriye sürdüğü bir nazariyeye binaen fezanın, kâinatın mahdudiyeti dermeyan olunuyor. Bu suretle de ilmi hey'et büyük bir inkılâp arefesinde bulunuyor. Artık böyle ikide bir tebeddül eden bir takım nazariyata binaen nusus-ı şer'iyemiz ile sabit olan bir hakikati tevile neden muhtaç olalım! Bizim için esbabı ilm yalnız his ve tecribeden ibaret değildir, birer muhbiri sadık olan enbi-

yayı ızamın haberleri de ilim sebeplerindendir. Binaenaleyh bilcümle enbiyayı ızamın haber vermiş oldukları semaları inkâra veya bir takım nazariyat ve faraziyata uygun düşsün diye indî bir surette tevile mecal yoktur.

2 — Arş ve kürsü:

Semaların fevkinde arş ve kürsü namiyle iki ulvî âlem mevcuttur. Kürsü, semavat ile zeminden vâsidir; arş da kürsüden vâsidir. Arşın etrafında melâikei kiramın tesbîh ve tehmîd ile meşgul olduğunu:

[وترى الملئكة حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم]

âyeti celîlesi nâtıktır. Kürsünün derecei vüs'ati de:

[وسع كرسيه السموات والارض]

âyeti kerimesiyle sabittir.

Arş ile kürsünün vücudu aklen caiz, şer'an sabittir. Maahaza bunların künhüne, hakikatine dair kat'î tafsilât mevcut değildir. Bu cihetle selef isalihîn, arş ile kürsü hakkındaki şer'î nâsları müteşabihatten addetmişlerdir. Âlimlerimizin müteahhirleri de bunları muhtelif vücuh ile tefsîr etmişlerdir. Binaenaleyh biz bunların vücuduna mutekıd olmakla beraber mahiyetlerinin neden ibaret olduğunu ilmi ilâhîye havale eyleriz.

3 — Levhü kalem :

Levhü kalem iki ulvî mevcuttur. Bütün mukadderatı kevniye bu kalem ile o levh üzerine yazılmıştır. Bu kitabet tarzı elbette bizim bildiğimiz bir şekilde değildir.

İlk yaratılan şeyin bu kalemden ibaret olduğuna dair bâzı ehadis-i şerife vardır.

[اول ما خلق الله تعالى القلم فقال له اكتب فجرى بما هو كائن]

hadîsi şerifi de o cümledendir.

Levha kitabı mübîn, levhi mahfuz dahi denir. Kalem ile levhin nurdan ibaret bulunduğu hakkında bâzı âsar vardır. Maahaza bunların şekli, mahiyeti hakkındaki varid eserler, tevatür haddine vâsıl olmamıştır. Bu cihetle bu babda âlimlerin bir çok beyanâti mevcuttur. Biz bunların hakikatini de ilmi ilâhîye tefviz eyleriz.

4 — Sabite ve seyyare denilen yıldızlar :

Allahü Taâlâ Hazretleri dünya semasını milyonlarca parlak parlak

yıldızlarla tenvir etmiştir. Hele güneşi ziyadar olarak yaratmış, kameri de münir olarak vücuda getirmiştir. Nitekim,

[هو الذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا]

âyeti celîlesi bunu nâtıktır. Sair yıldızlar da semayı yaldızlayan, her gece birer hidayet misbahı gibi parıl parıl parlayan bîadet, münevver ecramdan ibarettirler. Bunlardan her biri kendine mahsus bir felekte, bir daire dahilinde cereyan eder, her biri pek büyük olduğu halde mücerret mesafesinin uzaklığından dolayı bize parlak bir nokta gibi görünür.

Nitekim heyeti cedide âlimleri de diyor ki: «Sema Kubbesi» bîhısap, münevver ecramın bir cevelângâhıdır. Güneş bizzat ziyadardır, kamer ise bizzat ziyadar değildir; güneşin ziyasından iktibas etmek suretiyle tenevvür eder. Sair yıldızlar da iki kısımdır. Bir kısmı pek dilnişîn bir lemeane maliktir. Ziyalarında bir nevi ihtizaz görülür ve kendileri gayrı müteharrik bir halde müşahede olunduklarından (sevabit) namiyle yâd olunur. Diğer kısmı da sâbitelerden nur alan, onların cazibelerine tâbi olarak etraflarında deveran eyleyen bir çok yıldızlardır ki bunlara da (seyyarat) namı verilir.

Her sabite kendi seyyareleriyle, peykleriyle beraber bir âlem hükmündedir. Bizim manzumei şems de bu âlemlerden yalnız birini teşkil etmektedir. Bütün bu parlak semavî ecram - İngiliz hey'etşinaslarından «Nevton» un nazariyatına göre - fezada muallâk bir halde bulunuyor ve kuvvei cazibe denilen mütekabil bir kuvvet ile birbirine müncezip olarak sukuttan masun kalıyor.

İslâm ulemâsından Mekkî, Vehep, Dahhâk, gibi bir çok meşahir bu vaz'iyeti felekiyeye «Nevton» dan daha evvel kail olmuş, yıldızların semâ ile arz arasında bulunduğuna; eflâk denilen şeylerin birer cismi mahsustan ibaret olmayıp kevkeplerin medarlarından, yâni fezâ dahilinde seyrü hareket ederken işgal eyledikleri boşluktan ibaret olduğuna zâhip bulunmuşlardır.

Hattâ fahri râzi, Tefsiri Kebîr'de :

[لم لا يجوز ان يقال الكواكب تتحرك بأنفسها من غير ان تكون مركوزة فى جسم آخر]

(Ne için denilemesin ki, yıldızlar başka bir cisimde çakılı, yerleştirilmiş olmaksızın kendi kendilerine hareket etmektedirler?) demiştir.

Halbuki atik hey'et erbabı sabiteleri bir semada, güneş ile diğer seyyareleri de başka başka semalarda merkûz sanarlardı.

Hulâsa: Biz bu ulvî ecramdan her birini kudreti ilâhiyenin bir münevver eseri olmak üzere telâkki ederiz.

5 — Şihap :

Mübdii âlem hazretleri şu mavi semâ kubbesini kandiller gibi parlak bir surette görülen nücum ile tezyin etmiş ve bu nücumun bir kısmını semâya çıkmak isteyen şeytanları recm ve men'e tahsîs buyurmuştur:

[وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ]

âyeti celîlesi bunu nâtıktır. Nitekim:

[إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ]

âyeti kerîmesi de semâya çıkarak gök sakinlerinin sözlerini sirkate ve bu suretle melekût esrarına muttali' olmaya çalışan bir takım hafî mahlûkatın şihap ile men' ve zecr olunduğunu müş'irdir.

Şihap denilen bir kitlei nâriye ile bir takım lâtif, gayri mer'î, zîşuur cisimlerin men' ve ihrak edilmesi kudreti ilâhiyeye nazaran asla istib'ad olunamaz.

Zaten bugünkü hey'et ilmi de semâvî ecramın meskûn olduğunu ve hattâ bunların sakinleriyle yeryüzünde sakin olanların arasında âtiyen muhaberelerin cereyan edebilmesini imkân dairesinde görmüyor mu?

Biz hey'et erbabının bu gibi sözleriyle müddeamızı teyide muhtaç değiliz; ancak şunu demek isteriz ki, fen terakki ettikçe mûcizatı Kur'aniye daha ziyade tecelli ediyor. Furkanı hakîm, yeryüzünde olduğu gibi semâlarda da zîhayat mahlûkatın mevcudiyetini ve dilediği zaman bunları bir araya cemetmeye Cenâbı Hakkın kadir olduğunu:

[وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ]

âyeti celîlesiyle bundan on dört asır evvel haber vermiştir ki, bugünkü mütefennin Avrupalılar o zaman semâların meskûniyetini değil, kendî içtimaî muhitlerini bile bilmekten âciz bulunuyorlardı.

İşte bir takım âteşfeşan semavî ecram ile bir kısım habîs ruhların recmü tard olunduğunu haber veren âyatı Kur'aniyede bir hakikati kevniyeyi nâtıktır. Belki fennin ilerdeki terakkiyatı bu hakikati de olanca vuzuh ile ispata muvaffak olur.

Müfessirîni kiramın beyanına nazaran sukut ettiğini gördüğümüz bir takım münevver ecram bizzat yıldızlardan ibaret değildir. Ve her sukut eden semavî ecram mutlaka şeytanları recm için sukut etmiştir denilemez. Belki kevkeplerden infisal eden ve yıldız şeklinde görülen şihap namındaki mevaddı nâriyenin bir kısmı şeytanları men' ve recme tahsîs buyurulmuştur. Bu husustaki beyanatı Kur'aniyeden maksud olan da budur.

Şu da caiz ki, fezâda sâbih ve pek küçük bir takım yıldızlar vardır da bunların bir kısmı ile şeytanlar recm ve men' edilmektedir.

Müfessirîni kiramın şihap hakkındaki bu mütalâaları, nazariyatı fenniyeye tevafuk etmektedir. Çünkü yeni hey'ete göre de şihaplar fezâda sabih bir takım küçük cisimlerden ibarettir. Bunlar ara sıra yere tekarrüpleri halinde kürei arzın câzibesine kapılarak sür'atle hareket ettikleri için iltihap ederek meçhul bir semte düşerler. Hele semâdan düşen ve ekseri demir madenini hâvi bulunan bir kısım küçük ve büyük taş parçaları vardır ki, bunlara (Haceri Semâvî) denir. Vaktiyle bunların kamerdeki yanardağlardan atıldığı zannolunmakta idi. Elyevm bunların uçmakta bulunan küçük yıldızlardan ibaret olmasına ihtimal verilmektedir.

6 — Arzın teaddüdü :

Allahü Taâlâ Hazretleri semâlar gibi yerleri de müteaddid olarak yaratmıştır.

[اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ]

âyeti celîlesi bunu nâtıktır. Maahaza yerlerin teaddüdü suretinde ihtilâf vardır.

Malûm olduğu üzere bizim meskenimiz olan arz bir çok tabakaları hâvi, birbirine mütecavir bir takım kıtalara münkasimdir. İşte bâzı zevata göre arz böyle bir kısım tabakatı muhtevi veya bir takım kıtalara münkasim olduğu cihetle semâvat gibi müteaddit addolunmuştur.

Diğer bâzı zevata göre de birbirinden munfasıl yedi arzmevcuttur ki, bunlar ya bir hizadadırlar, yahut her iki semânın arasında bir arz bulunmaktadır.

Arzın bu veçhile müteaddit olmasına bir mâni yoktur. Milyonlarca ecramın cevelângâhı olan şu nihayetsiz fezâda kürei arz ile aynı tabiatta diğer altı küre daha bulunabilir, fezâda bir kısım yıldızlar vardır ki bunlar daima tahtel'ufk bulundukları için asla zuhur etmezler. Kendilerine (Mütemadil Hafa') denir. İhtimal ki bizim göremediğimiz şu arz küreleri de bu kabîldendir.

Semâda daha ince donuk sehabiyeler, muzlim kütleler vardır ki, onlar da asla görülemezler. Maamafih caiz ki biz bu arz kürelerini birer yıldız olmak üzere daima fezâda görüp duruyoruz da haberimiz yok.

Bizim kürei arzımız güneşin etrafında deveran eden bir küçük sey-

yare olduğu gibi diğer arzlar da başka sabitelerin mesleğine dahil birer seyyareden ibaret olabilir. Kâinatın şu hayretfezâ vüs'atine vâkıf olanlar diğer ulvî ecramın yanında birer kum danesi mesabesinde kalan bir kaç kürei arziyenin mevcud olabilmesini asla istib'ad etmezler.

7 — Arzın teşekkülâtı ve mevahibi fıtrîye :

Kur'anı mübînin yüksek beyanatına nazaran semâlar ile arz birbirine muttasıl iken bilâhare kudreti ilâhîye ile beyinleri tefrik olunmuş, arzın sathı tesviye olunarak beşeriyetin ikametine elverişli bir hale getirilmiştir.

[والى الارض كيف سطحت]

gibi bâzı âyatı celîle arzın musattah olduğunu gösteriyorsa da bu, arzın görünüşüne ve üzerinde istikrar mümkün olmasına nazarandır. Yoksa arzın küreviyetine münafi değildir. Bizzarure gayet vâsi olan bir kürenin her tarafı âdeta bir müstevi satıh suretinde görünür ve üzerinde ikamet mümkün olur.

Hüsuf esnasında kamerin üzerinde yerin gölgesinden mütahassıl karaltının bir daire münhanisi şeklinde görünmesi; her sabah vâdilerden evvel dağ başlarının aydınlanması; güneş, arzın bir tarafında gurup ettiği halde diğer tarafında tulûa başlaması; yerin küreviyüş' şekil olduğunu gösterir.

İşte arzın teşekkülâtı hakkındaki Kazi, Fahri Râzı, Ebussuud gibi meşhur müfessirlerin sözleri bu yoldadır. Fennin son keşfiyatı da bu sözleri teyid etmektedir. Elyevm ilmüt'tekvin ulemâsının beyanatına göre vaktiyle fezâda muhtelif cesamette bulunan mütenevvi, mütelevvin sehabiyelerden bir kısım şa'şaadar ecramı semâviye vücuda gelmiş ve bilâhare bu ecramdan bir takım parçalar ayrılarak onların etrafında deverana başlamıştır. Ezcümle beşeriyetin mevayı lâtifi olan arz da güneşten ayrılmış bir küredir ki zamanların müruriyle tabakatı vücuda gelerek üzerinde nebatat ve hayvanat devreleri başlamıştır.

Bizce arz gerek kürevî olsun ve gerek müstevî bulunsun her halde bir kudret bedîası, bir hikmet nümunesidir. Bu lâtif zemînin her tarafında bir çok geniş yollar, vâsi sahralar, güzel ormanlar, yüksek dağlar, kıymetli madenler, bîpâyân denizler, lezîz su menbaları vardır, daha bir nice fıtrî mevahip mevcuttur ki bunlardan her biri bu arzın nasıl bir bedîalar mecmuası olduğunu ispata kifayet eder.

[وفى الارض ايات للموقنين]

8 — Ra'd, berk, saika :

Ra'd, berk, saika denilen alâimi cevviyye birer bediai kevnîyedir. Bâzı müfessirini kirâm :

[اوكصيب من السماء فيه ظلمات ورعد وبرق يجعلون اصابعهم فى آذانهم من الصواعق حذر الموت]

(1) âyeti celîlesinin tefsirinde bu hâdisatı cevviyyeyi şöyle tarif ediyorlar :

Ra'd : Rüzgârların şiddetli sevk ve tazyikine mâruz kalan bulut kütlelerinin birbiriyle çarpışıp parçalanmasından mütehassıl gürültüdür.

Berk : Bulutlardan zâhir olan parıltıdan, şiddetli bir lemeandan ibarettir.

Saika : Bulutların birbiriyle tesadümü neticesinde zuhur eden bir şu'leden, kuvvetli bir ateşpâreden ibarettir ki çabuk sönmekle beraber isabet ettiği şeyleri yakar, mahveder.

Bu tarifler bu husustaki fennî beyanata mealen muvafıktır. Zaten yeni heyet âlimleri de diyorlar ki: Bulutların birbiriyle çarpışması üzerine kendilerinden hâsıl olan yıldırım şiddetli bir surette havayı sarsar, bu halde bir gürültü işitilir ki buna ra'd = gök gürültüsü denir.

Bulutların biribiriyle çarpışması neticesinde kendilerindeki müspet ve menfi elektriklerin birleşmesiyle parlak bir elektrik şerâresi zuhur eder ki buna da berk = şimşek tesmiye olunur.

Bulutların arasındaki elektrik kuvveti tevessü ve izdiyad edince de bunlardan kıvılcımlar, ateşler (şulei elektrîkiye) hâsıl olur ki buna da saika = yıldırım namı verilir.

Kur'anı mübinde Cenâbı Hakkı ra'dın tesbih ettiği :

[ويسبح الرعد بحمده]

nazmı kerîmiyle beyan buyurulmuştur. Bu ra'ddan mürad ya bu isimde bulunan bir melektir, yahut bildiğimiz ra'ddan ibarettir. İkinci takdirde ra"dın Cenabı Hakkı tesbih etmesi Cenâbı Hakkın varlığına, kudret ve ceberûtuna delâlet eylemesi demektir.

Evet... Şüphe yok ki ra'd ve berk gibi cevvî mevcudat, hâliki kâinat hazretlerinin vücuduna, kudret ve azametine delâlet ve şahadet eder. Bir kerre düşünmeli, bulutlar en ziyade eczai mâiyeden mürek-

---

(1) Yahut munafıkların hali o kimselerin hali gibidir ki, onlar kendisinden zulumat ile ra'ad ve berk bulunan bir buluttan yağan şiddetli ve iri damlalı yağmura tutulur ve ölümden korkarak yıldırımların gürültülerini duymamak için parmaklariyle kulaklarını tıkarlar.

keptir. Böyle olmakla beraber kendilerinden en şiddetli bir maddei nâriye zuhur ediyor, en yakıcı bir madde kendisinin zıddı olan bir söndürücü maddeden sâdır oluyor, artık böyle bir hilkat bediası o hâlikı zîşanın azamet ve ceberrûtuna delâlet etmez mi? Zaten kâinatta hiç bir şey yoktur ki kendine has bir lisanla, bir mânevî hâlet ile zâtı bâriyi tesbih ve tevhid etmesin; hayfâ ki gafil insanlar bu hakikati idrâk edemezler.

9 — Zelzele :

Ara sıra arzın bâzı kısımlarında zelzele vuku bulmaktadır. Ötedenberi zuhur edegelen bu hâdise neticesinde bir çok yerler harabolmuş, bir nice inkılâbatı arzîye vücuda gelmiş ve bu yüzden bir takım kavimler mahvolmuştur. Nitekim Salih Aleyhisselâma ittibâ etmeyen Semûd kavşmi ile Şuayp Aleyhisselâmın nasihatlerini kabul eylemeyen ehli Medyenin birer azîm zelzeleye tutularak bulundukları yerlerde hâki helâke serildiklerini, oralarda hiç ikamet etmemiş gibi bir hale geldiklerini :

[فأخذتهم الرّجفة فاصبحوا فى دارهم جاثمين]

âyeti celîlesi nâtıktır.

Zelzelenin esbabı zuhuruna gelince, biz bu babda erbabı fennin beyan ettiği sebepleri inkâra lüzum görmeyiz.

Zelzele; arzın ka'rine nüfuz eden yağmur sularının merkezî hararetin tesiriyle galeyana gelip tebahhur etmesinden, veya yerin derinliklerinde bulunan bâzı kibritî maddelerin iştial eylemesinden neş'et edebileceği gibi kışrı arzın derunundaki bâzı tabakatın yerinden oynayıp parçalanmasından, veya tahtelarz mevcud olan bâzı tabiî mağaraların ve boşlukların yıkılmasından da neş'et edebilir. Bunda inkâr edilecek bir cihet yoktur. Bu gibi hâdisatı kevniyenin bir takım sebeplere merbut olduğu şüphesizdir. Ancak nazarı İslâmda bu sebeplerden hiçbiri bizzat müessir değildir. Ve bu hâdisatın zuhuru için böyle bir takım zahirî sebepler mevcud olduğu gibi bir kısım mânevî sebepler de vardır. Esbab silsilesinin yalnız bâzı zevâhire inhisarını iddia etmek kadar gafilâne bir hareket olamaz.

10 — Bulutlar, yağmurlar :

Feyyazı kudret hazretleri semâdan yağdırdığı yağmurlarla yeryüzüne hayat bahşoluyor, insanların, hayvanatın mabihil' hayatı olan hububatı, nebatatı, vücuda getiriyor. Nitekim Kur'anı mübinde:

[وانزل من السّماء ماءً فاخرج به من الثّمرات رزقاً لكم]

buyurulmuştur.

Bâzı zevat yağmurların semâdan nüzulünü nâtık bulunan âyatı Kur'aniyedeki semâyı melâikei kirâmın meskeni olan semâdan ibaret telâkki etmişlerdir. Fakat müfessirini kirâmın kısmı âzâmı buna kail değildir.

Semâ kelimesi lisanı Arapta «yükseklik» mânâsına olan «sümüv» dan alınmış bir müşterek lâfızdır. Meleklerin makarrı olan âlî tabakattan her birine semâ denildiği gibi bulutlara ve her şeyin fevkine, hattâ odanın sakfine de denilir. Binaenaleyh yağmurların semâdan nüzulü, bulutlardan veya mutlaka fevkimizden nüzulü demektir. Nitekim:

(1) [ءانتم انزلتموه من المزن ام نحن المنزلون]

âyeti celîlesi de yağmurun buluttan nüzulünü nâtıktır.

Hulâsa: Bütün hâdisatı kevniye gibi o berrak berrak rahmet katreleri de Cenâbı Hakkın birer parlak eseri hikmetidir. Bizim vazifemiz ise bu gibi bedî âsârın her zerresinde tecelli eden feyzi kudreti düşünerek mütenebbih olmaktan ibarettir.

ELVAHI KÂNATI TEMAŞA

Vücud-i pâkini ispat için hallâk-ı zîşanın
Birinci şahidim bu levhi zerrîni tabiattir.

Şimdi kendimizi şu kâinatın en yüksek ve her tarafa nâzır bir noktasında farz ederek bu saydığımız bedî levhaları şöyle hayalen bir temaşa edelim :

1) İşte nazargâhımızda kâinat olanca nûraniyetiyle tecelli ediyor; ufuklar lâtif bir bahar sabahının feyziyle letafetlere gark olmuş; semâ kubbeleri pek dilnîşin, cazibedâr bir renk almış, daha nice ulvî ulvî âlemler şu bîpâyân fezâya pertevnisâr olmuş bulunuyor.

2) Sanki hallâk-ı zîkudretin arşı kibriyâsı tecelli etmiş, kürsii iclâli nümâyan olmuş da basîret sahiplerine melekût-i ilâhîyenin azametini, ulviyetini gösteriyor, müstaid kalblere binlerce hakaik ilham edip duruyor.

3) Bir halde ki, insan dikkatle baktıkça gûya şu kâinatın fevkında pek ulvî, nurdan müteşekkil bir levh nümâyan oluyor; bu levh üzerine yine nurdan mahlûk, hikmetfezâ bir kalem ile bütün serairi hilkat yazılmış bulunuyor.

4) Ancak zâtı bâriden başka her şeyin zevale karin olduğunu ifham için olmalıdır ki, az sonra bu muazzam manzara tebeddül ediyor;

---

(1) Siz mi buluttan yağmuru indirdiniz, yoksa biz mi indiriyoruz?

zerrîn ziyalariyle her tarafı yaldızlıyan güneş yavaş yavaş guruba başlıyor; gide gide dağların tepelerindeki sönük ziyaları da gaiboluyor; semânın ve bütün mükevvenatın şu ruhnavaz letafeti hitam buluyor gibi zannolunuyor. Fakat bu böyle kalmıyor, pişigahımızda kitabı kâinatın başka bir sahifesi açılıyor; karşımızda gayet rengin bir şefak levhası mütecelli oluyor; artık semânın, o lâciverdî kubbenin her tarafından bir çok zerfeşan yıldızlar yüz gösteriyor, Mushafı kâinatın müzehhep bir sahifesi mesabesinde bulunan semâdaki o parlak yıldızlar âdeta âyatı Kur'aniyenin nihayetlerindeki zerrîn noktalar gibi parıl parıl parlıyor. Biraz sonra tulûa başlıyan kamer ise kendine mahsus başka bir ihtişam ile ufukları nurlar içinde bırakıyor.

5) Şu kadar ki, şihap denilen bâzı âteşîn noktalar ara sıra fezada birer müstakim veya münhani hatlar teşkil ederek birer meçhul semte süzülüp gidiyor; sanki gecenin şu kevkebesini, şu azametini gafilâne bir nazarla temaşâ etmek isteyenlerin başlarına semâdan ateşler yağıyor.

6) Maamafih geceye has olan şu intizamı, şu ahengi bedii yeni bir sabah levhasının zuhuruna kadar hiçbir şey ihlâl edemiyor. Vaktâ ki yeniden sabah oluyor, artık güneşin, o neyyiri âzamın şa'şaalarına ma'kes olan yeryüzü başka bir renk ile tezeyyün ediyor, arzın her kıtası başka bir feyze mazhar oluyor.

7) Kürei arzın her tarafı renk renk çiçeklerle, zümürrüdîn varaklar ile bezenmiş, lâtif bir cennet bahçesini andırıyor; yeşil meşçerelerden, güzel ormanlardan birçok kuşların tatlı tatlı teraneleri işitiliyor; bir takım ırmakların âhenktar cereyanı ruhu okşuyor; yüksek yüksek kayalardan dökülen şeffaf şellâlelerin gürültüsü kalblere derin bir inşirah veriyor; denizlerin, o bîpâyân suların mevceleri güneşin lem'alariyle imtizaç ederek pek nûrânî birer levha vücuda getiriyor.

8) Lâkin ara sıra gökyüzünü bir takım korkunç bulutlar kaplıyor; bunlar bazan açılıyor, dağılıyor, birer tayf-i şems gibi bir çok renkler ile tezeyyün ediyor; bazan da pek kesif, dehşetâver bir vaziyet alıyor; bu esnada müthiş müthiş gürültüler işitiliyor, bir çok şûleler, kıvılcımlar parıldıyor, etrafa saçılıyor.

9) Bir taraftan da yeryüzünün sükûnetini ihlâl edecek, garip bir sarsıntı hissediliyor; sanki bir yedi hikmet, kürei arza verdiği bir sarsıntı ile gafil insanları dalmış bulundukları gaflet uykusundan uyandırmak istiyor.

10) Bazan da semânın bâzı noktalarını kaplıyan lâtif bir buluttan yeryüzüne pırlanta elmas parçaları gibi berrak berrak katreler serpiliyor, bu katrelerin her isabet ettiği yerde âdeta bir hayat şûlesi parıldanmıya başlıyor.

Fakat çok devam etmiyor, şu kâinattaki bediî güzelliği, lâtif ahengi ihlâl eder gibi görünen bütün ârızalar zeval buluyor; yine gökyüzü açılarak evvelki sâfiyetini iktisab ediyor, yine her taraf bir taravete, bir nezahete müstağrak olup duruyor.

İşte kendisini bu kadar nurânî, bediafezâ manzaralar karşısında bulan bir insan, nasıl olur da bir vecdü istiğrak ile :

[ربنا ما خلقت هذا باطلا]

diyerek secdei hayrete kapanmaz? Kendisinde bir intibah eseri hâsıl olarak hâliki kâinat hazretlerinin varlığını, kudretini, azamet ve hikmetini itirafa mecbur olmaz?

Hâtemülenbiya Aleyhi ekmelüt' tahayâ efendimiz geceleri ibadet için kıyam buyurdukça o lâhûtî nazarlarını semâya atfederek:

[ان في خلق السموات والارض...]

âyeti kerimesini okur, bu âyeti celîleyi gafilâne bir surette okuyanlar hakkında da :

[ويل لمن قرأها ولم يتفكر فيها]

(Yazık ol kimseye ki bunu okur da mealini, medlûl-i âlisini düşünmez) buyururdu.

اللهم اجعلنا من المتفكرين المتنبهين والحمد لك يا رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين وعلى جميع
الانبياء والمرسلين وآلهم وصحبهم اجمعين

قد تم تأليف هذه الرسالة من علم الكلام بعناية الله الحكيم العلام على يد
عبده العاجز، عمر نصوحي المتشرف بخدمة اهل السنة والجماعة الموظف
بتدريس علم الكلام في المدرسة العالية المسماة بالصحن في دار الخلافة
الاسلاميه ابن الحاج الحافظ احمد حمدي من السادات الحسينية
الارضرومي مولداً والمدني مدفناً ابن علي بن محمد صدقي وهو صاحب
الآثار الادبية وشارح جلد الثالث من المثنوي المعنوي غفر الله لهم ولجميع
المؤمنين بحرمة خاتم الانبياء والمرسلين سنة ١٣٤٢

FİHRİST

